

ประทีป แห่งทวีปเอเชีย

LIGHT OF ASIA

ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๑๑/๒๕๔๐

ผู้แต่ง : Sir Edwin Arnold (first published 1879)

ผู้แปล : เจ้าศักดิ์ประเสริฐ นกรจำปาศักดิ์ ๒๕๘๓

คำนำ

(ของผู้ประพันธ์)

การ ที่ข้าพเจ้าสามารถประพันธ์เรื่องพระจรรยาและพระลัทธิ อีกทั้งสามารถเผยแพร่พระอัชฌาตมวิทยาแห่งพระองค์สมเด็จพระสมณโคดม ผู้เป็นเจ้าของชนชาติฮินดู ซึ่งเป็นผู้ทรงพระคุณธรรมอันสุขุมคัมภีรภาพ และผู้ทรงสถาปนาพระพุทธศาสนา อันประกอบด้วยสัมมาสัมโพธิญาณในกาพย์คดีเล่มนี้ได้ นั้น ก็โดยได้อาศัยการถ่ายทอดมาจากพุทธศาสนิกชน ซึ่งเชื่อว่าเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งธรรมะอันเคร่งครัดผู้หนึ่ง

แม้ว่าพระพุทธศาสนาได้อุบัติมาแล้วตั้งแต่ ๒,๔๐๐ ปีมาแล้ว ก็ยังมีผู้ที่เคารพนับถือมากมาย ทั้งยังคงเจริญอยู่จนถึงปัจจุบันนี้ อีกทั้งได้ไพศาลไปในเหล่าประเทศทั้งปวงมากหลายจนแม้แต่ในประเทศ ซึ่งมีความเชื่อถือในลัทธิอย่างอื่น ก็ได้ไพศาลไปในประเทศเหล่านั้นเหมือนกันก็ดี แต่ในประเทศยุโรปนั้น นับแต่กาลสมัยก่อนๆ เป็นลำดับมา จนกระทั่งกาลสมัยที่เพิ่งล่วงมาแล้วนี้เอง ไม่ทราบหรือแทบจะไม่เข้าใจเลยว่า *เรื่องราวของพระพุทธศาสนาอันเจริญรุ่งเรืองอยู่ในทวีปเอเชียนี้ เป็นอย่างไรบ้าง* จำนวนคนตั้ง ๔๗๐ ล้านคน เป็นและตายอยู่ภายใต้ธรรมะบรรทัดฐานแห่งองค์สมเด็จพระสมณโคดม และความไพศาลอันรุ่งเรืองด้วยความศรัทธาในพระศาสนาของพระองค์ ซึ่งเป็นพระบรมศาสดาจารย์แต่โบราณกาล

ณ กาลทุกวันนี้ ก็กำลังเจริญอยู่ในแคว้นแคว้นเนปาล เกาะลังกา ทั่วทุกคาบสมุทรแห่งภาคบูรพทิศ ประเทศญี่ปุ่น ประเทศจีน ทวีปเอเชียภาคกลาง ประเทศไซบีเรีย และตลอดจนกระทั่งแม้แต่ที่ลาโอเนียของสวีเดน ส่วนในประเทศอินเดียที่เป็นประเทศซึ่งแต่เดิมนับเนื่องอยู่ในพระราชอาณาจักรอันรุ่งเรือง ซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งพระพุทธศาสนา แต่บัดนี้ พระพุทธศาสนาแทบจะเสื่อมความนิยมนับถือเสียสิ้นแล้วก็ดี แต่โดยเหตุที่พระพุทธศาสนานี้ ประกอบด้วยพระคุณธรรมอันจะลบล้างล้มเลิกเสียมิได้ พระโอวาทของสมเด็จพระสมณโคดมยังจารึกอยู่จึงสามารถแทรกแซงอยู่เหนือลัทธิประเพณีพราหมณ์สมัยใหม่ได้ บรรดาความนิยมและความเชื่อถือของชาว

สินธุซึ่งปรากฏเด่นชัดยิ่ง ก็มอบนมอย่างละมุนละม่อมไปข้างลัทธิของพระพุทธเจ้า

เมื่อเป็นดังนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า มีมหาชนมากกว่าเศษหนึ่งส่วนสามของจำนวนมนุษย์ทั้งโลก ต้องนับถือเคารพในพระจรรยาวัตร และพระศาสนาของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงไว้ซึ่งบารมีพระองค์นี้ ซึ่งแม้แต่เรื่องราวของพระองค์จะมีความบกพร่อง โดยเหตุที่จำลองให้แจ้งแสดงให้ปรากฏไม่ได้บริบูรณ์สืบๆ กันมาก็ดี ก็ยังกระทำให้น่าเชื่อว่า พระองค์เป็นเอกอัครมหาบุรุษในตำนานแห่งความคิดทางใจ เป็นองค์ที่ควรได้รับความรัก ความเคารพอย่างเอก เป็นองค์ผู้ทรงบริสุทธิ์ มีธรรมเมตตากฎาเอ็นดูแก่สัตว์โลกทั้งปวงอย่างยิ่ง จนหาผู้ใดในประวัติแห่งผู้ทรงไว้ซึ่งความคิด ความวิจารณ์ทางใจมาเสมอเหมือนพระองค์เสียมิได้

ถึงแม้ว่าพระคัมภีร์ทั้งปวง ซึ่งเกี่ยวกับเรื่องของพระพุทธศาสนา มีแตกต่างกันบ้างเฉพาะในพลความบางข้อ จนกระทั่งถึงบางข้อบางเรื่อง กระทำให้เป็นมลทินหมองแก่พระศาสนา โดยเกิดจากการประดิษฐ์ต่อเติมด้วยความหวังอันผิดและความบกพร่องในการตกแต่งคัดลอกก็ดี ก็ไม่มีข้อใด คำใดที่อาจทำให้ความบริสุทธิ์อันสอาดยิ่งลดน้อยลง โดยพระบารมีของพระบรมศาสดาจารย์ของชาวอินเดีย ผู้มีพระปัญญาอันทรงพระคุณธรรมวิเศษอย่างล้ำเลิศและเคร่งครัดยิ่ง ในการที่ทรงทรมาน (ซึ่งแม้พระองค์เป็นถึงลูกกษัตริย์ก็ดี) เพื่อประโยชน์แก่มนุษยโลกทั่วไป

อนึ่ง ถึงแม้ว่ามองสิเออร์บาร์เทเลมี-แซงต์อีแลร์ ได้มีอธิบายในเรื่องพระพุทธศาสนาผิดถนัดไปบางข้อก็ดี ศาสตราจารย์ มักซ์มุลเลอร์ ก็ยังรับรองว่าถูกต้อง ในตอนที่มองสิเออร์บาร์เทเลมี-แซงต์อีแลร์ กล่าวถึงพระสิทธัตถะว่า "พระจรรยาของพระองค์หามลทินมิได้เลย พระวิริยภาพของพระองค์กับความมั่นคงของพระองค์มีน้ำหนักเทียบเท่ากัน หากว่าตำหรับที่มีอยู่นั้นคลาดเคลื่อนก็ดี แต่อาการที่พระองค์ทรงประพฤติด้วยพระวรกายของพระองค์เองให้เป็นตัวอย่างทั้งปวง ก็ล้วนแต่เป็นแบบ ซึ่งไม่มีที่ตำหนิติเตียนได้ทั้งสิ้น"

พระองค์เป็นผู้สำเร็จแล้วในตัวอย่างทั้งปวง ซึ่งพระองค์ได้ทรงสั่งสอนไว้ การสละเสียซึ่งความสุขในส่วนพระองค์กับความเมตตาของพระองค์ กับทั้งพระอริยคุณสมบัติอันบริสุทธิ์ของพระองค์ไม่มีที่วิปริตไปเลย จนแม้แต่ในขณะใดทั้งสิ้น ก่อนที่พระองค์จะแสดงลัทธิของพระองค์ให้ปรากฏแก่สัตว์โลกทั้งปวงนั้น พระองค์ได้เสด็จออกทรงบรรพชา ทำทุกรกิริยาเป็นเวลา ๖ ปี เพื่อพิจารณาค้นหาความจริงแห่งโลก "ครั้นตรัสรู้แล้วก็ได้เผยแผ่ศาสนาของพระองค์ โดยพระอาการสงบเงียบในทางวาจา คือ การเทศนาสั่งสอนสรรพสัตว์โลกทั้งปวงเท่านั้น เป็นเวลาถึง ๔๕ ปีเศษ ครั้นเมื่อพระองค์เสด็จสู่ปรินิพพาน อยู่ในระหว่างหัตถ์แห่งสาวกทั้งปวงของพระองค์ ก็ทรงประกอบพร้อมด้วยพระลักษณะอันบริสุทธิ์เป็นเอกอัครมหาบุรุษ ผู้ซึ่งได้ทรงกระทำความดีมาแล้วตลอดพระชนมชีพของพระองค์ และแสดงว่า คือพระองค์นั้นแหละ ซึ่งเป็นองค์ผู้ทรงพบแล้วซึ่งความจริงทั้งปวงแห่งโลก"

ดังนั้นจึงเป็นอันว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ที่ทรงบรรลุแล้วซึ่งผลสำเร็จในมรรคผลแห่งธรรมวิเศษ อันนำพิศวงสำหรับมนุษย์ และถึงแม้ว่าพระองค์ไม่ทรงเห็นพ้องด้วยกับจารีตบางอย่างและพระองค์ตรัสว่า พระองค์เป็นผู้ซึ่งทรงได้บรรลุแล้วซึ่งนิพพาน แต่พระองค์ก็ยังได้ตรัสเหมือนกันว่า "ผู้อื่นก็อาจสามารถสร้างกุศลให้บรรลุถึงซึ่งนิพพานได้เหมือนกัน" วันแล้ววันเล่ากองบุปผชาติก็มีแต่เตียรดาษเหนือบุษนิยสถานแห่งพระองค์ และทุกๆ วันมนุษยโลกอันอึกโขกก็มีแต่ภวานาออกจากปากของตนซ้ำแล้วซ้ำอีก โดยประโยคอันนี้ว่า "ข้าพเจ้าขอพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง"

พระพุทธเจ้าซึ่งออกพระนามในกาพย์คตินี้ต้องมีจริงโดยไม่ต้องสงสัย

พระองค์ทรงสมภพในแดนเนปาล (เชิงเขาหิมพานต์) ก่อนพระเยซูเกิดราว ๖๒๓ ปี และเสด็จเข้าสู่ปรินิพพานในราว ๕๔๓ ปี ก่อนคริสตกาล ที่เมืองโกสินารวาในเขตแขวงมณฑลอุทตะ ดังนั้นเมื่อนำศาสนาอื่นมาเปรียบเทียบกับพระศาสนาอันน่าเคารพ กอปรด้วยความนับถือของหมู่ชนทั่วโลก และชั่วนิรันดร์นี้แล้ว จักบังเกิดความรักและความนับถือของมนุษย์ไม่มีที่สิ้นสุด

อันคุณสมบัติที่กระทำให้เชื่อถือในผลแห่งความดีซึ่งไม่มีอะไรที่จะทำลายลงได้ อีกทั้งความมั่นคงในข้อที่ว่า มนุษย์ทั้งหลาย ย่อมมีธรรมชาติแห่งความอิสระของตน ซึ่งไม่เคยมีสอนมาแต่ไหนแต่ไรเลยนี้แล้ว พึงเห็นว่าศาสนาอื่นล้วนแต่พึงอุบัติขึ้นเมื่อเร็วๆ นี้เอง แต่ความวิปริตแปลกประหลาดทั้งปวง ซึ่งกระทำให้ประวัติ และลัทธิแห่งพระพุทธศาสนาบกพร่องไปนั้น ต้องเกิดจากความเสื่อมอันไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงได้ โดยเหล่าภิกษุสงฆ์มักแก้ไขไปตามความคิดความเห็นที่ใหญ่โตต่อๆ กันมาเสมือนนั้น พระบารมีและพระธรรมรสแห่งลัทธิเดิมของพระพุทธเจ้าต้องถูกตัดแปลงแก้ไข โดยความคิดความเห็นของเหล่าภิกษุสงฆ์ หาใช่เป็นโดยผู้แปลคำสั่งสอนของพระองค์ หรือธรรมเทศนาของพระองค์อันห้ามลทินมิได้นั้นไม่ และเมื่อคราวมีการสังคายนา คงเล่นเลอ และนึกตกแต่งให้ไพเราะเสียมาก

การที่ข้าพเจ้าเรียบเรียงสิริลิขิตเล่มนี้ ต้องเรียบเรียงตามปากคำของพุทธศาสนิกชนผู้หนึ่ง เพราะว่าเพื่อจะได้อนุโลมให้เห็นความคิด การวิจารณ์แห่งชนชาวเอเชีย ก็ต้องอาศัยความเพ่งเล็งดูความเห็นของชาวชนเบื้องบูรพทิศ และถึงแม้ว่าในที่นี้ มีเรื่องราวกล่าวถึงความอัศจรรย์ หรืออัศจรรย์ตามวิทยาปรากฏอยู่ด้วยก็ดี ก็คงจะไม่กระทำให้บังเกิดความเข้าใจผิดไปอย่างอื่นได้ นอกจากจะกระทำให้เข้าใจว่า เป็นธรรมดาอันว่าด้วยการเวียนเกิดเวียนตายแห่งวิญญาณเป็นต้น ถึงหากว่า ไม่ต้องด้วยความเชื่อถือของบุคคลสมัยใหม่ก็ดี แต่ลัทธิความเชื่ออันนี้ ก็ได้มีรากและได้รับความเคารพรับถือจากชาวฮินดูมาแล้ว ตั้งแต่สมัยพุทธกาล ซึ่งขณะนั้นเมืองนิพพาลังตกอยู่ในเงื้อมมือของพวกเมเดส และพวกโพเซียสร้างเมืองมาร์ไซร์ (ในประเทศฝรั่งเศส)

เรื่องนี้เป็นเรื่องโบราณคดี เพราะฉะนั้น ตามที่ข้าพเจ้าบรรยายในที่นี้ อยางไรก็ดี ก็ต้องมีความไม่บริบูรณ์อยู่เอง และถ้ายิ่งไปคิดถึงกฎของการประพันธ์สิริลิขิตด้วยแล้ว จะเป็นข้อความซึ่งเกี่ยวกับอัศจรรย์ตามวิทยาก็ดี หรือจะเป็นข้อความซึ่งเกี่ยวกับเวลาอันยืดยาว ซึ่งพระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญพระพุทธานุกิจของพระองค์นั้นก็ดี ข้าพเจ้าต้องออกตัวว่า ข้าพเจ้าคงได้ข้ามเรื่องตอนสำคัญๆ มากมายเป็นแน่

แม้แต่กระนั้นก็ดี หากว่าเท่าที่ข้าพเจ้าได้ประพันธ์นี้พอที่จะกระทำให้ท่านทั้งหลายสามารถทราบพระธรรมจริยานุวัตร อีกทั้งพระลัทธิของพระพุทธเจ้าได้พอสมควรแล้ว ก็ต้องนับว่าข้าพเจ้าสามารถทำการได้ผลสมความมุ่งหมายแล้ว เหมือนกัน อนึ่งเฉพาะพระลัทธิของพระพุทธเจ้านั้น มีนักปราชญ์มากมายได้เขียนย่อเป็นปจฺจาวลีชานามากแล้ว

สำหรับข้าพเจ้า จึงขอกล่าวว่า ข้าพเจ้าเองก็ได้ความรู้มาจากทางอื่น ซึ่งกล่าวถึงเรื่องพระพุทธศาสนาที่ไม่บริบูรณ์เต็มเม็ดเต็มหน่วยเหมือนกัน มีจากข้อความซึ่งปรากฏในหนังสือของสเปนซ์ ฮาร์ดี เป็นต้น และการตัดแปลงเรื่องราวให้เป็น "การเล่าเรื่องธรรมดา" นั้น ข้าพเจ้าเองก็ไม่ปฏิเสธว่าข้าพเจ้าไม่ได้ทำมาแล้วมากมายเหมือนกัน

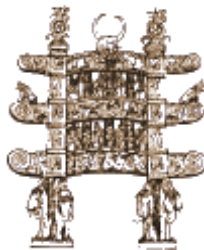
แต่อย่างไรก็ดี คำอธิบายของข้าพเจ้าสำหรับเรื่องซึ่งเกี่ยวกับ นิพพาน, ธรรม และ กรรม, กับเรื่องอื่นอันเป็นแก่นของพระพุทธศาสนา ซึ่งข้าพเจ้าได้นำมา

อธิบายในหนังสือเล่มนี้ อย่างน้อยก็คงจะเป็นประโยชน์แก่การศึกษามากมายอยู่กับทั้ง อาจเป็นประโยชน์แก่การพิจารณา ความเชื่อถืออันมั่นคงของมนุษยโลกตั้งหนึ่งในสาม ส่วนของโลก ซึ่งอย่างไรก็ดี คงจะไม่มีอะไรที่อาจกระทำให้เขาเชื่อว่า วิญญาณ เป็น ของดับสูญในชั่วก่าเนิดครั้งเดียวเป็นแน่.

ในที่สุดนี้ โดยความเคารพต่อพระอิสสิริยบารมีแห่งพระองค์ในเรื่อง "**ประทับ อาเซีย**" นี้ อีกทั้งโดยความนับถือแก่บรรดาท่านนักปราชญ์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นผู้ที่ได้ ประพันธ์เรื่องราวอันควรเคารพของพระองค์และเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งปัญญาความเฉลียว ฉลาดเปรื่องปราษฎ์ปรีชายิ่งกว่าข้าพเจ้า ข้าพเจ้าขอได้รับอภัยในความบกพร่องอันพึงมี ในความรู้อันเป็นเครื่องกระทำให้ข้าพเจ้าประพันธ์กาพย์คดี อันอุปมาเหมือนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าเร่งทำอย่าง "**สกก่อนห้าม**" นี้ด้วย

ที่ข้าพเจ้ากล่าวดังนี้ก็เพราะเวลาของข้าพเจ้าจำกัดที่สุด แต่ที่ทำสำเร็จลงไป ได้ ก็โดยได้ **อาศัยความเจตนาที่จะให้ความรู้ของทวีปอาเซีย ไปได้ไปถึงยุโรป** เป็น เครื่องดลใจ และเร่งเร้าความอุตสาหะของข้าพเจ้าเสมอเท่านั้นเอง เมื่อได้กล่าวมาถึง เพียงนี้แล้ว คงจะเป็นการพอที่จะกระทำให้ข้าพเจ้าอาจภูมิใจได้แล้วว่า หนังสือเล่มนี้ซึ่ง เป็นชิ้นเอกของเรื่องอินเดียเรื่องหนึ่ง ที่ข้าพเจ้าได้ประพันธ์ร้อยกรองขึ้นตั้งประหนึ่งเป็น "**วิหาระดริยางค์แห่งดริยางค์ของอินเดีย**" ของข้าพเจ้า หวังว่า (หนังสือเล่มนี้) คง อาจสามารถที่จะช่วยเชิดชูสติปัญญาของผู้ที่รักประเทศอินเดีย และทวยนิกรชนชาว อินเดียได้เป็นแน่.

(ลงนาม) **เอดวิน อาร์นอลด์**

Sir Edwin Arnold
(1832–1904),
English author.

Sir Edwin Arnold (1832-1904), British poet and journalist, was born on June 10 1832, and was educated at King's school, Rochester; King's College, London; and University College, Oxford. He became a schoolmaster, and went to India as principal of the Government Sanskrit College at Poona, a post which he held during the mutiny of 1857, when he was able to render services which he was publicly thanked by Lord Elphinstone in the Bombay council.

Returning to England in 1861 he worked as journalist on the staff of the Daily Telegraph, a newspaper with which he continued to be associated for more than forty years. It was he who, on behalf of the proprietors of the Daily Telegraph in conjunction with the New York Herald, arranged the journey of HM Stanley to Africa to discover the course the Congo, and Stanley named after him a mountain to the north-east of Albert Edward Nyanza.

Arnold must also be credited with the first idea of a great trunk line traversing the entire African continent, for in 1874 he first employed the phrase "Cape to Cairo railway"

subsequently popularized by Cecil Rhodes. It was, however, as a poet that he was best known his contemporaries. The Light of Asia appeared in 1879 and in an immediate success, going through numerous editions in England and America. It is an Indian epic, dealing with the life and teaching of Buddha, which are expounded with much wealth of local colour and not a little felicity of versification. The poem contains many lines of unquestionable beauty; and its immediate popularity was rather increased than diminished by the twofold criticism to which it was subjected. On the one hand it was held by Oriental scholars to give false impression of Buddhist doctrine; while, on the other, suggested analogy between Sakyamuni and Christ offended a taste of some devout Christians.

The latter criticism probably suggested to Arnold the idea of attempting a second narrative poem of which the central figure should be the founder of Christianity, as the founder of Buddhism had been that of the first. But though The Light of the World (1891), in which this idea took shape, had considerable poetic merit, it lacked the novelty of theme and setting which had given the earlier poem much of its attractiveness; and it failed to repeat the success gained by The Light of Asia. Arnold's other principal volumes of poetry were Indian Song of Songs (1875), Pearls of the Faith (1883), The Song Celestial (1885), Fifth Sadi in the Garden (1888), Tiphar's Wife (1892) and Adzuma (1893).

In his later years Arnold resided for some time in Japan, and his third wife was Japanese. In Seas and Lands (1891) and Japonica (1892) he gives an interesting study of Japanese life. He received the C.S.I. on the occasion of the proclamation of Queen Victoria as empress of India in 1877, and in 1888 was created C.I.E. He also possessed decorations conferred by the rulers of Japan, Persia, Turkey and Siam. Sir Edwin Arnold died on March 24 1904.

This entry was originally from
the 1911 Encyclopedia Britannica .

ปริเฉทที่ ๑ ชาติกถา

(พระมหามุรุษประสูติและทรงศึกษาวิชา)

พระ คัมภีร์แห่งประวัติของพระพุทธเจ้าผู้ทรงโปรดสัตว์ให้พ้นทุกข์ ทรงพระนามในโลกนี้ว่า **สิทธัตถะ** ไม่มีผู้ใดจะเสมอเหมือนพระองค์ได้ในไตรภพ เป็นที่เคารพบูชาทั่วไปทั้งสิ้น ทรงพระคุณธรรมอย่างประเสริฐ ทรงตรัสรู้ในธรรมวิเศษ พระองค์เป็นผู้ทรงสั่งสอน ชี้ทางพระนิพพาน และวินัยบัญญัติทั้งปวง

เดิมเมื่อจะเกิดมีพระพุทธสมภพอุบัติมา เพื่อโปรดมนุษย์โลกทั้งหลายนั้น มีเรื่องราวดังต่อไปนี้คือ :-

ถัดจากเบื้องสวรรค์ชั้นสูงสุดมาชั้นหนึ่ง (คือชั้นดาวดึงส์) มีจุดโลกบาลสถิตอยู่ ๔ องค์ และถัดลงมาจากสวรรค์ซึ่งเป็นที่สถิตอยู่ของจุดโลกบาลทั้ง ๔ นั้นมาอีก แต่ซึ่งนับว่าเป็นสวรรค์ชั้นที่สูงเหมือนกัน ก็เป็นที่สถิตอยู่ของวิญญานแห่งผู้มีบุญซึ่งมีกำหนดสถิตอยู่ ณ โลกนั้นถึงตรีศตวรรษแห่ง ๑๐ พันปี (คือ ๓ หมื่นปี) แล้วจึงจุติมาได้กำเนิดใหม่อีก

ดังนั้น ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าจะเสด็จจุติลงมาทรงกำเนิดในมนุษย์โลกนั้น จึงมีนิมิตเบญจลักษณะตกลงมา ปวงเทวดาทั้งหลายย่อมรู้จักเบญจลักษณะนั้นได้ดี จึงมีวาทะไปว่า "พระพุทธเจ้าจะเสด็จลงไปโปรดสัตว์ทั้งปวงในมนุษย์โลกอีกแล้ว" พระพุทธเจ้าตรัสว่า "จริงแล้ว, บัดนี้เราจะลงไปโปรดสัตว์ทั้งหลายในมนุษย์โลกและเป็นครั้งสุดท้าย เพราะว่าเมื่อเราได้โปรดสัตว์ทั้งหลายแล้ว ความเกิดและความตายเป็นอันไม่มีสำหรับเราอีกต่อไป ทั้งสำหรับผู้ซึ่งได้ศึกษาปฏิบัติบุญดีของเรด้วย เราจะไปปฏิสนธิในตระกูลศากยะ ซึ่งอยู่ทางทิศใต้แห่งเขาหิมพานต์ ณ นครซึ่งทวยนาครมีความเลื่อมใส และพระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม"

ณ ราตรีกาลครั้งนั้น ขณะที่พระนางศรีมหายาผู้เป็นพระอัครมเหสีของพระสุทโธทนะกำลังบรรทมอยู่เคียงข้างพระสวามี พระนางได้ทรงพระสุบินนิมิตแปลกประหลาดอย่างหนึ่ง ในพระสุบินนั้นมีอยู่ว่า มีดาราลอยเด่นอย่างเปล่งปลั่งอยู่กลางเวหาดวงหนึ่ง กอปรด้วยรัศมี ๖ อย่าง และดูจางมุกสีดอกกุหลาบ ณ เบื้องบนรัศมีแลสีอันวิจิตรนั้น ปรากฏว่ามีเศวตกฤษณรตัวหนึ่ง มีงาถึง ๖ งา และมีสีขาวประดงน่านมแห่งกามธึก (Kamadhuk - ชื่อโคในตำนานซึ่งฮินดูเทพทั้งหลายใช้น้ำนมผสมกับน้ำอมฤตแล้ว เป็นน้ำเสวย) เศวตกฤษณรนั้นค่อยๆ เลื่อนเคลื่อนมาจากเวหาต่ำลงมาทุกที ครั้นแล้วก็ยุรยาตรเข้าสู่พระครรภ์เบื้องขวาของพระนาง

เมื่อพระนางตื่นบรรทมขึ้น ก็ให้ทรงรู้สึกว่
พระนางปรีดีเปรมเกษมสันต์อย่างเหลือล้นพันประมาณ
และคราเมื่อดวงสุริโยทัยไขแสงขึ้นเป็นประณกาล รัศมี
แจ่มจรัสอันมหัศจรรย์ก็รุ่งโรจน์ โชตนาการไปครึ่งหนึ่ง
ของพิภพ บรรดาภูผามหาคีรีทั้งปวงก็กัมปนาท
หวาดหวั่น

บรรดาคลื่นแห่งทะเลมหาสมุทรอันมหึมา ก็ราบรื่นดุจธาราของบ่อน้อย ปวงบุปผชาติ
ทั้งหลายก็แย้มกลีบกระจาย รสสุคนธ์กลิ่นหอมตรลบอบอวลทั่วไป จนแม้แต่ ณ กลางแดด
ในเวลาเที่ยงวัน และจนแม้แต่ในโลก นครสุดแสนลึกก็ให้เห็นแสงสว่างส่องลงไป ดุจแสง
ทองอันส่องลอดทะเลเข้าไปในไพรพฤกษอันหนาที่บฉนั้น

สัตว์นรกจึงร้องสาธุด้วยคำโอดครวญว่า " สาธุ สัตว์นรก และสัตว์โลกทั้งหลายที่
ถึงแล้วซึ่งความมรณะต่างก็จะได้มีโอกาสสุขขึ้นสดับรับฟังพระธรรมเทศนาแห่งองค์
สมเด็จพระพุทธเจ้า เพื่อจะได้พ้นจากกองทุกข์เวทนานี้ เพราะบัดนี้ พระองค์ได้เสด็จมา
ทรงอุบัติในมนุษย์โลกแล้ว ความสุข สันติภาพจักได้แผ่ไพศาล ไม่เพียงแต่ในมนุษย์โลก
ยังในโลกใต้บาดาลทั้งหลาย ก็มีสันติสุขอย่างราบรื่นยิ่งเหมือนกัน" บรรดาดวงกมลแห่ง
สัตว์โลกทั้งหลาย ก็ตื่นเต้นไปด้วยความโสมนัสปลาบปลื้มยินดี อำนางแห่งมหาวาโยก็
บรรเทาเบาลงจนโชนมาสู่พื้นธรณีและทะเลมหาสมุทรทั้งหลาย แต่น้อยที่สุดที่จะน้อยได้
พอเฉื่อยๆ ละมุนละไมอย่างไม่เคยมี ครั้งเมื่อพระอาทิตย์อุทัยไขแสงเต็มดวง และเมื่อพระ
นางได้ทรงเล่าพระสุบินนิมิตนั้นแล้ว

เหล่าโหราผู้มีอายุและทรงไว้ซึ่งวุดิยั้ง จึงทำนายถวายว่า "พระสุบินของพระนาง
นี้ประเสริฐยิ่งนัก ดาวหางกับดวงพระอาทิตย์ติดต่อกัน เป็นศุภนิมิตอันหมายความว่า พระ
นางจะมีพระราชโอรส พระโอรสผู้ทรงญาณ ทรงญาณในธรรมวิทยาพิเศษทั้งปวง อันเป็น
ประโยชน์แก่สัตว์โลกทั้งหลาย จะเป็นองค์ผู้ทรงธรรมเมตตา เพื่อโปรดสัตว์โลกทั้งหลาย
ให้พ้นจากกองทุกข์ หรือมิฉะนั้นจะได้เป็นพระมหาจักรพรรดิปกครองโลกทั้งมวล
หากพระองค์ต้องพระประสงค"

ครั้นถึงเมื่อเวลาที่สมเด็จพระพุทธเจ้าจะเสด็จสมภพมานั้น ให้มีนิมิตดังนี้คือ บ่าย
แห่งวันอันถึงกาลกำหนดที่พระพุทธเจ้าประสูตินั้น พระนางมายาเสด็จไปในพระอุทยาน
ประทับอยู่ภายใต้ต้นรังต้นหนึ่งซึ่งมีลำต้นแข็งแรง และตรงดิ่งดุจเสาพระวิหาร กิ่งสาขาอุดม
ดกเต็มไปด้วยใบอันสดใสและดอกอันมีรสสุคนธ์ เมื่อพฤษชาติต้นนั้น (เพราะสิ่งทั้งหลาย
ย่อมรู้ได้ด้วยพุทธบารมี) รู้สึกว่าจวนจะถึงกาลกำหนดแล้ว ก็โน้มกิ่งสาขานั้นมาปกป้อง
เหนือพระนาง ฝ่ายจากพื้นธรณีก็มีบุปผชาติงอกขึ้น ร่องรับเป็นเครื่องผดุงพระครรภ์ ก่อน
ศิลาอันแข็งสุดแข็งก็ปล่อยธาราอันใสดจแก้วเจียรไนออกมาเพื่อทรงสระสรง ในที่สุดพระ
นางก็ประสูติพระโอรสซึ่งประกอบด้วยศุภลักษณะทั้ง ๓๒ มา

ครั้นแล้วข่าวก็ปรากฏไปทั่วทั้งพระบรมมหาราชวัง และเมื่อถึงเวลาที่จะมีพระ
เสลี่ยงมารับพระกุมารไปสู่พระราชสำนักนั้น ผู้หามก็คือจตุโลกบาลทั้ง ๔ ผู้จารึกความ
ประพฤติแห่งมนุษย์โลกในแผ่นสัมฤทธิ์ลงมาจากเขาพระสุเมรุ หมู่เทวดาแห่งทิศบูรพาซึ่ง
สวมเสื้อเงินก็ถือโล่สีมก เหล่าเทวดาทิศใต้ซึ่งเป็นกองทัพม้า คือ กุมภภัณฑ ชีมาสีเขียวและ
ถือโล่สีนิล, เทวดาฝ่ายทิศอัสดงคมีฝูงนาคเป็นบริวาร ชีมาสีแดงถือโล่ประดับไข่มุก, เทวดา
ฝ่ายเหนือมียักษ์เป็นบริวารสวมเสื้อทองคำ ชีมาสีเหลืองถือโล่ทอง บรรดาเทวดาทั้งหลาย
เหล่านี้ แม้แต่มีอำนาจและเดชศักดานภาพใหญ่ยิ่งเพียงใดก็ตาม ต่างก็รีบคมพวกแห่งตน
มาแห่แหนพระพุทธกุมาร นอกจากเหล่าเทวดาทั้งหลายที่กล่าวแล้ว ผองเทพเจ้า ผู้ทรง
สถิตอยู่ทั่วทุกสถานและทิศานุทิศ ต่างก็มาแสดงความชื่นชมยินดีด้วยพระพุทธกุมาร โดย

ความเคารพวันทาเหมือนกัน แต่ประพุดิการณทั้งหลายแหล่เหล่านี้ ฝ่ายมนุษยโลกหาได้มองเห็นไม่ ทั้งนี้ก็เพราะว่าฝ่ายเมืองสวรรค์ ต่างก็ชื่นชมยินดีด้วยพระพุทธรูปสมภพมาในมนุษยโลกนี้อย่างยิ่งเหมือนกัน

ฝ่ายพระเจ้าสุทโธทนะหาได้ทรงทราบว่ พระกุมารนั้นจะมีบุญบารมีอย่างไรไม่ จนโหรทำนายถวายพระองค์จึงทรงทราบว่ พระโอรสจะได้เป็นใหญ่ในสากลโลก และถึงสมบัติแห่งจักรพรรดิราช ซึ่งต้องสมภพมาสู่โลกนี้ทุกๆ หลายพันปี เพื่อปกครองโลก มีของวิเศษ ๗ ประการ คือ จักรวิเศษ เรียกว่าจักรรัตน์ เพชรวิเศษ เรียกว่ามณีรัตน์ ม้าวิเศษ เรียกว่าอัศวรัตน์ซึ่งเหาะเหินเดินอากาศได้ ข้างเผือกสีขาวดจหิมะ เรียกว่า หัตถิรัตน์ อุบัติมาเพื่อเป็นพระที่นั่งแห่งพระองค์ อำมาตย์ผู้ฉลาดเฉลียว เสนาผู้ชาญชัย พระมเหสีผู้เป็นเอกอัครกัลยาณี คือ สตรีรัตน์ งามแสนงามยิ่งกว่าแสงอรุณ เมื่อพระบิดาทรงทราบดังนี้ก็มิพระทัยยินดียิ่ง จึงประกาศแต่อำมาตย์มุขมนตรี และอาณาประชาราษฎร์ของพระองค์ ให้พร้อมกันทำการสมโภชเป็นการใหญ่

ดังนั้น บรรดาถนนหนทางน้อยใหญ่ทั้งปวงก็จัดสะอาดสะอ้านตระการตา และมีน้ำрадสาตพรม ล้วนแต่เชื้อแห่งน้ำดอกกุหลาบ กลิ่นหอมตรลบอบฟุ้งจรุงนาสิกเป็นที่เจริญรื่นชื่นใจยิ่งนัก ตามต้นไม้ก็ประดับไปด้วยโคมและธงทิว ส่วนอาณาประชาราษฎร์นั้น บ้างก็ร้องรำทำเพลง บ้างก็เต้น บ้างก็กระโดดโลดเล่นและได้เชือก บ้างก็ประดับลูกกระพรวน ขวนเร่งจิ้งหะดจจิงหะของกรับทอง รวมความก็คือว่า ในงานสมโภชพระพุทธรูปครั้งนี้ มีการเล่นการกีฬาสารพัดอย่าง จนกระทั่งสู้เสื่อ สู้สัตว์ร้ายต่างๆ เหลือที่จะกล่าวเป็นอนึ่งปริยาย พวกพ่อค้าวาณิชต่างดาวท้าวต่างแดนก็ปรึดาปราโมทย์ต่อพระพุทธรูปจึงต่างท้าวต่างคนก็จัดเครื่องราชูปโภคและอุปโภค กับเครื่องรูปพรรณเพชรนิลจินดาเงินทอง มากมายมาถวาย และบ้างก็นำผ้าห่มทำด้วยขนแกะ พรมเจียมสีฟ้า ผ้าเนื้อละเอียดบาง แม้แต่พับเป็น ๑๒ ชั้นแล้วยังอาจมองเห็นตลอดอีกข้างหนึ่งได้ กับเข็มขัดประดับมุก ไม้หอม ไม้จันทน์ ทั้งนี้ล้วนแต่สำหรับถวายขวัญพระราชกุมารซึ่งต่างก็เรียกว่า "พระสรวารลสิทธิ์" คือองค์ผู้กระทำความสำเร็จและความสำเร็จ หรือเรียกพระนามย่อว่า พระสิทธิ์ตะ

ในหมู่ให้ต่างดาวต่างแดน ซึ่งต่างก็แห่แหนกันมาชมพระบารมีของพระพุทธรูปนั้น มีดาบสรูปหนึ่งนามว่า "อสิตะ" เป็นผู้ซึ่งบำเพ็ญตนโดยปิดทวารแห่งโสตประสาท เพื่อให้พ้นจากสรรพสำเนียงของโลกมาเป็นเวลาอันนานแล้ว กำลังนั่งสมาธิอยู่ใต้ต้นไทรต้นหนึ่ง ต่อเมื่อปวงเทวดาทั้งหลายบรรเลงดุริยางค์และร้องยอพระเกียรติแห่งพระพุทธรูป เธอจึงได้ยิน แม้เธอจะเป็นดาบสผู้กอปรด้วยความรู้ในนานาวิทยาทั้งปวง อันรู้ได้จากการบำเพ็ญตบะของเธอก็ดี เธอก็มีความปรึดาปราโมทย์ยิ่งนัก จึงได้มาหมายจะเฝ้าพระพุทธรูปเหมือนกัน

เมื่อเธอมาถึง พระสุทโธทนะทรงรู้จัก จึงน้อมพระองค์ทรงเคารพเธอ เธอก็ไม่เกรงขามอะไรในพระสุทโธทนะ แต่ครั้งเหลือบแลไปเห็นพระพุทธรูป ดาบสรูปนั้น เธอก็ น้อมเศียรกราบถวายบังคม ๘ ครั้ง แล้วก็เปล่งอสิวจนะเป็นความว่า "โอ! พระกุมาร! ข้าพเจ้าบูชาเคารพพระองค์ เพราะพระองค์คือองค์พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ประจักษ์แล้วซึ่งรัศมีของพระองค์ ฝ่ายพระบาทของพระองค์ปรากฏแล้วซึ่งพระลักษณะวิเศษและพระทวัตตีสะ ๓๒ ประการ กับพระลักษณะประกอบอีก ๘๐ อย่าง พระองค์คือองค์พระพุทธรูป พระองค์จะเป็นผู้ทรงสถาปนาพระพุทธรูปบุญญิตี และโปรดสัตว์โลกที่ถือบัญญัติของพระองค์ให้พ้นจากกองทุกข์ทั้งปวง แต่ข้าพเจ้าจะไม่ได้ยินได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระองค์เสียแล้ว เพราะอายุขัยของข้าพเจ้าก็ชรา ความมรณะจะมาปลิดชีวิตข้าพเจ้าองค์ภายในไม่ช้านี้เสียแล้ว ที่ไหนเลยข้าพเจ้าจะมีโอกาสฟังพระธรรมเทศนาของพระองค์ได้ แม้แต่กระนั้น ข้าพเจ้าก็ได้ปลานปล้มยินดีที่ได้มาเห็นพระองค์นี้อย่างเหลือล้นพันประมาณ"

แล้วเธอกล่าวกับพระสุทโธทนะว่า "ดูกรองค์พระราชินี ขอทรงทราบไว้เถิดว่า พระกุมารพระองค์นี้แหละ คือปทุมอันเป็นธรรมแห่งมนุษย์ซึ่งหอมทนอยู่ทั่วทุกนริรันดร รสสุคนธ์ของปทุมนี้ก็คือ พระภิกษุโณชิต ตรีสรูแล้งเห็นชี้หนทางให้แก่มนุษย์โลก อา! พระองค์จะสันติสุขเสียนี้กระไร แต่นั้นแหละพระราชินี นางกลัว สันตินั้นจะกลายเป็นประหนึ่งว่า ความปราโมทย์ของพระองค์นี้จะกลับเป็นได้ผล ดุจได้พกกฤษมาไว้เพื่อทรงอาตุรด้วยกฤษนั้นที่มแห่งพระหฤทัยของพระองค์ ฝ่ายพระนาง โอ! พระนาง พระโอรสของพระนางนี้มีบุญหนักเหลือ ฉะนั้น ภายใน ๗ วัน พระนางก็จะถึงซึ่งกาลสิ้นพระชีวิ"

ครั้นถึงสัปดาห์กำหนด (๗ ราตรี) พระนางศรีมหาเมธาภิกษุณีพระชนม์ม มีพระวรลักษณอันปราศจากพระอาการกระวนกระวาย ริมฝีพระโอษฐ์ก็ย้งทรงยิ้มพริ้มพรายประดุจแสดงพระอาการอันบรมสุขในยามบรรทมหลับ ฝ่ายพระวิญญูณก็เสด็จขึ้นไปบังเกิดเบื่องบนสวรรค์ชั้นดุสิต มีหมู่เทพธิดาเป็นบริวาริณี

เมื่อพระพุทธรูปมารเจริญชฌมาญได้ ๘ พรรษา พระบิดาก็ทรงจัดให้พระองค์ทรงศึกษาราชวิทยาอุปลัมภ คีอวิชาซึ่งคู่ควรเป็นเครื่องประดับพระวุฒิเกียรติแห่งพระราชโอรส และทั้งเพื่อจะป้องกันมิให้พระองค์มีโอกาศทรมาณพระองค์เป็นพระพุทธรูปเจ้า ตามที่โหรและอสิตอิสีทำนายไว้ในวันด้วย เมื่อมีพระจำนงดังนี้แล้ว พระบิดาจึงทรงประชุมบรรดาเสวกามาตย์ชั้นผู้ใหญ่ เป็นอัครมหาเสนาบดีสภา แล้วมีพระราชดำรัสถามว่า "โอรสของเราจะต้องศึกษาราชวิทยาการ ฉะนั้นอาจารย์ใดหนอจึงจะคู่ควรแก่โอรสของเรา?" อามาตย์ทั้งปวงทราบถึงตรงนี้จึงทูลสนองเป็นคำเดียวกันว่า "วิศวามิตรนั้นแลพระพุทธรูปเจ้าข้า ซึ่งควรยั้งแล้วที่จะเป็นพระอาจารย์ของพระราชโอรส เพราะเธอเป็นผู้เยี่ยมแล้วในอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ทั้งปวง" ดังนั้นครุวิศวามิตรจึงได้รับพระราชโองการให้มาเฝ้า เพื่อฟังพระราชกระแสรับสั่ง แล้วก็รับพระราชทานพระบรมราชวโรกาสให้ถวายพระอักษรแก่พระราชโอรส

ตั้งแต่บัดนั้นมา พระพุทธรูปเมื่อได้ทรงศึกษาวิชาตั้งนั้นแล้ว ณ กาลครั้งหนึ่งจึงพระอาจารย์ทูลว่า ขอทรงพระอักษรด้วยดินสีหินวิเศษนี้ บนแผ่นกระดานของพระองค์ท่าน" แล้วก็ทูลเป็นประโยคๆ ไปเรียกว่า คายตรี ซึ่งทราบได้แต่เฉพาะผู้ที่มีภูมิรู้สูงแล้ว และที่วิศวามิตรถวายบทนี้ให้เขียน ก็โดยเห็นพระปัญญาอันมหัศจรรย์ของพระองค์แล้ว มีความว่า

**โอม ตตสวิ ตรวเรนยม
ภโรโค เทวสย อิมหิ
ธियो โย น ปรโจทยาต***

"อาจารย์ ฉันทจะเขียนตามประสงค์ของท่าน" พระพุทธรูปรับสั่งแล้วก็ทรงเขียน แต่พระองค์จะทรงเขียนเฉพาะลายลักษณ์อักษรธรรมดาหามีได้ ทรงเขียนเป็นอักษร นาครี ทักษิณยะ มงคล ปรุษา ยวะ ตีร์ถิ อรุคะ ทรทะ สิขยานิ มนา มาธยาจาร ประกอบด้วยลวดลายและเครื่องหมายสำคัญต่างๆ บ้างก็เป็นศัพท์ภาษาของชาวถ้ำ ภาษาทะเล ภาษาของชาวชนที่บุษานาคใต้บาดาล ภาษาผู้บูชาพระเพลิง บูชาพระอาทิตย์ บูชาเวทมนตร์ คาถาต่างๆ ตลอดจนกระทั่งภาษาของจำพวกบุคคลซึ่งใช้ป้อมปราการเป็นที่อาศัย พระองค์ทรงเขียนเป็นบทๆ ต่อๆ กันมา อย่างต่างภาษาแล้วก็ทรงอ่านคาถาของพระอาจารย์เหล่านี้

พระอาจารย์จึงทูลว่า "พระองค์ทรงรู้อักขระบริบูรณ์ยั้งแล้ว ที่นี้จึงทรงศึกษาวิชาเลขต่อไป จงว่าตามให้ถึงจำนวนหลักหนึ่ง สอง สาม สี่...พัน...หมื่น...แสน..." พระองค์ก็ว่าตามจนถึงหลัก แต่แล้วพระองค์ก็เผยพระโอษฐ์นับด้วยพระองค์เองอย่างค่อยๆ ต่อไป "โกฏิ นหุต นินนหุต ชัมพ วิสชัมพ อพพ อัตตตะ จนถึงกมุท คุณธิก และอุตปล ปุณทริก และปทุม ซึ่งใช้นับประมาณ ซึ่งละเอียดที่สุดแห่งธรณีให้สดินาศีร์ และผงธุลีทั้งหลายที่เล็ก

กว่านั้นไปอีก เมื่อพระองค์นับคนนาวิรีนี้แล้ว ก็ทรงนับถึงดาราคนนาวิรี (คือวิธีนับดาวใน รัตติกาล) โภจิกาคา สำหรับคนนาหยดน้ำแห่งมหาสมุทร อิงค์ สำหรับนับวงกลม สรวนิก เชปะ สำหรับนับทรายในแม่น้ำคงคา แล้วก็ถึง **อันธกัลป์** คือนับธุลีของทรายแห่งแม่น้ำคงคา หากว่าอยากใช้มาตราส่วนใหญ่ขึ้นไปอีก ก็ใช้เลขวิธีอสงไขย คือคนนาแยกหยดหยาดของน้ำซึ่งตกลงมา ณ โลก โดยไม่หยุดหย่อนตั้ง ๑๐ พันปี ในที่สุดก็ถึงซึ่งมหากัลป์ซึ่งเทพเจ้าทรงใช้นับอดีต และอนาคตกาลของพระองค์

"ดีทีเดียว พระกุมารผู้ทรงปรีชา" วิศวามิตรกล่าวว่า "เมื่อพระองค์ทรงมีความรู้ถึงเพียงนี้แล้ว จะให้ข้าพระพุทธเจ้าสอนมาตราวัดเส้นต่อไปอีกหรือไม่?" พระพุทธกุมารจึงทรงตอบโดยสุภาพว่า "ขอท่านอาจารย์จงฟังฉันเถิด ๑๐ ปริมาณเป็น ๑ ปราสาทษมะ ๑๐ ปราสาทษมะ เป็น ๑ ตราสะเรนะ ๗ ตราสะเรนะ มีขนาดเท่ากับปริมาณซึ่งลอยอยู่ในแสงของดวงอาทิตย์ ๗ ปริมาณ เท่ากับเส้นหมวด ๑ ของมุสิกะ(หนู) ๑๐ เท่าของเส้นหมวดมุสิกะเท่ากับ ๑ ลิขียะ ๑๐ ลิขียะเป็น ๑ ยุกะ ๑๐ ยุกะเป็น ๑ ใจเมล็ดขาว ซึ่งมี ๗ เท่าอยู่ในตัวแดน ๑ ตัว ครั้นแล้วก็ถึงเมล็ดมงและมัสตาดและเมล็ดขาว ซึ่ง ๑๐ เท่าของเมล็ดเหล่านี้เท่ากับ ๑ องคลี ๑๒ องคลีเท่ากับ ๑ คีบ แล้วก็ถึงศอก ๖ และความยาวของธนู ความยาวของหอก ๒๐ เท่าของความยาวแห่งหอกเท่ากับระยะซึ่งคนวิ่งฮืดใจได้ระยะหนึ่ง ๔๐ เท่าระยะซึ่งคนวิ่งฮืดใจได้ระยะ ๑ เท่ากับ ๑ โคว ๒๐ โควเป็น ๑ โยชน์ และถ้าหากว่าท่านอาจารย์ต้องการ ฉันจะพาให้ฟังอีกในโยชน์หนึ่งมีปริมาณก็มากน้อย" ตรัสแล้ว พระพุทธกุมารก็ตรัสได้ถูกต้อง

ฝ่ายวิศวามิตรผู้เป็นพระอาจารย์ เมื่อได้ยินดั่งนั้นก็กราบถวายบังคมพระองค์ พลาญทูลว่า "พระองค์เป็นพระอาจารย์ของอาจารย์พระองค์แล้ว พระองค์นี้แหละเป็นครู หาใช่ข้าพระพุทธเจ้ามิได้ โอ! ข้าพระพุทธเจ้าขออนุชาพระองค์ พระองค์เป็นพระกุมารอันอ่อนโยนสุขุมคัมภีรภาพ ซึ่งเสด็จมาในสำนักศึกษาของข้าพระพุทธเจ้า เฉพาะสำหรับที่จะทรงแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงทราบทุกสิ่งทุกอย่าง โดยไม่ต้องอาศัย ตำรับตำรากับทั้งทรงรู้จักแสดงพระจรรยา การปฏิบัติเคารพเป็นอย่างยิ่งด้วย"

พระจรรยาความเคารพที่กล่าวนี้ *พระพุทธเจ้าย่อมปฏิบัติต่อพระอาจารย์ของพระองค์ทุกๆ คน แม้พระองค์ทรงรู้ดีว่าพระอาจารย์ของพระองค์ก็ดี ถึงพระองค์จะทรงเฉลียวฉลาดกว่าพระอาจารย์ของพระองค์ พระองค์ก็ตรัสแก่พระอาจารย์ของพระองค์โดยเคารพ* พระองค์ทรงลักษณะเป็นเจ้า ซึ่งกอบปรด้วยพระอาการอันอารีจริง พระองค์มีพระจรรยาอันสุภาพเรียบร้อย มีพระราชหฤทัยละมุนละไม แต่แสดงมานะเชี่ยวชาญยิ่ง ไม่มีอัศวานิกใดเชี่ยวชาญในการไล่เนื้อทรายที่มีฝีเท้าเร็วยิ่งเท่าพระองค์ ไม่มีสารถีใดจะชำนาญในการขับแข่งราชรถในสนามแห่งพระราชวังดีเท่าพระองค์

แต่ถึงแม้ว่าพระองค์จะทรงเชี่ยวชาญอย่างไรก็ดี ในขณะที่ทรงเล่นกีฬาไล่สัตว์นั้น พระองค์มักหยุดแล้วปล่อยให้เนื้อทรายไปเสีย มีอยู่เนืองๆ เมื่อพระองค์ทรงมาแข่งหรือวิ่งแข่งที่จวนจะชนะเด็ดอยู่แล้วนั้น พระองค์กลับหยุดเสีย เพราะทรงเห็นว่ามาเห็นอยจนหอบ หรือมิฉะนั้น เมื่อทรงเห็นว่าบรรดาเจ้าผู้เป็นพระญาติที่ทรงเล่นด้วยนั้น จะเสียพระทัยโดยเหตุที่แพ้พระองค์ หรือมิฉะนั้นก็เป็นเพราะพระองค์ทรงซิมด้วยความฝืนอะไรในพระองค์อย่างหนึ่ง ครั้นยังปีทวีขึ้น ประดุจดั่งไม้ใหญ่ต้นหนึ่งซึ่งอกขึ้นจากหน่ออันอ่อนละมุนแล้ว ในที่สุดก็แผ่ความร่มรื่นไปในที่อันกว้าง แต่พระพุทธกุมารแทบจะไม่ทรงรู้เห็นในเรื่องความกลัดกลุ้ม ความเร่าร้อนและความเศร้าโศกอะไรนั้นเลย ถึงพระองค์ทรงทราบก็คล้ายๆ กับทรงทราบ ซึ่งอะไรที่แปลกประหลาดอย่างหนึ่งซึ่งเป็นสิ่งที่บรรดาภษตรีย์ทั้งหลายไม่จำเป็นต้องทรงกังวลหรือทรงรู้สึก

อยู่มาวันหนึ่งในฤดูใบไม้ผลิ ฝูงหงส์ฝูงหนึ่งบินข้ามพระราชอุทยานไปทางทิศเหนือ เพื่อไปสู่รัง ณ ใจกลางแห่งเขาหิมพาน นกบินพลาญร้องด้วยเสียงอันเยือกเย็น

เพื่อให้รู้ว่ามันได้บินไปแล้ว ตามวิถีทางของมันในเวหาอันขาวดุจหิมะ โดยความจงใจ
ความรู้สึกรัก

ฝ่ายเทวทัตซึ่งเป็นพระญาติของพระพุทธกุมารก็ขึ้นธนูแล้วยิงไปที่หงส์ตัวที่หนึ่ง
ถูกตรงปีกอันบริสุทธิ์จนเลือดออกถึงต้องกางปีกแลลบถลาคกลงมาสู่พื้นดิน

พระสิทธัตถะเมื่อทรงเห็นดังนั้น จึงทรงเก็บนกนั้นขึ้นมากอดไว้ยังพระอุระ แล้วก็
ทรงนั่งขัดสมาธิเพื่อจะปลอบมิให้นกหวาดกลัว พระองค์ค่อยๆ ประคองจัดปีกให้เรียบร้อย
แล้วก็ค่อยๆ ทรงลูบคลำนกนั้น ด้วยพระหัตถ์อันเบาและอ่อนนุ่มประดุจใบตองอ่อน และ
ขณะที่พระหัตถ์เบื้องซ้ายทรงประคองนก พระหัตถ์เบื้องขวาก็ทรงถอนลูกศรเหล็กอันร้าย
นั้น และทรงพอกแผลด้วยใบไม้อันอ่อนกับน้ำผึ้ง พระองค์ไม่เคยทรงประสบความเจ็บปวด
พระองค์ทรงกำลูกศรนั้นโดยแรง บังเอิญปลายลูกศรถูกพระหัตถ์น้อยหนึ่ง ก็ทรงรู้สึก
ว่าเจ็บปวด ดังนั้นพระองค์จึงทรงเริ่มกอดนกนั้นอีก พลาทงพระกรรมแสงให้

ลำดับนั้นมีคนๆ หนึ่งได้มาทูลแก่พระองค์ว่า "เจ้าของข้าพระพุทธเจ้าได้ยิงนกตก
ลงมาที่กลางสวนต้นกุหลาบนี้ตัวหนึ่ง ท่านจึงใช้ให้ข้าพระพุทธเจ้ามา ขอให้พระองค์ส่งนก
นั้นไปให้ พระองค์จะโปรดส่งให้หรือไม่" "มิได้" พระสิทธัตถะตรัสตอบ "หากว่านกนี้ตาย
การที่จะส่งไปให้แก่ผู้ที่พิฆาตนั้นก็ควรอยู่ แต่หนึ่งสัปดาห์ยังมีชีวิต ฟัน้องของฉันได้พิฆาตแต่
เพียงกำลังความเร็วแห่งการบิน ทำให้ชนหลุดมาเท่านั้น" เทวทัตจึงตอบไปโดยทันควันว่า
"นกป่าจะเป็นหรือตาย ก็ต้องได้แก่ผู้ที่ยิงมัน บนเวหาอันนั้นไม่ได้เป็นของใครเลย แต่เมื่อตก
มาแล้ว มันก็เป็นของเรา จงส่งนกที่เป็นอาหารมาให้แก่เราเถิด" พระพุทธกุมารทรงประคอง
นกประทับที่พระปรางค์แล้ว ทรงตอบแก่เทวทัตว่า "เราบอกว่าไม่ได้! นกนี้เป็นของเรา
เพราะเป็นสิ่งแรกแห่งสิ่งทั้งหลายอันเหลือที่จะคะเนนับซึ่งเป็นของเราโดยอำนาจแห่งธรรม
เมตตา

เดี๋ยวนี้เรารู้แล้วว่าอะไรที่ دلใจ กระทำให้เราจะสั่งสอนความเมตตาแก่นมนุษย์
ทั้งหลาย และกระทำให้เราต้องเป็นผู้อธิบายความมีตมมอันธการแห่งโลก และจำทำให้
อำนาจแห่งความทุกข์อันชั่วร้ายแห่งโลกลดน้อยถอยลง แต่ถ้าเจ้าของท่านมียอม ก็ให้นำ
เรื่องไปสู่ผู้รู้หลักเถิด แล้วเราก็จะคอยฟังคำตัดสินของผู้รู้หลักนั้นก่อน" ดังนั้นเรื่องนี้จึงตก
ไปอยู่ในความตัดสินของสภาอัศวมหาราช ซึ่งต่างคนก็มีความเห็นต่างกัน

ในที่สุดมีฤๅษีซึ่งไม่มีใครรู้จักรูปหนึ่งมาแล้วก็กล่าวว่า "ถ้าหากว่าชีวิตย่อมมีค่า
ผู้ซึ่งช่วยชีวิตก็ต้องมีสิทธิเป็นเจ้าของสิ่งที่มีชีวิตนั้นมากกว่าผู้ที่พยายามฆ่าสิ่งที่มี
ชีวิตนั้น ผู้พิฆาตเป็นผู้นำทำความมลทินและล้างผลาญ ส่วนผู้ปกป้องกันนั้นเป็นผู้
ผดุงช่วยเหลือ จงให้นกแก่ผู้ที่ช่วยนกนั้นเถิด" ทุกๆ คนก็เห็นเป็นการยุติธรรม

แต่เมื่อพระมหากษัตริย์มีพระราชประสงค์หาตัวผู้ทรงธรรมนั้นเพื่อยกยอเกียรติ
คุณ ฤๅษีนั้นก็ไต่หายไปเสียแล้ว แต่มีคนๆ หนึ่งเห็นงูตัวหนึ่งเลื้อยออกไปข้างนอก เทพเจ้า
มักจำแลงตัวมาเช่นนี้ ดังนี้พระพุทธเจ้าจึงเริ่มทรงปลงธรรมเมตตาตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

ถึงกระนั้น วาเรนันพระองค์ยังไม่ทรงทราบอะไรอื่นอีกนอกจากความเจ็บปวด
ทุกข์ร้อนของนกซึ่งเมื่อหายแล้วก็บินกลับไปสู่พวก ฟ้องของมันด้วยความปลาบปล้ำ แต่มา
อีกวันหนึ่งมีการวิปสมงคลแรกนาขวัญอันเป็นนักขัดทุกข์ของบ้านเมือง พระราชบิดามีพระ
ราชดำรัสว่า "จงมาเกิดลูกกรีก เพื่อไปขมดูลิ่งที่น่าดูแห่งฤดูใบไม้ผลิ ดูพื้นดินอันอุดมสมแก่
การซึ่งจะบังเกิดความมั่งมีให้แก่ชาวนา ธุราชอาณาจักรของบิดา อาณาจักรซึ่งเมื่อไฟพิน
จะบังเกิดเป็นเปลวเผาไร่ของพ่อแล้ว ก็ตกเป็นของลูก จะหล่อเลี้ยงตัวของทวยประชาทุก
รูปทุกนาม และบำเพ็ญความเจริญให้แก่คลังของกษัตริย์ ถุดงามด้วยความประดับแห่ง
ใบไม้อ่อน ด้วยปวงบุปผชาติอันมีสีงาม และด้วยหญ้าอันเขียวชะอุ่ม จงฟังเสียงขับร้องของ

คนไถนา"

ตรัสตั้งนั้นแล้ว พระบิดาก็ทรงพาพระโอรสเสด็จไป ณ ตำบลหนึ่งซึ่งมีกระแสน้ำ และสวนแล้วก็ทอดพระเนตรโคซึ่งเดินในทุ่งอันอุดม โดยใช้คอของมันลากไถ โดยอำนาจ แห่งไถดินก็ถูกขุดออกเป็นแผ่นๆ และเป็นแถวเป็นแนว ฝ่ายคนไถก็พยายามกดคันไถ เพื่อให้ไถกินดินลึกไปอีก ที่ท่ามกลางแห่งต้นตาล ลำธารก็ทรงศัพท์สำเนียงเสียงน้ำไหล ดังพืมหา ที่บางแห่งก็มีต้นเทียนแลต้นตะไคร้ ออกขึ้นเป็นเครื่องประดับ บางแห่งก็มีคน กำลังหว่านข้าวอยู่ ส่วนในป่าก็มีเสียงขับร้องแห่งนก ณ รั้งของมัน ในพงในหนามก็มีสัตว์ที่ เล็ก เช่น กิ้งก่า ผีเสื้อ แมลงปอ และสัตว์อื่นๆ อีกมากมาย เพราะในฤดูใบไม้ผลินี้ อะไร ๆ ก็ บันเทิงรำเริงใจทั้งสิ้น ณ กิ่งของต้นมะม่วงก็มีนกคีรีบุรุษยอสีอันงาม กระรอกก็ไต่เต้านเอากา รเอางานของมัน ตัวแตนปากจุ่มก็ร่อนตามผีเสื้อที่มีสีต่างๆ เคียงข้างกระแตที่กำลังเล่นไล่ ชับแมลง เหล่ามะฮิสนา (ภาษาปัญญาว่า นกกระทง) ก็เร่ร่อนหาอาหารกลางป่าเป่าเกา คอเจ้าหมู ๗ สีเทา (ซึ่งเป็น นกชนิดหนึ่ง มักไปเป็นฝูงๆ ๗ ตัวเสมอ) ก็ไต่อยู่ภายในพุ่มต้น หนาม เสือปลามีสีลายกินปลา ก็จ้องย่องอยู่ ณ ริมหนอง เหล่านกยางมากหลายก็เดินอยู่ บนหลังกระบือ นกเหยี่ยวหมุนคว้างอยู่กลางเวหาอันมีสีดจแสงทอง

ณ ไกลโบสถ์ซึ่งมีสีอันล้าก็มียกยงบินไปมา เหล่านกพิราบก็ขึ้นคูดอยู่ทุกด้านทุก มุม ณ ที่ไกลๆ ไปอีก ก็มีเสียงกลองแห่งงานวิวาหมงคลดังกระหึ่ม ทุกสิ่งทุกเหล่านี้ล้วนแต่ แสดงว่า มีความสงบสันติภาพและความไพบุลย์ทั้งสิ้น

ฝ่ายพระสิทธัตถะกุมาร เมื่อทรงทอดพระเนตรเห็นสิ่งเหล่านี้ก็ทรงเพลนพระทัย แต่เมื่อทรงมองดูให้ซึ่งถึงอาการภายในแล้ว ก็ทรงปรากฏว่า **ทุกสิ่งทุกอย่างย่อมมีประดุจ หนามซ่อนอยู่ภายใต้ดอกกุหลาบแห่งชีวิตทั้งสิ้น** พระองค์ทรงเห็นว่าชาวชนบทที่ กรอบเกรียมได้รับจ้างโดยอาศัยที่ต่ออาบเหงื่อแห่งตนเป็นสิ่งที่ต้องกังวล เพื่อมีช่องทาง เลี้ยงชีพแห่งตน ต้องขับเคี่ยวโคของตนให้ทำงานกลางแดดกล้า ด้วยตาอันโพลงและด้วย ประจักษ์ที่ใช้ทิ่มแทงสีข้างของโคนัน ๆ พระองค์ยังทรงสังเกตเห็นอีกว่า กิ้งก่านั้นกินมด เหยี่ยวกินทั้งกิ้งก่าและมด ทั้งโฉบเอาอาหารซึ่งเสือปลาจับได้ไปเสียจากเสือปลา พระองค์ ทรงเห็นนกนางแอ่นไล่กินบุลบุล (นกเล็กๆ ชนิดหนึ่งจำพวกนกปรอดหัวโขน?) ซึ่งไล่จับ ผีเสื้อแปลกๆ เท่ากับว่าทุกแห่งๆ ใครๆ ก็ฆ่าผู้ที่ฆ่าเขาแล้ว ตัวเองก็ถูกฆ่าตามลงไปอีก คือ ฆ่าชีวิตแห่งความเป็นอยู่ซึ่งยอมตาย ดังนี้ สิ่งที่เราเห็นว่าเป็นเรานั้นก็เพียงแต่เป็นเครื่อง กำบังไม่ให้แลเห็นได้แจ้งชัดว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงมีแต่ปองที่จะพิชิตฆ่ากันทั้งสิ้นเท่านั้น นับตั้งแต่มดจนกระทั่งถึงคนซึ่งฆ่าเพื่อนมนุษย์กันเองอย่างร้ายกาจน่ากลัวโดยไม่มีที่สิ้นสุด เมื่อทรงประจักษ์ เป็นต้นคนไถนายอมทิวโหย และโคของตนบ่าก็ถลอกปอกเปิกด้วยความ กดขี่โหดร้ายของตนเป็นกรณีซึ่งกระทำให้ความต้องการมีชีวิตคงดำรงอยู่ด้วยลักษณะอัน โหดร้ายนั้นแหละที่กระทำให้สัตว์โลกถึงกับเคี้ยวเข็ญเช่นฆ่ากัน พระสิทธัตถะจึงทรงถอน พระทัยแล้วทรงบ่นว่า **"พื้นธรณีที่ให้ดูนี้หรือ ที่เรียกว่ากอบปรด้วยความสุข? ชาว ชนบทที่อาศัยข้าวสุกอันโอชาก็เกลือก การใช้วัวช่างหนักมือเสียนี้กระไร การต่อสู้ ในระหว่างผู้ที่มีเรี่ยวแรงและอ่อนแอในกลางรกรกลางหนาม ดูช่างร้ายกาจจริง ทาง อากาศก็มีการเคี้ยวเข็ญเช่นฆ่ากัน แม้แต่ในน้ำก็ไม่มีพนักย"** เมื่อได้ทรง ทอดพระเนตรเห็นสิ่งทั้งหลายเหล่านี้แล้ว จึงกราบทูลพระบิดาว่า

"ขอพระบิดาได้โปรดเสด็จไปให้ห่างข้าพระพุทธเจ้าหน่อย ปล่อยให้ ข้าพระพุทธเจ้าได้พิจารณาสิ่งทั้งหลายที่พระองค์ชี้ให้ข้าพระพุทธเจ้าดูนี้โดยลำพังเถิด"

ตรัสแล้ว พระพุทธเจ้าก็ทรงนั่งขัดสมาธิพิจารณาดูความทุกข์ยากแห่งชีวิตอย่าง ลึกซึ้ง ตลอดถึงป้อเกิดอันกลับของความเป็นอยู่ จนยากที่จะบำบัดหรือบรรเทาความทุกข์ ยากเหล่านั้น เมื่อทรงพิจารณาแล้ว ความเมตตาที่บังเกิดขึ้นแก่พระทัยของพระองค์ พระองค์ทรงรู้สึกสัตว์โลกทั้งปวงอย่างใหญ่ยิ่งอันเป็นความรู้สึกที่ทำให้ทรงต้องการแต่

ช่วยบรรเทาทุกข์และโดยอำนาจแห่งฉันท พระองค์ก็พ้นจากมลทินอันเกลือกกลั้วด้วยความมรณะในความรู้สึกแห่งรูปกาย ดังนั้นพระองค์ก็ทรงบรรลุถึงซึ่งปฐมฉาน เป็นวิถีแรกที่พระองค์จะทรงดำเนินต่อไป

ในวาระนั้น ณ เบื้องบนเวหาอันสูงสุด มีเบญจเทวดาเขจรมาในอากาศ เมื่อเหาะมาเหนือต้นไม้ซึ่งพระองค์ประทับอยู่นั้น ให้รู้สึกเรรวนจึงกล่าวแก่กันว่า "มหาบารมีอะไรหนอที่ทำให้เราต้องหยุดเหาะดังนี้?" นี้ก็เพราะเทวดาย่อมรู้ได้ว่ามีอะไรที่ศักดิ์สิทธิ์อยู่ ณ เบื้องล่าง จึงมองดูลงไปก็เห็นพระพุทธรูป มีรัศมีเปล่งปลั่งและกำลังทรงรำพึง ช่วยสัตว์โลกให้พ้นจากกองทุกข์ ครั้นแล้วก็มีเสียงออกจากพุ่มไม้ร้องขึ้นไปว่า "ท้าว! นี่แหละคือผู้ซึ่งจะทรงช่วยสัตว์โลก จงลงมาบูชาพระองค์เถิด" เทวดาเหล่านั้นจึงเหาะลงมาพอรำขับร้องยอพระบารมีของพระองค์ แล้วจึงเหาะเลยไปเพื่อนำข่าวดีอันนี้ไปประกาศแก่ฝูงเทวดา เทวดาทิ้งหลายต่อไป

เมื่อมหาดเล็กซึ่งพระบิดาทรงใช้ให้มาดูพระองค์มาได้เห็น ขณะที่พระองค์ทรงสมาธิอยู่ แม้ว่าเพียงลวงแล้ว และดวงพระอาทิตย์เอนเอียงลงไปสู่เขาแห่งทิศอัสดง ถึงแม้เงาอื่นก็ย่อมเคลื่อนไปตามแสงแห่งดวงอาทิตย์นั้น แต่กระนั้นเงาแห่งชมพูฤกษ์ซึ่งพระพุทธรูปประทับอยู่ภายใต้้น ก็ดำรงคงที่เพื่อบังมิให้แสงแดดเป็นราศีแก่พระองค์ เมื่อปรากฏมหัศจรรย์ดังนั้น ผู้ซึ่งประจักษ์ได้ยินเสียงออกจากพุ่มกุหลาบว่า "จงปล่อยให้พระราชโอรสประทับอยู่โดยลำพังพระองค์เถิด トラบใดที่ไม่มีพระทัยพราจจากเงาไม้นี้ไป เงาของข้าพเจ้าจะไม่ย้ายให้เคลื่อนไปที่อื่นอีกเป็นอันขาด"

* (เวทมนต์อันนี้ เรียกกันแต่ในหมู่พวกพราหมณ์ตามที่ บัลฟูร์ แปลคงได้ความว่า "โอม ข้าพเจ้าขอท่านาย ในอาณาเขตแห่งพระรัศมีอันแรงกล้าของดวงอาทิตย์อันศักดิ์สิทธิ์ว่า จงส่องแสงแห่งความฉลาดให้แก่ข้าพเจ้า ดังนี้เถิด" คำว่า โอม เป็นคำประสาทประสิทธิ์)

ปริเฉทที่ ๒

อาวามงคลกถา

(พระมหาบุรุษลงศิลปศาสตร์และอภิเชกสมรส)

กาลา นุกาล เมื่อองค์พระตถาคตของเราทรงพระเจริญพระชนมายุได้ ๑๘ พรรษา พระบิดาจึงโปรดเกล้าฯ ให้ช่างสร้างปราสาทอันวิจิตร ๓ หลัง หลังหนึ่งมีชื่อสี่เหลี่ยมมงด้วยไม้ยมหอม เป็นปราสาทอันอบอุ้นสำหรับหมั่นตฤฎ อีกหลังหนึ่ง สร้างด้วยหินอ่อนลาย เป็นปราสาทเย็นสำหรับ ถุดุคิมหะ หลังที่ ๓ ทำด้วยอิฐเผาungด้วยกระเบื้องสีฟ้า เหมาะสำหรับถุดุพะอะถุดุหว่าน คราวเมื่อเหล่า ดันจัมปิก (ตันจาปา) เต็มไปด้วยดอกอันมีรสศคนธ์

ปราสาททั้ง ๓ หลังนี้มีนามว่า ศุภะ สุรัmma รัมมา มีอุทยานอยู่ในบริเวณรอบปราสาท เป็น สถานสำราญรื่นเริงรดาษด้วยดอกไม้ มีลำธารอันเกิดไหลเลี้ยวเลาะลัดอยู่ภายใน มีละมေးต้นไม้ดอก สงกกลิ่นหอม และมีกระโจมอันงามตระการตาอยู่มากหลาย กับทั้งสนามหญ้าอันเขียวชอุ่มอีกด้วย

พระสิทธัตถะทรงสำนักและประพาสในราชฐานเหล่านั้น ตามอำเภอพระทัย พलगทรงประสพ แต่ความยั่วยวนใหม่ๆ แปลกๆ เป็นนิตย แล้วเวลาของพระองค์ก็ล่วงไปโดยบันเทิงพระอิริยาบถ ด้วย เหตุว่าพระโลहितอันเจริญวัยหนุ่มกำลังแล่นอยู่ทั่วพระวรกายของพระองค์ แต่ไม่ช้านานเท่าใด เจาแห่ง สมมติญาณก็กลับมารบเร้าพระองค์ เจกเช่นประกายแสงเงินแห่งทะเลสาบ ซึ่งต้องขมุกขมัวด้วยความ ล่องลอยแห่งก้อนเมฆที่ผ่านไปจะนั้น

เมื่อพระบิดาทรงประจักษ์ความเป็นไปดังนั้น จึงตรัสเรียกเหล่าเสวกามาตย์ของพระองค์มา ตรัสว่า "อ้ามาตย์ของเราทั้งหลาย ขอให้ใครครวญตามคำพยากรณ์ของฤษีและพวกโหรผู้ทำนายฝัน นั้นเกิด ลูกเราคนนี้ซึ่งเรารักยิ่งกว่าโลหิตแห่งดวงใจของเรา จะได้เป็นใหญ่ไพศาลในโลก จะเหยียบย่ำ ปัจจามิตรทั้งหลายด้วยเบื่องบาทา จะเป็นราชาแห่งราชาทั้งหลาย ซึ่งเป็นการต้องด้วยความปรารถนา ของเรา หรือมิฉะนั้นลูกของเราคนนี้จะเดินไปตามวิถีทางอันถ่อมต่ำ และเศร้าสลดด้วยการเสียสละและ ความทรمانอันแก่กล้าไปด้วยความศรัทธา เพื่อจะได้บรรลุถึงซึ่งความสำเร็จในอะไรอย่างหนึ่ง

ภายหลังที่ได้เสียสิ่งทั้งปวงที่ต้องลำบากกรีกษาดูแลมาแล้วนั้น ซึ่งใครไม่ทราบได้ว่าเป็นความดีอะไร และคงไปสู่ผลอันนี้แหละ ที่ตาอันขมของเขาเพ่งเล็งถึงในท่ามกลางแห่งวันของเรา ฉะนั้น ทำอย่างไรเท่าลูกของเราจึงจะอาจหันไปสู่ทางอันศักดานุภาพซึ่งเขาควรจะได้ และทำอย่างไรจึงจะ ให้ลางเครื่องหมายแห่งความสุขซึ่งมีว่าจะให้เขาครอบครองโลกพิภพ หากเขาต้องการกลายเป็น ความจริงได้?"

อำมาตย์ผู้มีอาวุโสสูงส่งจึงกราบทูลว่า "มหาราช! ดัชนีหาจะกำจัดความเดือดร้อนอันเล็กน้อยนี้ได้ จงทรงผูกมัดความมารยาทของสตรีโดยรอบพระทัย ซึ่งนัยว่าไม่ทรงพระรุกรับอะไรนั้นเสียเถิด พระราชโอรสจะทรงทราบแล้วหรือว่า ความงาม ดวงตาซึ่งอาจทำให้ลึมจนกระทั่งสวรรค์กับทั้งริมฝีปากอันหอมชื่นนั้น คืออะไร ขอพระองค์จงทรงจัดหาสตรีที่ยั่ววน และคู่ควรแก่การหมกหมุ่นต่อการบันเทิงนั้นเถิด ความคิดซึ่งไม่มีใครอาจรังไว้ได้ด้วยโซ่สำริดนั้น เส้นผมของสตรีเพียงเส้นเดียวก็อาจผูกมัดให้ติดอยู่ได้โดยง่าย"

บรรดาอำมาตย์ทั้งปวงก็เห็นสอดคล้อง พ้องด้วยคำทูลของอำมาตย์ผู้มีอาวุโสสูง แต่พระราชอาตริสว่า "ถ้าเราหาสตรีให้เขาก็จะได้ประโยชน์อะไร? ความรักมักเลือกโดยตาข้างเดียว และหากว่าเรารายเรียงพื้นที่ซึ่งมีความงามให้เป็นแถวๆ เพื่อเขาจะได้เด็ดดอกไม้ตามความพอใจ เขาก็จะเพียงแต่ยิ้ม แล้วค่อยๆ หลีกไปให้พ้นเสียจากความกระสันซึ่งเขาไม่รู้จักนั้น อำมาตย์ผู้หนึ่งจึงทูลว่า "กว้างอย่างเยื้องจนกระทั่งลูกศรปลิวไปต้อง" (กว้างหมายความว่า"ชาย" ลูกศรคือ "ความงามเลิศของหญิง") พระราชโอรสคงจะเป็นดังนี้ เช่นเดียวกันกับผู้ซึ่งมีความคิดอ่อนกว่าพระองค์ กามบางอย่าง หน้าที่บางอย่าง อาจกระทำให้เป็นประหนึ่งเมืองสวรรค์สำหรับพระราชโอรสก็เป็นได้ ภาพบางอย่างอาจกระทำให้พระองค์เห็นเป็นงามกว่าแสงอรุณคราวเมื่อปลุกให้โลกตื่นก็เป็นได้ โอ! พระราชาของข้าพระพุทธเจ้า

ขอพระองค์จงทรงกระทำดังนี้ คือได้โปรดเกล้าฯ ให้มีการฉลองปราสาทใหม่ซึ่งบรรดาสตรีสาวทั้งปวงทั่วพระราชอาณาจักจะต้องมาประกวดความงามแห่งความเป็นสาวซึ่งกันและกัน แล้วทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการบันเทิงตามขัดติยะประเพณีทุกประการ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระราชโอรสเป็นผู้ทรงพระราชทานรางวัลแก่สาวที่งาม และเมื่อบรรดาสาวที่มีชัยด้วยความงามผ่านมาตรงหน้าที่ประทับของพระราชโอรส เราท่านทั้งหลายก็จงสังเกตว่ามีนางสาวคนหนึ่งคนใดกระทำเพื่อความเศร้าอันบึ้งนูดแห่งพระวรพักตร์ของพระองค์เปลี่ยนแปลงไปบ้างหรือไม่ ดังนี้ เราอาจเลือกวิธีให้มีดัชนีได้ด้วยตาซึ่งมีดัชนีนั้นเองและด้วยกลอุบายอันนี้ องค์พระราชโอรสก็จะทรงรำเริงบันเทิงพระทัยขึ้น"

คำทูลแนะนำอันนี้ดูเข้าที่อยู่ ฉะนั้นวันหลังต่อมา พนักงานผู้ร้องประกาศจึงได้เที่ยวร้องประกาศเชิญบรรดาสตรีสาวที่สวยงามทั้งปวงให้มาสู่พระราชวังในวันเวลาที่ประกวด ซึ่งพระราชโอรสจะพระราชทานรางวัล คือรางวัลของประเสริฐให้แก่ทุกๆ คน และของประเสริฐยิ่งยวดให้แก่สาวใดซึ่งได้รับพระราชาวินิจฉัยว่างามเลิศ

ดังนั้นแล้วบรรดาสตรีสาวแห่งกรุงกบิลพัสดุ์จึงไปรวมกันอยู่ ณ พระทวาร ทุกๆ คนพึงหิวและเกล้าเกาของตนเสร็จใหม่ๆ ขอบตาก็แดงให้ขำเป็นแหวด้วยผงแร่พลวง อาบน้ำชำระกาย ทาน้ำอบมาแล้วใหม่ๆ ทุกคนแล้วแต่ห่มสไบ สวมเสื้อซึ่งมีสีอันสุขุม มือเท้าอันเรียวกัทขามินและแต่มไฟให้คมขำ

การที่นางสาวอันเดียวมาชุมนุมประชุมกันเดินสวนหน้าพระราชบัลลังก์ พลาวงปริมดวงเนตรอันกว้างดูพื้นดินขม้อยอายดังนี้ ข้างงามนำดูเสียนี้กระไร? เพราะเมื่อเหล่านารีเห็นพระราชโอรสซึ่งกระทำให้อใจอันประหม่าของนางทั้งหลายเดินมากกว่าจะนึกเคารพในพระราชอิสริยยศ ก็โดยพระราชโอรสนั้นประทับนั่งนิ่งนัก น่ารักยิ่งนัก แต่ทั้งเป็นใหญ่ยิ่งกว่านางทั้งหลายด้วย นางสาวทุกคนต่างรับรางวัลของตนพลาวงลดสายตาไม่กล้าดูพระราชโอรส และถ้าปวงชนทั้งปวงที่ไปดูนั้นเปล่งอุทานว่า นารีใดคนหนึ่งซึ่งนัยว่างามเลิศและสมลักษณะกว่าคู่ประกวดอื่น ซึ่งล้วนแต่มาเพื่อเป็นเครื่องประโลมลอพระทัยพระราชโอรสด้วยกันทั้งสิ้นก็ดี

นารีผู้นั้นก็นิ่งอยู่เหมือนหนึ่งนางเนื้อทรายที่ประหม่าด้วยพระหัตถ์ อันล่อเอี่ยมที่มาแต่ดอองแล้วก็วิ่งไปสู่เพื่อนของตนต่อไป ประหม่าเช่นนี้ก็ควรประหม่าแล้วด้วยพระราชโอรสนั้นดูเหมือนได้ประกอบแล้วด้วยลักษณะแห่งเทพเจ้า เป็นสง่าน่าเคารพศักดิ์สิทธิ์ และเป็นใหญ่เหนือนางทั้งปวงดังนี้

ແລະທີ່ເລ່ານางທັງປວງມາສວນหน้าพระที่นั่ง แต่ละคนล้วนงามเดินตามหลังต่อๆ กัน ประดุจดอกไม้
แห่งพระราชธานี และเมื่อสิ้นพิธีอันสง่างามดู กับเมื่อของรางวัลได้หมดสิ้นไป

ในวาระซึ่งนางคนที่สด คือเจ้าหญิงโยธราได้ผ่านมา บรรดาผู้ที่นั่งอยู่เคียงข้างพระสิทธัตถะ
ก็แลเห็นพระองค์สดุด่ง ในเมื่อพระนางพรหมจารีศรียโยธราอย่างเยื้องเข้ามาใกล้พระองค์ สิริรูปโฉมของ
พระนางนั้นดุจรูปปั้นชั้นวิมาน อาการ่างเยื้องก็ปานดังดำเนินของนางปารวดี ผู้เป็นราชินีแห่งพระศิวะ
ดวงเนตรของเธอเหมือนดวงตาของนางเนื้อทรายในฤดูแห่งความปฐพีพัทธ์ ดวงพักตร์งามยิ่ง จนนำคำ
ไม่สามารถจะพรรณนาให้เห็นเสน่ห์ได้ เธอผู้เดิยมองดูพระสิทธัตถะตรงพระพักตร์ ประณมมือเหนือ
ทรวงปล่อยให้เห็นพระศอ

"มีรางวัลอะไรสำหรับหม่อมฉันไหม?" พระนางทูลถามพลางยิ้ม

"รางวัลหมดแล้ว" พระสิทธัตถะตอบ "แต่จงรับเอาของนี้เป็นรางวัลแทนไปเถิด น้องสาวที่รัก
ผู้ซึ่งความงามของน้องเป็นสมบัติอันเกินอวดในราชธานีของเรา"

ตรัสแล้วก็ทรงถอดสร้อยสังวาลมรกตของพระองค์ออกสวมใส่เจ้าหญิงผู้วิไลโฉม ที่นี้ดวง
เนตรทั้งสองฝ่ายก็มาประสมกัน และด้วยการแยบยลอันนี้ กระทำให้เกิดความปฐพีพัทธ์กำหนดขึ้น

ช้านานต่อมา เมื่อได้ตรัสรู้สมบุรณ์แล้ว สมเด็จพระพุทธเจ้าซึ่งมีผู้ทูลถามว่า เหตุใดพระทัย
ของพระองค์จึงลุกเป็นเปลวขึ้นได้ในเมื่อแรกทอดพระเนตรเห็นสาวชัตติยนารีนั้น

พระองค์ตรัสตอบว่า "เราไม่ใช่คนอื่นไกล ดังเราและชุมชนที่นี้เชื่อกันเมื่อกาลเมื่อปาง
ก่อนซึ่งเป็นเวลาช้านานมาแล้วนั้น บุตรชายของนายพรานผู้หนึ่งเล่นอยู่กับหญิงสาวชาวไพรใกล้ต้น
น้ำยามนาซึ่งมีภูเขานันทเทวี (ภูเขานี้แห่งจังหวัดต่างๆ ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือซึ่งอาศัยอยู่โดย
เทพธิดานามว่า นันทะ) ได้ถูกเลือกให้เป็นผู้ตัดสินการละเล่น

ในเมื่อนางสาวเหล่านั้นวิ่งภายใต้ต้นสนดงตั้งกระต่ายเล่นสนุก คลุกคลีเคียงข้างโพลงอยู่
ภายใต้แสงเงินแห่งดวงจันทร์ ชายหนุ่มนั้นสวมพวงมาลัยงามแจ่มจรัสดวงดาราให้แก่นางหนึ่ง แก่
อีกนางหนึ่งสวมขนปีกนกอันยาวซึ่งถอนได้จากไก่อไฟดาทิพย์และจากไก่แห่งไพรหลวง แก่นางคนที่
สามให้ลูกฉำฉาเป็นรางวัล แต่นางคนที่มาสุดท้ายกลายเป็นคนที่หนึ่งสำหรับชายหนุ่มนั้น เขาจึงให้ลูก
นางเก่งที่เชื่อง และความปฐพีพัทธ์แห่งดวงใจแก่นาง ตั้งแต่บัดนั้นมา บุรุษและสตรีทั้งสองนั้นก็ได้อยู่
ร่วมกันยืนยงในป่านั้นด้วยความสันติสุข และเขาตายร่วมกันในป่านั้นเอง"

"เห็นไหม? ดังนี้แหละที่พืชพันธุ์ซึ่งซ่อนอยู่ได้งอกขึ้นจากใต้ธรณีภายหลังกาลหลายปีแห่ง
ความแห้งแล้ง ฉันทใดก็ดี ความดีและความชั่ว ความทรามและความสนุกรื่นเรึง ความแร้นแค้นและ
ความรัก กับความประพศิตทั้งปวงที่ตายแล้วย่อมกลับมาเกิดใหม่อีก โดยนำทั้งใบอันสุขใสสดชื่นหรือ
เหี่ยวแห้งหม่นหมองและผลซึ่งหวานหรือขมมาด้วย ก็แลเรานี้ เราก็คือตัวชายหนุ่มนั่นเอง และหญิง
สาวนั้นก็คือโยธรานี้แหละ ตราบใดวิภูสงสารแห่งการมีชีวิตและความตายยังหมุนอยู่ สิ่งใดที่เป็น
มาแล้วก็จะเป็นไปในระหว่างเราทั้งสองนี้สืบไป"

แต่บรรดาผู้ซึ่งลอบมองดูพระราชโอรสในระหว่างที่พระราชทานรางวัลนั้น ได้เห็นและได้ยิน
สิ้นทุกอย่าง จึงทูลพระราชบิดาซึ่งกำลังเอาพระทัยใส่เพื่อได้ทรงทราบว่ พระราชโอรสทรงเฉยเมย
จนกระทั่งถึงเวลาที่เจ้าหญิงโยธรา พระองค์ทรงเปลี่ยนสายพระเนตรหันที่อย่างไร เจ้าหญิงกับพระ
ราชโอรสทรงจ้องดูกันอย่างไร ตลอดถึงการที่พระราชโอรสพระราชทานสร้อยสังวาลมรกต และแวว
พระเนตรทั้งสองฝ่ายชม้อยกระแสดความรู้สึกให้แก่กันอย่างไร

พระปิยราชตรีสออย่างแยมสรลว่า "เห็นใหม่ละ! เราได้เหยื่อแล้ว ทีนี้เราต้องหาวิธีที่จะใช้เหยื่อนี้เพื่อล่อเหยี่ยวของเรามาจากเมฆให้ได้ เราต้องจัดทูตให้ไปขอธิดาสาวของเขาเพื่อแต่งงานกับลูกของเรา" แต่ตามชัตติยประเพณีมีอยู่ว่า เมื่อผู้ใดสู้อธิดาสาวของครอบครัวแห่งตระกูลสูงซึ่งงามและพึงพอใจ ฝ่ายชายต้องแสดงความสามารถในขบวนยุทธศิลป์ แข่งขันกันกับผู้อื่นซึ่งเป็นผู้ขอชิงธิดานั้นก่อน และประเพณีนี้ยอมไม่เว้นจนแม้ษัตริย์องค์ใด

ดังนั้นเมื่อพระบิดาของเจ้าหญิงทรงตอบแก้ทูตว่า "แกจงกราบทูลพระราชว่า ธิดาของเราเป็นที่พึงประสงค์ของบรรดาเจ้าชายใกล้เคียงมากมาย ถ้าพระราชโอรสผู้สุขุมยิ่งของพระองค์มีความสามารถในเชิงธนู เชิงดาบ และขี่ม้าดีกว่าบรรดาเจ้าเหล่านั้น ก็นับว่าเขาเป็นผู้มีฝีมือเยี่ยมกว่าเพื่อน และจะเยี่ยมสำหรับเราด้วย แต่จะเป็นไปได้หรือ เมื่อพระราชโอรสของพระราชจะได้ทรงรับความชื่นแต่ในสิ่งที่อ่อนแอ?"

เมื่อทรงทราบดังนั้น พระทัยของพระเจ้าสุทโธทนะก็ปั่นป่วน เพราะทรงเชื่อว่าพระโอรสคงไม่สามารถจะขอหมั้นพระนางศรียโสธราได้สมพระทัยด้วยเหตุว่ามีผู้แข่งขันกับพระองค์คือเทวทัต ผู้มีฝีมือเอกในเชิงธนู อรชุนผู้ชำนาญในการขี่ม้าแข่งและขี่ม้าที่พยศ และนั่นแหละผู้ล้าเลิศเลอเจ้าแห่งการฟันดาบ

แต่พระราชโอรสนั้นทรงขบขันแต่ในพระทัยแล้วตรัสว่า "ศิลปะทั้งหลายแหล่เหล่านั้น ข้าพระพุทธเจ้าก็ได้เรียนรู้มาแล้วเหมือนกัน ดังนั้นจึงทรงจัดการประกาศเถิดว่า ข้าพระพุทธเจ้าผู้เป็นโอรสของพระองค์จะสู้แข่งกับบรรดาผู้ซึ่งมาเลือกการกีฬาด้วยคนทั่วทุกคน ข้าพระพุทธเจ้าหวังว่า คงจะไม่เสียความรักของข้าพระพุทธเจ้าด้วยการแข่งขันอันเล็กน้อยพินนี้ดอก" ดังนั้นจึงได้มีการป่าวร้องให้รู้ว่า ณ วันถ้วนเจ็ด พระสิทธัตถะราชกุมารจะหาญเผชิญกับบรรดาผู้ซึ่งประสงค์จะแข่งขันกับพระองค์ในการแสดงความสามารถทุกอย่าง และว่าบำเหน็จสำหรับผู้มีชัยก็คือเจ้าหญิงศรียโสธรา

ฉะนั้นพอถึงวันถ้วนเจ็ด เหล่าศากิยะทั้งหลายทวยนาคร และชาวชนบทแห่งพระราชธานีก็มาประชุมนม ณ ท้องสนามหลวงคับคั่ง และเจ้าหญิงศรียโสธราที่เสด็จมาเหมือนกัน ห้อมล้อมไปด้วยพระญาติพระวงศ์ของพระนาง ในขบวนแห่แห่งเจ้าหญิงมีดนตรีขับร้อง มีสีวิกรมมากมายโดยตบแต่งงดงาม และมีโคเขาเปิดทองประดับดอกไม้

เทวทัตซึ่งเป็นศากิยวงศ์ก็ขอหมั้นพระนาง อีกทั้งนั้นทะและอรชุนก็ดูจกัน เพราะทั้งสองนี้ก็นับเนื่องอยู่ในวงศ์ตระกูลสูงเหมือนกัน ดังนั้นนับว่าเจ้าหญิงศรียโสธราที่คือมาลาซึ่งบรรดาเจ้าชายหนุ่มที่มาพร้อมกัน ณ ทีนี้ล้วนแต่มีใจปองทั้งสิ้น ครั้นแล้วพระสิทธัตถะกุมารก็เสด็จมาถึง พระองค์ทรงพาขีสีชวานามว่า กัณฐกะ ซึ่งพอมมาถึงก็ร้องโดยนิกประหลาดใจด้วยฝูงชนซึ่งไม่เคยชิน

ฝ่ายพระสิทธัตถะก็เหมือนกัน พระองค์ทรงทรงทอดพระเนตรฝูงชนเหล่านั้นโดยพิศวง คือฝูงชนซึ่งเกิดมานอกเชิงพระราชบัลลังก์มีการอยู่การกินผิดกันกับราชา ถึงกระนั้น บางทีก็มีสุขมีทุกข์เช่นเดียวกันกับเหล่าราชาทั้งหลาย แต่ครั้นพระสิทธัตถะราชกุมารทอดพระเนตรเห็นเจ้าหญิงศรียโสธราผู้งามประไพ ความยิ้มแยมก็ปรากฏขึ้นแก่พระพักตร์ของพระองค์ พระองค์ลัดบังเหียนด้วยพระองค์เอง ทรงกระโดดลงยังพื้นธรณีแล้วทรงประกาศว่า "ผู้ใดไม่มีค่าเท่ากับไข่มุกนั้นแล้ว ผู้นั้นก็ไม่คู่ควรที่จะได้ไข่มุกนั้น ขอบรรดาผู้แข่งขันของข้าพเจ้าทุกคนจงพิสูจน์ให้เห็นเถิด ว่าข้าพเจ้าทะนงเกินไปเถาไม่ ที่จะขอประสาณมือนกับพระนางได้"

ดังนั้น นั้นทะจึงทำให้ประลองความสามารถในการยิงธนู แล้วนำเป้าทองสำริดไปตั้งในระยะทาง ๖ โคว (โคละ ๒ เส้นหยอน) เหมือนกัน เทวทัตในระยะ ๘ โคว แต่พระสิทธัตถะทรงขอให้ตั้งเป้าสำหรับพระองค์ในระยะ ๑๐ โคว เพื่อจะให้เป้านี้แลเห็นไม่ใหญ่เกินกว่าขนาดหอยเบื้อย เมื่อตั้งเป้า

เรียบริ้อยแล้วต่างก็เริ่มยิง นันทะยิงถูกเป้าของตน อรชุนก็ถูกเป้าของตน และเทวดายิงทะลุเป้าของตน อย่างแม่นยำ จนฝูงชนเปล่งอุทานชมเชย เจ้าหญิงศรียโสธราถึงกับปลดสไบทอง ปิดดวงเนตรอันขวยเขิน ด้วยเกรงว่าจะได้เห็นพระสิริทศัณฐะราชกุมารไม่สามารถจะยิงเป้าของพระองค์ให้ถูกได้ แต่พระองค์เองทรงหยิบธนูคู่แข่งซึ่งเป็นหาวลงรักผูกมัดด้วยเอ็นมีสายเงิน ซึ่งได้แต่แขนกำยำแข็งแรงเท่านั้นจึงจะขึ้นได้ พระองค์โก่งธนูนั้นจนปลายกับปลายจอดกันด้วยความขบขันในพระทัยจนธนูนั้นหัก

แล้วตรัสว่า "นี่เป็นธนูสำหรับเล่น ไม่ใช่เป็นธนูสำหรับใช้การ ไม่มีใครมีธนูสำหรับศากิยะดีกว่านี้อีกหรือ?" มีคนหนึ่งทูลว่า "มีธนูสิงหนุซึ่งเก็บรักษาไว้ในวิหารนมนาน จนไม่ทราบว่าจะตั้งแต่เมื่อใด ธนูนี้ไม่มีใครสามารถจะโก่งและยิงได้" พระสิริทศัณฐะตรัสว่า "จงไปเอาธนูซึ่งเป็นอาวุธคู่ควรแก่คนหนึ่งนั้นมาเถิด"

เขาจึงไปนำธนูโบราณนั้นมาถวายเป็นธนูโลหะดำ และลวดลายใบไม้ทองและโค้งเหมือนเขาควายกระทิง พระสิริทศัณฐะก็ได้ลองกำลังความแข็งแรงของธนูนั้นด้วยพระขานสองครั้งแล้วตรัสว่า "เอาธนูนี้ยิงสิพี่น้องทั้งหลาย" แต่ไม่มีคู่แข่งคนใดสามารถโก่งธนูอันแข็งนั้นได้สักหนึ่งระยะมือ

ครั้นแล้วพระสิริทศัณฐะจึงค่อยๆ ก้มลง โก่งธนู เล็งศูนย์ด้วยพระเนตร ทรงเหนี่ยวสายโดยแรงกระทำให้เกิดเสียงดังไปตามอากาศกึกก้อง สนั่นหวั่นไหวเหมือนดังเสียงปี่กนกอินทรี จนพวกคนทพพลภาพซึ่งอยู่ในบ้านของตนในวันนั้นถามว่า "เสียงอะไรกันหนอ?" มีผู้ตอบว่า "นั่นคือเสียงธนูสิงหนุซึ่งพระราชโอรสได้โก่งจะทรงยิง" เมื่อพระสิริทศัณฐะเอาลูกศรพาด ดึงสายแล้วปล่อยลูกศรอันคมกริบแล่นลิวไปตามอากาศ ทะลุเป้าอันไกลที่สุด แล้วปลิวลิวต่อไปตามทุ่ง จนลึกลับหายไประยะไกล

ในขณะนั้น เทวดาจึงทำคู่แข่งขันของเขาในเชิงดาบแล้วก็ฟันต้นไม้หนา ๖ นิ้ว อรชุนก็ ๗ นิ้ว และนันทะฟันได้ ๙ นิ้ว แต่ยังมีต้นไม้ขนาดเท่ากันขึ้นชิดเคียงอยู่สองต้นควบกัน และคมดาบของพระสิริทศัณฐะตัดขาดได้ทั้งสองต้นในชั่วพริบตา ลึกแต่ฟันอย่างสุดแม่นยำ จนลำต้นไม้ทั้งสองนั้นคงยืนอยู่ตรงที่ ถึงกับทำให้นันทะร้องขึ้นว่า "คมดาบของเขารินไปแล้ว"

ฝ่ายพระนางยโสธรา เมื่อเห็นต้นไม้ยังยืนตรงอยู่ก็สิ้นระริวทั่วทั้งสรรพางค์ แต่ในขณะนั้นเองเหล่าเทวดาแห่งเวหาสทั้งหลายซึ่งดูแลจึงบันดาลให้บังเกิดลมพัดเฉื่อยมาทางทิศใต้ ทำให้ต้นไม้ซึ่งเป็นพุ่มประดุกพวงหญาอ่อนอันเขียวชะอุ่ม ล้มลงมาบนทรายเสียงดัง ขาดสะบั้นอย่างเด็ดขาด

ครั้นแล้วเขาจึงนำมาแข่งพันธุ์ที่พยศจริง ๆ มาคู่แข่งขัน ทุกคนก็ชี้แข่งกันรอบสนามสามรอบ แต่เศวตภินธุ์กะอัศรทั้งระยะให้ตัวที่เร็วที่สุดต้องอยู่หลัง และวิ่งไปเร็วจนกระทั่งว่าในระหว่างที่พองน้ำลายกำลังจะตกจากปากนั้น เขาก็วิ่งไปถึงระยะ ๒๐ ศอกแล้ว แต่นันทะกล่าวว่า "เราเองก็อาจชนะได้ ถ้าหากเรามีมาเช่นภินธุ์กะ จงไปนำมาพยศมา แล้วก็จะได้เห็นกันว่าใครจะขีดีกว่าเพื่อน" ดังนั้นแล้วพวกเลี้ยงม้าจึงไปนำเอาม้าผู้ล้าพองที่เลี้ยงไว้สำหรับผสม และดำเหมือนราตรีกาล ลามด้วยโซ่สามเส้น ดาตี้น้ำพอง จมูกเบ่ง ไรบึงเหียน ไรอาน เพราะยังไม่มีคนใดได้เคยขับขี่เลย

เหล่าศากิยะหนุ่มต่างก็ผลัดกันกระโดดขึ้นหลังอันกว้างสามครั้ง แต่เจ้าม้าใจร้อนพยศอย่างร้ายกาจ จนสะบัดให้ศากิยะหนุ่มเหล่านั้นตกลงมายังพื้นดิน แปรเปื้อนไปด้วยฝุ่น ให้ได้ความอับอาย อรชุนคนเดียวสามารถรั้งให้นิ่งอยู่ครู่หนึ่ง และเมื่อให้แก่วัวออกแล้วก็เอาเท้ากระตุ่นสีข้างเจ้าม้าตัวดำ รวบบังเหียนและรั้งปากให้อยู่มีมือได้ จนกระทั่งว่าโดยลมแห่งแห่งความโกรธ ความบ้าคลั่งและความกลัว เจ้าม้าผสมตัวคะนองก็วิ่งไปตามทุ่งได้รอบหนึ่ง โดยอาการค่อนข้างจะเชื่องๆ แล้ว แต่ทันใดนั้นเอง มันก็หันหน้ามากลับมาแยกเขี้ยว จับเอาเท้าอรชุนข้างหนึ่งจนอรชุนตก แล้วก็พิฆาตเสีย หากว่าพวกคนเลี้ยงวิ่งไปดึงเจ้าสัตว์ตัวนั้นทัน

ครั้นแล้วทุกคนจึงว่า "อย่าปล่อยให้พระสิริทศัณฐะไปยุ่งกับภุติผี ซึ่งดับของมันเป็นลมร้ายและเลือดของมันเป็นเปลวไฟอันแดงนั้นเลย"

แต่พระราชโอรสตรัสว่า "จงแก้โซ่ออกเสียเถิด แล้วจงแต่ผมมันมา" ตรัสแล้วทรงจับผมม้า

นั้นอย่างสงบเสงี่ยม พลังตรีศด้วยเสียงอันเบาสองสามคำ ทรงวางพระหัตถ์ขวาที่ตาม้านั้นแล้ว ค่อยๆ ลูบหน้าอันฉมึนทึบของมณฑลตลอดตามยาวของลำคอ และตามสี่ข้างอันสั้นเทิ้ม กระทำให้ฝูงชนที่มอด อัสจรรยไฉที่มามีเห็นเจ้ามาตัวดำเหมือนกลางคืนสิ้นพยศ แสดงอาการอ่อนและนิ่งประดุจว่ามั่นรู้จักองค์ ตถาคตของเรา แล้วก็เคารพต่อพระองค์ด้วยดัชนีภาพในขณะที่พระสิทธิตถะเสด็จขึ้น แล้วเดินไปโดย เชื่อง ตามที่พระองค์ยกมันด้วยพระขนานและบังเหียนต่อหน้าหมูชนทั้งมวล จนทวยชนทั้งหลายนั้นร้อง ขึ้นว่า "คนอื่นอย่าสู้มากมายไปอีกเลย เพราะพระสิทธิตถะดีกว่าเพื่อนแล้ว" คู่แข่งชนทุกคนก็ตอบว่า "เขาเก่งกว่าเพื่อนแล้ว"

ดังนั้น สุปปพุทธะพระบิดาของเจ้าสาวจึงตอบว่า "ความต้องการในใจของเราก็คือ ให้ได้เห็น เธอมีชัยในรางวัล เพราะเธอเป็นผู้ที่เราชอบ แต่เธอจงบอกเราหน่อยเถิดว่า โดยกลอุบายอันใดหรือที่ สอนให้เธอรู้ดียิ่งในศิลปวิทยา อยู่ในท่ามกลางแห่งพุ่มกุหลาบและความเพ้อฝันของเธอ ถึงกับรู้ใน วิชาการสงคราม การล่าสัตว์และกายบริหารทั้งปวง หากผู้อื่นรู้เสมอเหมือนมิได้

โอ! พระราชโอรส จงพาเอาขุมทรัพย์ซึ่งเธอได้รับเป็นรางวัลสำหรับความสามารถของเธอไป เกิด" เมื่อพระบิดารับสั่งดังนั้น เจ้าหญิงจึงลุกขึ้นจากที่ เดินผ่านฝูงชนหยิบเอาพวงมะลิพวงหนึ่ง ค่อยๆ ประคองสไบบางสีด้าและปีกทองแยม ดวงพักตร์ผ่านหน้าชายหนุ่มทั้งปวงไปโดยสง่า และถึงที่ซึ่งพระ สิทธิตถะประทับอยู่ด้วยพระวรลักษณอันวิเศษ สูงตระหง่านยิ่งขึ้น เพราะอัศตรตัวดำซึ่งก้มคออัน แข็งแรงของมัน แล้วค่อยๆ ลอดใต้พระกรของผู้เป็นเจ้าแม่แห่งมัน นางน้อมกายอย่างต่ำยิ่งต่อพระ พักตร์พระราชโอรส พลังแสดงดวงพักตร์ว่าเปล่งปลั่งไปด้วยความปลื้ม โดยความปฏิบัติอันสันติสุข

ครั้นแล้วนางก็สวมพวงมาลัยอันมีรสสุคนธ์ ๓ พระศอ และแนบเศียรเกล้าอันงามวิเศษ ๓ พระอรุประเทศของพระองค์ แล้วน้อมกายกราบบาทของพระองค์ด้วยดวงเนตรอันแวววับ พร้อมด้วย ความยินดี พลังทูลว่า "เจ้าชายที่รัก จงมองดูข้าพระองค์เถิด ข้าพระองค์ซึ่งเป็นของพระองค์" ฝ่ายหมู ชนก็เบิกบานเมื่อได้เห็นเจ้าชายกับเจ้าหญิงเสด็จผ่านไป พระหัตถ์เกี่ยวพระหัตถ์ซึ่งกันและกัน และ พระทัยกำลังเต้นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน วาระนี้สไบดำและปีกทองก็คลุมนางใหม่อีก

ช้านานต่อมา เมื่อความตรัสรู้ของพระองค์เป็นที่แพร่หลายแล้ว มีผู้ทูลถามพระพุทธเจ้าถึง เรื่องนี้ และทูลถามพระองค์ว่าเหตุใดพระนางยโสธราจึงทรงสไบดำและทอง และดำเนินสวยยิ่งนัก พระองค์ผู้ซึ่งสากลโลกบูชาเคารพจึงตรัสตอบว่า "นอกจากเราไม่มีใครรู้เรื่องนี้ ถึงนัยว่ารู้ก็รู้อย่างครึ่งๆ กลางๆ คือ ในระหว่างที่วิภูสงสารแห่งความเกิดและความตายกำลังหมุนอยู่นั้น สิ่งต่างๆ และความรู้สึก ที่ล่วงมาแล้วกับความเป็นไปในปางก่อนๆ ก็กลับมาเป็นอีก

บัดนี้ เราจำๆ ได้แล้วเมื่อพลันก็ไปถึงหลายหมื่นปีมาแล้ว เหลือที่จะคนนาก็พึงเห็นได้ว่า กาลเมื่อเราพเนจรไปตามเขาต่างๆ ซึ่งเป็นป่าแห่งเขาหิมาลักษณ์นั้น เราเป็นเสือหัวโดยมีหนังลาย เราซึ่งเป็นพุทธะบัดนี้ ขณะที่กำลังนอนบนหญ้ากุสา (คือหญ้าซึ่งชาวฮินดูใช้ในพิธีต่างๆ ที่เกี่ยวกับศาสนา) เราแอบ มองดูฝูงสัตว์ที่กำลังเล็มหญ้าอยู่ด้วยตาอันริบหรี่ และสัตว์เหล่านั้นค่อยๆ เดินใกล้มาสู่ความตายของ มันทุกที โดยที่มันเดินมาสู่ช่องของเรา หรือมิฉะนั้นเวลากลางคืนระยับด้วยแสงดาว เราขีดเขลัดเลาะ ไปด้วยความกระหายเลือดไม่มีที่สิ้นสุด เพื่อหาอาหารสักตัวโดยดูดดมกลิ่นมนุษย์หรือเนื้อทราย เรื่อยไปตามทาง

ในท่ามกลางสัตว์ป่าซึ่งบัดนั้นเป็นพวกพ้องของเราผู้อาศัยป่าหนาทึบ หรือพื้นดินที่แฉะชื้น เป็นหนอง เป็นบึงอันเต็มไปด้วยต้นอ้อ มีนางพญาคชิตัวหนึ่ง งามกว่าพญาคชิตั้งหลาย จนทำให้หมู่ พญาคชิตั้งหลายทำสงครามต่อกัน สีขนของพญาคชิตัวนั้นเป็นทองเหลืองสลัดดำดจกกับสีสไบยโสธรา ปกคลุมนั้น การทำสงครามภายในป่านั้นนับว่าแรงกล้า ฟันกับเล็บเป็นศาสตราวุธ

ลำดับนั้น นางพญาคชิตัวงามซึ่งอยู่ภายใต้ต้นพลับพลึงก็มองดูเราซึ่งโถมไปด้วยโลหิตเพราะ บาดเจ็บอย่างสาหัส และยังจำได้ดีกว่า ในที่สุดนางพญาคชิตัวนั้นก็มา พลังบ่นพึมพำผ่านหน้าเจ้าแห่ง ป่าอื่นๆ ซึ่งเต็มไปด้วยบาดแผลและซึ่งเราได้ผลบุญให้แพ้ไปแล้ว และด้วยปากอันถนอมกลมเกลี้ยง นางพญาคชิตก็ใช้เสียงสี่ข้างอันหอบเหนื่อยของเรา ครั้นแล้วค่อยดำเนินอย่างสง่างามมาสมสู่อยู่ในป่ากับเรา

ด้วยความปฏิบัติ วัฏสงสารแห่งความเกิดและความตายหมุนจากกำเนิดที่ต่ำมาสู่ที่สูงดังนี้แหละ"

ดังนั้นเป็นอันว่า เจ้าสาวยอมได้แก่พระสิทธิตถะโดยเจตนาสันนิวาส (ตามประเพณีคันทวาสหรือนักดนตรีในสวรรค์ เป็นประเพณีเชกสมรสอันหนึ่งแห่งแห่งประเพณีทั้ง ๘ ตามบัญญัติพระมนุ ซึ่งย่อไว้ว่า "การร่วมภิรมย์แห่งหญิงสาวกับชายหนุ่ม ย่อมเป็นมาจากบุพเพสันนิวาส") และเมื่อเหล่าดาราได้ศฤกษ เมษะ แกะแดงเป็นเจ้าแห่งสวรรค์ พระราชพิธีอภิเชกสมรสก็สมโภชตามขัตติยราชประเพณี มีการตั้งพระแท่นทอง ปูพรมเจียม ห้อยพวงมาลาแห่งพิธีเชกสมรส ผูกด้ายที่ข้อพระหัตถ์คู่นั้นแล้ว ถวายขนมหวานให้เสวย ชัดข้าวและน้ำอบ เส้นฟางทั้งสองลอยล่องอยู่บนน้ำมสีแดง และค่อยๆ ลอยเข้าหากัน ซึ่งเป็นศุภนิมิตแห่งความเสนาหาอันยืนยงคงอยู่จนกระทั่งถึงวันตาย ครั้นแล้วองค์เจ้าบ่าวและเจ้าสาวก็ก้าว ๗ ก้าวสามารถแห่พระเพลิง (ตามประเพณีเชกสมรสของพราหมณ์) แจกจ่ายสิ่งของให้แก่พวกนักบวชไทยทานและเครื่องสังเวยก็ส่งไปบูชาตามบรรดาศาลพระผู้เป็นเจ้าของ

ในที่สุดก็มีการสวดมนต์ และผูกฉลองพระองค์ขององค์เจ้าบ่าวติดกันกับขององค์เจ้าสาวแล้วเฒ่าแก่จึงกล่าวว่า "พระองค์ผู้ทรงเกียรติยศ เจ้าหญิงซึ่งเดิมเป็นของเราทั้งหลาย บัดนี้เป็นของพระองค์แต่ผู้เดียวแล้ว จงทรงกรุณากับเธอซึ่งมีขนมซีพอยู่ในสิทธิของพระองค์ด้วยเถิด" เสร็จแล้วหาจึงเชิญเจ้าหญิงโยธธาไปสู่เรือนหอ แวดล้อมไปด้วยการขับร้องดนตรีบรรเลง เมื่อนางไปสู่ภายในพระกรทั้งคู่ของพระสวามีแล้ว ในที่สุดก็เป็นอันเสร็จพิธีซึ่งทำให้เกิดดุจดั่งแก่ความปฏิบัตินั้น

ฝ่ายพระราชนั้น ไม่เป็นแต่เพียงไว้วางพระทัยในความปฏิบัติแห่งเจ้าชายและเจ้าหญิงแต่อย่างเดียว พระองค์ยังทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างปราสาทอันงามวิจิตรเพื่อยังความเปรมปรีดิ์ของพระราชโอรสและเจ้าหญิงอีกด้วย เป็นปราสาทซึ่งทั่วทั้งแผ่นดิน ไม่มีปราสาทวิเศษใดจะงามเสมอเหมือนกับปราสาทหลังนี้ซึ่งมีนามว่า วิศรมวัน คือวิมานเกษมสันต์ของพระราชโอรส

ในท่ามกลางแห่งพื้นที่โดยรอบปราสาทก็สูงตระหง่านด้วยเขาหินนอร์ญู มีพฤษชาติเขียวชอุ่มซึ่งภายใต้ก็ลอดไหลหลังด้วยลำน้ำโรหิณีที่ไหลมาจากเชิงเขาหิมาลัยอันกว้าง เพื่อนำเครื่องบรรณาการคือธาราไปสู่ลำแม่คงคาทางด้านใต้มีต้นมะขามและรุกขชาติเรียงเป็นพุ่มๆ เต็มไปด้วยไม้ดอกช็อคคันธีสีฟ้าอ่อนกันเป็นรั้ววัง

ทุกครั้งที่เสียงกระหึ่มแห่งพระนครขจรมาตามความกระพือของลม เสนาะประดุจเสียงครวญของภมรที่ร่อนวนอยู่ ณ พุ่มไม้ซึ่งห่างไกลทางด้านเหนือ ผาอันนฤมลแห่งเขาหิมาลัย ซึ่งมีมาซับซ้อนรายเรียงเป็นแถวแนวขาวอย่างแวววิบ สูงตระหง่านเยี่ยมเวหาอันเขียวดุมโหฬารตระการตาไม่รู้จักสิ้น วิเศษนักและโดยภูมิภาคซึ่งมียอดและศิลาแหลม กลมหรือแบน ลาดผาอันเขียว ก้อนน้ำแข็งอันเรียว (ยอดเขาหิมาลัยหนาวเย็นมีน้ำแข็งอันเกิดจากหิมะ ซึ่งตกลงมาทับถมกันอัดแน่นจนเป็นน้ำแข็ง) เหวลึกและหน้าผาอันชัน

ทั้งหลายเหล่านี้ ล้วนแต่เป็นภาพซึ่งดลให้มีความคิดอันสูงยิ่ง จนประหนึ่งว่าสูงแล้วจนถึงสวรรค์และอยู่ร่วมด้วยพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าทั้งหลาย เบื้องใต้แห่งหิมะมีแนวป่าอันขมุกขมัว สลับด้วยแสงอันแวววิบแห่งน้ำตกซึ่งไหลชุ่มซ่าและปิดบังครึ้มไปด้วยหมอก ต่ำลงมาหน่อยก็มีต้นจำจาและต้นสนซึ่งถูกกองไปด้วยเสียงร้องเรียกแห่งไก่ฟ้า เสียงร้องของเสือดาว เสียงร้องของแกะป่าเหนือก้อนศิลา และ

เสียงร้องของนกอินทรีอันโหยหวน ต่ำลงมาก็มีทุ่งอันตระการตาประจักษ์ดังปลาดพรหมเพื่อสวดมนต์
ภาวนา

ณ เชิงเขาพระแท่นอันศักดิ์สิทธิ์ ข้างหน้านายช่างก็สร้างพลับพลาอันวิจิตรบนพื้นที่สูง มีหอ
ข้างเคียงและระเบียงซึ่งมีเสาเรียงรายอยู่โดยรอบ ลวดลายแห่งชื่อเป็นภาพแสดงเรื่องราวในโบราณ
กาลมีราชา (คู่รักของกษณะผู้โศกในเรื่องเสน่ห์ จนมีกาพย์คดีแพร่หลายมากในประเทศอินเดีย) และกษณะ
เหล่าพรหมจารีแห่งป่า นางสีดา หนุมาน และนางเทราบที และบนซุ้มประตูด้านกลางก็มีคเณศวรผู้เป็น
พระเจ้าแห่งฤกษ์ นั่งหอดวงถือกงจักรและของ้าว ตั้งไว้ที่นั่นเพื่อให้ความดีและความเจริญ โดย
วิถีทางอันคดเคี้ยวแห่งอุทยานและลาน ก็เดินไปสู่ทวารน้อยเป็นหินอ่อนขาวลายและกุหลาบ ก็ได้ธรณี
หินอ่อนเป็นเงาและประตูไม้จันทร์มีลวดลายระบายสี เมื่อผ่านธรณีแล้วก็เดินเล่นได้อย่างร่าเริง
ภายในห้องนอกอันงามและในห้องเงาอันขมุกขมัว ขึ้นบันไดอันวิจิตร เดินไปตามระเบียง
ชั้นๆ ฝาระบายสีและเสาเป็นหมู่ๆ มีน้ำพุประดับ บัวรายเรียงและกระจับซึ่งพ่นน้ำออกมา มัจฉาชาติซึ่ง
ตระการตาภายในแก้วเจียรไนสีเข้มสีทองและสีเขียว

ณ ภายในแห่งเรือนกลางแจ้ง นางแก้งตาใหญ่เล็มดอกกุหลาบซึ่งมี
รสสุคนธ์ ผุงนกสีรุ้งบินร่อนท่ามกลางแห่งต้นตาล นกพิราบสีเขียวสีเทาสร้างรัง
ด้วยความปลอดภัย ณ เบื้องบนหัวเสาสีทอง ณ พื้นศิลาใสเป็นเงา เหล่านกยูงคลี่
หางอันงามออกลำแพน ฝ่ายนกกระสาสีขาวดูจันทน์และนกฮูกตัวน้อยก็ชมดู
นกยูงด้วยอาการสงบเสงี่ยม นกแก้วคอสีดินแดงก็โกวแกว่งตัวจากผลไม้ไปสู
ผลไม้ นั่น เหล่าจึงจอก กิ่งก่าเจ้าตัวไวก็ผิงแดดบนกิ่งไม้ปราศจากความกลัวเหล่า
กระรอก กระแตก็มีมากินอาหารที่อยู่ในมือ เพราะความสันติสุขขบถ้อยอยู่ทั่วไป ภูเขา
ซึ่งเป็นลานแห่งโชคดีแก่ครอบครัวขุดตัวนอนอยู่กลางแดดภายใต้ดอกไม้บานมาว่า
ดอกจันทร์ ไกลๆ ณ ที่นั่น หมูวานรตาสีน้ำตาลเข้มทำท่าหลอนหลอกแก่ฝูงกา

นอกจากนี้ยังมีบิรवार ปาวไฟร์อันชื่อสัตย์ก็มีอยู่มากมายภายในพระราชวังนั้น จะให้สัญญา
แต่เพียงน้อยหนึ่งก็มีผู้คนหน้าตาสุภาพและเสียงพูดอันไพเราะตะลึงตะลานมาปฏิบัติรับใช้อย่างขมิขมัน
ต่างคนต่างยินดีบำเพ็ญความสันติสุข แสดงความร่าเริงเพื่อให้ขบถิตความปราโมทย์ ภูมิใจที่จะปฏิบัติ
เคารพ ประหนึ่งว่าต้องการให้ชีวิตความเป็นอยู่ไหลหลังความปรีดีเปรมเหมือนแม่น้ำที่มีขอบเขตเป็น
ดอกไม้คืออมรบุปผา และยโสธราเป็นราชินีแห่งพระราชสำนักเกษมสันต์นี้แล

แต่นอกจากห้องตั้งร้อยห้องซึ่งงามวิจิตร ยังมีห้องลับอีกห้องหนึ่งซึ่งศิลปะได้ประณีตความ
งามทุกกระบิดกระบวนเพื่อหยอนใจ เมื่อไปสู่ห้องนี้ต้องผ่านลานลับซึ่งอยู่ภายในปราสาทนั้นไป แต่
เป็นลานโปร่ง ในท่ามกลางมีสระน้ำทำด้วยศิลาอ่อนขาวดูจันทน์ ซึ่งแคมขอบบันไดและรั้วกันสลักเป็น
ลวดลายประดับหินเป็นสีต่างๆ อย่างงดงาม ช่างขึ้นอกขึ้นใจเสียนี้กระไร เมื่อได้สงบอารมณ์ตาม
อำเภอใจภายในราชสถานอันสำราญรื่น ประจักษ์ได้เดินบนน้ำแข็งในฤดูร้อน รัศมีแห่งดวงอาทิตย์ส่อง
แสงสีทอง ผ่านทางประตูและส่องแสงอ่อนลงๆ จนเป็นสีขาวย่างเงินจางลงเกือบขมุกขมัวประจักษ์หนึ่ง
ว่า แสงตะวันนั้นได้หยุดแล้ว เปลี่ยนเป็นแสงแห่งความเส่นหาและความสงบเสงี่ยมซึ่งสิงสถิตอยู่ ณ
ประตูมีห้องอันโอโง่งตระการตาพิเศษกว่าที่อื่นๆ มีโคมอันอ่อนหอมส่องแสงลอดมาทางหน้าต่างมข
และม่านดอกดาราราชันเยียรบับสีทอง ที่นอนแพรและฉากอันหนักและงามตระการตา ซึ่งถูกเปิดออกแต่
เฉพาะสำหรับปล่อยให้สตรีที่งามเลิศเข้าไปเท่านั้น

ณ ที่นั้นไม่มีใครรู้ได้เลยว่าเป็นกลางวันหรือกลางคืน เพราะประทีปที่ค่อยสว่างไสวอยู่เสมอ
นั้น สว่างกว่าเวลาสว่างเมื่อย่ำรุ่ง แต่แสงระเรื่อกว่าแสงเงินแสงทองแห่งอาทิตย์อุทัย ลมเฉื่อยพัดมา

สบายกว่าเวลาเช้า แต่เย็นเหมือนเวลาเที่ยงคืน เสียงพิณบรรเลงทั้งกลางวันกลางคืน กระจายอาหารอันโอชะก็มีมาไม่ว่างกลางคืน ผลไม้ชุ่มชื่นด้วยน้ำค้าง เครื่องดื่มปรุงด้วยหิมะแห่งเขาหิมาลัย แป้งอันมีรสโอชา และน้ำกะทิใสมาในภาชนะซึ่งทำด้วยงา

ทั้งกลางวันกลางคืนก็มีหญิงงามระบำที่เลือกเฟ้นมาแล้ว ประจำอยู่พร้อมทั้งนักร้องนักดนตรี เป็นบริวารประโคมโลมเล้าความเสนาหา เป็นการปลุกดวงพระเนตรอันสงบแห่งพระสิทธัตถะผู้ทรงสันติสุขและเมื่อตื่นแล้วก็นำพาให้วิญญาณของพระองค์กลับไปตกอยู่ในความบันเทิงใหม่อีก โดยดนตรีซึ่งก้องกังวานอยู่กลางดอกไม้หรือโดยกามแห่งเสียงจำเรียงร้องยั่วความเสนาหา และการฟ้อนรำอันรำเรียงเป็นจังหวะกันด้วยระฆังและลูกพรวนซึ่งผูกที่ข้อเท้าของนางระบำท่าทางรำทำแขนและเสียงพิณสายเงิน

ส่วนน้ำมันขมและจำปากับแสงสีเขี้ยวซึ่งเผ่าอบระเหยหอมให้ฟุ้งขจรก็ทำความเคยชินให้แก่วิญญาณของพระองค์อีกแล้ว เข็ญเสด็จให้บรรทมเหนือกรพระนางศรียโสธรา พระสิทธัตถะทรงสำราญพระอิริยาบถดังนี้ก็ทรงลึ้มเสียดซึ่งสิ่งอื่นๆทั้งหมดในโลก

อนึ่ง พระราชายังทรงบัญญัติว่า ภายในกำแพงพระราชวังนั้นมีให้ผู้ใดพูดถึงความตาย ความแก่ชรา ความทุกข์โศก ความแร้นแค้น หรือความเจ็บป่วย นางใดหากความงามลดละลง ณ พระราชสถานอันสง่า หากทำไม่สามารรถเดินรำได้แล้ว นางใดที่เป็นเช่นนั้นซึ่งแม้ไม่เป็นโทษอาชญาอันหาทุจริตมิได้ก็ถูกเนรเทศให้ออกจากพระราชวังสวรรค์นั้น โดยเกรงว่าพระราชโอรสจะได้เห็นความทุกข์ ความทรมาณแห่งนางนั้นๆ และมีเจ้าหน้าที่ผู้เคร่งคอบแต่พิพากษาโทษผู้ซึ่งพูดถึงความทุกข์ภัยในโลก อันเต็มไปด้วยความทรมาณ ความครวญคร่ำ ความโหยไห้ ความหวาดเสียว และความครวญครางของผู้ต้องทุกข์ และควั่นอันน่าสยอแห่งกองอัคคี หากมีเส้นผมหงอกขาวแต่เส้นเดียวปรากฏอยู่ในมวยผมของนางนักร้องบำเรอ หรือนางละครคนใดจะถือว่ามิโทษฐานทรยศ และทุกๆ เวลาย่ำรุ่ง ดอกกุหลาบที่เหี่ยวแห้งแล้วก็ถูกเก็บเสีย

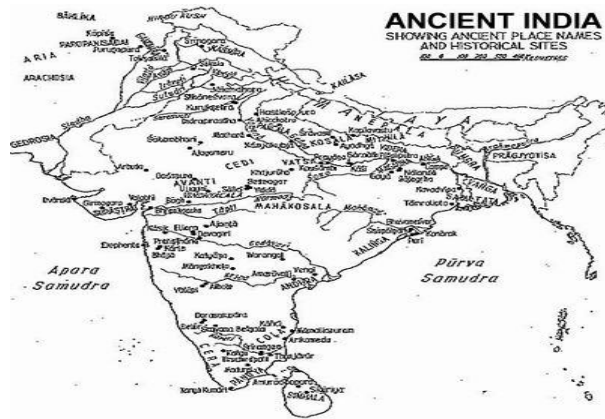
ใบไม้ตายก็ถูกกวาดทิ้ง บรรดาภาพอันทำให้บังเกิดความทุกข์ต้องกำจัดให้พ้นจากราชสถานนี้โดยสิ้นเชิง เพราะพระราชดำรัสว่า "หากเขา (คือพระราชโอรส) ดำรงประณวยไกลจากสิ่งซึ่งยั่วให้เกิดสังเวช และเกิดเจริญขึ้นในญาณคติที่ยังไม่ปรากฏนั้นแล้ว เงามแห่งโชคซึ่งล้ำมนุษย์สามัญจะพึงได้ (โพธิญาณ) ก็จะอ่อนลงได้ และเราก็จะได้เห็นเขาเป็นเจ้าผู้มีอำนาจพิงซึ่งจะได้ครองทั่วทุกประเทศ (จักรพรรดิราช) หากเขาต้องการ และจะได้เป็นเจ้าแห่งกษัตริย์ทั้งหลายซึ่งเป็นเกียรติศักดิ์แห่งสมัยกาลของเขา"

ฉะนั้นโดยรอบแห่งที่ซึ่งอันงามวิจิตร ซึ่งมีแต่ราคาตักหาเป็นผู้คุมและความบันเทิงเป็นกรงกั้น ชั้แต่ไกลจากที่ใครแลเห็นได้นั้น พระราชาได้ทรงจัดให้สร้างกำแพงอันหนามีประตูสาริตมีบานสองบาน ประตูหนึ่ง ประตูนี้ต้องใช้คนตั้งร้อยคนสำหรับเปิด ขณะที่เปิดก็มีเสียงดังสนั่นไกลไประยะครึ่งโยชน์ หลังประตูนี้ก็มีประตูที่สองที่สามถัดกันไปอีก

เป็นอันว่า เมื่อจะออกจากพระราชสถานอันเกษมนั้นแล้ว ต้องผ่านประตูสามประตุนั้นมาก่อน จึงจะออกได้ เป็นประตูมหึมา ลั่นกลอนและกั้นด้วยลูกกรงอีกชั้นหนึ่งกับที่โกล้งๆ ประตูแห่งหนึ่งๆ ก็มีคนยามชื่อสัตย์รักษาการอยู่ และตามพระบรมราชโองการแห่งพระราชามีอยู่ว่า

"อย่าปล่อยให้ใครผ่านไปมาจนแม้แต่โอรสของเรา เจ้าต้องรับผิดชอบด้วยศรัทธาของเจ้า"

ปริเฉทที่ ๓
เทวทูตที่สนกกา
(พระมหามุขห็นเทวทูต)

สมเด็จพระ

พระพุทธเจ้าของเรา ประทับอยู่ในพระราชสถานเกษมสันต์นี้ ด้วยพระชนมชีพอันสันติสุข และด้วยความปฏิพัทธ์ ไม่ทรงทราบเลยซึ่งความเศร้าโศก ความขัดสน ความกลัดกลุ้ม ความชราภาพ และความมรณะ

ถึงกระนั้นก็ดี ในยามบรรทมหลับก็ทรงพระสุบินว่า พระวิญญานได้เร่รอนไปตาม ทะเลแห่งความมืด และไปบรรลุถึงฝั่งอันสว่างได้เมื่ออ่อนเพลียแล้ว โดยนำความจำอัน แปลกประหลาดในการเดินทางอันขมขมมาด้วย และทั้งมีอยู่อีกว่า ครึ่งหนึ่ง ขณะที่ พระองค์เคยพระเศียรหลับอยู่บนพระอุระอันวิไลลักษณะของพระนางยโสธรา ซึ่งหัดถ้หังคู้ เป็นเครื่องกระทำให้ซาบซ่าน ค่อยๆ ประเล้าประโลมให้พระเนตรของพระองค์หลับไป จน พระองค์ทรงละเมอโดยมีพระอุทานออกมาว่า "โลกของฉัน! โอ! โลก! ฉันได้ยิน! ฉันรู้! ฉัน จึงมา!"

นางจึงทูลถามด้วยดวงเนตรอันโพล่งเพราะความตื่นตกพระทัยว่า "เป็นอะไรไป นะเพคะ ทูลกระหม่อม" เพราะในวาระนั้น พระวิริยภาพซึ่งปรากฏจากแววพระเนตรของ พระองค์ซึ่งทอดมาแสดงให้เกิดความกลัว และพระพักตร์ของพระองค์ก็แม่นยำเหมือนเทพเจ้า พระองค์หนึ่ง ครั้นแล้วพระองค์ก็ทรงยิ้มไปใหม่ เพื่อบรรเทาความโหยให้ของพระเทวี แล้ว ทรงขอให้นักดนตรีตีตีพิณ

แต่ครั้งหนึ่ง มีผู้นำเครื่องดนตรีรูปร่างหน้าตาคล้าย(ซอ)มาวางที่ธรณีประตู ณ ที่ซึ่งลมอาจพัดให้มีเสียงเป็นเพลงและบรรเลงไปโดยลำพัง เพราะลมสามารถทำให้สาย เงินเหล่านั้นเป็นเพลงอย่างน่าพิศวงได้

บรรดาผู้ซึ่งอยู่รอบๆ นั้น ได้ยินแต่เพียงเสียงเท่านั้น แต่พระสิริทศตถะทรงได้ยิน หมูเทวาบรรเลงเพลงและขับร้องเป็นลำนำมาสู่พระโสดของพระองค์ว่าดังนี้ "เราเป็นเสียง ของลมโชนซึ่งจะโบกพัดแสวงหาความสงบอารมณ์ แต่ก็ไม่ได้พบความสงบอารมณ์นั้นเลย

จงดูเถิด ลมเป็นฉันทใจ ชีวิตที่ต้องตายก็เป็นฉันทนั้น คือมีความสลัดใจ ความอัดอั้น ความกังวลและความดิ้นรน"

"เราไม่อาจรู้เหตุผลแห่งความเป็นอยู่ของเราและกำเนิดแห่งความเป็นอยู่ของเรา ต้นกำเนิดของชีวิต และผลที่สุดของชีวิตได้ เราก็คือเหมือนที่ท่านเป็น คือภาพแห่งความเว้งว่าง เราจะมีความสนุกอะไรในความเศร้าโศกซึ่งเปลี่ยนแปลงไม่มีที่สุด?"

"ความสำราญอะไรที่ท่านมีอยู่ในความสนุกไม่รู้สร้าง อา! หากความเสนาหายินยง ความเสนาหาอาจบังเกิดความสุขได้อย่างล้นพ้น แต่ชีวิตเป็นเหมือนลม ทุกสิ่งทุกอย่างเป็น แต่เพียงเสียงซึ่งไม่ถาวร ที่กังวานมาจากสายที่ดั่งนั้น"

"โอ! โอรสของมายาเอ๋ย เป็นเพราะเราเร่ร่อนอยู่ ณ พื้นปฐพีนั่นเอง เราจึงมีเสียงคร่ำครวญอยู่ที่สาย เราไม่ซบร้อมเรื่องปลาบปลื้ม เพราะเราเห็นความทุกข์โศกมากมายในประเทศทั้งหลาย มีแต่ดวงตาที่ร้องไห้และบิดมือด้วยความสิ้นหวัง"

"ตลอดเวลาที่เรารู้สึกไป เราเห็นเป็นที่น่าขบขันเพราะถ้ามนุษย์อาจรู้ว่า ชีวิตที่มีอยู่นั้นเป็นแต่สภาพที่ไม่เป็นแก่นสารแล้ว ถึงจะมีอำนาจบังคับเมฆ หรือกระแสน้ำให้หนึ่งได้ก็ดี ก็ยังคงมีชีพที่ไม่เป็นแก่นสารดจกัน"

"แต่พระองค์ต้องเป็นผู้โปรดสัตว์ เวลาของพระองค์ใกล้เข้ามาแล้ว โลกอันน่าอนาถคอยพระองค์ด้วยความร่ำแค้น โลกอันมีมดมนอนธการกำลังหมุนควงคว้างอยู่ในวงแห่งความเศร้าโศก! จงลุกขึ้นเถิด! พระโอรสของมายา! จงรำพึงถึงพระองค์เถิด จงเลิกพักผ่อนพระองค์เสียเถิด"

"เราเป็นเสียงของลมซึ่งโฉบไป จงเห็นตามข้าพเจ้าเถิดเจ้าข้า เพื่อพระองค์จะได้พบการพักผ่อนของพระองค์ จงสละความเสนาหาของพระองค์เสีย เพื่อความเมตตาแก่สัตว์ทั้งปวงที่ควรรัก จงมีความเอ็นดูต่อผู้เศร้าโศกทรมาณ และทั้งพระราชอิสริยยศเพื่อบรรเทาทุกข์ และบำเพ็ญความช่วยเหลือ"

"ซึ่งเราโฉบมาสัมผัสบนสายเงินดั่งนี้ ก็เพราะสำหรับพระองค์ที่ยังไม่ทรงทราบสิ่งทั้งปวงแห่งโลก ซึ่งเรากล่าวดั่งนี้แหละ เราเยาะเย้ยตามสภาพ ซึ่งพระองค์ทรงเพเลิดเพลินอยู่ ณ บัดนี้"

ครั้งหนึ่ง ชานานต่อมาเป็นเวลาเย็น ขณะพระองค์ประทับอยู่ท่ามกลางแห่งพระราชสำนักอันงามวิจิตรของพระองค์ พลาทือพระหัตถ์พระนางศรียโสธราไว้ สตรีสาวคนหนึ่งซบร้อมเพลงดีกต่าบรรพ์เรื่องหนึ่ง เพื่อยั่วกามในยามสำราญอย่างอิมเอิบ กับมีดนตรีคอยรับ ในเมื่อเสียงอันไพเราะของคนร้องหยุดร้องเป็นบทๆ คือเป็นเสภาเรื่องความรัก ว่าด้วยปัญหาแห่งม้าวิเศษตัวหนึ่งและนครอันน่าพิศวงแห่งหนึ่ง อยู่ไกลซึ่งชนชาวชาติผิวซิดอาศัยอยู่ และซึ่งดวงอาทิตย์เมื่อจวนค่ำก็จมดิ่งลงไปทะเล

พระองค์จึงตรัสว่า "จิต ทำให้เรานึกถึงการซบร้อมของลมตามสายขอซึ่งมีเรื่องราวอันน่าฟัง จงให้ไข่มุกของเธอไปโยโสธราเพื่อขอขบใจเขา แต่ส่วนเธอ เธอผู้เป็นไข่มุกของฉัน จงว่าให้ฟังที่เถิด! ว่ามีโลกกว้างใหญ่ยิ่งกว่านี้ไปอีกไหม? มีประเทศใดที่เห็นดวงอาทิตย์ใหญ่หม่นอยู่ในคลื่นบ้างหรือ?"

ณ ที่นั้น มีใจใครเหมือนใจเราบ้าง มีคนมากมายสุดคณนา ที่ไม่รู้จัก บางทีตกทุกข์ได้ยากด้วยซ้ำซึ่งเราอาจช่วยได้ ถ้าเรารู้จักเขาเหล่านั้น! เมื่อดวงอาทิตย์กำลังโผล่มา

จากทิศตะวันออก แหวกราชวิถีสีทอง ฉันนึกถามตนเองด้วยความประหลาดใจบ่อยๆ ว่า ฌ
ปลายที่สุดของโลกนั้น เด็กในจำพวกเด็กทางทิศตะวันออกคนใดเป็นคนที่แรกซึ่งได้กระทำ
ความเคารพศรัทธาของดวงอาทิตย์ จนแม้แต่ในขณะที่กำลังอยู่ในวงแขนของเธอและเหนืออุระ
ของเธอ อ้อ! แม่เทวีผู้งามประโลมของฉัน ดวงหทัยของฉันเต้นอย่างร้ายแรงในยาม
อัสดงคตแห่งดวงอาทิตย์บ่อยๆ ด้วยความต้องการอยากตามดวงอาทิตย์ไปสู่ทิศอัสดงคตซึ่ง
มีสีแดงเข้มเพื่อเห็นชาวชนแห่งทิศตะวันตก ที่นั่นคงต้องมีมนุษย์ใจดีซึ่งเราต้องรักเป็นแน่
คงจะไม่มีอย่างอื่นอยู่ที่นั่นเป็นแม่มิใช่หรือ!"

ในขณะนั้นเอง ฉันมีความกลัดกลุ้มใจ จนแม้แต่จุมพิตริมพระโอษฐ์อัน
ละมุนละไมของเธอก็ไม่สามารถจะบรรเทาถอนได้ เออ! นางสาวธิดา เออ! จิต! เจ้าที่รู้จัก
เมืองวิเศษ อาชาไนยในนิทานของเจ้านั้นเขาผูกไว้ที่ไหนหนอ! ข้าจักไม่อาจเอาเวียงวัง
ของข้าใส่หลังอาชาไนยนั้นได้สักวันหนึ่ง แล้วเหาะไปเหาะไปเพื่อดูความกว้างแห่งพื้น
พิภพที่เดียวหรือ?

หรือมิฉะนั้น ถ้าข้าได้ปีกของแร้งหนุ่มเจ้าชากศพตว์นั้นที่เลี้ยงเห็นสมบัติ
ราชอาณาจักรอื่นใหญ่ยิ่งกว่าอาณาจักรของข้า ข้าจะบินไปสู่อุดเขาหิมาลัยซึ่งแวววิ้งไป
ด้วยหิมะซึ่งมีสีแก่นกุหลาบ เพื่อทอดตาค้นหาประเทศที่อยู่โดยรอบ "แต่นี้ข้างกระไรเลย
ข้าไม่เคยได้เห็นเลย และไม่เคยพยายามให้ข้าได้เห็นเลย! จงบอกข้าบ้างเถิดว่า นอก
ออกไปจากประตูสาริตของเรานั้นมีอะไรบ้าง?"

ดังนั้นจึงมีผู้ทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเกษมสันต์ มีพระนคร มีวัดวาอาราม สวน
และป่าละเมาะ มีทุ่ง บางทุ่งก็มีลำธาร ลำห้วย สนามหญ้า มีป่าทึบ และทุ่งหญ้าอันกว้าง
ใหญ่สุดสายตามากหลาย แล้วก็คือพระราชอาณาจักรของพระเจ้าพิมพิสาร และในที่สุดก็
ทุ่งอันกว้างแห่งโลกซึ่งมนุษย์มากต่อมากอาศัยอยู่..." ดีแล้ว พระสิทธัตถะตรัส "จงบอก
นายฉันนะให้เตรียมเทียมรถของเรา พรุ่งนี้เที่ยงเราจะไปดูสิ่งซึ่งมีอยู่ภายนอกพระราชวัง"
ดังนั้น จึงมีผู้ไปทูลพระราชบิดาว่า "ข้าแต่พระองค์ พระราชโอรสของพระองค์มีพระประสงค์
อยากให้ราชรถได้เทียมพรุ่งนี้เวลาเที่ยง เพื่อจะได้เสด็จออกและทอดพระเนตรมนุษยชาติ"

"เออ" พระผู้ทรงธรรมรับสั่ง "ถึงเวลาที่เขาจะเห็นได้แล้ว แต่จงจัดการให้มีผู้ไป
ป่าวร้องแก่บรรดาประชาราษฎรทั้งปวงให้ตกแต่งพระนคร จนกระทั่งอย่าให้ได้พบเห็น
สภาพอย่างหนึ่งอย่างใดซึ่งกระทำให้บังเกิดความเศร้าใจ อย่าให้คนตาบอดหรือเท้าด้วน
คนใด คนเจ็บคนใด คนที่มีอายุมากคนใด คนที่เป็นโรคเรื้อนคนใด คนพิการคนใด
ทั้งหลายเหล่านี้ออกมาให้ปรากฏเป็นอันขาด"

เพราะฉะนั้นก็มีการกวาดถนน ผู้หามน้ำด้วยครุซึ่งไหลพล่านก็รดถนนทุกๆ แห่ง
เหล่าพวกนางแม่บ้านก็โปรยโรยผงแดง ฌ ธรณีประตูป้านของตน ประดับพวงระย้าใหม่
และตั้งพุ่มต้นกะเพรา (ตลสี-ต้นไม้ชนิดหนึ่ง ชาวฮินดูเรียกว่าตลสี มักจะมีไว้ในบ้านเป็นเครื่องรางลัทธิ
พิเศษอย่างหนึ่ง เวลาที่ชาวฮินดูจะสาบานตนให้การในศาล พราหมณ์ต้องสั่งให้กินใบกะเพราเสียใบหนึ่ง
ก่อน) ข้างหน้าประตู รูปสี่ตามบรรดาฝา ก็มีการระบายป้ายสีชมพูแซมใหม่ บรรดาต้นไม้ก็มีธง
ประดับอยู่เต็ม รูปที่เคารพทั้งปวงก็ปิดทองเสียใหม่

ฌ สีแฉกสุริยเทวาและเทวรูปที่ศักดิ์สิทธิ์ก็สุกปลั่งสถิตอยู่เหนือแท่นโดยประการ
ดังนี้ พระนครก็เป็นเสมือนหนึ่งว่าเป็นพระนครแห่งพระราชอาณาจักรเกษมสันต์ ผู้ร้อง
ประกาศก็ป่าวร้องทั่วทุกถนนกับตึกทองและช่อง พลาจรวงอย่างดังกังว่า "จงฟัง! ทวยชน
ทั้งหลาย! พระราชามีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งว่า วันนี้อย่าให้สภาพความเศร้าโศกได้
ปรากฏออกมาเป็นอันขาด อย่าปล่อยให้คนตาบอด คนขาด้วน คนเจ็บ คนแก่ คนเป็นโรค
เรื้อนและคนพิการใดๆ ออกมาให้เห็นเป็นอันขาด กับห้ามมิให้ผู้ใดเผาศพหรือเอาศพออก
จนกระทั่งถึงเวลาค่ำ ทั้งนี้เป็นพระบรมราชโองการของพระเจ้าสุทโธทนะ"

เมื่อเป็นดังนี้ ทุกสิ่งทุกอย่างก็ล้วนแต่เจริญเฟลิมจักษประสาท และบรรดาเคหะสถานบ้านเรือนทั้งปวงก็ตกแต่งทั้งทั้งพระนครกบิลพัสดุ์ คราวเมื่อพระสิทธัตถราชโอรสเสด็จประพาสโดยรถทรงอันแพรวพรรณรายเทียมด้วยโคคู่ขาวดุจหิมะซึ่งโคลงคอและอุโหนกกับแอกสลักและลงรัก ความร่าเริงของทวยชนซึ่งโห่ร้องรับรองพระราชโอรสกระทำให้เป็นที่น่าทัศนาอย่างยิ่ง พระสิทธัตถะจึงทรงเบิกบานพระทัยที่ได้ทอดพระเนตรเห็นปวงประชาอันซื่อสัตย์ของพระองค์สวมเครื่องแต่งกายสำหรับงานฉลองและบันเทิงร่าเริงประหนึ่งว่าการมีชีวิตอยู่เป็นสิ่งที่ดี

"โลกเรานี้ดีงาม"

พระองค์รับสั่ง "เราชอบ และบรรดาทวยชนเหล่านี้ซึ่งไม่ได้เป็นพระราชาล้วนแต่สวยงามและน่ารัก และน่าเอ็นดูก็คือเหล่ากษัตริย์ซึ่งทำงานและอยู่เฝ้าบ้าน เราได้ทำประโยชน์อะไรให้เขาเหล่านี้ เขาจึงร่าเริง? เด็กๆ เหล่านี้รู้ได้อย่างไรว่าเรารักเขา ได้กรุณาเกิด จงเอาศากียะหนุ่มน้อยซึ่งโยนดอกไม้มาให้เรานั้นขึ้นมาบนรถเราด้วยเถิด ข่างดีนี้กระไรที่ได้เถลิงถวัลยราชย์ ณ ราชธานีนี้ เป็นความสุขอันบริสุทธิ์นี้กระไร

หากว่าทวยประชาเหล่านี้มีความยินดี เพราะเหตุที่เรามาอยู่ในท่ามกลางของพวกเขา สิ่งทั้งหลายทั้งปวงข้างไรประโยชน์แก่เราเสียนี้กระไร หากว่าบรรดาเรือนเล็กๆ เหล่านี้จความร่าเริงพอที่จะบำเพ็ญเพิ่มพูนพระนครของเรา ให้เปี่ยมไปด้วยความแยมสรวลได้ "ไปให้เร็วเข้าหน่อยเถิดนายฉันนะ! ออกประตูไปเพื่อเราจะได้เห็นโลกงามซึ่งเราไม่รู้ว่ามีมากชิ้นอีก" ดังนั้นแล้วนายฉันนะผู้เป็นสารถักก็ขับราชรถพาพระราชโอรสผ่านประตูไปในท่ามกลางหมู่ชนซึ่งร่าเริง กำลังตะลึงตะลัน หลีกจากวิถีทางล้อแห่งรถทรง บางคนวิ่งไปข้างหน้าโค พลงโยนพวงมาลาให้ บางคนก็ลูบคลำสีข้างอันละมุนละไมของโค บ้างก็นำข้าวและขนมมา แล้วทุกๆคนเปล่งอุทานว่า "ไชโย! ไชโย! สำหรับพระราชโอรสผู้มีวิริยภาพของเรา"

ในขณะที่ทั่วทุกถนนกำลังเต็มไปด้วยหน้าตาที่ร่าเริงและสภาพแห่งความชื่นชมตามพระราชโองการของพระราชานั้น มีयाจกเข็ญใจกระร่งกระแรง ตาตื่นและโสมมเต็มไป ด้วยเห็ญใจโคลนคนหนึ่งเดินโซเซออกมาจากหลุมที่ซ่อนตนอยู่ แล้วก็พุงตัวเองไปสู่กลางถนน ยาจกนี้ทุพพลภาพ ชรามาก และหนักอันผู้ยืนโดยอำนาจแห่งดวงอาทิตย์ก็ติดกระดูกสนิท เจกเช่นหนึ่งสัตว์ที่ห่มอยู่กับกระดูกหลังก็โงงโดยน้ำหนักแห่งกาลอันอนเอนอนันต์วันกระบอกตาก็มีสีแดงซ้ำซึ่งถูกเขาะด้วยน้ำอัสสุชลอันโหยให้ เมื่อกาลนานมาแล้ว ตาก็ตื่นและซากกรไกร ปราศจากฟันก็สิ้นเหตด้วยพยาธิและความกลัวที่มาเห็นหมู่ชน และความร่าเริงอันอึกโขดนี้ มือซึ่งผอมข้างหนึ่งจับไม้เท้าอันสีกรหือเพื่อประคองเท้าอันชวนเซทั้ง สองข้าง และมีมืออีกข้างหนึ่งบีบซี่โครงซึ่งผายลมหายใจออกมาได้โดยยาก "โปรดทำทานเถิดเจ้าประคุณเจ้าข้า"

ยาจกชราครวญครางว่า "เพราะกระผมจะตายในวันนี้หรือพรุ่งนี้แล้ว" ว่าแล้วก็ไอและแบมือออกยื่นต่อไป พลงหรีดาและสิ้นเหตด้วยอำนาจแห่งความกระดูกของเส้นประสาทแล้วร้องว่า "ทำทาน!" ดังนั้นบรรดาผู้ซึ่งห้อมล้อมตามเสด็จก็ช่วยกันลากโดยแรงไปให้พ้นเสียจากถนนพลงว่า "พระราชโอรสเสด็จแลไม่เห็นหรือ? จงกลับไปยังที่อยู่ของแกเสียเถิด?"

แต่พระสิทธัตถะทรงรับสั่งว่า "ปล่อยแกเสีย! ปล่อยแกเสีย! นายฉันนะ นั้นสัตว์โลกอะไรที่แมนเหมือนมนุษย์ แต่ผิดกันก็เพียงที่แกมีอาการหลังโงงแร้นแค้น น่าอนาถและมีอาการตื่นกลัว มีมนุษย์ใดที่พอเกิดก็เป็นเช่นนี้ที่เดียวหรือ? คำที่แกกล่าวว่กระผม จะตายในวันนี้หรือพรุ่งนี้แล้วนั้นหมายความว่ากระไร? แกคงไม่ได้ประสพอาหารกระมัง กระดูกจึงแหลมๆ ออกมาดังนั้น? อุกุศลกรรมอะไรหนอที่มาพ้องพานสัตว์อันเวทนานี้"

ตั้งนี้นายสารถีรททรงจึงทูลสนองว่า "พระองค์ผู้ทรงคุณธรรม นั้นเป็นแต่เพียงคนชราเท่านั้น เมื่อสัก ๘๐ ปีมาแล้วของแกยังตรงอยู่ ตาก็ยังสว่างและกายก็ยังมีบริสุทธิ์ บัดนี้อำนาจแห่งความมีอายุมากได้ทำให้เลือดซึ่งหล่อเลี้ยงร่างกายของแกสิ้นไป และคร่าเอากำลังวังชาของแกสิ้นไปและทำให้สติสัมปชัญญะบกพร่องไปด้วย น้ำมันตะเกียงของแกได้หมดเสียแล้ว ใส้เหี่ยวแห้ง สิ่งซึ่งยังเหลือเป็นชีวิตของแกอยู่ก็เพียงแต่แสงมัวสลัวๆ ซึ่งอันธการก่อนที่จะดับลงตามธรรมดาของผลที่สุดแห่งอายุ พระองค์จะไปทรงใฝ่พระทัยทำไม?"

พระราชโอรสจึงรับสั่งว่า "คนอื่น ๆ หรือคนทุกคนยอมเป็นเช่นนั้นเหมือนกัน หรือน้อยนักที่จะเป็นแก่คนใดตจจากคนนั้น?" "พระองค์ผู้ทรงปรีชาอันสุขุม" นายฉันทะริบทูลสนอง "คนทุกคนซึ่งปรากฏอยู่ต่อไปต้องเป็นเหมือนแกทั้งสิ้น หากคนเหล่านี้จะมีชีวิตอยู่นาน" พระราชโอรสจึงตรัสถามว่า "แต่ถ้าข้านี้มีชีวิตยืนนานเข้าก็คงเป็นเช่นนั้นจกกัน และหากว่าโยสธราจะมีชีวิตอยู่จนกระทั่งถึง ๘๐ ปีความชราภาพก็กระทำให้เธอได้รับผลที่สุดเช่นเดียวกันอย่างนั้นหรือ! ข้าได้เห็นสิ่งซึ่งไม่ได้นี้กว่าจะได้เห็นนั้นแล้ว"

โดยเหตุที่ทรงรำพึงถึงสิ่งที่ได้ทรงประจักษ์มาดังนั้น พระสิทธัตถะซึ่งทรงมีพระอาการซึมเซาจึงเสด็จเข้าสู่พระราชสำนักอันงามวิจิตรของพระองค์ด้วยพระอาการและพระวรพักตร์อันโศกเศร้า และพระองค์ไม่เสวยขนมขาว (ขนมหิมะแห่งหิมาลัย หรือไอศครีม) และผลไม้ซึ่งใช้เป็นพระกระยาหารเวลาเย็น และพระองค์ไม่ทรงโปรดเหลือบแลดูนางละครตัวที่งามเยี่ยมๆ แห่งพระราชวังซึ่งพยายามทำให้พระองค์ทรงกระสัน พระองค์ไม่ทรงเผยพระโอษฐ์ หากว่าไม่ใช่สำหรับมีรับสั่งอันละเอียดละเอียกับพระนางยโสธราผู้รัตนตสลดพระทัยกราบลงยังเบื้องบาทยุคลวิงวอนทูลถามว่า "พระองค์ไม่มีความสุขในข้าพระองค์นี้หรือ?" "โอ! แม่เทพีผู้สุดสวาท" พระองค์ตรัส

"ความสุขสำราญเช่นนั้นเป็นความสุขซึ่งดวงวิญญาณของฉันทได้รับ ความทรมานเมื่อนึกเห็นว่าจะหมดสิ้น และเราทั้งสองต่างก็ต้องถึงความชราภาพ ยโสธราเอ๋ย แล้วก็สิ้นตณหากลับกลายเป็นน่าเกลียด อ่อนแอ และหลังโง่งงไป จริงที่เดียวถึงแม้ว่าริมโอษฐ์ของเราร่วมประสานซึ่งกันและกัน และความปฏิพัทธ์ของเราร่วมกันอย่างสนิทยิ่งซึ่งประหนึ่งว่าลมหายใจของเราแทบจะระคนกันอยู่ทุกคืนวัน กาลเวลาก็ยอมเขยื้อนเคลื่อนไป ในระหว่างเรา สำหรับช่วงชิงเอาราคะ ตณหาของฉันทและความปรานีของเธอไปด้วย เหมือนราตรีกาลอันดำมืดมัลลาลงรัศมีกุหลาบซึ่งส่องสว่างเหนือภูเขาเหล่านั้น โดยค่อยๆ กำบังด้วยฉากแห่งความขมขมัว นี้แหละสิ่งซึ่งฉันทได้ค้นพบ และดวงใจของฉันททั้งมวลก็ทับถมไปด้วยความหวาดหวั่นโดยความอันรำพึงอันนี้ และดวงใจของฉันททั้งมวลก็คิดถึงแต่สิ่งที่จะป้องกันความรักให้พ้นจากความพองพานของกาลเวลาที่จะมาพิฆาตซึ่งความชราภาพให้แก่มนุษย์"

เมื่อตั้งนี้แล้วพระสิทธัตถะก็ประทับนั่งอยู่ตลอดราตรีโดยไม่สามารถที่จะบรรทมให้หลับและทรงระงับความกระวนกระวายลงได้

อนึ่งในระหว่างราตรีกาลนั้น ฝ่ายพระเจ้าสุทโธทนะก็ทรงถูกรบเร้าด้วยพระสุบินอันทำให้ปั่นป่วนพระทัย

ข้อแรกพระองค์ทรงนิมิตเห็นธงชักขึ้นเป็นสง่าผ่าเผยธงหนึ่ง ซึ่งพระอาทิตย์แจ่มจรัสเป็นสีทอง คือ รัศมีของพรอินทร์ฉายมา แต่ภายหลังก็มีลมพัดมาจนธงอันศักดิ์สิทธิ์นั้นขาดเป็นชิ้นๆ แล้วก็โบกพัดให้ตกลงในธูลี ต่อมาก็มีเทวดาเหาะลงมาเก็บธงที่เป็นอันตรายนั้นขึ้น แล้วก็นำมาวางที่ทิศตะวันออกแห่งทวารของพระราชธานี

ครั้งแล้วพระสุบินข้อที่ ๒ ว่า พระองค์ทอดพระเนตรเห็นคนชรา ๑๐ เชือก งามเป็นเงินซึ่งทำให้พันธนิสนั้นด้วยการดำเนินอันหนัก ข้างเหล่านั้นเดินมาจากทางทิศใต้ ผู้ซึ่งอยู่เหนือคอกขสารตัวที่หนึ่งเป็นพระราชโอรสของพระองค์ ตัวอื่นๆ เดินตามหลัง

พระสุบินข้อที่ ๓ ว่า มีรถอันแพรวพราวด้วยรัศมีอันรุ่งโรจน์เทียมด้วยพาวี ๔ ตัว ซึ่งพนักขวานออกมาจากจมุก และเคี้ยวฟองซึ่งเป็นไฟ พระสิทธิตถะประทับอยู่เหนือพระราชรถนั้น

พระสุบินข้อที่ ๔ ว่า มีล้อซึ่งหมุน หมุนมิได้หยุด ดุมเป็นทองสลักด้วยรัศมีแห่งมณีรัตนซึ่งประดับไว้ และมีสิ่งแปลกประหลาดที่เขียนไว้ ณ กรอบล้อ และล้ออันนี้ ขณะที่กำลังหมุนอยู่ก็ประหนึ่งว่าเกิดเป็นไฟและดนตรี

พระสุบินข้อที่ ๕ ว่า มีกลองอันมหิมาตั้งอยู่กลางทางในระหว่างพระราชธานีกับภูเขาซึ่งพระราชโอรสทรงตีด้วยท่อนเหล็ก จนมีเสียงสนั่นเหมือนความระเบิดแห่งฟ้าร้อง เสียงก้องกระหึ่มไปสู่ระยะไกลในเวหาและที่ว่างเวียง

พระสุบินข้อที่ ๖ ว่า มีหอคอยซึ่งสูงขึ้น สูงชันเสมอจนแลเห็นได้ทั่วทั้งพระราชธานี จนกระทั่งยอดอันสูงตระหง่านประหนึ่งว่าห่อหุ้มด้วยก้อนเมฆ และบนยอดหอคอยนั้นพระราชโอรสประทับอยู่ พลังหวานพรรณอันรุ่งโรจน์เต็มๆ พระหัตถ์ไปทั่วทิศานุทิศตั้งนี้ จนเสมือนหนึ่งว่าเป็นพระพิรุณบุปผชาติ (ตามต้นฉบับ เรียกว่าดอกยาซิงท์ เป็นดอกไม้ที่ยังไม่มีชื่อในภาษาไทย ภาษาอังกฤษเรียกไฮซินท์ (Hyacinth) ต้นและใบคล้ายต้นชอนกลิน แต่ขนาดต่ำกว่า มีดอกสีขาว) และพลอยทับทิม และปวงชนทั้งหลายก็มาเบียดเสียดกันเพื่อเก็บทรัพย์อันมีค่าซึ่งตกลงมาทุกหนทุกแห่งนี้

และเหตุการณ์ในพระสุบินลำดับที่ ๗ ของพระองค์คือ ได้ยินอื้ออึงไปด้วยศัพท์สำเนียงเสียงครวญคราง และทอดพระเนตรเห็นคน ๖ คน ร้องไห้ และกัดฟันกับเอามือปิดปาก โศกเศร้าด้วยความสิ้นหวัง

นี้แหละคือพระสุบินทั้ง ๗ ข้อ อันนำหวาดหวั่นซึ่งพระองค์ทรงนิมิต แต่จะได้มีโหราจลาคคนใดกล้าทำนายถวายได้นั้นก็หาไม่ เพราะฉะนั้นพระราชอาผู้ทรงเร้าร้อนในพระทัยจึงทรงเปล่งพระอุทานว่า "คงมีทุกขอะไรมาพองพานวังของเราแน่แล้ว และในบรรดาพวกท่านเหล่านี้ ไม่มีใครเลยจนคนเดียวที่มีความรู้สึกซึ่งพอที่จะช่วยพิเคราะห์เหตุให้รู้สิ่งซึ่งเหล่าเทพเจ้าผู้ทรงอำนาจทั้งหลายมานิมิตให้ปรากฏแก่เราโดยทางสุบินทั้งสิ้นนี้เลย" เมื่อเป็นดังนี้พระราชธานีก็มีแต่โศกเศร้า

เหตุที่พระราชอาทรงพระสุบินอันร้ายซึ่งไม่มีผู้ใดสามารถทำนายถวายได้ แต่ที่นี้ก็มีชายชราคนหนึ่ง นุ่งหนังสัตว์ ประหนึ่งว่าฤๅษีซึ่งไม่มีผู้ใดรู้จักมาที่หน้าพระทวารและร้องว่า "จงพาเราไปเฝ้าพระราชอา เพราะเราอาจสามารถทำนายพระสุบินนิมิตของพระองค์ได้"

ครั้งเมื่อฤๅษีรูปนั้นได้เข้าไปเฝ้าฟังรับสั่งในเรื่องพระสุบินอันอัศจรรย์ทั้ง ๗ ข้อนั้นแล้ว ก็น้อมกายลงด้วยความเคารพและทูลว่า "โอ มหาราช! ข้าพเจ้าขอเคารพพระราชตระกูลซึ่งจะได้ประสพสวัสดิโชคซึ่งจะมีรัศมีอร่ามเรืองยิ่งกว่าดวงพระอาทิตย์! ขอพระองค์ได้ทรงทราบเถิดว่า พระสุบินอันทำให้พระองค์ทรงหวาดหวั่นนี้เป็นพระสุบินซึ่งล้วนแต่เป็นมงคลทั้งสิ้น

ที่จริงอันว่าธงซึ่งปลิวไสว สง่าผ่าเผย เป็นเครื่องหมายแสดงว่าเป็นพระอินทร์ ที่

ทอดพระเนตรเห็นว่าช่างนั้นขาดและปลิวลงมานั้น หมายความว่าถึงวาระที่สุดแห่งความเชื่อถือ ลัทธิประเพณีเก่า และจักเฟดิมเริ่มมีลัทธิประเพณีใหม่ เพราะเทพเจ้าทั้งหลายยอมไม่เปลี่ยนแปลงน้อยไปกว่ามนุษย์โลก และกลับปล่อยปล่อยผ่านพ้นมาดุจดียวกันกับทิวาราตรีที่ล่วงไปสิ้นไป

คชสารทั้ง ๑๐ ทำให้พื้นธรณีสันนั้นนั้น หมายความว่า มหาบารมีแห่งธรรมวิเศษทั้ง ๑๐ ซึ่งโดยอำนาจแห่งธรรมวิเศษทั้ง ๑๐ นี้ พระราชโอรสจะสละพระราชธานีของพระองค์ และทรงทำให้โลกสนั่นหวั่นไหวโดยทรงนำให้โลกได้บรรลุถึงซึ่งการรู้จักผลแห่งความเที่ยงแท้

อัศรทั้ง ๔ ที่เทียมรถพ่นลมหายใจออกมาเป็นไฟก็คือบุญญาธิการอันเชี่ยวชาญ คืออริยสัจจะทั้ง ๔ ซึ่งนำพาให้พระราชโอรสของพระองค์พ้นจากความกังขา และความมืด ไปสู่แสงสว่างแห่งบุญบารมี ล้อซึ่งหมุนด้วยกำกวงสุวรรณประดับด้วยจินดาและกุดันเป็นล้อวิเศษยิ่งแห่งพระวินัยอันบริสุทธิ์ซึ่งจะหมุนให้ประจักษ์แก่โลกทั้งมวล

กลองซึ่งพระราชโอรสตีจนเสียงดังสนั่นไปทั่วทุกประเทศ หมายความว่าความ ก้องกังวานดุจฟ้าร้องแห่งพระธรรมโอวาทซึ่งพระราชโอรสจะทรงสั่งสอน หอคอยซึ่งสูง จนกระทั่งจุดฟ้าแปลว่าความเยี่ยมแห่งพระคัมภีร์ของพระพุทธเจ้า และเครื่องเพชรพลอย ซึ่งโปรยลงมาจากหอคอยนั้นคือสมบัติอันเกินค่าแห่งพระธรรมวินัยนี้ ซึ่งเป็นที่รักของปวง เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย และทุกๆ คนก็ต้องการ นี่แหละเป็นคำทำนายเรื่องหอคอยนั้น

ส่วนคน ๖ คนซึ่งครวญครางพลาบปิดปากคือศาสตราจารย์ตัวสำคัญทั้ง ๖ ซึ่งพระราชโอรสจะทรงกระทำให้รู้สำนึกตัวในความเหลวไหลของเขาโดยพระบารมีแห่งความ เที่ยงธรรม และพระธรรมเทศนาซึ่งไม่มีข้อเถียงได้ "โอ! พระราชา พระองค์จงสำราญ พระทัยเถิด พระคุณสมบัติของพระราชโอรสมีค่าเกินกว่าพระราชอาณาจักรทั้งหมด ผ้า (สบง จีวร) ขาดกระรุ่งกระริงของฤๅษี (พระ) มีค่ายิ่งกว่าผ้าซึ่งทอดด้วยทองคำ พระสุบินนิมิต ของพระองค์แปลความได้ดังนี้แล และภายใน ๗ ทิวา และใน ๗ ราตรี สิ่งทั้งปวงนี้มาอุบัติ ขึ้น" เมื่อบุรุษนักบุญพูดแล้วก็กราบลงอย่างต่ำ ๘ ครั้ง พลาบแตะพื้นธรณี ๓ ครั้ง กลับหลัง หันแล้วก็ออกไป แต่เมื่อพระราชาทรงโปรดให้หาตัวเพื่อพระราชทานสิ่งของอันมีค่า ผู้รับ พระราชโองการกลับมาทูลว่า "ข้าพระองค์ตามไปจนกระทั่งถึงวิหารจันทราซึ่งเห็นเธอเข้าไป แต่เมื่อไปถึงในนั้น ก็เห็นมีแดนกุสุมิตาตัวหนึ่งบินไปจากแท่น บางครั้งเทพเจ้าก็ จำแลงตัวมาเช่นนั้นแหละ"

พระราชาทรงเสด็จพระทัย เมื่อทรงทราบคำทำนายฝันนั้นแล้วก็ตกพระทัย และ ทรงโปรดให้จัดการแวดล้อมพระสิริศักดิ์โดยความบันเทิงรำเริงใหม่ เพื่อเหนี่ยวรั้งพระทัย ให้หมกมุ่นในพระราชสถานอันเกษมสันต์ นอกจากนี้ยังทรงโปรดให้ทวีกองรักษาพระทวาร ขึ้นอีกด้วย

แต่ใครเล่าอาจสามารถที่จะห้ามมิให้เข้าไปตามโชคชะตาได้?

อันที่จริงพระราชโอรสก็มีประสงค์จะทอดพระเนตรทวยชนและความเป็นไปของ ชีวิตมนุษย์อีก ซึ่งคงจะเป็นสิ่งที่น่าดูน่าชม หากว่าความเป็นไปของมนุษย์เหล่านั้นไม่ไปสู่ ความวิบาก คือความมรณะอันเป็นที่สุดของเวลา

"ขอพระองค์จงทรงพระกรุณาเถิด จงได้โปรดให้ข้าพระองค์ออกชมดูธานีของเรา ตามสภาพเป็นอย่างธรรมดา" พระราชโอรสทูลแก่พระเจ้าสุทโธทนะ "ครั้งก่อนนั้น โดยพระ มหากรุณาธิคุณของพระองค์ พระองค์ได้ทรงห้ามมิให้สัตว์โลกซึ่งทรมานและสภาพอันเป็น อย่างธรรมดาได้ปรากฏ แต่ให้ทุกๆ คนและสภาพทุกอย่างแสดงอาการรำเริง เพื่อให้เป็นที่ สำราญแก่ข้าพระองค์ กับทั้งทุกถนนหนทางให้มีแต่ความสนุกครึกครื้น ถึงกระนั้นข้า พระองค์ก็ทรงทราบเกล้าแล้วว่า สิ่งทั้งหลายเหล่านั้นหาใช่เป็นไปโดยความเป็นไปซึ่งมีอยู่

ทุกวันไม่

และโดยเหตุที่ข้าพระองค์เป็นผู้ที่ใกล้ชิดกับพระองค์และราชอาณาจักรยิ่งกว่าใครๆ ข้าพระองค์จะใคร่อยากรู้จักอาณาประชาราษฎร์และถนนหนทางตามสภาพธรรมดาของสภาพทั้งหลายทั้งปวงเหล่านั้น ก็กิจการงานอันเป็นธรรมดาอยู่ทุกวันและอาชีพซึ่งประกอบโดยทวยชนทั้งหลายที่ไม่ใช่เป็นพระราชา พระองค์ผู้ทรงพระคุณธรรมอันประเสริฐจงทรงอนุญาตให้ข้าพระองค์ออกไปจากพระราชอุทยานอันสำราญของข้าพระองค์โดยไม่ให้มีกีดตีดัดจริต ข้าพระองค์จะกลับมาพร้อมด้วยความปราโมทย์ สุขความร่มรื่นแห่งอุทยานหรือหากไม่ปราโมทย์ยินดีก็คงได้ความรู้มาสู่ตนด้วย จงได้โปรดให้ข้าพระองค์ออกไปสู่ถนนต่างๆ พຽນนี้แต่โดยลำพังของข้าพระองค์กับคนใช้เถิด"

เมื่อพระราชโอรสได้กราบทูลดังนั้นแล้ว พระราชาจึงตรัสในท่ามกลางเสนามขมนตรีของพระองค์ว่า "บางทีการออกไปคราวนี้อาจแก้ความรู้สึกแห่งการที่ออกไปคราวก่อนนี้ได้ เห็นไหม นี่แหละคือเหยี่ยวซึ่งไฝ่ฝันด้วยสิ่งทั้งหลายที่ตนเห็น ภายหลังที่ได้หลงแล้วในเสน่ห์ จงปล่อยให้ลูกเราได้เห็นทุกสิ่งทุกสิ่งทุกอย่าง แล้วจงนำข่าวแห่งลักษณะอาการความรู้สึกของเขามาแจ้งแก่เราด้วย"

ฉะนั้น พอรุ่งขึ้น ราวเที่ยงวัน พระราชโอรสกับนายฉันทะก็ออกไปจากประตูซึ่งเปิดออก เมื่อคนยามได้เห็นพระราชลัญจกร แต่ผู้ซึ่งเปิดประตูนั้นหาได้รู้ว่าผู้ที่แต่งกายเป็นนายพาณิชออกจากประตูไปนั้นเป็นพระราชโอรสไม่ ทั้งนายสารถิเลาก็แต่งกายปลอมเหมือนคนธรรมดา เจ้ากับนายสารถิทั้งสองคนเดินไปตามทางหลวง ปนเปไปกับหมู่ศากิยะทั้งปวง พลองทอดพระเนตรเห็นสิ่งที่สนุก และสิ่งที่ทุกข์ทั้งปวงในพระนคร บรรดาถนนอันงามทั้งปวงก็ปรากฏแต่สรรพสำเนียงเสียงระเบงแข็งแรงแห่งทวยชนซึ่งประกอบอาชีพอยู่อย่างนิจนิรันดร์

พวกพ่อค้านั่งยองๆ อยู่ในท่ามกลางแห่งเครื่องเทศและเมล็ดพันธุ์ต่างๆ พวกผู้ซื้อก็มีเงินอยู่ในไถ่ของตนไว้ซื้อของบ้าง ก็เถียงกันในเรื่องซื้อขาย บ้างก็ร้องบอกให้หลีกเลี่ยง หลีกที่มิทั้งเกวียนที่มีล้อเป็นหินหนัก ลากด้วยโคแข็งแรง ก้าวอย่างช้าๆ และบรรทุกของที่หนัก มีคนหามแคร่ซึ่งร้องเพลง

พวกกุลิชนของมีคอกว่างกำยำ โขมไปด้วยเหงื่อ เพราะตากแดด หญิงแม่เรือนทูนศีรษะด้วยหม้อดิน หรือทองเหลืองใส่น้ำซึ่งตักมาจากบ่อ ทั้งอุมลุกตาต่ำๆ ที่สะเอวของตนด้วย ร้านจำหน่ายตั้งเมลูกกวาดก็มีแมลงวันตอมเต็มอยู่

ช่างทอผ้าก็ทำงานของตนโดยเคาะกระสวย ลูกไม้กำลังหมุนเพื่อบิดข้าวสาลี สุนัขก็วิ่งพล่านไปเพื่อเที่ยวหาเศษอาหาร ช่างทำอาวุธกำลังทำเสื่อเกราะด้วยปากคืบและค้อน ช่างเหล็กก็กำลังเผาจอบและหอกให้แดงอยู่ในเตา ณ โรงเรียนเหล่าตฤณศากิยะซึ่งเป็นศิษย์ก็นั่งอยู่โดยรอบครูของตนพลงบ้างอ่านมนต์ บ้างศึกษาด้านานพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าทั้งหลาย พวกย้อมผ้าตากผ้าสีส้ม สีกุหลาบ หรือสีใบไม้ ซึ่งฟุ้งเอาขึ้นจากถังกำลังเปียกๆ มีทหารซึ่งกำลังเดินมีเสียงดาบกระทบกับโล่ ความยออุลุนิ่งโคลงเคลงอยู่เหนือโอหนักของอุลุน ทรงประจักษ์ทั้งพราหมณ์ (ตามกฎของพระมนุแบ่งพลเมืองอินเดียเป็น ๔ ประเภทคือ ๑. พราหมณ์ คือพวกปฏิบัติกิจ ๒. กษัตริย์ คือนักรบที่เป็นพระราชา ๓. ไวศย คือพวกพ่อค้าพานิชและพวกทำ

การเพาะปลูก ๔. ศุภร คือพวกกรรมกร ทั้ง ๔ ประเภทนี้แยกตามกำเนิดในตระกูลของบุคคล) ผู้มีธรรมขัดติยะนักรบซึ่งส่งอาจาง ชนสามัญคือกรรมกร ณ ที่แห่งหนึ่ง มีคนหมู่เบียดเสียดยึดเบียดกันเพื่อดูหมองซึ่งพูดพาลก็เอางูพันแขนตนอย่างเครื่องประดับอันมีชีวิต หรือมีจะนั้น ก็บังคับให้อสรพิษตัวร้ายนั้นรำ พาลงชูดอแม่เบียด ทำทำตามจิ้งหะกลองซึ่งประดับด้วยเศษแก้วต่างๆ

บางแห่งก็มีขบวนแห่และแดรงอน มีม้าประดับเครื่องอันหรูหราและกลดแพรเพื่อแห่เจ้าสาวไปสู่เรือนหอ บางแห่งก็มีสตรีถวายขนมและพวงมาลัยแก่พระเจ้า เพื่อบนบานให้สามีของตนกลับจากการเดินทาง หรือมีจะนั้นก็ขอให้ได้บุตรสักคนหนึ่ง

ไกลออกไปอีกมีช่างทำภาชนะกายต่างๆ ดีทองแดงดั่งสิ้นเพื่อทำตะเกียงและหม้อพั้นจากที่นั่นมา พระโอรสกับนายฉันทะเดินเลียบมาตามกำแพงโบสถ์และใกล้ประตูใหญ่แล้วก็บรรลุถึงแม่น้ำและสะพานซึ่งอยู่ใต้กำแพงพระราชธานี

แต่พอเสด็จข้ามสะพานพั้นมา ทันใดนั้นก็มีความครวญครางปรากฏขึ้นที่ริมถนนพรัว่า "พระองค์เจ้าขา จงช่วยข้าพเจ้าด้วยเถิด จงช่วยพยุ่งข้าพเจ้าด้วย โอ! ช่วยข้าพเจ้าด้วย มีจะนั้นข้าพเจ้าเห็นจะตายก่อนถึงบ้าน"

ผู้นี้คือผู้ตกยากเข็ญใจร้องครวญครางเพราะเป็นใช้ทรพิษซึ่งร้ายกาจถึงตาย และกำลังดิ้นรนอยู่กับตุลี เต็มไปด้วยน้ำหนองและเลือดสีแดงสดๆ เสโทอันเย็นไหลออกตามหน้าผากเป็นเม็ดๆ ปากก็สิ้นริวไปด้วยความเจ็บปวด ส่วนตาอันเหลือกลานก็ตกอยู่ในความทรมานแห่งยมทูต ให้ดิ้นรน กระวนกระวาย มือดิ่งต้นหญ้าซึ่งมีอยู่ตามทางเพื่อลุกขึ้น เมื่อเหยียดศีรษะขึ้นแล้วก็ล้มลงไปอีก พาลงสิ้นเทิมไปทั่วสรรพางค์กาย พร้อมด้วยร้องอย่างเอเน็จนอนาถว่า "อา! ปวดเหลือเกิน! ท่านผู้มีใจกรุณาได้โปรดช่วยด้วย"

ในทันใดนั้น พระสิทธัตถะก็วิ่งไปประคองผู้ตกทุกข์คนนั้นขึ้นด้วยพระหัตถ์อันปราณี พาลงค่อยๆ วางศีรษะคนเจ็บนั้นบนพระขุ ทรงลูบคลำเพื่อให้บรรเทาความเจ็บลงแล้วจึงตรัสถามว่า "พี่! ความทรมานของพี่คืออะไร? ทุกข์อะไรได้มาพองพานพี่? ทำไมจึงลุกไม่ไหว ทำไมนายฉันทะ พี่คนนี้แกจึงหอบและครวญคราง พูดไม่ออก แสดงอาการอย่างน่าอนาถใจดังนี้?"

นายสารถึกราบทูลว่า "คนนี้แหละ เป็นคนใช้ทรพิษชนิดหนึ่ง ชาติทั้งปวงกำลังจะดับ โลกิตอันเป็นประโยชน์สำหรับไหลฉืดไปตามเส้นต่างๆ เพื่อเลี้ยงร่างกายของแกนั้นบัดนี้ได้ป่นปวนและเดือดดาลเหมือนห้วงเพลิง หัวใจที่เคยเด่นสม่าเสมอเป็นปกติ บัดนี้บางที่ก็เด่นเร็ว บางที่ก็เด่นช้าเหมือนกลองซึ่งมีคนตีโดยปราศจากจิ้งหะ กล้ามเนื้อทุกส่วนซิดซาเหมือนสายธนูที่หย่อน กำลังวังชาได้สิ้นไปจากน่องเอวและคอของแกเสียแล้ว อันความสง่าและความรื่นเริงของแกตามธรรมชาติของมนุษย์ทั้งมวลก็ได้หนีห่างจากไปแล้ว นี่เรียกว่าคนเจ็บ และเดี๋ยวนี้โรคกำลังกำเริบ

พระองค์ผู้เกิดนั้นแกช่วยตัวของแกเอง เพื่อหมายถอนพิษความเจ็บปวดของแก ออก ดูแกกลิ้งเกลือกเสือกไส มีดวงตาลอหล่นไปด้วยเลือด ลมหายใจของแกก็ประหนึ่งว่าถูกรมควันให้สลัก ดูเถิด! แกคงอยากจะตายๆ ไปเสีย แต่แกก็ไม่ตายก่อนที่โรคของแกได้กระทำให้แกทรมานจนถึงขนาดแล้ว โดยพิฆาตฆ่าบรรดาเส้นประสาททั้งปวงซึ่งตายก่อนชีวิต และเมื่อบรรดากล้ามเนื้อทั้งปวงสลายลงด้วยอำนาจของตรีโทษ กับเมื่ออวัยวะทั้งปวงสิ้นความรู้สึกในความเจ็บปวด โรคจะพราวไปจากแกแล้วก็ไปผลาญที่อื่นอีกต่อไป โอ! พระองค์ เป็นการมีบังควรเลยที่จะมาประคองแกไว้ดังนี้ โรคนี้อาจเป็นโรคติดต่อและอาจติดถึงพระองค์ได้"

แต่พระราชโอรสตรัสพลางช่วยบรรเทาความเจ็บปวดของเจ้าคนนั้นต่อไป "มีเป็นแต่แก่นนี้คนเดียว หรือมีมากหลายด้วยกันที่เป็นเช่นนี้? แลตัวฉันเองอาจเป็นเช่นนี้ได้เหมือนกันหรือ?"

"พระเจ้าข้า" นายสารถีทูลสนอง "ความเจ็บปวดย่อมเป็นแก่ทุกคนโดยมีลักษณะต่างๆ มากมาย ความป่วยไข้และความเจ็บ พยาธิ ชักลัก โรคอัมพาต ชี้อ่อน โรคบิดลงท้องและโรคฝีต่างๆ ย่อมจักเป็นแก่สรรพสัตว์ที่เกิดมาในโลกทุกอย่างและลามไปได้ทั่วทุกแห่ง"

"ก็โรคทั้งปวงจะจับใครๆ โดยไม่สามารถจะแลเห็นมันได้อย่างนั้นหรือ?" พระราชโอรสทรงถามและนายฉันทูลตอบว่า "มันมาเหมือนอสรพิษร้ายซึ่งขบกัดโดยไม่ให้เห็นตัวมัน เหมือนพยัคฆ์ร้ายซึ่งแอบแฝงอยู่ในพุ่มต้นหนามพรหม (Karounda ตรงกับภาษาละติน Garissa Carandas = ต้นหนามพรหม) ใกล้ๆ ทางแห่งป่าใหญ่สำหรับจ้องคอยเวลาอันเหมาะแก่การที่จะกระโดดตะครุบ หรือเหมือนอสนีบาตซึ่งพิฆาตแต่บางคน และไม่พิฆาตบางคน สุดแต่โชคชะตาอยู่เรื่อยไป"

"ก็ถ้าเช่นนั้นมนุษย์ทุกคนก็ดำรงชีพอยู่ด้วยความหวาดเสียวอย่างนั้นหรือ?"

"มนุษย์ดำรงชีพอยู่อย่างนั้นแหละ พระเจ้าข้า"

"เออ! ก็ไม่มีใครเลยที่จะรองรับได้ว่า คตินั้นฉันนอนสบายและเป็นสุขเมื่อตื่นขึ้นแล้วก็จะสบายและเป็นสุขเหมือนกัน ดังนี้ใช่ไหม?"

"ไม่มีใครรับรองได้เลยพระเจ้าข้า" "และที่ที่สุดของความทรمانทั้งหลายเหล่านี้ซึ่งเมื่อจะมาพองพาก็โดยมิทันให้เห็นให้รู้ตัว และมีผลเช่นว่า ให้กายคอง วิญญาณทุพพลภาพ แล้วก็แก่ชราลง ดั่งนั้นหรือ?"

"อย่างนั้นแหละ พระเจ้าข้า ถ้าหากใครมีชีวิตยืนนาน" "ก็หากว่าเราไม่สามารถทนทานอำนาจแห่งพิษของมันได้ และหากเราไม่ยากทนมัน และอยากให้มันหมดไป หรือหากเราต้องทนแล้ว หรือหากเราเป็นเช่นนี้ฉันอ่อนแอและรู้แต่ครวญครางอย่างเดียว แต่เรายังมีชีวิตอยู่อีก แล้วก็ชราลง ชราลงทุกๆ ที่ดังนี้จะมีที่สิ้นสุดอย่างไร?"

"ก็ตายเท่านั้นแหละ พระเจ้าข้า"

"คนเราตายด้วยหรือ?"

"ถูกแล้วพระเจ้าข้า ในที่สุดก็ถึงซึ่งความตายโดยไม่เลือกว่า ณ ที่ใด ในเวลาไหน คนบางคนก็แก่ลง บางคนต้องทรมานและล้มเจ็บลง แต่ทุกๆ คนจะต้องตาย จงทอดพระเนตรเถิด นั่นแหละความตายที่ผ่านไป"

ดั่งนั้นพระสิทธัตถะเวยพระพักตร์ขึ้น แล้วก็ทอดพระเนตรเห็นกระบวนแห่งกระบวนหนึ่งซึ่งมีคนร้องให้เดินเป็นแถวอย่างช้าๆ ทางข้างลำแม่น้ำ ข้างหน้ากระบวนมีคนแกว่งหม้อดินซึ่งเต็มไปด้วยถ่านไฟ ข้างหลังมีพวกญาติเดินตาม ศีรษะโกนเกลี้ยง แต่งกายเต็มไปด้วยเครื่องไว้ทุกข์ เสื้อผ้าไม่สมประกอบและร้องด้วยเสียงอันดังว่า "โอ! รามา รามา โปรดฟัง! พี่น้องทั้งหลายของฉัน จงช่วยกันอ่อนวอนรามา" ถัดจากนั้นก็มิที่ใส่ศพทำด้วยไม้รวก ๔ อัน และสานด้วยไม้ไผ่ แล้ววางศพนันปราศจากความรู้สึกในจักษุประสาท สีข้างทั้งสองโบ แยกเขี้ยวยิงฟัน ไวบนนั้นแลโรยเต็มไปด้วยผงแดงๆ และเหลือง พอถึง ๔ แยกพวกคนหามก็หันเอาหัวศพไปไว้ข้างหน้า

แล้วร้องว่า "รามา! รามา!" ครั้นแล้วก็นำศพไปที่ริมตลิ่งซึ่งมีกองฟืนตั้งอยู่และจัดนำศพไปวางบนที่รับศพแล้วนั้นก็เอาฟืนทับลงอีก ผู้ใดที่นอนเหนือที่นอนเช่นนี้ย่อมนอนหลับสนิทอย่างลึกซึ้ง ความหนาวไม่ทำให้เขาตื่นได้เลย แม้ถูกเขาดังเปลือยๆ อยู่กลางลมจัดตั้งนี้ก็ดี ครั้นแล้วต่างก็พากันจุดไฟที่มุมทั้ง ๔ ด้าน ไฟซึ่งค่อยๆ ติด ก็ลามแลบเอากองฟืนลุกเป็นเปลวขึ้นทันใดจนถึงซากศพ ไหมตัวศพนันด้วยไฟซึ่งลุกกระพือเป็นเปลวและแตกดังเปรี้ยะเปรี้ยะเป็นเสียงเย้ยหยัน ครั้นแล้วหนังซึ่งแห้งก็แยกแยะออก ช่อกระดูกทั้งปวงก็ขาดสะบั้น ในที่สุดควันอันหนักก็จางลง และซี่เก้าซึ่งมีสีแดงและเทาที่ทรุดลง ปล่อยให้กระดูกอันขาวเป็นเศษซากของมนุษย์ปรากฏอยู่เกลื่อนกลาด

เมื่อปรากฏดังนี้แล้ว พระราชโอรสจึงตรัสว่า "นี่หรือคือวาระที่สุดซึ่งรอคอยทุกผู้ทุกคนซึ่งมีชีวิตอยู่"

"เป็นวาระที่สุด ซึ่งสงวนไว้ให้แก่ทุกๆ คนแหละพระเจ้าข้า" นายฉันทะทูลสนอง "ผู้ซึ่งอยู่บนกองฟืนเมื่อคืนนั้นและซึ่งมีเศษซากน้อยจนแต่กาฬก็ยังร้องบินไปไม่ยั้งจะอยากได้เป็นอาหาร แต่เดิมคนนั้นก็กิน ต้ม หัวเราะ รัก มีชีวิตรักและชีวิตเหมือนกัน แต่ภายหลังกลับเป็นอย่างไร? จะมีใครรู้ได้? พายุแห่งป่าทึบ ก้าวเท้าพลาตบนทางเดิน ความสกปรกในบ่อ งูเงี้ยวขบกัด เหล็กมีพิษดำ ความหนาว ก้างปลา หรือกระเบื้องตึก"

เหล่านี้อาจทำให้ชีวิตให้ทำลายลงได้ แล้วมนุษย์ก็ถึงซึ่งความตาย ทีนี้ก็เป็นอันสิ้นความรู้ในรส ในความสนุกรื่นเริง และในความเจ็บปวด ใครจะจุมพิตริมฝีปากของเขา ถึงเปลวไฟจะลามไหม้เขาก็ตาม เขาหาได้เกิดความรู้สึกอย่างไร เขารู้สึกในการที่เนื้อของเขาถูกเผาและในกลิ่นของกำยานและไม้หอมซึ่งเผาระเหย ปากของเขาสิ้นแล้วซึ่งรส หูก็สิ้นแล้วซึ่งการได้ยิน ดาก็ไม่เห็นอะไร คนที่รักของผู้ตายก็ได้แต่ร่ำร้องให้กรรมกรข้างเดียว เพราะต้องทำลายซากศพนั้นเพื่อไม่ให้กายเป็นอาหารอันน่าอนาถของหนอน

กายซึ่งดำรงอยู่ได้ก็โดยชีวิต ชีวิตซึ่งเป็นตะเกียงภายในนี้แหละ คือโชคนั้นเป็นธรรมดาสำหรับเลือดเนื้อของมนุษย์ แม้ว่าใครจะมีอำนาจหรือยากจนชั้นแค่นกก็ตาม ดีหรือชั่วก็ตามก็ต้องตายกันทั้งสิ้น และตามที่ปรากฏตามคำที่สอนกันมา ก็ว่าเมื่อตายแล้วก็ไปเกิดใหม่อีก ซึ่งไม่มีใครรู้ว่าไปเกิดที่ไหนและเกิดอย่างไร เมื่อเกิดแล้วก็ต้องเผ็ดเริ่มด้วยความหวาดเสียวและในวาระที่สุดก็เข้าสู่กองไฟเผาทุกเช่นเดียวกัน นี่แหละคือวัฏสงสารของมนุษย์

เมื่อได้สดับดังนั้น พระสิทธัตถะจึงเวยพระพักตร์มีพระเนตรอันคลอหล่อไปด้วยอัสนัยอันศักดิ์สิทธิ์ ทอดดูฟ้าแล้วก็มองดูดิน เต็มตื่นไปด้วยธรรมเมตตา พระองค์ทอดพระเนตรดูฟ้าบ้าง ดูดินบ้าง ประจวบว่า พระทัยของพระองค์กำลังเพ่งเล็งค้นหาหาความเห็นอะไรอย่างหนึ่งอันลึกซึ้ง และซึ่งเกี่ยวเนื่องติดต่อระหว่างฟ้าและดิน คือความเห็นซึ่งล้ำความเห็นและมองไม่ได้ด้วยตา แต่เมื่อค้นคว้าหาแล้วก็อาจพบเห็นและรู้จักได้

ครั้นแล้วโดยพระอาการอันสง่าซึ่งปิ่นป่วนโดยอำนาจแห่งความดีนรณอย่างเดือดดาล ด้วยความเมตตาอย่างเหลือล้นพันประมาณ และความเชื่อมั่นในความหวังอันหาที่สุดและสิ้นสูญมิได้ พระองค์จึงเปล่งพระอุทานว่า

"โอ! โลกซึ่งทรมาณ! โอ! พี่น้องที่รู้จักและไม่รู้จักทั้งหลาย ซึ่งล้วนแต่ติดอยู่ในข่ายแห่งความทุกข์ยากและความตาย ตายแล้วก็เกิดใหม่อีกเพราะถูกหน่วงเหนี่ยวโดยวิญญาน! เราเห็น เราารู้สึกแล้วในเหตุแห่งความวุ่นวายทรมาณของโลก ความเย่อหยิ่งในความสำราญ ความเย้ายั่วในความสุข ความหวาดเสียวในความป่วยเจ็บของโลก ความสนุกรื่นเริงนั้นสิ้นสุดลง เมื่อประจวบเข้ากับความแร้นแค้น ความห่มยอมล้มลง เมื่อประจวบเข้ากับความชราภาพ ความรักทำให้เกิดทุกข์ เมื่อสิ่งที่ตนรักได้หายไป เป็นแล้วก็มี ความตายมาตอปกแทน และเมื่อตายแล้วก็ไปเกิดเป็นอะไรที่รู้ไม่ได้เข้าอีกซึ่งกระทำให้มนุษย์ได้รับความเป็นไปใหม่อีกตามวัฏสงสาร สำหรับให้หมุนในวงแห่งความเบิกบานที่ไม่เที่ยง และในความทรมาณอันแท้จริง เราเองก็เหมือนกันยอมถูกหลอกด้วยเหยื่อเช่นเดียวกันนี้ และชีวิตก็ดูเหมือนว่าเป็นของรักของเรา และมันเหมือนกับกระแสน้ำกลางแดด ซึ่งไหลโดยสันติสุขปราศจากขุ่นมัวชั่ววินินดร

แต่แท้จริง แม่น้ำอันปราศจากเดียงสา ถึงจะได้ไหลหลังผ่านสนามอันเต็มไปด้วยบุปผชาติก็ดี ในที่สุดน้ำซึ่งใสดจแก้วเจียรระในก็ไหลอย่างรวดเร็วลงไปสู่ทะเลซึ่งเค็ม ไม่บริสุทธิ์เท่านั้น นี่แหละสิ่งซึ่งทำให้เรามี دمัวได้ประจักษ์แจ้งแก่เรา แล้วเราก็เป็นอย่างไร

มนุษย์ทั้งหลายซึ่งอ่อนวอนพระเจ้าโดยพระเจ้าไม่เห็นฟัง

แต่อย่างไรก็ดี ต้องมีทางหนึ่งทางใดที่จะช่วยเหลือเขา และช่วยเรา และใครๆ ทั้งมวลที่ต้องการความช่วยเหลือ สำหรับท่านเองก็ว่าได้และไฉนหนอท่านจึงอ่อนแอหนักอ่อนจนไม่สามารถช่วยเหลือปวงชนที่ร่ำร้องวิงวอนถึง เราไม่ประสงค์จะปล่อยให้ผู้ที่เราสามารถเกื้อกูลต้องตกอยู่ในความร่ำให้ ทำไมพรหมเทพจึงได้สร้างโลกขึ้นแล้วสละละทิ้งไว้ในห้วงแห่งภัยร้าย ถ้าท่านมีฤทธาภาพเปี่ยมแท้ แต่ปล่อยให้โลกคงอยู่ในสภาพด้วยลักษณะฉะฉานนี้แล้ว ท่านก็ไม่นับว่าดีตามท่านเองธรรม ท่านก็คงมิใช่พระเจ้าเป็นเจ้าอย่างแน่นอน "แน่ะ! นายฉันทนะ กลับวังเถอะ พอแล้ว ฉันทได้ประสบพบเห็นเหตุต่างๆ พอแล้ว"

ครั้นสมเด็จพระราชบิดาได้ตระหนักในกรณีที่เกิดขึ้นโดยประการดังกล่าวมาแล้วนั้น พระองค์จึงให้เพิ่มหมวดรักษาการประจำตามทวารต่างๆ ขึ้นสามเท่าจำนวนเดิม ทั้งมีพระราชกฤษฎีกาห้ามมิให้ผู้หนึ่งผู้ใดเข้าออกได้ด้วย ไม่ว่าจะเป็นในเวลากลางวันหรือกลางคืน ทั้งนี้จนกว่าจะล่วงพ้นกำหนดจำนวนวันที่ได้ทรงทราบไว้ในพระสุบิน

ปริเฉทที่ ๔

ปัพพัชชกथा

(พระมหาบุรุษออกบรพชา)

แต่ เมื่อทิววารกาลกำหนดล่วงไปแล้วก็บรรลุถึงวาระอันพระพุทธเจ้าของเราจะเสด็จออกบรพชา ซึ่งเป็นวาระที่จะต้องปรากฏขึ้นอย่างแน่นอน และโดยเหตุนี้ภายในปราสาทอันร่ำมเรืองก็จะอุบัติความโศกศัลย์ ความกำสรดของพระราชบิดา ความเศร้าโศกาลัยโอดครวญหวนให้ของปวงประชาราษฎรทั้งหลายแห่งพระราชธานี แต่ถึงกระนั้นก็ดี การเสด็จของพระองค์ก็เป็นประโยชน์ กล่าวคือ เป็นปฐมเหตุให้เกิดพุทธบัญญัติที่จะยังความปรโมทย์ให้แก่ปวงบุคคลที่เลื่อมใสได้เชื่อฟัง และทำให้บรรดาสัตว์โลกทั้งหลายได้พ้นจากกองทุกข์ทั้งปวง ความมืดแห่งรัตติกาลค่อย ๆ แผ่ไพศาลไปในบรรดาทุกทั้งหลายแห่งอินเดียรชธานี ณ กาลเมื่อพระจันทร์เพ็ญเต็มดวงแห่ง

เดือนจิตรมาส (ตรงกับปลายเดือนมีนาคมและต้นเดือนเมษายน)

คราเมื่อต้นมะม่วงเต็มไปด้วยผลอันสุกและพุ่มต้นอโศก (อะ แปลว่า ปราศจาก โศกอะ แปลว่าทุกข์ -เป็นชื่อต้นไม้อุทิศให้แก่พระคเณศ) ทั้งหลาย สงรสสุคนธ์ฟุ้งขจรไปตามพระพายซึ่งพัดมาอ่อน ๆ และวันที่จะกำหนดวันราชสมภพของพระรามก็ใกล้เข้ามาทุกที ตามขนบและนิคมคามทั้งหลายกำลังปรดิเปรมเกษมสันต์ และความมืดแห่งราตรีนี้เองก็ปกคลุมไปเบื้องบน วิศรมวัน (ป่าอันสงบซึ่งพวกฤษีอยู่) ที่ละน้อยพร้อมด้วยกลิ่นระเหยแห่งบุปผชาติ และพื้นเวหาเตียรดาษไปด้วยดาราสดที่จะคนน่านับ

ฝ่ายลมก็พัดเจือยฉิวพาเอาความเยือกเย็นของหิมะแห่งยอดเขาหิมาลัยมาเมื่อดวงจันทร์ปรากฏมา ณ เบื้องหลังผาด้านตะวันออกขจรมาตามวิถีทางเวหา ซึ่งเตียรดาษด้วยดวงดาว ทอดแสงมาต้องกระแสน้ำโรหิณี และเหล่าเขินชอกเขา และทุ่งอันสงบเงียบ และมาต้องเบื้องบนหลังคาแห่งปราสาทอันสันติสุข ดูชาวเป็นเงิน ซึ่งใคร ๆ ก็หลับกันสิ้นแล้ว เว้นแต่ยามเฝ้าประตูชั้นในซึ่งร้องขานยามว่า "มูทะระ" แล้วก็ก็มีเป็นคำตอบว่า อังคณแล้วก็ตีกลองตามเวรดังขึ้นโดยรอบบริเวณครึ่งหนึ่ง ฉะนั้นพื้นพระธรณีก็สงบเงียบวิเวกวังเวง คงมีแต่เสียงร้องของสุนัขจิ้งจอก (Jackal) ที่เร่ร่อน และเสียงจิ้งหรีดในอุทยานที่ร้องไม่หยุดหย่อน

พระจันทร์ส่องแสงไปต้องศิลาสลัก ทำความสว่างให้แก่ฝามุกและท้องพระโรงหินอ่อนลาย และทอตรีศมีสีทองค่อย ๆ เลื่อนไปสู่หมุ่ นางกำนัลอินเดียดูประดูลดงหมุ่ นางเทวี (เทพธิดา) ซึ่งอยู่ในห้องโถงแห่งสรวงสวรรค์ นางงามชั้นพระสนมเอกทั้งปวงซึ่งล้วนแต่นำเอ็นดูและรักดียิ่งแห่งพระราชสำนักได้เลือกสรรให้มาอยู่ร่วมกันที่ปราสาทของพระสิทธัตถราชกุมารทั้งสิ้น

เมื่อได้ยลลักษณะในเวลาปกติทราของเหล่านางทั้งหลาย ขณะนั้น แต่ละนางก็ล้วนนำบุชาติด้วยความสวาท ซึ่งท่านก็คงจะออกอุทานว่า "นางคนนี้เป็นไข่มุกของนางอื่นทั้งมวล" (ซึ่งหมายความว่า เมื่อได้เห็นแต่คนเดียวก็ว่านางนั้นงามกว่านางอื่นทั้งปวง) แต่เมื่อเหลือบไปเห็นนางที่ปรากฏอยู่ข้างขวาหรือข้างซ้ายของท่านแล้ว ท่านจะกลับใจว่านางนั้น ๆ งามยิ่งกว่าไปอีก และจักษของท่านก็จะพรวดไปด้วยการที่ได้พบเห็นแต่งามแล้วงามเล่าประดูลดงว่าจักษท่านต้องตะลึงพรึงเพริดด้วยได้เห็นเพชรนิลจินดาอันเตียรดาษของนายช่างทอง ล้วนแต่ละชิ้นก็มีแต่แสงแวววาวระยับ ซึ่งยิ่งความพึงตาพอใจของท่านให้เปลี่ยนแปลงไม่รู้สิ้นสุด

นางเหล่านั้นนอนอย่างงามพริ้ง ปราศจากความระวังตัว อวัยวะอันงามก็วางอย่างได้ส่วน กายก็หม่ผ้าแต่เผยบางส่วนให้เห็นผิว เกษาอันเหลือบเป็นเงาก็มีปลอกทองคำหรือทองมาลัยใส่ไว้มิให้สยายกระจายออก หรือมิฉะนั้นก็เกล้าไว้แนบสนิทติดอยู่กับต้นคออันงามยิ่ง ต่างนางต่างไฝ่ฝืนในระหว่างนิทราอย่างสุขารมณ์ หลังจากการเหนื่อยละเล็งเล่นต่างนางต่างนอน ในอาการประหนึ่งว่าเมื่อยล้า เหมือนนกสิงาม ๆ ซึ่งได้แต่ร้องและรำเรียงมาตลอดวัน แล้วก็ซอซอกศิริระของตนภายใต้ปีก นอนจนกระทั่งแสงอรุณปลุกให้ตื่น แล้งร่ำร้องละเล็งเล่นสนุกสนานไปใหม่อีก โคมเงินสลักเป็นลวดลายอันห้อยลง มาจากเพดานด้วยโซ่เงิน และเต็มไปด้วยน้ำมันหอม สองแสงสลบกับกับรัศมีของพระจันทร์ กระทำให้แลเห็นกายอันวิไลลักษณะของนางรุ่นกำเนิดทั้งปวงได้ชัดเจน จนกระทั่งอรุประเทศอันนูนเด่นมือซึ่งทาบมันก็แบหรือกำไว้ ดวงพักตร์อันงามชัดด้วยคิ้วอันโค้งดัดคั่นธนู ริมโอษฐ์อันแย้มแต่น้อยเผยฟันงามดจไข่มุกซึ่งนายช่างร้อยเป็นสร้อยคอ ขอบตาซึ่งปิดหลับอยู่นั้นดูเข้มข้อย ประกอบด้วยขนตาซึ่งเอนอ่อนลงมาทางแก้ม ข้อมือกลม เท้าอันเรียวกุกลมพรวนและลูกปิดซึ่งทำให้มีเสียงดังเบา ๆ ในเมื่อนางที่นอนนั้น ๆ พลิกตัว และเสียงอันนั้นที่ทำให้นางฝันและชื่นชมว่าได้ตื่นรำทำนองใหม่เป็นที่โปรดปราน และพระสิทธัตถะพระราชทานแหวนวงหนึ่งให้แก่นางเป็นรางวัลด้วยความเสนาหา

บางแห่งบางนางก็นอนเอาปรางแนบข้างเคียงอยู่กับพินและนิ้วอันเรียวก็ยังจรดอยู่กับสาย คล้ายกับว่าเมื่อนางได้ติดพินเพลงสุดท้าย เพื่อกล่อมให้บรรทมแล้วกลับไปบางนางก็นอนกอดกระจงแห่งทะเลทรายซึ่งมีศิระระประดับด้วยโค้งเขาน้ำดู นอนขดตัวอยู่ในวงแขน ประหนึ่งว่าอยู่ในรังอันอบอุ่นของมันก่อนหน้าทีนางและสัตว์นารีก็จะหลับลงนั้น เจ้าสัตว์นารีกำลังกินดอกกุหลาบสีแดงทั้งหมดไป ยังเหลืออยู่อีกครึ่งดอก ดังนั้นเมื่อนางหลับแล้ว ดอกไม้ที่ยังเหลืออยู่นั้นจึงยังกำลังอยู่ในมือของนาง และที่ริมฝีปากของสัตว์ก็ยังมิกลิบ ๆ หนึ่งติดอยู่ อีกด้านหนึ่งมีสองนางนอนเคียงกัน มีพวงมาลัยโมครา (ดอกไม้เถา มีตามป่าในอินเดีย) สองพวงผูกติดกัน แสดงว่าพिंगได้ร้อยกรองมาแล้วด้วยกันทั้งสองพวง และผูกติดกันก็เพื่อแสดงว่ารักทั้งหายแล้วก็รักกันทั้งใจด้วย

นางหนึ่งนอนเหนือบุปผา อีกนางหนึ่งนอนอิงพิงเหนือเพื่อนของนาง ยังมีอีกนางหนึ่ง ก่อนที่จะนอนได้ร้อยจินดาเพื่อทำเป็นสร้อยคอ มีพลอย โมรา จินดา มุกและมณีรัตนสายสร้อยสีเหลือง แลเป็นเงาเปล่งปลั่งอยู่รอบข้อมือของนาง ส่วนในมืออีกข้างหนึ่งก็ยังกำจินดาเม็ดที่สุดซึ่งนางไม่ทันที่จะร้อยสร้อยคอให้แล้วเสียก่อนในนิทราคือมรกตเม็ดหนึ่งซึ่งเจียรระไนเป็นเครื่องรางกันภัยและจารึกด้วยทองคำ

การที่ต่างพากันหลับไปหมดด้วยอาการต่าง ๆ ดังนี้ก็โดยความเปลิดเพลินฟังเสียงกระแสน้ำไหลของลำธารแห่งอุทยาน แจกเช่นดอกกุหลาบแรกแย้มกลีบคอยแสงอรุณเพื่อบูชาความงามให้แก่แสงสว่างในเวลาเช้าตรู่ นี้คือสภาพซึ่งปรากฏในห้องระโหฐานของพระสิทธัตถะ แต่ที่ใกล้กับมานกันห้องบรรทมนั้น มีนางงามที่สุดนอนอยู่ คือคองคะ และโคดม ผู้ทรงตำแหน่งชั้นเอกอยู่ในพระราชฐาน อันเต็มไปด้วยความเสนหาและความสงบ

ปรัดาห์ (มาน) ที่กัณนั้นมิสีแดงเข้มและสีน้ำเงินปักทองกันอยู่ ณ ประตูไม้หอมสลักเป็นลวดลาย มีบาทวิถี ๓ ทางเชื่อมต่อกันไปสู่ห้องอันงามวิจิตร ซึ่งมีพระยี่ภูลาดอยู่เหนือพระแท่นหุ้มด้วยพรมไหมเงิน อันกระทำให้รู้สึกนิ่มพระบาท ประดุจเหยียบย่ำบนเบาที่ยัดด้วยดอกนิม (ดอกสะเดา) ฝาทุกด้านล้วนแต่ประดับไข่มุกซึ่งมาจากละลอกแห่งลังกาทวีป (ชื่อเก่าของเกาะซีลอน) และเบื้องบนแห่งเพดานหินอ่อนสลักเป็นลวดลายเงาระยับจับตาเป็นกระจับ เป็นดอกบัวและเป็นนก โดยรอบยอดมณฑป ณ ฝาและ ณ บนกรอบลายจำหลักซึ่งเมื่อยามดวงจันทร์ส่องแสงและลมพัดมาเฉื่อย ๆ ดอกจำปาและมะลิก็ส่งกลิ่นหอมฟุ้งจรมา แต่ก็ไม่มีความงามและความชวนเสน่ห์อันไพบุลย์ อยู่ในความทรงสถิตของพระสิทธัตถะเจ้าแห่งศากิยะ และพระนางศรียโสธราผู้งามประโลม ณ ที่นี้

ลำดับนี้ พระราชเทวีหมอบอยู่ข้างพระสิทธัตถะปล่อยให้ผ้าสไบ (ชุดา) ตกลงมาอยู่บนพระองค์ พระหัตถ์กุมพระนลาฏอยู่ พลังกัมพระพักตร์ถอนพระทัยกันแสง มีอัสสุชลไหลหลังอยู่ริน ๆ พระนางจุมพิตพระหัตถ์พระสิทธัตถะ ๓ ครั้งแล้วสะอื้น ทูลว่า

"ทรงตื่นเกิดเพคะ พระทูลกระหม่อม จงรับสั่งให้หม่อมฉันได้เบาใจด้วยเถิด" พระสิทธัตถะจึงตรัสถามว่า

"เธอเป็นอะไรไปหรือยอดรัก" แต่พระนางก็ยังคงสะอื้นสะอื้นจนอึดอั้น แล้วจึงทูลว่า

"โธเอ๋ย ทูลกระหม่อม หม่อมฉันได้นอนหลับเป็นสุขอย่างสนิทมาแล้ว เพราะเหตุว่าพระราชโอรสของพระองค์ซึ่งอยู่ในคัพโภทรได้แสดงอาการตื่น อันเป็นเหตุทำให้ดวงใจหม่อมฉันตื่นเต้นผิดปกติ ทั้งดุริยางค์ก็กระทำความไพเราะให้แก่หม่อมฉันด้วยความสันติสุขและความปฏิพัทธ์ แต่ข้างกระไรหนอ พอหม่อมฉันหลับไปก็ให้บังเกิดสubinนิมตเป็นลางร้าย ๓ อย่าง ซึ่งกระทำให้ความคิดของหม่อมฉันเกิดความกลัวขึ้นภายในดวงจิต

ในสubinนิมิตว่า หม่อมฉันเห็นวัวกระทิงขาวเขาใหญ่ซึ่งเป็นเจ้าแห่งท้องทุ่งผ่านมาตามถนน ตรงหน้าผากมีนิลจินดาอันแวววิบเหมือนดวงดารา หรือแก้วกัณฐรัตน์ซึ่งมีพระยาจู (ตามความเชื่อของพวกฮินดู ว่าในใต้พิภพนี้มิ่งใหญ่หม่อมฉันอยู่ตัวหนึ่งในบริเวณตำบลลลฮี เวลานี้มีเสาเหล็กยาว ๕๐ ฟุตปักอยู่เสาหนึ่ง เสาเหล็กนี้มีตำนานว่า เมื่อ ๓ หรือ ๔ ร้อยปี ก่อนคริสตศักราช มีพระราช

พระองค์หนึ่งทรงพระนามว่าธวะ (Dhava) เป็นผู้เอาเหล็กท่อนนี้แทงใหญ่ขึ้น จึงปักอยู่เป็นเสาเหล็กอยู่ตลอดมาจนทุกวันนี้) เฝ้า เพื่อเปล่งรัศมีในบาตาลให้มีแสงสว่างเหมือนดวงอาทิตย์ วันนั้นค่อย ๆ เดินไปตามถนน มุ่งตรงมาสู่ประตู ไม่มีผู้ใดมาสามารถจับได้ แม้แต่มีเสียงมาจากอินทราวิหารร้องว่า "ถ้าไม่จับ ก็นับว่าความโง่เขลาของพระราชธานีจะต้องรับความหายนะ" ถึงกระนั้นก็ไม่มีการจับได้ ครั้นแล้วหม่อมฉันก็ร้องให้ ร้องพลางโอบคอโค้นด้วยแขนทั้งคู่อย่างสุดแรงเกิด แล้วหม่อมฉันสั่งให้เขากันประตู แต่พระยาโค่นร้อง และสะบัดศีรษะอันเบี่ยงอย่างคล่องแคล่วหลุดจากแขนของหม่อมฉันไป และโลดโผนไปที่เครื่องกีดกัน วิ่งผ่านกองรักษาไปได้หนึ่งเรื่องหนึ่ง

อีกเรื่องหนึ่งเป็นความฝันซึ่งปรากฏว่า มีเทวดา ๔ องค์ มีดวงเนตรแวววับงามยิ่งเหมือนหนึ่งเป็นจตุโลกบาล ซึ่งสถิตอยู่บนภูเขาพระสุเมรุ ลอยแปลงปลั่งอยู่เบื้องฟ้า ณ ทามกลางหมู่เทวดาเป็นอันมากซึ่งเป็นบริวารแห่แหน แล้วเหาะลงมาสู่กำแพงพระนครของเรา จนหม่อมฉันได้เห็นธงทิวของพระอินทร์ปลิวไสวเหนือประตูแล้วตกลงมา ในทันใดนั้นก็มียักษ์หนึ่งปลิวไสวรุ่งโรจน์สลัดชายประดู่ไฟมีรัศมีแจ่มจรัสด้วยพลอยทับทิม อันประดับติดอยู่กับลวดเงิน ประจักษ์ให้เห็นเป็นถ้อยคำและประโยคซึ่งจะทำให้ธรรมชาติทั้งหลายมีความสุข ฝ่ายช่างตีศบูรพาก็มีลมแห่งอรุณทิวซึ่งคลั่งงวาววับให้กางออกเต็มที่ เพื่อที่ทุกคนจะได้อ่านทั่วกัน แล้วมีบุปผชาติอันวิเศษซึ่งเก็บมาจากประเทศใดก็ไม่ทราบเกล้าฯ มีสีแปลกประหลาดกว่าที่ของเรามีอยู่ ตกลงมาสู่พื้นลานของเราดูจพิรุณ"

เมื่อพระนางได้ทูลถวายซึ่งสุบินนิมิตของพระนางตั้งนั้นแล้วพระสิทธัตถะจึงตรัสว่า "แม่ยอดที่รักจดจบทุมมัลลย์ สิ่งที่คุณฝันทั้งหลายเหล่านั้นก็ล้วนแต่ดีควรเป็นที่ปลื้มใจทั้งสิ้น"

"แต่นั้นแหละเพคะ ทูลกระหม่อม หม่อมฉันยังหนักใจมาก" พระนางทูลสนองต่อไปว่า "แล้วต่อจากนั้นมาอีก หม่อมฉันก็ได้ยินเสียงอย่างน่าอนาถร้องว่า "เวลาใกล้เข้ามาแล้ว เวลาใกล้เข้ามาแล้ว" ครั้นแล้วสุบินตอนที่ ๓ ก็มาปรากฏแก่หม่อมฉันอีกต่อไปคือว่า ในเวลาซึ่งหม่อมฉันอยากจะแตะต้องพระวรกายของพระองค์ หม่อมฉันก็เห็นแต่พระเขนยซึ่งยังไม่ได้อิงและฉลองพระองค์อันว่างเปล่าอยู่บนพระที่บรรทมเท่านั้น"

ฝ่ายพระองค์ พระองค์ผู้เป็นประทีป เป็นดวงชีพ เป็นพระราช เป็นโลกของหม่อมฉันนี้หาเห็นไม่ และในยามที่กำลังบรรทมหลับอยู่นั้นเองหม่อมฉันก็ลุกขึ้น แล้วเลื่อนบเลไปเห็นรัตพระองค์ ไข่มุกของพระองค์ยังอยู่รอบอุทรของหม่อมฉัน แต่รัตพระองค์นั้นกลายเป็นงู และขบกัดหม่อมฉัน กำไลที่สวมข้อมเท้าหม่อมฉันก็ตก ถ้ามรงค์ก็หักสะบั้น พวงมะลิซึ่งพันรอบเกศของหม่อมฉันก็ขาดป็นเป็นละอองธุลี คกลมบรรทมก็ยุ่งเหยิงกระจุกกระจุย และปรุดาห์(มาน)สีแดงเข้มก็ขาด ครั้นแล้วหม่อมฉันก็ได้ยินวัฏกระทิงขาวร้องจากที่ไกล และ ณ ที่ไกลนั้นมีธงปักปลิวไสว แล้วเสียงร้องอันน่าอนาถนั้นก็กองปรากฏขึ้นอีกว่า "เวลาสว่างมาแล้ว" โดยเหตุที่ดวงใจของหม่อมฉันหวาดเสียวต่อเสียงนั้น หม่อมฉันก็ตื่นขึ้น "โอ! ทูลกระหม่อม สุบินเหล่านี้แปลความว่าอะไร หากไม่แปลว่า หม่อมฉันจะต้องถึงซึ่งความมรณะ ก็มีแปลว่าพระองค์จะต้องพรากรจากหม่อมฉันซึ่งร้ายเสียยิ่งกว่าความมรณะอย่างหนึ่งอย่างใดเสียอีกอย่างนั้นหรือเพคะ"

พระสิทธัตถะทอดพระเนตรไปที่พระนางผู้เป็นเทวีซึ่งกำลังมีอาการตระหนกตกพระทัยด้วยแววพระเนตรอันก่อปรไปด้วยเมตตา ประดุงแสงอาทิตย์ที่จวนจะอัสดงคต แล้วตรัสว่า "จงบรรเทาทุกข์เสียเถิดอดรัก หากว่าความบรรเทาของเธอย่อมเป็นไปได้โดยอำนาจของความรักซึ่งไม่แปรปรวน! เพราะถึงแม้ว่าความฝันจะเป็นเหมือนดังบุรพนิมิตของสิ่งที่จะมีมาก็ตาม และถึงแม้ปวงเทพเจ้าจะต้องไหวหวั่นร้อนอาสน์และโลกจะตื่นเพราะต้องการผู้ช่วยเหลือ หรือจะมีอันเป็นอย่างไรในเราทั้งสองนี้ก็ดี ก็ขอเธอจงมั่นใจเถิดว่าฉันได้รักและยังคงรักยโสธราเสมอ"

เธอยอมรู้อยู่แล้วว่าตั้งแต่หลายต่อหลายเดือนมาแล้ว ฉันมีความคิดอยากจะช่วยโลกอันแร้นแค้น ซึ่งฉันได้เห็นให้พันทุกข์ และเมื่อถึงกาลกำหนดที่ต้องช่วยก็จะช่วยเสียให้เสร็จ แต่ถ้าวิญญานของฉันเศร้าสลดลงสำหรับประโยชน์แก่วิญญานผู้อื่นที่ฉันไม่รู้จัก และหากฉันทรمانสำหรับประโยชน์แห่งทุกข์ซึ่งไม่ใช่เป็นทุกข์ของตนเอง

เธอจงพิจารณาเหตุเกิดว่า ความคิดอันลอยลิวของฉันช่างล่องลอยอยู่เหนือสัตว์โลกทั้งปวงนั้นเพียงใด แล้วก็ทำให้ฉันต้องการมีส่วนร่วมทุกข์สุขด้วย เพราะฉันรู้สึกว่าคุณรูปทุกนามล้วนแต่เป็นที่รักของฉันทั้งสิ้น ฝ่ายเธอนั้นเล่า ดวงวิญญานของเธอก็เป็นที่ยรักยิ่งของฉันงามยิ่ง ดียิ่งของฉัน อีกทั้งใกล้ชิดยิ่งกับดวงใจของฉันด้วย อา! เธอผู้ซึ่งเป็นมารดาแห่งลูกชายของฉัน เธอซึ่งกายได้ร่วมกับกายฉันเพื่อทำให้เกิดความหวังอันนี้ ดวงจิตของฉันเร่รอนเหนือแผ่นดินและทะเลทั้งหลายโดยเต็มเปี่ยมไปด้วยความเมตตาแก่เพื่อนมนุษย์ทั้งหลายอย่างแก่กล้า ดุจนกพิราบซึ่งบินเร็วเต็มเปี่ยมไปด้วยความรักในไขของมันและทุก ๆ ครั้ง มันก็กลับมาสู่รังด้วยปีกซึ่งกระพือด้วยความยินดี และชนซึ่งกระจุกกระจุยเพราะความรัก คืบมาสู่เธอซึ่งงามยิ่งในมนุษยชาติ อย่างเดียวกับฉัน บริสุทธิยิ่ง อ่อนหวานยิ่ง และซึ่งเป็นที่รักของฉันยิ่งกว่าสิ่งอื่น ๆ ทั้งปวง

อนึ่งถึงแม้ว่าต่อไปจะมีอะไรมาเป็นขั้นแก่เรา ขอเธอจงระลึกถึงวัฏกระโทงที่ร้อง ธงที่ประดับนิลจินดาซึ่งในฝันของเธอปรากฏว่าปลิวไสวนั้นเกิด แล้วจึงมั่นใจเกิดว่า ฉันเคยได้รักเธออยู่เสมอ และฉันยังรักเธออยู่เสมออีก ฉะนั้นสิ่งใดซึ่งฉันแสวงหาสำหรับคนอื่น ฉันก็แสวงหาให้เธอนั้นแหละมากกว่าผู้อื่น แต่ยอดรักจงบรรเทาทุกข์นั้นเสียเถิด โดยนี้กว่าในแผ่นดินนี้จะถึงแล้วซึ่งความสันติสุข เพราะความทรมานของเรา แล้วจึงรับเอาสิ่งทั้งปวงซึ่งความรักบริสุทธิ์พยายามแสดงให้ปรากฏว่ายินดี และต้องการอำนวยการอันช่วยพรให้จากวงแขนของฉันไปเกิด "จริงอยู่ สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่เล็กน้อย เพราะกำลังของความรักก็อ่อนแอมาก จงจมพิทที่โอษฐ์ แล้วก็เพราะฉันรักเธอยิ่งกว่าสิ่งมีชีวิตทั้งหลายซึ่งฉันก็รักอย่างลึกซึ้งอยู่แล้ว บัดนี้เธอจงอยู่ที่นี้เถิดนะ แม่ยอดรัก! เพราะฉันอยากจะตื่นแล้ว"

ดังนั้น พระนางก็บรรทมต่อไป แต่หลับไปด้วยความใคร่ครวญในสุบิน เพราะพอพระนางหลับก็ได้ยินเสียงร้องอีกว่า "กาลเวลาได้มาถึงแล้ว!" ฝ่ายพระสิทธิตถะเมื่อ ผินพระพักตร์จากพระนางก็ทอดพระเนตรเห็นดวงจันทร์กำลังส่องแสงโดยลักษณะอย่างดาวหาง และดวงดาราแสงเงินทั้งหลายเรียงอยู่ดังได้ทำนายกันแต่บรมโบราณมาแล้ว, ขณะนั้นพระองค์ก็ได้ยินเสียงรำพันว่า

"นี่คือราตรีกาล จะเลือกวิถีทางอาณาภาพหรือทางแห่งความเมตตา จะเลือกเสวยราชสมบัติเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชหรือจะจาริกไปโดดเดี่ยว โดยปราศจากมงกุฏและที่พักอาศัยเพื่อช่วยโลกพันทุกข์" ครั้นแล้วก็มีเสียงกระพือตามลมมาสัมผัสพระโสดของพระองค์ เป็นเสียงรำพันของปวงเทพดาทั้งหลาย ซึ่งต้องการวิงวอนต่อพระองค์ให้ช่วยทุกข์สัตว์โลกทั้งหลาย เพราะในยามซึ่งพระองค์ชมเวหาอันแจ่มจรัสอยู่นั้น ไม่ต้องสงสัยเลยว่า พระองค์จะไม่ทรงถูกแหวดล้อมและระแวดระวังไปด้วยหมู่เทพเจ้าทั้งหลาย

"ฉันอยากไปแล้ว" พระองค์ตรัส "กาลเวลาได้มาถึงแล้ว!" ริมโอษฐ์อันนิ่มนวลของเธอนั้นนะ แม่เทวีผู้หลับใหลที่รักบังคับให้ฉันประพติในทางที่ต้องช่วยมนุษย์โลกให้พันทุกข์ แต่เราจะต้องพรากจากกัน และภายในความเจียบแห่งเวหาอันนี้ ฉันอ่านดูความเป็นไปของฉันด้วยอักษรอันแวววิบ ฉันได้บรรลุถึงซึ่งผลที่สุดแห่งวิถีทาง ซึ่งฉันเดินมาหลายวันและหลายคืนนั้นแล้ว เพราะฉันไม่ต้องการมงกุฏมรดกของฉัน และฉันไม่ยอมรับราชอาณาจักรทั้งปวงซึ่งคอยให้ฉันปกครองด้วยคมดาบของฉัน รถของเราจะไม่หมุนไปโดยล้อซึ่งอาบเลือด โดยมีชัยชนะแล้วมีชัยชนะอีก ประหนึ่งว่าพื้นแผ่นดินนี้มีนามของฉันไว้เป็นที่ระลึกด้วยเลือดสีแดง ๆ ติดอยู่

เราพอใจพยายามจะเดินไปตามทางทั้งปวงด้วยเท้าอันบริสุทธิ์ของเรา โดยใช้ฝุ่นธุลีที่เป็นที่นอนและความสันโดษแห่งสถานที่เหล่านั้นเป็นที่อาศัยของเรา แล้วเอาสิ่งที่ไม่มีความเสียหายเป็นเพื่อน ไม่มีเสื้ออื่นนอกจากเศษผ้าที่หยาบ ไม่มีอาหารอะไรอื่นนอกจาก

อาหารซึ่งคนใจบุญทำทานให้ ไม่มีที่ร่มอะไรนอกจากถ้ำหรือร่มสาขาของไพรพฤกษ์

นี่แหละสิ่งซึ่งพึงประสงค์ของฉัน เพราะสรรพเสียงอันอนาถของชีวิต และของสัตว์โลกซึ่งมีชีวิตทั้งปวง ได้เล่นเข้าสู่โสตประสาทของฉันแล้ว และเพราะว่าดวงวิญญาณของฉันเต็มเปี่ยมไปด้วยความสงสารแก่ความแร้นแค้นของโลก ซึ่งฉันจะช่วยให้พ้นทุกข์ หากฉันอาจจะช่วยได้ โดยยอมสละเสียซึ่งทุกสิ่งทุกอย่าง ๆ เด็ดขาด และกล้าต่อสู้อย่างจริงจัง

เพราะเทพเจ้าองค์ใดเล่า จะเล็กก็ดีหรือใหญ่ก็ดีจะมีสิทธิและความเมตตากรุณาบ้าง ใครบ้างมองเห็นเทพเจ้าเหล่านั้น เทพเจ้าเหล่านั้นได้ทำอะไรบ้างเพื่อช่วยปวงสัตว์โลกทั้งหลายที่เคารพบูชาท่าน เทพเจ้าได้ทำประโยชน์อะไรตอบแทนแก่นมนุษย์ซึ่งสรรเสริญวิงวอน เช่นสรรวงด้วยธัญญาหารและน้ำมัน โดยขับร้องด้วยบทกลอนอันเป็นพระเวท ทำการบูชาด้วยสัตว์ที่ร้องและดินรน ทำศาลอันงามตระการตาถวายเกื้อหนุน นักบวชและอันวอนวิษณุ ศิวะ สूरियะซึ่งไม่เห็นได้ช่วยใครเลย จนแม้แต่คนที่ควรช่วยที่สุดให้พ้นจากทุกข์ซึ่งพรรณนาในคำสรรเสริญเยินยอและเคารพด้วยความเกรงกลัวทวีขึ้น ๆ ทุกวัน เหมือนควันอันปราศจากค่า เพื่อนมนุษย์ของฉันคนใดบ้างซึ่งอาศัยค่าสวดมนต์สรรเสริญแล้วก็พ้นจากความทรมานในความเป็นอยู่

ความลำบากอันขมขื่นในความประสงค์ และในความสูญหายสิ่งของที่ตนรัก จากไขอันร่ำร้อนซึ่งทำให้หวาดหวั่นจากความชราภาพที่ค่อย ๆ ย่องมาพ้องพาน แล้วทำการอันธการให้แก่ความผิดและรูปกาย จากความตายอันขมขื่นมัวอันน่าพิงสยอง และจากสิ่งซึ่งจะต้องเป็นไปตามเวลาของวิภูสงสาร แล้วไปเกิดใหม่ในทุกข์ ในความต้องการใหม่อีกซึ่งวนเวียนอยู่ไม่รู้จักสิ้นนั้น พี่สาวหรือน้องสาวของเราคนใดบ้างซึ่งได้รับผลแห่งการถือบวชอดอาหาร หรือการที่ร้องเพลงสรรเสริญบ้าง การที่ถวายนมชั้นขาวและใบดูลสี (กะเพรา) นั้น กระทำให้เทพเจ้าองค์ใดบ้างช่วยให้รอดพ้นจากการเจ็บปวดในยามเมื่อคลออดบุตรเปล่าเลย! อาจมีบ้าง เทพเจ้าที่ดี และเทพเจ้าที่ไม่ดี แต่ถึงมีดีไม่ดีก็ล้วนแต่อ่อนแอมากจนไม่สามารถที่จะทำความช่วยเหลืออะไรได้

เทพเจ้าเหล่านี้มีทั้งความเมตตาและความทารุณร้าย และตกอยู่ในวิภูสงสารแห่งความเปลี่ยนแปลง แล้วผ่านไปสู่ความเกิดความเป็นอยู่ต่อ ๆ ไป อีกเป็นลำดับ เหมือนมนุษย์ทั้งปวง เพราะตามซึ่งพระคัมภีร์ได้กล่าวสั่งสอนไว้ นั่นก็ดูเหมือนการถูกต้องแล้ว คือพอชีวิตเริ่มอุบัติขึ้น จะมีเดิมกำเนิดและมูลเป็นอย่างไรก็ตาม ก็ดำเนินตามชะตาราณีแห่งความเป็นอยู่ของตน

นับแต่ปรมาณูมาเป็นแมลง หนอน สัตว์เลื้อยคลานมาเป็นมัจฉาชาติ เป็นนก เป็นสัตว์ที่มีขน แล้วก็มนุษย์ เป็นปีศาจ เป็นเทวดา แล้วเป็นเทพเจ้า ครั้นแล้วก็จัดมาเกิดบนแผ่นดินใหม่อีก จนกระทั่งถึงปรมาณู เมื่อเป็นดังนี้เราทั้งหลายเหล่านี้ก็นับว่าเป็นญาติกันกับสิ่งทั้งหลายทั้งปวงในโลกนี้ทั้งสิ้น หากว่าใครสามารถช่วยมนุษย์ให้พ้นจากความหมุนเวียนแห่งวิภูสงสารได้แล้ว โลกอันกว้างนี้ก็ถึงซึ่งความรอบรู้ในเหตุอันพึงกระทำให้ตนรู้จักความสว่าง ความจริงแห่งความโง่เขลา มีความกลัวซึ่งปราศจากเสียงเป็นเงา ความเหี้ยมโหดเป็นผลร้ายแห่งกาลเวลาที่ผ่านพ้นไป นั่นแหละหากใครสามารถช่วยโลกให้พ้นทุกข์ได้จริงแล้ว

วิธีที่จะช่วยนั้นต้องมีอยู่ในโลกนี้แน่นอน! โลกนี้ต้องมีที่พึ่ง! มนุษย์ตายโดยเหตุที่เยือกเย็นเพราะอำนาจของลม จนกระทั่งต่อเมื่อมีผู้สามารถดีหินให้เป็นประกาย ลูกไปแห่งดวงอาทิตย์ซึ่งอบอุ่น ศิวาซึ่งเย็น มนุษย์กินเนื้อกันเอง จนกระทั่งต่อเมื่อมีผู้รู้จักเก็บเกี่ยวข้าวซึ่งเต็มงอกขึ้นเหมือนหญ้าและเด็ยวนี้เป็นอาหารซึ่งเลี้ยงชีวิตมนุษย์ได้ ต่างคนต่างทำทำทางและออกเสียงลละล้าลลัก จนกระทั่งกลายเป็นมีผู้ประดิษฐ์ให้มีศัพท์มีภาษาคำพูดมากขึ้น และนิ้วมือก็สามารถขีดเขียนลายลักษณ์อักษรได้ เป็นบำเหน็จอะไรหนอที่พี่น้องของเราทั้งหลายได้รับมาโดยอาศัยความค้นคว้า

การต่อสู้และการพลีซึ่งเป็นเพราะความรัก? หากมนุษย์มีอำนาจและเคราะห์ดี สมบูรณ์พูนผล มีความสุขและมีความสบาย เกิดมาก็มีผู้แต่งตั้งให้สืบราชสมบัติ ถ้าตน ต้องการราชสมบัตินั้น และเป็นจักรพรรดิราช หากมนุษย์คนใดไม่แก่ชราเพราะกรากกรา จนาเวลาที่ทวีมากขึ้น แต่ตั้งแต่ปฏิสนธิแห่งชีวิตของตนก็มีแต่ความสุขสบาย ถึงกระนั้นก็ยัง ไม่จุใจในรสแห่งกาม ยังคงใคร่และปรารถนาอยู่เสมอ

ถ้าหากผู้ใดไม่รู้จักท้อถอยเนื้อเหี่ยวด้วยความชรา และเป็นปราชญ์ผู้ที่มองเห็น ทุกข์แต่ก็มีสุขใจในบุญและความเมตตา ซึ่งปะปนอยู่กับความชั่วทั้งปวงในใต้หล้านี้ และมี อิสระที่จะเลือกตามชอบใจในสิ่งใดที่นารักยิ่งในโลกนี้ คือเลือกสัตว์โลกอันหนึ่งดังตัวเราที่ เป็นอยู่เดี๋ยวนี้ โดยปราศจากความเศร้าโศก ความต้องการ ทรมานแต่ในความทรมานของ ผู้อื่น เว้นแต่ความทรมานด้วยเหตุที่เป็นมนุษย์ ถ้าสัตว์โลกใดก็ตามมีอะไรต่อมีอะไรที่จะให้ แล้ว ให้เพราะมีความรักในเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน แล้วก็พลีจนแม้แต่ชีวิตของตนเพื่อค้นคว้า หาความจริงสำหรับล่วงรู้ความลับแห่งการช่วยเหลือสัตว์โลกให้พ้นทุกข์ โดยความลับนั้น ช่อนอยู่ในขุมมรก หรือในสวรรค์ หรืออยู่ใกล้เราแต่เราไม่รู้ไม่เห็นก็ตาม ในหัวใจของสิ่งใด ๆ ก็ตาม

ในที่สุด เมื่อได้พยายามนาน ๆ ไป เราแน่ใจว่า สิ่งที่เป็นฉากบังปิดความลับต้อง เผยให้ปรากฏแก่ตาของมนุษย์ซึ่งคล้ำอยู่ในความมืด และวิถีทางเดินก็จะเผยออก ณ เบื้อง ทำอันเจ็บปวด แล้วคงจะถึงซึ่งผลที่หวังในขณะเมื่อตนสละความเป็นอยู่ของโลกนี้ อีกทั้ง ความตายก็จะได้พบผู้ที่มีอำนาจเหนือมัน นี่แหละเป็นสิ่งที่เราเอง ผู้มีราชอาณาจักรที่ต้อง สละทิ้ง จะเป็นผู้กระทำ เราอยากทำก็เพราะเรารักราชอาณาจักรของเรา เพราะใจเราเด่น เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับใจของผู้ซึ่งทรมาน จะเป็นผู้ที่รู้จักก็ดีหรือไม่รู้จักก็ดี สัตว์โลกซึ่ง อักโขผู้เป็นของเรา หรือซึ่งต่อไปจะกลายเป็นของเรา และจะได้รับความช่วยเหลือให้พ้น จากกองทุกข์โดยการสละเสียซึ่งเรายอมประพฤติกให้เขาบัดนี้

โอ! ดาราซึ่งเป็นเครื่องแนะนำเรา เรายอมนำตนไปประพฤติกแล้ว! โอ! ธรณีอัน เศร้าหมอง สำหรับเจ้าและสิ่งซึ่งอยู่เหนือทรงของเจ้า เรายอมสละความหนุ่มแน่นของเรา ราชบัลลังก์ของเรา ความสนุกสำราญ ทั้งทิวอันรุ่งโรจน์ และราตรีอันสุขของเรา พระราชวัง อันเกษมศานต์ของเรา และจากวงแขนของพระนาง แม็กัลยาณีผู้เป็นเทวีสุดสวาทของเรา ซึ่งเรายังอาศัยยิ่งในการที่พรากรไปยิ่งกว่าสิ่งทั้งปวง! แต่เธอนี้ก็เหมือนกัน เราต้องช่วยเหลือ พร้อมกันกับที่ช่วยโลก และผู้ที่ซึ่งดินรนอยู่ในคัพโภทรของเธอ คือลูกของเรา บุพผาที่ ช่อนซึ่งเกิดขึ้นเพราะความปฏิพัทธ์ของเรา ซึ่งทำให้ท้อต่อความตกลงใจของเรา ถ้าเรายัง รอคเพื่ออวยพรเขา "โอ! แม่เทวีที่รักของฉัน! ลูกของฉัน! พระราชบิดาของฉัน! อาณา ประชาราษฎร์ของฉัน! ท่านจำเป็นต้องอดรันทนโศกาลัยไปพักหนึ่งก่อน เพื่อประทีปจะได้ โขติช่วงชั่ววาลขึ้นแล้ว สัตว์โลกทั้งหลายก็จะได้เรียนธรรมวินัย บัดนี้ฉันได้ตกลงใจแล้ว ฉันจะออกเดินทาง และจะไม่กลับก่อนกาลที่ฉันได้พบสิ่งที่ฉันค้นมานั้นแล้ว หากว่าการ ค้นหายอมเป็นไปด้วยศรัทธาและความพยายามของฉันจะสามารถสำเร็จได้"

ครั้นแล้วพระองค์ก็ทอดสายพระเนตรแห่งการรำลอาอย่างสุดแสนอาลัยไปสู่ดวง พักตร์ของพระนางซึ่งกำลังหลับอันยังชุ่มโชกอยู่ด้วยพระอัสน์ชลซึ่งทรงกันแสง แล้ว พระองค์ก็ค่อย ๆ วัดเฉวียนเวียนรอบที่บรรทม ๓ ครั้ง โดยความเคารพประหนึ่งว่าเคารพต่อ พระแท่น พลังประณมพระหัตถ์เหนือหทัยซึ่งปั่นป่วน "ไม่มีวันที่เราจะได้มานอนที่นี่อีก แล้ว" พระองค์ตรัสแก่พระองค์เอง แล้วพระองค์ก็อยากที่จะเสด็จออกไปถึง ๓ ครั้ง แต่ทั้ง ๓ ครั้งนั่นเอง พระองค์ก็ต้องเสด็จกลับ ทั้งนี้เพราะความงามของพระนางยโสธรานันยอดยิ่ง และความรักของพระองค์ซึ่งมีอยู่แก่พระนางก็เหลือล้น จนพระองค์ต้องเอาฉลองพระองค์ คลุมพระเศียรแล้วกลับดำเนินเปิดมานเสด็จออกไป

เมื่อเสด็จออกมาแล้วก็ทอดพระเนตรเห็นนางสาวสนมทั้งปวงกำลังนอนหลับอยู่ เตียรดาษประดุจดอกปทุมชาติที่นิ่งอยู่เหนือน้ำมีนางคองคะและโคตมีทั้งสองซึ่งประหนึ่ง ดอกปทุมผาแฝดที่ฝั่งแย้มกลีบนอนอยู่ข้างเคียงนางอื่น ๆ ที่เป็นคล้าย ๆ ใบอันเขียวชอุ่ม น่าเอ็นดู เมื่อทอดพระเนตรเห็น พระองค์จึงตรัสว่า

"เจ้าสวยมากทีเดียว นางสุดสวาททั้งหลาย กระทำให้เราพราวจากเจ้าไปได้ยาก เสียนี้กระไร แต่ถ้าเราไม่พราวจากเจ้าซึ่งไม่มียาแก้และความมรณะซึ่งหลีกเลี่ยงไม่ได้ ไม่มีพัน ด้วยกันทั้งสิ้น แม้เจ้าทั้งหลายนี้มีการหลับเป็นการพักผ่อนก็ดี แต่เจ้าก็ต้องตายอยู่ดี ก็เมื่อ ดอกกุหลาบคายแล้ว รสกลิ่นและความงามไปอยู่ที่ไหนหนอ? เมื่อตะเกียงดับแล้ว เปลวไฟ ไปอยู่เสียที่ไหน?"

"โอ! ในราตรีนี้จงลดความหนักให้แก่หนังตาและตรึงตราริมฝีปากของเขาเหล่านี้ ด้วย เพื่ออย่าให้มีการร้องไห้ มีเสียงแสดงอาลัยโดยภักดีมายับยั้งการออกเดินทางของเรา ได้ เพราะถ้าบรรดานางสาวศรีเหล่านี้ยิ่งกระทำความสาธยายให้แก่ชนมชีพของเรามากขึ้น ตราบใด ความชื่นชมก็จะยังมีอยู่ในใจที่จะให้เห็นไปว่า เขา(คือสตรีทั้งหลายเหล่านี้) กับตัว เราเองอีกทั้งธรรมชาติอื่น ๆ ทุกสิ่งทุกอย่างก็จะดำรงอยู่ในชนมชีพของตน เหมือนต้นไม้ ซึ่งเกิดขึ้นในฤดูอบอุ่นกรากกราฟน หิมะและความหนาว แล้วก็เต็มไปด้วยใบที่ตาย เพื่อเกิด ใหม่ซึ่งบางที่จะเกิดในฤดูอบอุ่นหน้าอื่นอีก หรือมิฉะนั้นก็ถูกตัดด้วยคมแห่งขวานเสียตั้งนี้ก็ มี

เราไม่ต้องการให้เป็นดังนี้ เราซึ่งมีชนมชีพอยู่ในมนุษยโลกนี้ เป็นชนมชีพแห่ง เทพเจ้า! เราไม่ต้องการเช่นนั้นอยู่ตลอดเวลาที่มนุษย์ยังคร่ำครวญอยู่ในความมืด ฉะนั้น ลาก่อนนะมิ่งมิตรทั้งหลาย! ในระหว่างที่ชีวิตของเรายังทำประโยชน์ได้ เราก็ทำ เราจึงไปเพื่อ แสวงหาทางที่จะช่วยเหลือให้พ้นทุกขเวทนา และหาความสว่างที่ยังไม่ปรากฏ ณ บัดนี้"

ครั้นแล้วพระสิทธัตถะก็ค่อย ๆ เสด็จผ่านมาในท่ามกลางแห่งสตรีสาวทั้งปวงซึ่ง กำลังหลับ เมื่อพ้นแล้วก็มาบรรลู่ถึงในท่ามกลางแห่งราตรีกาล ซึ่งมีดวงดา คอดาราแจ่ม จรัสทั้งหลายมองดูพระองค์ด้วยความรัก และลมก็โชยเฉื่อยฉิวมาต้องชายฉลองพระองค์ อยู่ในไห ๆ ปวงบุปผชาติซึ่งจีบกลีบในยามทิวาวารก็แย้มกลีบนั้นออกเพื่อส่งกลิ่นหอมด้วย เกสรสีกุหลาบและแดงเข้ม ณ ทู่ง ตั้งแต่ภูเขาหิมาลัย จนกระทั่งถึงทะเลแห่งประเทศ อินเดียก็ให้บังเกิดความสะเทือนเหมือนหนึ่งว่า ดวงวิญญาณของแม่พระธรณีสันหนันไหว โดยหวังในสิ่งอะไรอย่างหนึ่งซึ่งยังไม่ปรากฏ อนึ่งพระคัมภีร์ซึ่งพรรณนาพระประวัติของ พระพุทธเจ้าของเราอีกว่า มีเทพดริยางค์บรรเลงทางทิศตะวันออกและตะวันตก โดยหมู่เทวดาซึ่งเปล่งปลั่งด้วยรัศมี ทำให้ราตรีกาลและเวทามีแสงสว่าง และขึ้นบานทั้ง ทิศเหนือและทิศใต้

ยิ่งกว่านั้น ท้าวจตุโลกบาลก็เรียงเป็นแนวแถวละสองลงมาสู่พระทวารแห่ง พระราชวัง พร้อมด้วยหมู่ทวยเทพอันเปล่งปลั่งซึ่งมนุษย์แลไม่เห็น มีอาวุธ คือ นิล เงิน ทองและไข่มุก ประณมมือ ชุ่มชื่นด้วยองค์พระสิทธัตถะราชกุมารแห่งอินเดีย ซึ่งพระเนตร ชุ่มโชกไปด้วยพระอัสนุสขล ทอดดูหมู่ดารา และมีได้เผยริมฝีพระโอษฐ์ ทรงมุ่งแต่ในพระ หฤทัยรำพึงถึงความรักสรรพสัตว์อันใหญ่ยิ่ง

พระองค์ทรงย่างเข้าสู่ที่มืดแล้วร้องว่า "นายฉันนะ ลุกขึ้นเถิด แล้วจงกัญฐกะ ออกมา"

"พระองค์มีพระประสงค์อะไร!" นายมัตถันทูลถาม พลังค่อย ๆ ลุกขึ้นจากที่ซึ่ง เขาอนอยู่เคียงข้างประตู "จะเสด็จทรงม้าไปในเวลาค่ำคืน ในยามซึ่งวิถีทางทุกแห่งกำลัง มีมืดอยู่อย่างนี้หรือพะยะคะ"

"พูดค่อย ๆ เถิด" พระสิทธัตถะตรัส "จงนำม้าของฉันออกมา เพราะถึงเวลาซึ่งฉัน

ต้องพรางจากที่คุมขังอันร่ำร้อมเรื่อง ที่ใจของฉันเห็นว่าเหมือนติดกรงนี้แล้ว เพื่อจะได้ไปพบความจริงซึ่งฉันจะไปหาตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป สำหรับความพันทุกขภัยแห่งมนุษย์ทั้งหลาย จนกว่าจะได้ค้นพบ"

"น่าประหลาด! พระองค์ผู้เป็นที่รักของข้าพระพุทธเจ้า" นายฉันทะทูลสนอง "มิเป็นการไร้ประโยชน์แล้วหรือ ซึ่งบรรดาปราชญ์และฤๅษีผู้สังเกตดูดาว แล้วกล่าวให้เราคอยเวลาซึ่งพระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะจะครองมหาอาณาจักร และจะเป็นราชาแห่งราชาทั้งหลายนั้น (พระเจ้าจักรพรรดิราช) พระองค์อยากเสด็จโดยทอดทิ้งโลกและราชสมบัติอันมโหฬารให้พ้นจากพระราชอำนาจของพระองค์ เพื่อไปถือกษัตริย์อย่างคนขอทานเช่นนั้นหรือ พระองค์อยากเสด็จไปหาที่ว่างแจ้งอันเร้าร้อนดั่งนั้นหรือ พระองค์ผู้มีเมืองสวรรค์แห่งความเกษม ศานต์อยู่ที่นี้"

พระสิทธัตถะตรัสตอบว่า "ความว่างแจ้งนั้นแหละที่ฉันต้องการ ไม่ใช่ต้องการราชบัลลังก์ ราชสมบัติที่ฉันต้องการมีค่ายิ่งกว่าราชอาณาจักร และสิ่งทั้งหลายที่อยู่ใต้อำนาจแห่งความชราและมรณะ จงนำกัณฐกะมาให้ฉันเถิด"

"พระองค์ผู้ทรงเกียรติยศยิ่ง" นายมัตถนกราทูล "ขอพระองค์จงทรงระลึกถึงความเศร้าโศกของพระราชบิดาของพระองค์เถิด จงทรงคิดถึงความโศกาตรของผู้อื่นซึ่งพระองค์ได้ร่วมสันติสุขเกษมศานต์ยิ่งกว่าใคร ๆ นั้นเถิด! พระองค์จะช่วยได้อย่างไร เมื่อพระองค์มาเริ่มทอดทิ้งเสียแล้วดังนี้"

พระสิทธัตถะตรัสตอบว่า "เพื่อนเอ๋ย เป็นความรักที่ผิดแท้ที่ไปผูกพันกับสิ่งที่ตนรัก เพื่อให้ได้ความสนุกสนานแต่ตัวเองโดยตรง แต่ฉันเองซึ่งรักพระราชบิดาและแม่เทวีพระนางของฉันยิ่งกว่าความสนุกรื่นเริงของตัวเอง ทั้งยิ่งกว่าความสนุกรื่นเริงของพระราชบิดาและแม่เทวีด้วย ฉันต้องออกเดินทางไปเพื่อช่วยท่านเหล่านี้กับสัตว์โลกอื่น ๆ ทั้งหมดให้พ้นจากกองทุกข์ หากแหละความรักอันแรงกล้านี้สามารถบันดาลให้สำเร็จได้ ไปเถิด ไปนำกัณฐกะมาให้ฉัน"

นายฉันทะจึงทูลว่า "พะยะค่ะ ข้าพระพุทธเจ้าจะไปจัดนำมาถวาย" ทูลแล้วก็ไปสู่โรงมัตถด้วยอาการอันเศร้าโศก หยิบเอาขลุ่ยเงิน บั้งเหียน สายรัดทึบ สายคางจากที่เก็บ รัดสายรัด ดิดหว่ง และจุกกัณฐกะออกมา แล้วผูกกับหว่ง แปรงและผูกเครื่อง พलगลูบเกล้า ภายอันขาวเหลืองดจใหม่ เอาพรมสีเหลือง (นุมาดา-พรมสำหรับรองอานม้า) ปูหลังและวางอานอันงามลง รัดสายรัดทึบประดับนิลจินดา สวมชองหางข้างท้ายผ้ารัดหลัง เอาโกลนทองคำแกะเป็นลวดลายลงทั้งสองข้าง ครั้นแล้วก็คลุมกายทั้งมวลด้วยผ้าร่างแหไหมสีทองเหลืองประดับไข่มุก แล้วพาอัสวอาชาไนยอันงามนั้นมาสู่ทวารพระราชวังซึ่งพระสิทธัตถะทรงรออยู่ และมานั้นโดยยินดีที่เห็นพระองค์ ก็ร้องขึ้นอย่างร่าเริงพลางกระทำอาการกิริยาด้วยจุมูกอันเบ่ง

นอกจากนี้ในพระคัมภีร์ยังกล่าวอีกว่า ถ้าหากปวงเทวาไม่ช่วยบันดาลปิดโสตประสาทของผู้ที่หลบเหล่านั้นเสียเพื่อป้องกันไม่ให้ได้ยินแล้ว แนนอนที่เดียว ทุก ๆ คนจะได้ยินเสียงร้องของกัณฐกะอัศวราช กับเสียงคุยเขี่ยด้วยเท้าซึ่งสวมด้วยเกือกเหล็ก

พระสิทธัตถะประคองเศียรอันสง่าของกัณฐกะ ลูบคลำคออันเหลืองแล้วตรัสว่า "นี่เสียเถิดกัณฐกะชาวที่รัก นี่เสียเถิด จงพาฉันไปในระยะอันห่างไกล ซึ่งไม่เคยมีอัครนิคนใดเคยไปถึง เพราะคือนี่ฉันออกไปหาเพื่อความจริง ความจริงซึ่งฉันยังรู้ไม่ได้ว่าการแสวงหาของฉันจะสุดสิ้นลงที่ไหน ขอแต่อย่าให้สุดสิ้นลงก่อนที่การแสวงหาของฉันจะได้บรรลุถึงสัมฤทธิ์ผลเท่านั้น ฉะนั้นจงร่าเริงและว่องไวเถิด ม้าที่รักของฉัน และขออย่าให้มีสิ่ง

ใต้อาจมาขัดขวางวิถีทางของเจ้าได้จนแม้แต่ดาบตั้งพื้นเล่มมาก็ดขวางทางของเจ้าอยู่ อีกทั้งกำแพงทั้งหลายก็อย่าให้อาจมาก็ดกั้นทางไปของเราได้

จงฟังถ้าฉันกระตุนสี่ข้างของเจ้าเข้าแล้วร้องว่า "ไปเถิด กัณฐกะ! ก็จงไปให้เร็วยิ่งกว่าลมหวน และจงทำให้เหมือนไปกับลม ในการอาสาเจ้าของเจ้านะมาเอ๋ย ถ้างั้นก็นับว่าเจ้าจะได้มีส่วนกับเจ้าของของเจ้าในบุญบารมีแห่งกิจซึ่งสามารถช่วยโลกให้พ้นจากทุกข์ได้ เพราะว่าการที่ฉันออกไปนี้ไม่เพียงแต่สำหรับช่วยเฉพาะมนุษย์ แต่ยังจะสำหรับช่วยบรรดาสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงที่พูดไม่ได้ ที่มีส่วนความลำบากด้วยกับเรา และไม่มีควมหวังทั้งก็ไม่มีควมฉลาดพอที่จะชวนชวหายหาควมหวังนั้นด้วย"

เมื่อตรัสเสร็จแล้ว พระองค์ก็ค่อย ๆ เสด็จขึ้นไปประทับเหนืออานลูปคลำผมอันงาม กัณฐกะจึงวิ่งถลาจนเข้าซึ่งสวมเหล็กกระทำให้เกิดเป็นประกายเพลิงและทำให้เหล็กบังเหียนมีเสียง แต่ก็หาทำให้ผู้ใดได้ยินเสียงเหล่านี้ไม่ เพราะเทวสุทธัส (แปลว่า "ผู้บริสุทธิ์" เป็นชื่อของบุคคลชั้นสูง หรือ อริยะ) ซึ่งลงมาแห่ห้อมพระองค์เก็บดอกโมคราสีแดง (ดอกไม้เถาในป่าอินเดีย) แล้วก็ไปเรื่อยไปตามวิถีทางที่เสด็จไป และเอาพระหัตถ์ซึ่งมองไม่เห็นกุ่มเสียงดังของบังเหียนและสายโซ่

พระคัมภีร์ยังกล่าวอีกว่า เมื่อเสด็จถึงพระลานใกล้พระทวารใน มีอสูรนำผ้าวิเศษมารองรับเท้าของอัครราช แล้วกุ่มกั้นมิให้เสียงฝีเท้าดังออกมาได้

ครั้นถึงประตูสัมริด ๓ ชั้น ซึ่งมีคนยาม ๑๐๐ คน เปิดปิดแทบไม่ออกนั้นก็ค่อย ๆ เปิดออกเองอย่างเงียบ ๆ แม้ตามธรรมดาเมื่อเปิดหรือปิดแล้ว ประตูนั้นก็ยอมดังก้องกังวานไปในระยะ ๒ ก้อนสี่ (มาตราวัดของอินเดีย ก้อนสี่หนึ่งประมาณระยะ ๘๔๐ วา) ดุจเสียงฟ้าร้อง เพราะเสียงระฆังและโซ่อันหนักแห่งประตูนั้น

ประตูอันมหึมาด้านกลางและด้านนอกเปิดออกเองอย่างเงียบ ๆ ดุจประตูแรก ในเมื่อพระสิทธัตถะและราชอาชาไนยจะใกล้ถึงฝ่ายกองรักษา ทั้งนายและพลทหารซึ่งรายเรียงเข้าวิถีทางก็แน่นิ่งประดุจคนตาย พลาจปล่อยหอกดาบและโล่เชนเสีย เพราะตามวิถีทางของพระองค์ที่เสด็จไปนั้น มีลมซึ่งทำให้ร้อนหลับได้ยิ่งกว่าลมแห่งทุ่งมัลลวะ (เป็นชื่อจังหวัดหนึ่ง ในแคว้นแคว้นอินเดียซึ่งเป็นที่ปลูกต้นไม้ชนิดหนึ่งใช้ทำฝืน) อันง่วงเหงาและหลับไหลทั่วทิศานุทิศ ดั่งนี้แหละซึ่งพระสิทธัตถะกับราชอาชาไนยและนายฉันทะจึงออกจากพระราชวังไปได้อย่างง่ายดาย

เมื่อดาวกัลปพฤกษ์จวนรุ่ง ขึ้นอยู่ทางบูรพาทิศห่างขอบฟ้าประมาณครึ่งหอก และลมเฉื่อยเวลาเข้าเริ่มพัดเหนือพระธรณีกระทำให้น้ำอโนมาซึ่งใช้เป็นเขตชั้นชุตเสมาอาณาจักรเกิดเป็นละออง พระสิทธัตถะจึงลดับบังเหียน ทรงกระโดดลงยังพื้นดิน และเมื่อทรงถอดเสวตกัณฐกะตรงหว่างหูแล้วก็ตรัสแก่นายฉันทะว่า "ตามที่เธอได้ทำมาแล้วนี้ จะเป็นกุศลโชคแก่เธอและสัตว์โลกทั้งปวง จงแนใจเถิดว่า ฉันรักเธอเสมอ เพราะความกตัญญูซึ่งเธอได้แสดงให้ปรากฏแล้วแก่นัน จงพามาของเธอกลับไปเถิด และเอาสร้อยไข่มุกและเครื่องทรงของฉันซึ่งบัดนี้ไม่มีประโยชน์อะไรแก่นันแล้ว เข็มขัดประดับมณีพิเศษดาบและกองเกสาซึ่งฉันตัดจากเคียรเกล้ากับอาวุธอันคมกริบนี้ไปด้วยเพื่อถวายให้แก่พระราชบิดาทั้งหมด

และกราบทูลว่า "สิทธัตถะขอให้พระองค์ทรงลิมสิทธัตถะ จนกว่าสิทธัตถะจะกลับมาพร้อมด้วยเกียรติคุณอันทศทวี ได้สำเร็จซึ่งราชวิทยาการโดยอาศัยการเสาะแสวงอย่างโดดเดี่ยว และการต่อสู้ของพระองค์เพื่อหวังประทีป คือแสงสว่าง" และจงทูลพระองค์ว่า "ถ้าฉันได้บรรลุถึงความสว่างที่วานี้แล้ว โลกทั้งมวลก็จะเป็นของฉัน เพราะเห็น

แกกัจฉันสำคัญที่ฉันบำเพ็ญให้เขา เป็นของฉันโดยความรัก เพราะความหวังของมนุษย์ ย่อมสำเร็จได้ แต่เมื่อหวังพึ่งเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเท่านั้นเอง และไม่มีใครเลยที่แสวงหา ความหวังเพื่อให้ผู้อื่นได้พึ่งดังที่ฉันต้องการแสวงหา คือฉันซึ่งยอมสละโลกีย์เพื่อช่วยโลก นี้"

ปริเฉทที่ ๕

ทุกรกิริยากถา

(พระมหานรุษทรงกระทำตุกรกิริยา)

โดย รอบพระนครราชคฤห์ มีป่าไม้หอมล้อมไปด้วยภูเขา ๕ ลูก ซึ่งเป็น ขอบเขตอาณาจักรของพระเจ้าพิมพิสาร ภูเขา ๕ ลูกนี้คือ เขาไพเภาระ เขียวข่มไปด้วยป่า หวายซึ่งมีรสสุคนธ์และต้นตาล เขาพิบูลล์ ซึ่ง ณ เขื่อนั้นมีต้นน้ำสารสุติไหลเร็วจนเป็น ฟอง เขาตโปวันอันร่มรื่นและมีบึงใหญ่หลายบึง แลดูน้ำขมุกขมัว มีเงาผาสีดำ และมีลำธาร ไหลจากยอดเขาลงมาสู่พระนครนี้ ณ ที่ศได้ก็จัดตระหง่านด้วยเขาไศลาคีรี สำนักแห่งหมู่แร้ง และทางทิศตะวันออก คือเขารัตนคีรี เขาแห่งเพชรนิลจินดา มีวิถีทางขรุขระ สายหนึ่ง ดาษไปด้วยหินซึ่งสึกกร่อนด้วยการเดินแห่งเท้า และซึ่งผ่านไปสู่ไร่หญ้าฝรั่นและ ป่าไผ่เป็นหย่อม ๆ เบื้องใต้แห่งต้นมะม่วงซึ่งมีกิ่งสาขาเป็นร่มและต้นพุทรา ใกล้เคียงกับก้อน ศิลาสีเทาและหินอ่อนขาวดุจน้ำมัน ก้อนศิลาชั้นและพื้นที่ซึ่งเต็มไปด้วยดอกไม้ป่า เป็น ทางไปประจวบกับไหล่เขาทางทิศตะวันตก ซึ่งมีถ้ำอยู่หนึ่งปกคลุมด้วยต้นมะเดื่อป่าชะงอก ออกมา ที่นั่นแหละ ท่านผู้สัจจรไปมาท่านจงถอดรองเท้าของท่านออก และน้อมเศียรท่าน ลง เพราะในโลกนี้ไม่มีที่ไหน ๆ ซึ่งประเสริฐและศักดิ์สิทธิ์ยิ่งกว่าที่นั่นแล้ว

ณ ที่นั่นแหละเป็นที่ซึ่งพระพุทธเจ้าของเราเคยประทับอยู่ โดยทรงทรมาน ตราบคร่าอยู่ตลอดฤดูร้อนอันอบอ้าว และฝนห่าใหญ่ แสงอรุณและอากาศอันเยือกเย็น เพื่อ ช่วยมนุษย์ให้พ้นจากกองทุกข์ โดยทรงคลุมพระองค์ด้วยพระภูษาเหลือง(เป็นสีที่นักบวช ภิกขุเจ้าเลือกใช้) เสวยพระกระยาหารอย่างเลวดูจลาจล ซึ่งสุดแต่จะมีผู้ศรัทธาถวาย หรือไม่ กลางคืนก็บรรทมเหนือหญ้าโดยปราศจากที่รม สันโดษเดียวอยู่แต่ลำพังพระองค์

ฝ่ายหมู่สุนัขจิ้งจอกซึ่งยังไม่นอน ก็เห่าหอนโดยรอบถ้ำของพระองค์ หรือ มิฉะนั้นเหล่าเสือหัวก็คารมก้องอยู่ในป่าละเมาะ ที่นั่นแหละพระองค์ผู้ซึ่งมนุษย์โลกบูชา ประทับอยู่ทั้งกลางคืนและกลางวัน โดยสละพระวรกายซึ่งควรรับแต่ความสันติสุข มาถือการ รอดพระกระยาหาร และอดบรรทมเป็นเวลาที่ยาวเพื่อสงบพิจารณาด้วยความสุขุมคัมภีร์

ภาพ นานจนในระหว่างซึ่งพระองค์กำลังประทับตรีกตรองพิจารณาถึงแนมแนมเหมือนดัง
ศิลาอยู่นั้น มีกระรอกกระโดดไปบนพระชานของพระองค์บ้าง มีไก่อนา(นกชนิดสีเหลือง มี
ลายคล้ายไก่อนา) ที่เบรียวมาฟักฟองในระหว่างพระบาท และมีนกพิราบป่ามาคอยกินเมล็ด
ข้าวในบาตรซึ่งตั้งอยู่เคียงข้างพระหัตถ์ของพระองค์บ้าง

พระองค์ทรงรำพึงพิจารณาอยู่ดังนี้ ตั้งแต่เที่ยงวัน คราเมื่อความร้อนเผาพื้น
ธรณีให้ระอุ และกำแพงและศาลปูชณียสถานมีประกายแวววับ ในท่ามกลางอากาศร้อน
จนกระทั่งถึงดวงอาทิตย์อัสดงคตโดยไม่ทรงสังเกตเห็น แม้แต่ดวงสุริยทัยอันอร่ามเรืองซึ่ง
หมุนอยู่ในเวหา หรือแม้แต่เวลาสายฝนซึ่งตกไปอย่างรวดเร็ว และฉายแสงสีแดงเข้มเหนือ
ทุ่งอันราบรื่น จนแม้แต่ยามสังัดหรือเหล่าดาราทั้งหลายปรากฏขึ้นมาแม้แต่เสียงกลองใน
เมืองอันกึกก้อง แม้แต่เสียงร้องของนกสุก และการต่อสู้ใด ๆ ทั้งปวงในราตรีกาลเลย
เพราะพระองค์กำลังผูกพระทัยพระองค์ในการที่จะใช้วิจารณ์ญาณอย่างเข้มงวดของ
พระองค์ เพื่อจะได้ทรงประจักษ์สภาพความเป็นจริงอันอเนกประการแห่งความเป็นอยู่ทั้ง
ปวง

พระองค์ได้ประทับอยู่ดังนี้จนกระทั่งถึงกาลเที่ยงคืน ซึ่งธรรมชาติทุกอย่างบน
ธรณีสงบตนสิ้นแล้ว เว้นแต่สัตว์กลางคืนซึ่งเลื้อยคลานและร้องในป่ารก เสมือนดังความ
กลัวและความแค้น และค้นหา ความตระหนี่ ความโกรธ ซึ่งคลุกคลีอยู่ในป่าทึบแห่งความ
ไม่รู้ของหมู่มนุษย์ ครั้นแล้วพระองค์ก็บรรทมเฉพาะช่วงเวลาพระจันทร์โคจรไปเหลือ ๑ ใน
๑๐ ของระยะทางจวนจะสิ้นสุดแห่งราตรี แล้วก็ทรงตื่นแต่เช้ามีด ประทับรำพึงเพียรต่อไป
เหนือพระแท่นหิน ในเวลาที่ยังขมกขมัวอยู่พลาจพิจารณาพื้นแผ่นดินซึ่งสงบเงียบ ด้วยดวง
พระเนตรอันขมกขมัวและความคิดซึ่งผูกพันในสัตว์โลกซึ่งที่มีชีวิตทั้งปวง คราเมื่อเหนือ
ทุ่งก็บังเกิดเสียงเคลื่อนไหว ในเวลาเช้าซึ่งปลุกให้ปวงชนทั้งหลายตื่น และทางเบื้องบูรพา
ทิศก็ปรากฏจตุรศรมิมหัทศวรรษแห่งวันใหม่ กล่าวคือในชั้นต้นมีแสงขมกขมัวยิ่งประหนึ่งว่า
ราตรีกาลนั้นจะไม่สาเหินยกเสียงในเวลาแรกอรุณ

แต่ภายในไม่ช้า ก่อนที่ไก่อปาชัน ๒ ครั้ง กระแสแสงเงินก็แผ่กว้าง และแจ่ม
จรัสขึ้นทุกที่ก็ปรากฏขึ้น สูงเทียมดาวประจำเมืองซึ่งถูกกลบเกลื่อนไปในห้วงสีเงินนั้น
เกิดเป็นสีทองอ่อน ๆ ถูกปกคลุมด้วยหมอกอันสูงสุด ส่องแสงสว่างสีทอง ย่อมขอบเมฆ
หมอกเป็นสีขมก สีสแดงเข้ม สีกุหลาบ และสีม่วง ครั้นแล้วฟ้าก็กลายเป็นสีเขียวสดใสและ
เมื่อฟ้านั้นเปล่งปลั่งไปด้วยรัศมีแห่งแสงสว่างแล้ว ราชาแห่งชีวิต(พระอาทิตย์)ก็โคจร
ออกมาเปล่งรัศมีเต็มที

ครั้นแล้วพระมหาบุรุษของเรา ซึ่งทรงกระทำอย่างฤาษีก็กระทำความเคารพดวง
อาทิตย์ซึ่งปรากฏออกมานั้น, และเมื่อได้ทรงชำระพระวรกายแล้ว ก็เสด็จเข้าสู่ในเมืองโดย
ทางที่คดเคี้ยว และโดยอาการอย่างฤาษีรูปหนึ่ง พระองค์ก็เสด็จไปตามถนนต่าง ๆ มีบาตร
อยู่เหนือพระหัตถ์สำหรับรับอาหารเล็กน้อยเท่าที่จำเป็นแก่การยังชีพ

ในไม่ช้าไม่นานเท่าใด บาตรของพระองค์ก็เต็ม เพราะพลเมืองมากมายต่างร้อง
เชิญว่า "เชิญพระองค์มารับอาหารจากที่นี่เจ้าข้า" และ "จงมารับข้างนี้ด้วย" ต่างคนต่าง
สังเกตเห็นพระวรพักตร์อันมีบุญบารมี และดวงพระเนตรอันคมคายของพระองค์
ฝ่ายสตรีผู้มีอายุ เมื่อแลเห็นพระองค์เสด็จผ่านมา ก็บอกให้ลูกหลานจุมพระบาทและเอา
หน้าผากแตะขอบพระภูเขาพระองค์ หรือเอาหม้อวิ่งไปใส่น้ำนมกับขนมจนเต็มนำไปถวาย

เมื่อพระองค์ผ่านไปทุกครั้งด้วยพระจรรยาอันน่าเคารพและสงบเสงี่ยม กอปร
ด้วยพระจรรยาอันมีเมตตาคุณอย่างยอดเยี่ยม เต็มเปี่ยมไปด้วยความห่วงใยในเพื่อนมนุษย์
ซึ่งพระองค์ทรงทราบแต่เพียงว่าเป็นมนุษย์เช่นเดียวกัน บางทีก็มีดวงเนตรอันดำของ
นางสาวอินเดียวางคนมองดูด้วยความพิศวงและโดยความยินดีโดยปัจจุบัน แล้วตะลึงแลดู

ความสง่างามของพระองค์ด้วยอาการเสมือนหนึ่งว่า หล่อนกำลังเห็นความฝันอันสำราญ บังเกิดเป็นความจริง แล้วความปรีดีเปรมก็พลันอุบัติขึ้นในดวงกมลของนาง

แต่ฝ่ายพระองค์ก็เสด็จผ่านไปพร้อมด้วยบาตรและพระภุชญาเหลือของพระองค์ ทรงตอบแทนทานอันมีผู้เต็มใจถวายซึ่งพระองค์ทรงรับมานั้นด้วยพระพรอันอ่อนหวาน แล้วก็เสด็จกลับคืนยังภูผาศิลาลาอาสน์อันวิเวกเพื่อประทับกับนักบวชอื่น ๆ แล้วฟังเขาเหล่านั้น ถวายถามเขาเหล่านั้นในปรัชญาและในวิถีทางที่จะให้บรรลุปรัชญานั้นด้วย

ที่กลางทางซึ่งสงบเสงี่ยม ด้วยความร่มรื่นของรัตนคีรี ทางเหนือของพระนคร แต่เบื้องใต้แห่งถ้ำเป็นที่อาศัยอยู่ของหมู่ชนซึ่งเชื่อถือว่า กายเป็นศัตรูของวิญญาน และเนื้อเป็นเหมือนสัตว์ที่ต้องจำโซ่ตรวน และต่อสู้กับความทรमानอันร้ายกาจจนกระทั่ง ความรู้สึกในความเจ็บปวดสิ้นสูญไป และซึ่งกระทำความทรमानแก่เส้นประสาทของตนจน การกระทำของเพศฆราวาส

จำพวกมนุษย์เหล่านี้ คือโยคีพรหมจารี ภิกขุ (โยคี คือผู้หนึ่งที่บำเพ็ญ โยคะ หรือนัยหนึ่งมวลบัญญัติต่าง ๆ และหลักเกณฑ์หลายซึ่งนำไปสู่ปรัชญาอันสมบูรณ์ <ความจริง> โดยทำลายอำนาจภายนอกซึ่งมีอยู่เหนือวิญญาน และทำลายความรู้สึกของบุคคล โดยสภาพแห่งพรหมจารี เป็นพวกใจบุญในสกุลพราหมณ์ ภิกขุเป็นพวกที่ปฏิญาณตนงด เว้นจากกิจปฏิบัติ ๓ ประการ คือความสนุกสนาน ความมั่งคั่ง และความเพิลิดเพิลิน ทั้งนี้ เพื่อจะได้ภาวนาหาความสงบระงับโดยแท้จริงและเพื่อทำลายเสียซึ่งความอยาก ความกลัว และความหยิ่ง) เป็นจำพวกเศร้าและซุบซึ่งอยู่สันโดษ บ้างเหยียดแขนทั้งคู่ขึ้นข้างบนทั้ง กลางคืนและกลางวัน จนกระทั่งถึงรูปกายปราศจากเลือดเนื้อ ซุบซิดด้วยพยาธิ ช็อกกระตุก และอวัยวะ งามแง่ง ทพพลาภาพเห็นเด่นชัดอยู่ที่ป่าอันเขียวแห่ง เหมือนดั่งกิ่งไม้ซึ่งตาย ติดอยู่บนต้นของมัน

บ้างก็กำมือของตนไว้แน่น นานแล้วนานเล่าและด้วยอาการกิริยาอย่างทิวลิ มานะ นำฟingssองจนเล็บอันแหลมคมทะลุไปตามฝ่ามือซึ่งเปื่อยเน่า บ้างก็เดินด้วยรองเท้า อันมีตะปู บ้างก็กรีดอก กรีดหน้าผาก กรีดซี่โครงกับหินคม หรือลนลวกตนเองด้วยเพลิง ทิมแทงตัวเองด้วยหนามป่าและปลายเหล็กแหลม อุทากายตนด้วยโคลนและขี้เถ้า นอนบน สิ่งโสโครก และพันสะเอวตนเองด้วยเศษผ้าซึ่งเก็บมาจากซากศพ บ้างอาศัยอยู่ ณ ที่ สกปรกซึ่งใช้เป็นที่พัก และดำรงตนอยู่เป็นเพื่อนกับซากศพ ห้อมล้อมไปด้วยนกแร้งซึ่ง ร้องก้องดังอยู่เหนือกองเศษซากศพแห่งป่าช้า บ้างก็ร้องออกนามพระคเริะ วันละ ๕๐๐ ครั้ง มิงขุฟ้อพันที่รอบคออันผอม และที่สีข้างอันมีแต่ซี่โครงของตน นั่งขัดสมาธิ

นี่แหละคือสภาพอันน่าอนาถทั้งสิ้น เบื้องบนศิระษะก็เต็มไปด้วยรอยแผลที่พุขึ้น โดยอำนาจของความรอนดาโบเป็นหลุมลึก เส้นเอ็นและกล้ามเนื้อหดเหี่ยว หน้าตาเขียว แห้งและซิดเหมือนคนที่ตายมา ๕ วันแล้ว บางคนกินนอนหมกอยู่กับฝุ่นละอองทุก ๆ เวลา บ่าย พยายามดวงเมลิ็ดหญ้าพันเมลิ็ด และกินที่ละเมลิ็ดด้วยความมานะและหิว ในที่สุดก็ ถึงซึ่งความมรณะโดยความอด บางคนกินถั่วกับใบไม้อันขม โดยเกรงว่าปากของตนจะ ได้รับความร้อนโอชา เคียงข้างนั้นมีนักบุญอันน่าอนาถอีกคนหนึ่งซึ่งทำลายอวัยวะของตนเอง จนกระทั่งไม่มีตา ไม่มีลิ้น ไม่มีเพศ แล้วก็งอแงเปลี้ยและหูหนวก

นี่แหละคือความกระหายแห่งดวงจิตที่จะเสียสละกายของเขาเพื่อสร้างบุญกุศล ด้วยการทรमान และเพื่อจะได้รับความสุขซึ่งมีไว้ในโลกหน้า ตามซึ่งกล่าวไว้ในคัมภีร์ว่า ความสุขนั้นเทพเจ้าสงวนไว้ให้แก่คนที่ทรमानกายด้วยยากเข็ญ จนทำให้เทพเจ้าซึ่งเป็นผู้ ประทานเห็นความลำบากนั้น มีความสมเพชความลำบากชนิดนี้ จะทำให้มนุษย์มีฐานะเท่า เทียมพระเจ้าและแสดงว่ามีความอดทนมากเกินขีดทรमानในนรก

และมหาบุรุษของเราทอดพระเนตรเขาเหล่านี้บางคนซึ่งเป็นหัวหน้าด้วยความเศร้า แล้วตรัสว่า

“โอ! เธอทั้งหลายซึ่งทรمان! ตั้งแต่หลายเดือนมาแล้วเราอาศัยอยู่บนภูเขาที่นี่ เราซึ่งแสวงหาความจริง และเราเห็นญาติพี่น้องทั้งหลายของเราที่นี่ทำทุกขุทรมานตนเองด้วยอาการอันร้ายกาจปานนี้เพื่ออะไร? เหตุไฉนเล่าเธอจึงเอาทุกขุมาเพิ่มพูนแก่ความดำรงชีพของเธอซึ่งมีความทุกข์มากอยู่แล้วอีก”

อาจารย์ผู้ถูกถามจึงทูลตอบพระองค์ว่า “ในคัมภีร์มีกล่าวไว้ว่าถ้าคนใดทรมานเลือดเนื้อของตนจนกระทั่งความเจ็บปวดกำเริบร้ายแรงถึงกับเหลืออยู่แต่ลมปราณแห่งความทรงชีวิตและความหวังในความตายอย่างใจเย็นแล้ว ความทรมานดังนี้จะกำจัดเสียซึ่งมูลแห่งบาป แล้ววิญญานซึ่งบริสุทธิ์ก็จักปลิวไปจากความเร่าร้อนปั่นป่วนไปยังสถานที่รุ่งเรืองและมีบุญบารมีเหลือที่จะพรรณนา”

พระมหาบุรุษจึงทรงมีพระดำรัสต่อไปอีกว่า “โน้นเมฆซึ่งล่องลอยอยู่บนเวหาแผ่ออกเหมือนผืนผ้าสีทอง โดยรอบบัลลังก์พระอินทร์ของเขานั้น ลอยขึ้นจากทะเลซึ่งปั่นป่วน แต่เมฆนั้นก็ตกลงมาเป็นหยด ๆ เหมือนน้ำตา แล้วไหลไปตามทางอันกั้นดารแลขรุขระ ตามรอยแตกกระแหงและห้วยหนองคลองซึ่งเป็นโคลน เพื่อไหลไปสู่แม่คงคา แล้วกลับไปสู่ทะเลซึ่งเป็นแห่งที่ได้จากมา เธอรู้แล้วหรือ พี่น้องทั้งหลายว่าสำหรับนิกนุญและความสุขของเขาจะไม่เป็นเมฆเช่นนั้นบ้าง ในภายหลังที่ได้ทรมานมามากแล้ว เพราะสิ่งที่ลอยขึ้นก็ตกมาใหม่ สิ่งใดที่ซื้อก็ต้องมีการชำระราคา และไม่คิดบ้างหรือว่า ถ้าเธอซื้อสวรรค์ด้วยเลือดของเธอ ณ ตลาดทุกขุทรมานแห่งนรก เมื่อการซื้อขายได้ตกลงกันแล้ว ความลำบากก็เริ่มมีขึ้นใหม่อีก”

“ความลำบากอาจมีใหม่ขึ้นอีกได้” ถาษีนั้นทูล “โธเอ๋ย เราไม่ทราบข้อนี้ และเราก็มองไม่เห็นในสิ่งใดสิ่งหนึ่งเลย แต่อย่างไรก็ดี ทิวกาลย่อมอุบัติขึ้นภายหลังราตรีกาล และความสงบมีทีหลังความทรมาน และเราเกลียดชังเลือดเนื้ออันเลวทรามซึ่งพัวพันอยู่กับวิญญานที่ต้องการอิสระ ดังนั้นสำหรับความสุขของวิญญาน เราทรมานกายของเราให้ปรากฏแก่ทวยเทพเจ้าเพื่อพินันขึ้นต่อแลกกับความขสขสุดที่ไม่มีสิ้นสุด”

“แต่ว่า” พระสิทธิธตเถรตรัส “อุปมาว่าความขสนนั้นยืนยงอยู่ได้หลายล้านปี ก็คงจะเบื่อหน่ายไปทุก ๆ กาลอันยืดยาว หรือถ้ามีจะนั้นมีความเป็นอยู่อย่างหนึ่งอย่างใดที่ต่ำก็ดี ที่สูงก็ดี รอบข้างเราก็คดี ที่ต่างกับเราก็คดี “ไม่มีความเปลี่ยนแปลงบ้างหรือ จงบอกเราหน่อยว่า เทพเจ้าของท่านนั้นยังยืนอยู่ไม่รุ้สิ้นสุดดังนั้นหรือ เธอเอ๋ย”

“เปล่า” พวกโยคีทูลตอบ “มีแต่พระพรหมเท่านั้นที่คงอยู่ ส่วนเทพเจ้าอื่น ๆ เป็นแต่เพียงมีชีวิตอยู่ภายในชั่วกำหนดเวลาอันหนึ่ง ๆ เท่านั้น” ดังนั้นพระมหาบุรุษตรัสว่า

“ ท่านต้องการเป็นนักปราชญ์เท่ากับที่ท่านเป็นนิกนุญและมีใจข่มขั่งหรือไม่ จงละประพฤดีในการกระทำอันโหดร้ายนี้ซึ่งกระทำให้ท่านต้องคร่ำครวญทวนโหยเพื่อหวังในผลซึ่งบางที่เป็นแต่เพียงอย่างความฝันและไม่ยั่งยืนนั้นเสียเถิด”

สำหรับแสดงความรักในวิญญานของท่านนั้น ท่านยังสมัครใจอยู่หรือที่จะเกลียดชังเนื้อหนังของท่าน ไม่สามารถที่จะเป็นทีพำนักของความมีปัญญาซึ่งต้องมีที่อาศัยจนถึงกับอับปัญญาลงกลางคัน ก่อนหน้ารัตติกาลเหมือนม้าที่เชื่องดีแต่ถูกใช้งานเกินกำลัง ท่านผู้บำเพ็ญ ท่านมีความประสงค์ในการที่ปล้นทำลายเรือนอันงามนี้ซึ่งเราได้มาอาศัยอยู่ภายหลังความลำบากและซึ่งเราได้อาศัยแสงสว่างโดยทางหน้าต่าง แสงสว่างอันเล็กน้อยซึ่งทำให้เรามองดูข้างนอก และรู้ว่าแสงอรุณจะมีมาหรือไม่ และเพื่อให้รู้ว่าที่ไหน

เป็นทางเดินที่ดีที่สุดเสียจะนั่นหรือ”

เหล่าโยคีจึงร้องขึ้นว่า “เราได้เลือกทางนี้แล้ว เราจะเดินให้ถึงที่สุด ดุกรพระราชบุตร ถึงแม้ว่าหินแห่งทางเหล่านี้จะกลายเป็นไฟไปหมด เราก็คงจะสู้อย่างนี้แหละ นี่แน่! ถ้าท่านไม่มีทางใดที่ดีกว่านี้อีกก็จงกล่าวมา หรือมิฉะนั้นก็จงไปตามความพอใจในทางของท่าน”

พระองค์จึงเสด็จต่อไป เปี่ยมไปด้วยความศรัทธา โดยเหตุที่ทรงเห็นมนุษย์กลัวความตายมาก จนถูกรอบงำด้วยอำนาจแห่งความกลัว ต้องการมีชีวิตอยู่มากจนไม่กล้ารักชีวิตของตน แล้วก็กระทำการทรมานชีพอย่างร้ายกาจซึ่งบางทีก็เพื่อให้ถูกใจเหล่าเทพเจ้าทั้งหลายซึ่งไม่ยินดีในความทุกข์ของมนุษย์ หรือมิฉะนั้นก็เพื่อจะให้ตกไปยังนรกภายหลังที่ได้จุดอัคคีแห่งนรกอย่างอื่นเพื่อตนเอง หรือบางทีจะทำเพราะฤทธิ์แห่งศรัทธาอันวิกลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยนี้กว่า วิญญาณจะหลุดพ้นไปจากเนื้อหนังทรมานนั้นได้สะดวก

“เออ! ดอกไม้เล็ก ๆ แห่งทุ่งทั้งหลาย” พระสิทธัตถะตรัส “เจ้าทั้งหลายซึ่งหันดอกอันงามไปสู่ดวงอาทิตย์ ยินดีในแสงสว่างและรู้ค่าแห่งกลิ่นสุคนธ์หอมชื่นเขย รวมทั้งรูปอันงามหรูหรา เป็นสีทอง สีเงิน สีแดงเข้มซึ่งธรรมชาติได้สร้างสรรค์ให้ ไม่มีใครเลยในพวกเจ้าซึ่งไม่ปรารถนาในความเป็นอยู่อันบริสุทธิ์ของตน ไม่มีใครเลยที่ทำลายความงามและความสุขของตนเอง”

“โอ! หมู่ต้นตาลทั้งหลายซึ่งสูงตระหง่านดจต้องการเจาะเวหา และดูดดื่มความร่ำเพยพัดของลมซึ่งมาจากเขาหิมาลัยและความเยือกเย็นแห่งมหาสมุทรอันเขียว ความลับอะไรเล่าซึ่งเจ้ารู้จนถึงกับอาจพุนเพาะความร่ำเริงของเจ้าได้ถึงปานจะนี้ ตั้งแต่แรกงอกขึ้นจนกระทั่งมีลูกมีผล และใบอันเป็นพุ่มของเจ้ามีเสียงเป็นดุริยางค์อยู่กลางแดด? และเจ้าทั้งหลายซึ่งอยู่ด้วยความร่ำเริงอยู่ในหมู่ไม้นั้นเล่า เจ้านกแก้วซึ่งบินเร็ว เจ้าตัวแตน บุลบูล (นกปรอดหัวโขน) และนกพิราบ ในพวกเจ้าไม่มีใครเลยเกลียดชังความเป็นอยู่ของตนเองและไม่ฝืนตนเพื่อให้เป็นสุขยิ่งขึ้นไปอีก โดยการกระทำตนให้ได้รับความทรมาน แต่มนุษย์ซึ่งฆ่าเจ้าเพราะเขาเป็นผู้มีอำนาจ ทั้งเป็นนักปราชญ์ที่ดี แต่ความเป็นคนของเขาเจริญไปด้วยโลหิต เดิบโตขึ้นท่ามกลางแห่งความทุกข์ยากซึ่งเขาทำแก่ตัวของเขาเอง”

ในขณะที่พระมหานรุษตรัสปรารถนาอยู่นั้น พระองค์ทอดพระเนตรเห็นหมอกฝุ่นกลุ่มหนึ่งที่ภูเขาฟ่งลอยขึ้นเพราะฟุ้งแพะขาวกละแคะดำซึ่งค่อย ๆ เดินมา และหยุดเข้าอยู่เพื่อเล็มใบไม้ใบหญ้า และหลีกเลี่ยงจากทางแหว่งไปสู่ลำธารซึ่งมีน้ำใสกระจ่างและซึ่งที่มีผลมะเดื่อป่าห้อยต่ำลงมา แต่เมื่อสัตว์ตัวใดในฝูงนั้นหลีกเลี่ยงไปแล้ว คนเลี้ยงก็ร้องขูแล้วขึ้นกระสุนยิงฉิวไป แล้วก็ต้อนฝูงสัตว์อันเชื่องนั้นมาสู่ทุ่ง ในฝูงสัตว์นั้นมีแม่แกะตัวหนึ่งกับลูกสองตัว ตัวหนึ่งถูกตีจนพิการ และต้องเดินอาบเลือดตามฝูงของตนไปด้วยความลำบาก ในระหว่างที่อีกตัวหนึ่งกระโดดโลดเต้นไปข้างหน้า ฝ่ายตัวที่เป็นแม่ซึ่งห่วงลูกก็ได้แต่รีรอรั้งร้องวิ่งไปทางนี้บ้างทางโน้นบ้าง เพราะกลัวว่าลูกตัวใดตัวหนึ่งจะหายไป

เมื่อพระมหานรุษของเราทอดพระเนตรเห็นดังนั้น พระองค์จึงอุ้มลูกแกะที่บาดเจ็บไว้ในวงพระหัตถ์แล้วตรัสว่า “แม่ผู้มีขนละมุนละไมอันน่าสงสาร จงนอนใจเถิด เจ้าไปที่ใด ข้าก็จะอุ้มลูกของเจ้าตามไปให้ เป็นการป้องกันมิให้สัตว์ตัวหนึ่งได้รับความทุกข์ที่ว่าจะนั่งดูทุกข์ทรมานของโลกในถ้ำนี้ในหมู่นักบวชซึ่งพราวดมมนต์ภาวนา”

“แต่ที่แน่” พระองค์ตรัสกับคนเลี้ยงแกะนั้น “เพื่อนรัก ทำไมจึงไล่ฝูงสัตว์มาที่

ท่งต่อเมื่อตะวันตกดินเสียแล้วดังนี้ การไล่สัตว์มาเมื่อเวลาเย็น ๆ แล้วดังนี้ เขาทำกันมาตั้งแต่เมื่อใด”

พวกเลี้ยงแกะทูลตอบไปว่า “พวกเราได้รับคำสั่งให้ด่อนแพะ ๑๐๐ ตัวกับแกะ ๑๐๐ ตัว ซึ่งสมเด็จพระราชามีพระประสงค์จะทรงทำการบูชาัญญถวายแก่เทพเจ้าทั้งหลายคืนวันนี้” ดังนั้นพระองค์จึงตรัสว่า “เราจะไปกับท่าน” แล้วพระองค์ก็ทรงพยายามเสด็จตามไปพร้อมด้วยลูกแกะซึ่งทรงอุ้มไว้โดยทรงทนตรากตรำฝุ่นและแสงแดดอันร้อนจัด ฝ่ายแกะตัวแม็กี่วิ่งร้องค่อย ๆ ตามอยู่ ณ ข้างพระบาทของพระองค์

เมื่อพากันมาถึงริมแม่น้ำ สตรีคนหนึ่งซึ่งมีดวงตาจจนกพิราบ ไบหน้าอาบไปด้วยน้ำตาและมือประณมมากกราบถวายบังคมพระองค์พลางทูลว่า “พระคุณ พระคุณนี้หรือซึ่งได้กรุณาแก่ข้าพเจ้าเมื่อวานนี้ในพุ่มต้นมะเดื่อซึ่งข้าพเจ้าอาศัยอยู่แต่โดดเดี่ยว เพื่อเลี้ยงลูกของข้าพเจ้า แต่ลูกนี้ ขณะที่กำลังเล่นอยู่ในระหว่างต้นไม้ดอกก็พบกับงูตัวหนึ่งซึ่งมารัดรอบแขน เจ้าเด็กก็หัวเราะและเอามือไปจ้อลื่นที่แลบออกมาจากปากที่อ้าของเพื่อนที่ใจจืด (คืองูตัวนั้น) แต่อนิจจา! ในประเดี๋ยวนั้นเอง เจ้าเด็กก็ช็อคและแน่นิ่งไป ข้าพเจ้าไม่รู้ว่าทำไมเขาจึงหยุดเล่นและริมฝีปากหลุดจากนวมของข้าพเจ้า จึงมีคนหนึ่งบอก ว่า “มันถูกยาพิษ” อีกคนหนึ่งว่า “มันจะตายแล้ว” แต่ข้าพเจ้าผู้ซึ่งไม่อยากให้ลูกที่รักตาย จึงถามหายาที่ศักดิ์สิทธิ์ทำให้ลูกของข้าพเจ้าสามารถลืมตาดูแสงสว่างอีกต่อไป รอยแผลที่งูขบนั้นเล็กนิดเดียว และสัตว์นั้น ข้าพเจ้านึกว่าคงไม่อาจเกลียดและทำร้ายลูกอันน่ารักของข้าพเจ้าซึ่งเล่นกับมัน และบางคนก็ว่า “มีถ้ำรูหนึ่งที่บนเขา มองดูซิ กำลังจะผ่านมา เทียวที่ครองผ้าเหลืองนั้นแหละ จงถามแก่ถ้ำชื่อคนนั้น เมื่อว่ามียาอะไรที่สามารถบำบัดความเจ็บปวดที่เป็นแก่ลูกของแกได้”

ดังนั้นข้าพเจ้าจึงตัวสิ้นมาหาพระคุณซึ่งพระนลาฏเหมือนดังพระเจ้าพระองค์หนึ่งและในระหว่างข้าพเจ้าร้องให้ ข้าพเจ้ายกผ้าซึ่งปิดหน้าของลูกข้าพเจ้าออก แล้ววิ่งวอนต่อพระคุณให้บอกวิธีซึ่งอาจกระทำให้หายได้สนิทสนมทีเดียว ฝ่ายพระคุณองค์ผู้เป็นเจ้า พระคุณก็ไม่ปิดคำวิ่งวอนของข้าพเจ้าทั้งได้มองดูลูกของข้าพเจ้าด้วยพระเนตรอันสงสารและแตะด้วยพระหัตถ์อันแสดงว่ามีหวัง

ครั้นเมื่อเอาผ้าปิดหน้าลูกของข้าพเจ้าใหม่แล้ว พระคุณก็แจ้งแก่ข้าพเจ้าว่า “นั่นแหละน้องหญิง มีของสิ่งหนึ่งที่อาจกระทำให้เจ้าหายได้ คือให้เจ้าหายก่อนและลูกของเจ้าด้วย สิ่งทีกล่าวนั้นถ้าเจ้าหาได้เจ้าก็จะรักษาได้ เพราะว่าผู้ใดมาหาหมอย่อมนำสิ่งซึ่งมีเกณฑ์กำหนดอยู่แล้วมาให้หมอ เพราะฉะนั้นขอให้เจ้าจงไปหาพันธุ่มัสตาดำมาหนึ่งโตะ(โตะ ๑ น้ำหนักเท่ากับ ๑ รูปีหรือราว ๘ กรัม < ๑๘/๑๕ ของบาทหนึ่ง >) แต่จงระวังไปหาให้ได้มาเฉพาะบ้านใดซึ่งพ่อแม่ลูกหลานหรือบ่าวไพร่ไม่ตายเลย ถ้าเจ้าได้เมล็ดมัสตาดำอย่างที่ว่านี้มาแล้วก็จะสมหวัง ท่านได้แจ้งอย่างนี้แหละเจ้าประคุณ”

พระมหาบุรุษก็ตรัสตอบไปด้วยพระอาการอันยิ้มโดยทรงเมตตาอย่างเหลือล้นว่า “ถูกแล้ว เราได้บอกแก่เจ้าดังนั้นแต่เจ้าหาเมล็ดนั้นได้แล้วหรือ?”

พระคุณเจ้าข้า ข้าพเจ้าก็อดรัดอุ้มลูกของข้าพเจ้าซึ่งตัวเย็นลงแล้วนั้นไว้กับทรงของข้าพเจ้าไปเที่ยวหา ข้าพเจ้าไปถามหาทุก ๆ ลังคาเรือน ในป่าบ้าง ตามชาวเมืองบ้าง โดยกล่าวว่า “ท่านเจ้า ได้จงกรุณาให้เมล็ดมัสตาดำแก่ข้าพเจ้าหนึ่งโตะเถิด” ดังนั้นบรรดาผู้ซึ่งมีก็นำมาให้แก่ข้าพเจ้า เพราะคนจนย่อมมีใจเมตตาแก่คนจนด้วยกัน แต่เมื่อข้าพเจ้าถามว่า “ก็แต่ในเรือนของท่านนี้ได้เคยมีใครตายบ้างหรือเปล่า จะเป็นสามีภรรยา ลูกหลานหรือบ่าวไพร่อะไรก็ตาม” เขาจึงตอบแก่ข้าพเจ้าว่า “โอ! พี่สาว แกมาถามอะไรแก่เราเช่นนี้ คนตายนั้นดกตื่นไป แต่ไม่ตายนั้นหายาก”

ดังนั้นเมื่อได้ขอบใจเขาอย่างเศร้าโศกแล้ว ข้าพเจ้าก็คืนเมล็ดมัสตาดให้เขา แล้วก็ไปหาที่อื่นต่อไป แต่ผู้ที่ไปหาเขาใหม่นั้นต่างก็บอกข้าพเจ้าว่า “นี่แน่เมล็ดมัสตาด แต่เรามีทาสของเราตายที่นี่” “นี่แน่เมล็ดมัสตาด แต่ผู้ที่รักของฉันตาย” “นี่แน่เมล็ดมัสตาด แต่ผู้ที่เพาะต้นมัสตาดนี้ได้ตายไปเสียแล้วในระหว่างกาลฤดูฝนเก็บเกี่ยวข้าว” “โอ้ พระคุณเจ้าข้า ข้าพเจ้าไม่สามารถหาเมล็ดมัสตาดจากบ้านซึ่งไม่มีผู้ใดตายเลยนั้นได้เสียแล้ว เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงวางลูกของข้าพเจ้าซึ่งไม่อยากกินนมและไม่อยากยิ้มแล้วนั้นไว้ที่ต้นองุ่นป่าข้างริมแม่น้ำแล้วข้าพเจ้าก็มาดูพระพักตร์ของพระคุณ จวบพระบาทของพระคุณแล้ววิงวอนพระคุณ ได้โปรดชี้แจงด้วยว่าข้าพเจ้าอาจหาเมล็ดมัสตาดดำนั้นได้ที่ไหนโดยไม่ได้พบไม่ได้ยินข่าวตายดังที่ข้าพเจ้าวิตกและดังที่เขาวางกันนั้น”

“นี่แน่เจ้า” พระศาสดาจารย์ตรัส “ในระหว่างที่เจ้าเที่ยวหาสิ่งซึ่งไม่มีผู้ใดเลยจะหาได้นั้น เจ้าก็ได้พบโอสถอันขมขื่นซึ่งเราอยากให้แก่เจ้านั้นเหมือนกัน ผู้ซึ่งเจ้ารักนั้นหลับแล้ว วันนี้เจ้าก็ยอมได้รู้แล้วว่า *โลกอันกว้างใหญ่ทั้งมวลย่อมร้องไห้เพราะความเศร้าโศกเช่นเดียวกับเจ้า* ความทรามานซึ่งดวงใจทุก ๆ คนได้รับนั้นของคน ๆ เดียวย่อมน้อยกว่าของคนอื่น ๆ จงดูเถิด! เราจะทำโลหิตของเราออกมาจากกายเป็นหยด ๆ หากว่าการกระทำของเราอาจสามารถยับยั้งการร้องไห้ของเจ้าได้ และหากว่าการกระทำของเรานั้นสามารถเผยความลับแห่งเคราะห์กรรมซึ่งพาให้มนุษย์เจ้าของสัตว์เหล่านั้นข้าพเจ้าขึงเขี้ยวข่มนี้ไปสู่ที่บูชายัญกับฝูงสัตว์ที่พูดไม่ได้เหล่านั้นซึ่งเขานำไปบูชายัญนั้น เรากำลังค้นหาความลับอันนี้แหละ ส่วนเจ้านั้นจงฟังลูกของเจ้าเสียเถิด”

เมื่อคนเลี้ยงแกะกับพระสิทธัตถะบรรลุลถึงในพระนครพร้อมกัน ณ กาลเมื่อดวงอาทิตย์เปล่งแสงสีทองสุดท้ายไปสู่ลาน้ำโสนะ และฉายเงาเหนือถนนและที่ทวารซึ่งมีทหารของพระราชารักษาการณ์อยู่ แต่เมื่อทหารเหล่านั้นเห็นพระศาสดาจารย์ของเราอุ้มลูกแกะ ทหารเหล่านั้นก็ถอยห่าง

ปวงชนซึ่งชุมนุมกันอยู่ที่ตลาดก็เรียงรายรอรถของตนเพื่อมองดูพระพักตร์อันทรงสง่า ณ ร้านขายของ ผู้ซื้อและผู้ขายก็หยุดต้อลต่อเถียงในการซื้อขายกัน ช่างเหล็กซึ่งยกค้อนขึ้นเพื่อตีเหล็กก็หยุดตี ช่างทอผ้าปล่อยฟืมของตน พวกเสมียนปล่อยม้วนกระดาษของตน ผู้แลกเงินลืมนับจำนวนเบี้ย โคขาวซึ่งถวายให้พระศิวะก็กลามากินข้าวซึ่งไม่มีใครเฝ้า น่านมหกไหลออกจากหม้อทองแดง เพราะเจ้าของมัวเพลินไปชมดูพระดำเนินของพระศาสดาของเราซึ่งแม้จะมีพระอาการสง่านาเคารพก็ยังละมุนละม่อมน่ารัก ฝ่ายหมู่สตรีซึ่งชุมนุมกันอยู่หน้าประตูก็ถามซึ่งกันและกันว่า “บุรุษซึ่งอุ้มสัตว์ที่จะบูชายัญมาโดยอาการอันเต็มไปด้วยความปรานียิ่งและทำให้เกิดความสงบสุขตามวิถีทางทั่วไปนั้นเป็นใครหนอ? เป็นบุรุษชั้นไหน? ทำไมดวงตาจึงงามขมขื่นยิ่งนักดังนั้น? บางทีจะเป็นรูปเนรมิต(สากระ ร่างซึ่งไม่มีตัวตน รูปเนรมิต) หรือเทวราช(ผู้เป็นใหญ่เหนือเทพดาทั้งหลาย)กระมัง? บางคนก็ว่า “นั่นคือนักบุญซึ่งอาศัยอยู่กับหมู่ฤษีที่เบื้องเขา” ฝ่ายพระมหาบุรุษซึ่งกำลังไฝ่ฝืนอยู่ในความพิจารณาทรงนึกว่า “อนิจจา! แกะ(หมายความว่าพวกราษฎรเหล่านั้น)ของเราเหล่านี้ไม่มีคนเลี้ยง เขาเดินอยู่ในที่มืดโดยปราศจากผู้นำทางแล้วก็ร่ำร้องในขณะหลับตา ค่อย ๆ เข้าไปใกล้พริ้วแห่งความตายดุจดั่งสัตว์พูดไม่ได้ซึ่งเป็นพี่น้องร่วมโลกของเขาเหล่านี้”

ครั้นแล้วจึงมีผู้ไปทูลพระราชาวา “มีฤษีผู้ทรงบุญรูปหนึ่งพาฝูงสัตว์ซึ่งพระองค์จะทรงกระทำบูชายัญนั้นมา”

ขณะนั้นพระราชาก็ประทับอยู่ ณ ที่สำหรับกระทำพิธี พวกพราหมณ์แต่งกายสีขาวกำลังสวดมนต์ พลังโหมเพลิงเหนือแท่นซึ่งอยู่กลางท้องพระโรง เปลวไฟแห่งกองฟืนอันหอมกำลังสะบัดและแลบเลียเครื่องบูชาที่เป็นไขมัน เครื่องหอมและเชื้อโสม (คือต้นเอื้องเถา เอาอย่างหรือนำจากลำต้นมาปนกับข้าวชนิดหนึ่งและเนยใส ทำเป็นเหล้าสำหรับ

ถวายพระเจ้า) ซึ่งเป็นที่พอพระทัยของพระอินทร์โดยรอบแห่งกองอัคคี ลำธารสีแดงเข้ม อันหนาสงกลืนและไหลช้า ๆ หายไปในทรายแต่แล้วก็มีไหลมาใหม่อีกไม่หยุดหย่อนนั้น คือโลหิตของสัตว์อันน่าอนาถที่ใช้นุชาย์ญ ในจำพวกสัตว์เคราะห์ร้ายเหล่านั้น แม่แพะตัวหนึ่งถูกมัดเขาดด้วยหญ้ามูญซ์(ต้นหญ้าชนิดหนึ่งมีดอกดินในประเทศอินเดียใช้ทำเป็นเชือก) ให้ศิระระตัวตมาข้างหลัง วางนอนอยู่ นักบวชรูปหนึ่งถือมีดจ่อลงที่คอพลาถกล่าวพิมพาวว่า "โอ! ทวยเทพเจ้าผู้ศักดิ์ดาทั้งหลาย ณ บัดนี้ดูข้าจะเริ่มทำการบูชายัญ(ยชญ เป็นคำสัสกฤตตรงกับบาลี ยญญ) อันมากหลายซึ่งพระเจ้าพิมพิสารถวายแก่พระองค์ ขอพระองค์ทรงพระสाराญพระทัยที่ได้เห็นโลหิตไหลหลัง และจงทรงปลื้มด้วยรสแห่งเนื้อหอมมันซึ่งย่างอยู่ กลางเปลวอัคคีอันคร้อนนี้เถิด ขอจงบันดาลให้บาปทั้งมวลของพระราชาตกไปอยู่ที่แม่แพะตัวนี้ แล้วให้อัคคีกำจัดบาปนั้นพร้อมกับที่เผาผลาญแม่แพะนี้จงสิ้นเชิง ข้าพเจ้าจะลงมือประหารแล้ว"

แต่พระมหานุรุษค่อย ๆ ด้ร้สว่า "มหาบพิตรรอยาปล่อยให้ฆ่าสัตว์นี้เลย" ด้ร้สพลาถเสด็จไปแก้สัตว์ตัวเคราะห์ร้ายนั้นออกโดยไม่มีใครห้ามปรามเพราะพระอาการกิริยาที่ทรงกระทำนั้นมีสง่าเป็นเชิงบังคืบ

ครันเมื่อพระองค์ด้ร้สขออนุญาตได้แล้วจึงทรงวิสันนาถึงชีวิตใคร ๆ ก็อาจทำลายได้ แต่หาไม่มีใครเลยอาจนำมาให้ได้เรื่องชีวิตซึ่งทุกรูปทุกนามยอมรัก และต้องต่อสู้อเพื่อป้องกันชีวิตของตน **ชีวิตซึ่งเป็นของประเสริฐ มีค่าและเป็นประโยชน์สำหรับบุคคลทุกรูปทุกนามแม้จะเป็นผู้มกน้อยปานใดก็ด้นั้นแหละ ชีวิตเป็นลาถอันประเสริฐสำหรับสัตว์โลกทั้งปวงที่มีเมตตา เพราะความเมตตาเสริมให้โลกเป็นที่รมเย็นต่อผู้ที่อ่อนแอ และเป็นเกียรติศักดิ์สำหรับผู้ที่มกกำลัง** พระองค์ด้ร้สแทนฝูงสัตว์ซึ่งมีปากอันพูดไม่ได้ด้วยพระวาจอันน่าเคารพ เพื่อช่วยโปรดสัตว์เหล่านั้นให้พ้นอันตราย พระองค์ทรงแสดงให้เห็นปรากฏว่า **มนุษย์ซึ่งวิงวอนให้พระเจ้าโปรดเมตตาตนเองนั้น ไม่มีความเมตตาสำหรับสัตว์ทั้งหลายซึ่งอยู่ใต้อำนาจความเป็นเจ้าเป็นใหญ่ของมนุษย์**

พระองค์ด้ร้สอีกว่า **สิ่งใดที่มีชีวิตยอมเกี่ยวข้องเป็นญาติกันทั้งสิ้น และว่าบรรดาสัตว์ซึ่งเรา่านั้น ได้อ่อนน้อมให้ประโยชน์แก่เรา คือนันนมและขนของมัน และมอบหมายความไว้วางใจให้อยู่ในมือของผู้ซึ่งพิชาติฆาตมัน อนึ่งพระองค์ได้ด้ร้สถึงสิ่งซึ่งพระคัมภีร์ได้สั่งสอนไว้โดยเที่ยงธรรมว่า "เมื่อมนุษย์ตายไปแล้ว บ้างก็ไปได้กำเนิดเป็นนก เป็นสัตว์จตุบาท และนก หรือจตุบาทกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ ปรกาถไฟที่ลอยไปในอากาศ จะกลายมาเป็นเพลิงอันสว่างไสว ก็แลการบูชายัญนั้นอาจทำให้การเวียนเกิดเวียนตายของวิญญานต้องหยุดชะงัก**

พระองค์ด้ร้สเพิ่มเติม "ไม่มีใครเลยที่อาจทำให้ดวงจิตของตนบริสุทธิ์ได้โดยอาศัยโลหิต หากเทพเจ้าทั้งหลายประเสริฐจริง โลหิตก็ไม่อาจทำให้เทพเจ้าเหล่านั้นสนุกสบายได้ หากเทพเจ้าไม่ดี โลหิตนี้ก็คงไม่ทำให้ดีขึ้นได้ การเอาบาปจนแม้แต่นักสีกเท่ากับผมเส้นหนึ่งของผู้ทำชั่วและทำผิดซึ่งต้องรับผิดชอบได้แต่ด้วยตนเองไปใส่เหนื่อศิระระของสัตว์ผู้หาความผิดมิได้นั้นยอมหาประโยชน์อะไรมิได้เลย เพราะต่างคนต่างต้องรับบาปบุญของตนด้วยตนเอง ตามส่วนมากหรือส่วนน้อยไม่เปลี่ยนแปลงของโลกซึ่งเป็นผู้แจกจ่ายความดีให้แก่ผู้ที่ทำดี ความชั่วให้แก่ผู้ที่ทำชั่วตามขนาดเท่าที่คนหนึ่งพึงรับจากกิริยา วาจา และความคิดของตนซึ่งเป็นการถ้วนถึ ถูกต้อง ไม่แปรปรวนและแน่นอน และซึ่งเป็นอันว่าอะไรทั้งปวงซึ่งเป็นไปในเบื้องหน้า ล้วนแต่เป็นผลซึ่งเนื่องมาจากสิ่งที่ล่วงมาแล้วแต่หนหลังทั้งสิ้น"

พระองค์ด้ร้สดังนี้ ด้วยพระวาจอันแสดงเมตตาจิตอย่างยั้ง และด้วยพระอาการอันมีสง่าราศีเกิดจากความสังเวชและความยุติธรรมจนเหล่านั้นบวชนั้นทำลายเครื่อง

ตกแต่งของตนเสียด้วยมือที่กำลังแปดเปื้อนไปด้วยเลือดแดงและจนพระราชเสด็จเข้ามาใกล้แล้วและประณมหัตถ์วันทนาการ

ถึงกระนั้นพระศาสตราจารย์ของเราก็ตรัสต่อไปเป็นคำสั่งสอนว่า “โลกเรานี้ก็ถึงซึ่งสันติสุขเพียงใด หากธรรมชาติที่มีชีวิตทั้งปวงอยู่ร่วมกันด้วยความโอบอ้อมอารี” และหล่อเลี้ยงตนเองแต่ด้วยสิ่งซึ่งบริสุทธิ์โดยไม่ให้มีการถึงเลือดออก ด้วยพันธุ์พืชสีเหลืองเป็นทอง ผลไม้สีงาม ๆ หย้าที่มีรสโอชาซึ่งงอกขึ้นสำหรับสัตว์โลกทั้งปวง น้ำอันสดใสก็พอที่จะหล่อเลี้ยงและแก้ความกระหายของโลกได้ด้วยอำนาจแห่งพระโอวาทอันประเสริฐ กระทำให้บังเกิดมีความเลื่อมใสขึ้นในเหล่านักบวชจนถึงกับพากันทำลายโศเภยาซึ่งมีไฟกำลังคุ และโยนเหล็กสำหรับทำการบูชาญไปเสียให้ห่าง ครั้นรุ่งขึ้นก็มีเจ้าพนักงานผู้ปวาร้องประกาศพระราชดำรัสฉบับหนึ่งนำออกโฆษณาทั่วพระราชธานี และจารึกประโยคข้อความไว้บนศิลาว่า “ด้วยพระราชามีพระราชประสงค์ดังนี้:-

“ตั้งแต่เดิมมาจนกระทั่งบัดนี้ ต่างคนต่างพากันพิฆาตฆ่าสัตว์เพื่อทำการบูชาญ หรือสำหรับเลี้ยงชีพของตนเอง ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป ขออย่าผู้ใดทำโลหิตให้ออกจากกายของสิ่งซึ่งมีชีวิต และอย่าให้ใช้เนื้อเป็นอาหาร เพราะบัดนี้เราเห็นแจ้งแล้วว่าชีวิตย่อมเป็นอย่างเดียวกันทั้งสิ้น และความเมตตา(ในเบื้องหน้า) จะมีแก่ผู้ซึ่งเมตตา” นี้แหละคือพระราชประสงค์ที่ทรงบัญญัติขึ้น ซึ่งตั้งแต่บัดนั้นสัตว์ที่มีชีวิตทั้งปวง คือมนุษย์ สัตว์เดรัจฉานซึ่งรับใช้มนุษย์และนกทั้งปวง ณ สองฟากแม่น้ำพระคงคาซึ่งพระมหาบุรุษเราเสด็จทรงสั่งสอนด้วยจิตเมตตาอันบริสุทธิ์ และพระโอวาทอันอ่อนหวานของพระองค์ก็ได้ประสพความสันติสุขทั่วกัน

ทั้งนี้ก็เพราะว่าพระทัยของพระศาสดาทรงมีเมตตาถึงแก่สิ่งทั้งปวงซึ่งมีกระแสชีวิตอันไม่ถาวร และตกอยู่ในอำนาจแห่งความรำเริง และความลำบากอย่างหนึ่งอย่างเดียวกันกับเราทั้งหลาย

อนึ่งในพระคัมภีร์ยังมีจารึกไว้อีกว่า “เมื่อกาลก่อนโน้น คราเมื่อพระพุทธเจ้าทรงกำเนิดเป็นพราหมณ์สำนักกอยุ ณ ยอดผานามว่ามุนดา ใกล้กับชนบทดาลิดด์ ความแห้งแล้งอุบัติขึ้นทั่วทั้งเมือง บรรดาต้นข้าวก็ตายเป็นต้นฟางก่อนที่มีความสูงพอที่ไถนาจะอาศัยเป็นที่ร่วมเย็นได้ ณ ที่ลาดกลางป่า ดวงอาทิตย์ดูดเอาน้ำจากหนองไปสิ้นเชิง บรรดาหญ้าและพื้นที่เขียวชอุ่มแต่เดิมมาก็เหี่ยวแห้ง และสารพัดสัตว์ป่าทั้งหลายก็ขัดเซพเนจรเพื่อหาอาหารเลี้ยงตนไปทุกทิศานทิศ”

ในกาลครั้งนั้น พระศาสตราจารย์ของเราทอดพระเนตรเห็นเลือดตัวเมียตัวหนึ่งนอนเหยียดหัวโหยทรมานอยู่เหนือก้อนศิลากลางแจ้ง ข้างเคียงหน้าผาอันร้อนจัด อำนาจแห่งความหิวกระทำให้ดวงตาของเลือดตัวนั้นเป็นแววเขียว ลิ่นอันแห้งก็ยื่นออกมาข้างนอกปากอันหอบเหนียวราวหนึ่งคืบและคางแพบ หนึ่งเหี่ยวแห้งติดกับซี่โครง เจกเช่นหลังคาจากที่ถูกน้ำฝนพุงยุบไปจนถึงข้อ กับมีลูก ๒ ตัว ซึ่งโดยความหิวอันกระวนกระวายก็รีบร่ำและดูดนมอันเหี่ยวแห้งปราศจากน้ำนม

ฝ่ายแม่เลือดซึ่งพอมันก็ลुบเสียลูกของมันซึ่งร้อนและเย็นสับสนให้ และโดยความรักซึ่งแรงกล้ากว่าความแค้นกลับขมกลืนเสียงคำรามคลั่งดุจฟ้าผ่าด้วยความเจ็บปวดไว้เสียได้ กลายเป็นเสียงครางกระหึ่มลั่นเหมือนดังฟ้าร้อง พलगเอาปากซึ่งกำลังอดอยากจดลงกับพื้นทราย

เมื่อทอดพระเนตรเห็นทุกขเวทนาอันสุดแสนดังนั้นก็ทรงรู้สึกสงสารและเมตตาอย่างพระพุทธเจ้าแท้ พระองค์จึงทรงนึกว่า “มีวิธีอย่างเดียวที่จะช่วยแม่สัตว์ร้ายอาศัยป่าตัวนี้ได้ เมื่อถึงเวลาสายัณห์แล้ว สัตว์แม่ลูกเหล่านี้จะต้องตายเพราะไม่มีอะไรจะกินอย่างแน่นอน คงจะไม่มีดวงใจของผู้ซึ่งมีชีวิตคนใดมีความเมตตาแก่สัตว์ซึ่งมอมไปด้วยเลือดของสัตว์ที่ถูกมันกัดฆ่า และซึ่งพอมลงก็เพราะมันไม่ได้ดูดนมรสของโลหิตนั่นเอง เอาเถิด!

ถ้าเรายอมเป็นอาหารของมันก็ไม่ใช่ตัวคนอื่นที่ต้องทรمانนอกจากตัวเราเองในการที่ตามใจตน ในวิธีที่แก้กล้าไปด้วยความเมตตาแล้วดังนี้”

เมื่อทรงรำพึงพียงนั้นแล้ว พระมหาบุรุษ(ซึ่งเมื่อเวลานั้นเป็นฤๅษี) จึงค่อย ๆ สละรองพระบาท ไม้เท้า สายธูรา(ตรงกับภาษาสันสกฤต ยชฺโฏปวีตร คือเส้นด้ายทำด้วยฝ้ายอย่างดี ๓ เกลียวพันกันเป็นเส้นเชือก สำหรับบุคคลชั้นสูงใ้การทำสายธูรา ทำให้เด็กใสเมื่อมีอายุได้ ๘ ขวบ ต้องทำกันมีพิธีใหญ่โต แล้วเด็กนั้นจึงได้ชื่อว่าเป็นพราหมณ์(Dvija) คือทำให้เด็กเป็นผู้บริสุทธิ์ขึ้น) ผ่าโพกศีรษะกับเสื่อ และเสด็จออกจากพุ่มไม้ ตรงไปที่พื้นทรายกลางตรัสว่า “ແนางพยัคชี นี้แน่! อาหารสำหรับเจ้า”

ในบัดเดี๋ยวนั้น เจ้าสัตว์ร่อแร่จวนสิ้นใจก็ออกเสียงคำรามแหลม เผลนไปห่างจากลูกของมัน ถ้าโถมไปเตะครบผู้สมั้ครรับอันตรายโดยเจตนาแล้วก็ฉีกกินเนื้อของพระองค์ด้วยเล็บเหลืองของมันซึ่งมันเหมือนกฤษชั้ยังอที่อาบไปด้วยเลือด! เสียงลมหายใจอันเร่าร้อนของนางสัตว์ร้ายตัวนั้นได้ดังประสานกับเสียงหายใจวาระที่สุดของพระองค์ผู้ทรงมีความเมตตาอันแก้กล้าพันประมาณ นี้แหละคือพระมหากฤษณาคุณอันหนึ่งของพระองค์ ซึ่งพระองค์มีมาแล้วตั้งแต่นานแสนนานก่อนวันนี้ อันเป็นกาลซึ่งโดยพระเมตตาอันเต็มไปด้วยความสงสาร พระองค์จึงได้ทรงสั่งสอนให้เลิกการบูชายัญอันเหี้ยมโหดที่เคยทำถวายแด่ทวยเทพผู้เป็นเจ้าได้

ฝ่ายพระเจ้าพิมพิสาร เมื่อทรงทราบพระบรมราชตระกูลและการเสาะแสวงหาความตรัสรู้ของพระมหาบุรุษของเรา พระองค์ก็ทรงอาราธนาให้ประทับอยู่ในราชธานีนั้น โดยพร้าทูลแก่พระองค์ว่าดังนี้ “ท่านซึ่งเป็นเจ้า ท่านมาทรمانด้วยความอดอยากเช่นนี้มิได้ดอก พระหัตถ์ของท่านมีไว้สำหรับถือพระขรรค์หาใช่สำหรับถือบาตรแสวงทานไม จงอยู่กับข้าพเจ้าผู้ไร้บุตรเพื่อสืบราชสมบัตินี้เถิด แล้วจงเผยแผ่ความเป็นปราชญ์อยู่ในอาณาจักรของข้าพเจ้า จนถึงวัยมรณะของข้าพเจ้า ท่านจะได้อยู่ในวังของข้าพเจ้าและข้าพเจ้าจะหาสตรีที่สวยมาให้เป็นพระชายา”

แต่พระสิทธัตถะก็คงตรัสยืนคำเป็นอย่างเดียวอยู่เสมอว่าดังนี้ “มหาบพิตรผู้ทรงเกียรติคุณยิ่ง บรรดาสิ่งทั้งหลายเหล่านั้นอาตมาเคยมีมาแล้ว แต่อาตมาได้สละเสียเพื่อแสวงหาความจริงซึ่งอาตมากำลังหาและจะหาต่อไปเสมอโดยไม่หยุดหย่อน จนแม้แต่พระราชวังสากระ (วังเนรมิตที่สวยงามและสุขยิ่ง) เปิดประตูรับรองอาตมาและปวงเทวีทั้งหลายจึงวอนให้อาตมาเข้าไปก็ดี

อาตมาต้องการสถาปนาวินิทยานาจักรแห่งธรรม อาตมาต้องการไปที่คยา (ตำบลที่ได้ตรัสรู้พระโพธิญาณ) และไพรพทกษั้รมีรินซึ่งหวังว่า ความสว่างความสว่างคงจะให้ปรากฏแก่อาตมาเพราะความสว่างเช่นนี้ยอมไม่ปรากฏ ณ ที่นี้ ซึ่งมีเหล่าฤๅษีผู้รู้ศาสตร์ (ไตรเพทเพทางคศานตร์) และมีผู้บำเพ็ญตบะด้วยความทรมานทั้งปวงจนกระทั่งกายทุพพลภาพลง อันกายนี้เป็นของจำเป็นที่วิญญาณพึงประสงค์ และถึงอย่างไรก็ตามมีความสว่างอันหนึ่งซึ่งอาจบรรลุถึงได้ แล้วก็จะเห็นความจริงและโดยแน่นอนทีเดียว “โอ! มหาบพิตรผู้มีไมตรีจิต ถ้าอาตมาได้พบความสว่างและความจริงนั้นแล้ว อาตมาก็จะกลับมาสนองคุณในการที่มหาบพิตรมีเจตนาดีแก่อาตมาดังนี้”

ครั้นแล้วพระเจ้าพิมพิสารก็ดำเนินช้า ๆ ไปสามก้าวรอบพระองค์แล้วน้อมกายเคารพที่พระบาท พลางอวยพรให้พระองค์ได้บรรลุถึงซึ่งผลสำเร็จ เมื่อเสร็จแล้ว พระองค์ก็ถวายพระพรลาเสด็จออกไปสู่สุรวิลา (สุรเวล) แต่พระวิญญาณของพระองค์ยังหาได้สำเร็จถึงซึ่งความตรัสรู้ไม่ ทั้งพระพักตร์ก็ชุ่มชื้นและทรงมีพระวรกายอ่อนแอลงเพราะเหตุแห่งความบำเพ็ญเพียรเป็นเวลาถึง ๖ ปี ถึงกระนั้นพระองค์ก็เสด็จแวะตามสำนักของอาฬารดาบสและอุทราดาบส (อุททกดาบส) กับ

ปริเฉทที่ ๖

มารวิชัย อภิสัมโพธิกถา

(พระมหาบุรุษทรงปรารภถึงการชนะมารและการตรัสรู้)

ณ กาลครั้งนั้น มีคฤหบดีใจบุญและมั่งมีคนหนึ่งซึ่งสมบรูณ์ไปด้วยปศุสัตว์ อาศัยอยู่ที่ริมแม่น้ำ ณ หมู่บ้านซึ่งมีนามว่าเสนาณิตตามนามแห่งครอบครัวของเขา บุรุษผู้นั้นดำรงชีพอยู่ด้วยความสุขสวัสดิ์และสันติภาพ คู่เคียงกับภรรยาของตน นามว่า สุชาดา (สุชาดา) สตรีผู้งามยิ่งกว่าสตรีอื่นๆ ผู้มีตาดำขำคมแห่งทุ่งนั้น นางเป็นคนอ่อนหวานและชื่อตรงเรียบๆ และน่ารัก จรรยาของนางสุขุม นางมีวาจาอ่อนหวานและดวงหน้ายิ้มแย้ม สิริรวมความก็คือ นางเป็นไข่มุกแห่งสตรีทั้งปวง ตั้งนั้นนางก็อยู่เย็นเป็นสุขโดยฐานที่เป็นผู้ปฏิบัติสามีของนาง ณ บ้านอันสุขสงบ สถานซึ่งเป็นแบบอินเดียมแท้ นางมีทุกข์แต่อย่างเดียว คือการไม่มีบุตรชายสักคนหนึ่งมาเกิดเป็นขวัญแห่งความสุขให้แก่การอยู่กินกับสามีของนาง

อนึ่งนางได้บนบานแก่พระนางลักษมี (เป็นพระเจ้าแห่งความมั่งมีและความเจริญ เป็นมเหสีของพระวิษณุ) มากมายหลายครั้งโดยมิได้รับผลและมากมายหลายราตรี เมื่อเดือนเพ็ญนางเดินฉวัดเฉวียน ๙ ครั้งๆ ละ ๙ รอบ โดยรอบลึงค์ (ศิลาปรกขยเป็นเครื่องหมายของอำนาจศักดิ์สิทธิ์ เมื่อบนบานแล้วจะได้รับผลสมปรารถนา ศิวลึงค์) มีข้าว พวงมะลิและน้ำหอมเป็นเครื่องสังเวยเพื่อขอให้บุตรชาย นอกจากนี้นางสุชาดา ยังบนแก่เทพารักษ์ผู้เป็นพระเจ้าแห่งป่าอีกว่า ถ้าความต้องการของนางถึงซึ่งสัมฤทธิ์ผลแล้ว นางจะถวายพระกระยาหารอันมีรสโอชาและดีเลิศใส่ถาดทอง ได้พฤกษชาติของเทพารักษ์นั้น เพื่อริมโอษฐ์แห่งทวยเทวทั้งหลายได้ดูดดื่มรสอาหารนั้นอย่างอิมเอบ ความต้องการของนางคราวนี้นั้นว่า ได้อย่างสมหวัง เพราะบุตรชายที่นารักคนหนึ่งได้มาเกิดกับนางซึ่งบัดนี้อายุได้ ๓ เดือนแล้ว

ฉะนั้นเพื่อแก่น นางจึง ไปสู่ศาลเทพารักษ์ โดยมีข้างหนึ่งถือสไบแดงเข้มซึ่งปกคลุมบุตรอันเป็นดวงแก้วแห่งหัวใจของนาง ส่วนอีกข้างหนึ่งนางประจงถือถาดและจานซึ่งบรรจุอาหารอันมีรสโอชาประณีตสำหรับถวายหมู่เทว

แต่นางระอาซึ่งได้รับใช้ให้ไปกวาดพื้นที่และพื้นด้ายสีแดงเข้ม ณ ต้นไม้ได้กลับมาหา นางพลางออกอุทานว่า “โอ! นายเจ้าขา! จงดูเอาเถิด พระเจ้าแห่งป่าได้มาสำแดงตนให้ปรากฏแล้ว ท่านนั่งอยู่ที่นั่น พระหัตถ์พาดเหนือพระขาน จงดูเถิด! รัศมีรุ่งโรจน์รอบพระนลาฏของพระองค์ พระองค์ช่างมีสง่าและศักดิ์ดานภาพ ในดวงพระเนตรอันวิเศษของพระองค์เสียนี้กระไร เป็นเอกलगยิ่งแล้วที่ได้มาพบพระเจ้าดังนี้”

ตั้งนั้นฝ่ายนางสุชาดาเมื่อคิดว่าพระองค์เป็นเชื้อวงศ์ของพระผู้เป็นเจ้า นางจึงน้อมกายลงด้วยอาการอันสิ้นเต็ม จวบพื้นธรณีแล้วก้มหน้าอันยิ้มแย้มของนางลง กล่าววา “ข้าขอประณต น้อมองค์พระผู้เป็นเจ้าที่ประทับอยู่ใต้ต้นไม้ และเป็นผู้โปรดประทานความสุขสวัสดิ์ซึ่งได้มีแก่ข้าพเจ้า ณ ที่นี้ ขอพระองค์จงโปรดรับของถวายอันเล็กน้อยของข้าพเจ้า คือจานน้ำนมขาวเหมือนหิมะ หรืออาจซึ่งแกะสลักมาใหม่เอี่ยมนี้เถิด” ว่าแล้วนางก็วางอาหารซึ่งบรรจุในจานทองแล้วรินน้ำมันอติลาซึ่งเป็นน้ำมันเกสรแห่งดอกกุหลาบที่นางใส่ขวดเจียรระโนลงยังพระหัตถ์ของพระมหาบุรุษ แล้วพระองค์ก็เสวยของที่ถวายโดยมิได้ตรัสอะไรเลยจนคำเดียว

ส่วนนางมารดาผู้ปลาบปลื้มยินดีก็หลีกไปอยู่เสียดห่างจากพระองค์ด้วยความเคารพ ก็เลอธรรมาชาติรสแห่งอาหารในจานนั้นเองวิเศษยิ่งจนพระองค์รู้สึกว่ามีพระกำลังและยังพระชนม

ชีพให้กลับคืนมาสู่พระองค์ ประดุจดังว่าราตรีกาลแลทิวากาลซึ่งพระองค์พยายามอดพระกระยาหารนั้น เป็นแต่เพียงสุมินนิมิตสำหรับพระองค์เท่านั้นประดุจว่า พระวิญญูณของพระองค์ฟื้นดิขึ้นพร้อมกันกับพระวรกายแล้วเคลื่อนไหวตนได้ใหม่อีก เหมือนนกตัวหนึ่งซึ่งเหนื่อยแล้วด้วยการบินเหนือทะเลทรายอันไม่มีที่สิ้นสุด มีความยินดีที่ได้พบแม่น้ำแห่งหนึ่งแล้วได้ชำระล้างคอและศีรษะของตนซึ่งเต็มไปด้วยฝุ่น

ฝ่ายนางสขาดามาเมื่อแลเห็นพระวรพักตร์อันทรงเกียรติของพระองค์ นางมีความเคารพพระองค์มากยิ่งขึ้นจึงทูลถามพระองค์ด้วยเสียงอันค่อยๆ ว่า “พระองค์เป็นเทพเจ้าจริงหรือ และของถวายของข้าพเจ้าเป็นที่พึงพอพระทัยของพระองค์แล้วหรือยัง?” พระมหาบรุษจึงตรัสถามไปว่า “อาหารอย่างใดซึ่งสุเจ้านำมาให้ดูข้า” “พระผู้มีบุญ” นางสขาดาทูลตอบ “ข้าพเจ้าได้เลี้ยงแม่โคไว้รัตนม ๖๐ ตัว และด้วยนมของแม่โคทั้ง ๖๐ ตัวนี้ ข้าพเจ้าใช้เลี้ยงแม่โคอื่นอีก ๕๐ ตัว และนมของแม่โคทั้ง ๕๐ ตัวนี้ ข้าพเจ้าเลี้ยงแม่โคอีก ๒๕ ตัว นมของแม่โค ๒๕ ตัว ข้าพเจ้านำไปเลี้ยงแม่โคอื่นอีก ๑๒ ตัว”

“ในที่สุดนมของแม่โค ๑๒ ตัวนี้ข้าพเจ้าใช้เลี้ยงแม่โคที่งามยิ่งและเป็นโคที่ดีกว่าโคอื่นๆ ทั้งฝูงอีก ๖ ตัว นมซึ่งข้าพเจ้าได้มาโดยทำนองนี้ ข้าพเจ้าต้มด้วยหม้อเงินกับแก่นจันทร์และเครื่องเทศอันละเอียด ข้าพเจ้าเติมข้าวซึ่งได้มาจากการเก็บเกี่ยวที่เลือกเฟ้น และปลูกในท้องนาอันไถคราดอย่างประณีตและซึ่งเมล็ดทุกๆ เมล็ดได้เลือกแล้วแม่นยำเหมือนไข่มุก”

“ดังนั้นแหละที่ข้าพเจ้าได้ทำด้วยน้ำใจอันกตัญญู เพราะข้าพเจ้าได้บนบานไว้ว่า ถ้าข้าพเจ้าได้บุตรชายมาเกิดแก่ข้าพเจ้าแล้วจะถวายเครื่องสังเวยเพื่อเป็นพยานแห่งความปลาบปลื้มยินดีของข้าพเจ้าที่ได้ต้นไม้อันของพระองค์ และบัดนี้ก็ได้รับบุตรชายแล้ว ในชั่วชีวิตของข้าพเจ้าจึงประสบแต่ความสุข”

พระมหาบรุษจึงค่อยๆ เปิดผ้าคลุมสีแดงเข้มออกและเอาพระหัตถ์ของพระองค์ซึ่งช่วยโลกให้พ้นจากทุกขวาลงบนศีรษะเด็ก แล้วตรัสว่า “ขอความสุขของสุเจ้าจงยืนนาน และบุตรของสุเจ้าจงมีความเจริญในชีวิตเกิด เพราะสุเจ้าได้ช่วยดูข้าซึ่งไม่ใช่เป็นเทพเจ้าแต่เป็นญาติคนหนึ่งของสุเจ้า เดิมทีก็เป็นเจ้าองค์หนึ่งและบัดนี้เป็นผู้เดินทางเพื่อแสวงหาความสว่างซึ่งส่องให้เห็นไม่ทราบว่ามีที่ใด ทั้งกลางคืนและกลางวัน และเป็นแสงสว่างซึ่งส่องความมืดที่มนุษย์เกลือกกลั้วอยู่ด้วยมลทิน ทำอย่างไรมนุษย์จึงจะรู้จักความสว่างนั้น ดูข้าคงแสวงหาความสว่างนี้ได้ ความสว่างอันนี้ได้มาส่องอยู่ที่ตาของดูข้าอย่างรุ่งโรจน์และอย่างน่าหวังแล้วในขณะที่เนื้ออันอ่อนแอของดูข้ากำลังตายไป แต่น้องสาวผู้โอบอุ้ม เนื้อหนังนั้นกลับได้รับความช่วยเหลือจากอาหารอันบริสุทธิ์ซึ่งได้รับมาจากสัตว์หลายต่อหลายทอดเพื่อให้ได้มีแรงซึ่งประทั้งชีพพดจเดียวกับชีวิตได้ดำรงต่อๆ มาเป็นหลายทอด เพื่อให้มีสภาพสูงขึ้นกลายเป็นสุขยิ่งขึ้น แล้วก็หาความสุขโดยล้างเสียซึ่งบาปแต่ก็เพียงที่มีชีวิตอย่างเดียวนั้น สุเจ้าเห็นว่าเป็นความสุขโดยล้างเสียซึ่งบาปแต่ก็เพียงที่มีชีวิตอย่างเดียวนั้น สุเจ้าเห็นว่าเป็นความสุขเพียงพอแล้วหรือ ความเป็นอยู่และความรักอาจเป็นการพอเพียงแล้วหรือ?”

นางสขาดาทูลว่า “พระองค์ผู้ทรงพระคุณธรรม ดวงกลมของข้าพเจ้านี้เล็กและหยาดฝนอันเล็กน้อยซึ่งชุ่มโชกทุกแห่งแต่เพียงน้อย แต่หยาดย่อยมาเต็มกลีบแห่งดอกเบญจมาศ เป็นการพอแล้วที่ข้าพเจ้ารู้สึกได้ว่าดวงอาทิตย์แห่งชีวิตส่องสว่างแก่สามีข้าพเจ้าให้อยู่โดยผาสุกและกระทำ ความแยมสรวลให้แก่บุตรชายของข้าพเจ้า อีกทั้งได้ส่งเสริมความสุขเสนาหาในเคหสถานของข้าพเจ้าให้มีอยู่เป็นนิตย์ ทุกวันเดือนปีอันเป็นชีวิตของข้าพเจ้าได้ผ่านมาพร้อมด้วยการซึ่งข้าพเจ้าได้ปฏิบัติการณ์แล้วโดยเต็มที่ พออุโรหทัย ไชแสงแดงเรือ ข้าพเจ้าก็ตื่นขึ้นเพื่อสวดมนต์บูชาพระเจ้าทั้งปวงและถวายธัญญาหาร อีกทั้งบำรุงรักษาต้นตุลสี(กะเพรา) แล้วก็แบ่งงานเป็นภาระให้แก่สาวใช้ของข้าพเจ้าทำ

ในเวลากลางวันสามีของข้าพเจ้าเกษียรเหน็ดอกของข้าพเจ้าแล้วหลับไหลไปในความฝันอันสันติสุข โดยได้รับความรำเพยแห่งลมของพัดที่ปิดโอบ และเมื่อรับประทานอาหาร ณ สนธยาการอันสงบเงียบ ข้าพเจ้าก็อยู่ใกล้เธอและบำเรอขนมแก่เธอ ครั้นแล้วเหล่าดาราทั้งหลายก็เปล่งรัศมีแจ่มจรัสเพื่อสนทนิตรา ภายหลังที่ได้สวดมนต์ ณ วิหารแล้วสนทนากับมิตรสหายแล้ว

ฉะนั้นแหละข้าพเจ้าจะไร้ความสุขอย่างไรได้ เมื่ออุดมด้วยพรและได้บุตรชายมากำหนดให้แก่สามีของข้าพเจ้า คือบุตรชายซึ่งมีอันน้อยจะนำวิญญูณของเธอไปสู่สวรรค์ เมื่อกาลจำเป็นเพราะคัมภีร์แจ้งไว้ว่า เมื่อบุคคลใดปลูกต้นไม้อันเพื่อให้คนเดินทางได้อาศัยร่มและชดบ่อสำหรับสาธารณชนแล้ว มีบุตรมาบังเกิดแก่บุคคลผู้นั้น เมื่อมรณะไปแล้วก็จะได้รับความสุข

ดังนั้นข้าพเจ้าจึงเชื่อตามซึ่งคำภีร์แจ้งไว้หน้าโดยน้ำใสใจจริงทีเดียว เพราะเหตุว่าข้าพเจ้าอ่อนรักว่าประชาชนผู้มีบุญทั้งปวงในสมัยโบราณ ผู้ซึ่งทำการติดต่อกับเทพเจ้าทั้งหลาย และรู้จักความสำคัญและธรรมรสกับหนทางแห่งบุญคุณและความสุขสันติภาพ

ฉะนั้นข้าพเจ้านึกว่า ความดีย่อมบังเกิดจากการกระทำดี และความชั่วมาจาก การกระทำชั่วอย่างแนบเนียน สำหรับทุกสิ่งทุกอย่างไม่ว่า ณ ที่ใดและเวลาใด เพราะข้าพเจ้าเห็นว่า ผลไม้ซึ่งมีประโยชน์ย่อมขึ้นจากเผ่าพันธุ์อันบริสุทธิ์ และสิ่งซึ่งขึ้นชมย่อมขึ้นจากพันธุ์ซึ่งมีพิษ ข้าพเจ้าเห็นว่า ความชั่วย่อมยังผลให้บังเกิดความแค้นเคือง และความอ่อนโยนกระทำให้เกิด ความไมตรี กับความพยายามกระทำให้บังเกิดความสงบสุขในชีวิตของเราครั้นเมื่อยาม ความตายได้มาถึง เราจะ ไม่มีความสุขเหมือนอย่างบัดนี้ทีเดียวหรือ บางทีจะสุขยิ่งกว่าเสียด้วยซ้ำ

เพราะเหตุว่า แม้นแต่ข้าวเมล็ดเดียวยังทำให้บังเกิดกอเขียวประดับต้นดอกลีลาดี ไข่มุก ๕๐ เมล็ดได้ และดอกดาราทองต้นจำปาขาวและสีทองยังซ่อนอยู่ในพุ่มไม้เล็กๆ สีหม่นๆ ปราศจากความสวย ข้าแต่พระองค์! ข้าพเจ้าร่ำอุแวว่าข้าพเจ้าอาจผจญความแค้นเคืองซึ่งจะสังหาร ความอ่อนน้อมพยายามและซึ่งจะทำให้หน้าต้องคลุกคละองฝนได้ หากบุตรชายของข้าพเจ้าถึง ซึ่งมรณะก่อนข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเข้าใจว่าดวงใจของข้าพเจ้าคงขาดสะบั้น ทั้งข้าพเจ้าหวังใจจะให้ ขาดสะบั้นเสียด้วย เมื่อดังนั้นข้าพเจ้าก็คงจะกอดบุตรซึ่งมรณะแล้วก็จะ ไปสู่โลกซึ่งเหล่านั้นาง ภริยาผู้กตัญญูทั้งหลายไปเพื่อตั้งหน้าคอยสามีของข้าพเจ้า แต่ถ้าหากว่า ความตายได้มาเรียก เสนานีผู้เป็นสามีของข้าพเจ้าก่อน ข้าพเจ้าจะขึ้นเหนือกองฟืน ตระกองศีรษะของเธอไว้บนटक ของข้าพเจ้าจดตั้งปฏิบัติมาแล้วเป็นนิจนิรันดร์แล้วข้าพเจ้าจะทำใจยินดีในเมื่อเชื้อไฟได้ดจอกอง ฟืนเป็นเปลวเพลิงรุ่งโรจน์ขึ้นอย่างรวดเร็ว แล้วมีควันอันหนาทึบ หมนเวียนอบอวลจนหายใจ ไม่ออก เพราะตามด้วยลักษณะแห่งพฤติกรรมดังนี้ ความรักของนางนั้นก็ทำให้วิญญาณแห่ง สามีของตนดำรงอยู่ได้ถึงล้านปีบนเบื้องสวรรค์ สำหรับเส้นผมเส้นหนึ่งๆ แห่งศีรษะของตน เพราะเหตุนี้เองพระองค์ผู้มีบุญในชีวิตของข้าพเจ้าจึงมีความสุข แม้ข้าพเจ้าจะไม่ลืมน่าชีวิตของ คนอื่นเศร้าโศกยากจนอ่อนแอและแค้นซึ่งเทพเจ้าทั้งหลายยอมสงสาร

แต่ส่วนข้าพเจ้าเอง ข้าพเจ้าพยายามปฏิบัติในสิ่งซึ่งเห็นว่าดี โดยความพึงพอใจและ ข้าพเจ้าดำรงชีพอยู่ในความเคารพต่อพระบัญญัติโดยหวังว่าสิ่งซึ่งถึงจะมาและจะต้องมาถึงตน ในภายภาคหน้านั้นคงจะเป็นสิ่งที่ดี พระมหากษัตริย์ตรัสว่า “สุเจ้าให้ความรู้แก่ครุทั้งหลาย คำ ชี้แจงอันง่ายๆ ของสุเจ้าปราดเปรื่องยิ่งกว่าวิชาอันหนึ่ง จงยินดีในความโง่ของสุเจ้าเกิด เมื่อสุ เจ้าได้รู้ทางแห่งความยุติธรรม และหน้าที่อันควรแก่ตนดังนี้แล้ว จงเจริญเหมือนดอกไม้ โดย ให้ความร่มรื่นแก่บุตรของตน ภายใต้อาการร่มเย็นของสุเจ้า แสงสว่างที่แรงกล้าแห่งความ จริงไม่เหมาะแก่ใบอันอ่อนละมุนซึ่งต้องคล้อออก ณ ภายใต้อาการพัดพวยพัดอื่น และจะงอกเงย ผลิตดอกออกผลในภายภาคชีวิตอื่น สุเจ้าซึ่งได้นับถือบูชาๆ ก็นับถือสุเจ้าซึ่งมีใจดีอย่างวิเศษ สุ เจ้าซึ่งรู้จักหนทางได้โดย ไม่รู้สึกเลย เช่น นางนกพิราบซึ่งถูกความปฏิบัติพหุพาให้กลับคืนยังรัง ของตน สุเจ้าแสดงให้เห็นว่า เหตุใดจึงมีความหวังไว้สำหรับมนุษย์ และให้เห็นว่าวิญสงสารแห่ง ชีวิตนั้นเกี่ยวกับเจตนาของบุคคลอย่างไร ความสงบสันติภาพจงมีแก่สุเจ้า และบำเพ็ญความสุข ใ้แก่สุเจ้าเกิด ให้ดูข้าได้บรรลุถึงซึ่งผลสำเร็จดังความปรารถนาแล้วของสุเจ้าด้วย ผู้ซึ่งสุเจ้า มาตรหมายว่าเป็นเทพเจ้าพระองค์หนึ่ง ขอวิงวอนให้สุเจ้าเอาใจช่วย ให้ความหวังนี้สำเร็จผล ด้วย”

“ขอพระองค์จงได้สำเร็จกิจของพระองค์เกิด”นางว่าพลางมองบุตรของตนด้วยความรัก ซึ่งยื่นมือไปสู่พระมหากษัตริย์เหมือนหนึ่งเคารพต่อพระองค์และซึ่งบางทีจะรู้ เหมือนอย่างเด็กทั้ง ปวงที่รู้ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงซึ่งเราไม่อาจรู้ได้ ฝ่ายพระองค์ทรงลุกขึ้นเพราะมีพระกำลังขึ้นโดย อาหารอันบริสุทธิ์ที่พระองค์ทรงเสวยแล้วก็เสด็จไปสู่ต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่ง คือต้นโพธิ์(ไม่รู้รูปร่าง ไรยและคงจะอยู่ประหนึ่งว่าเป็นศรีแห่งโลกเสมอไป) คงเป็นบัญญัติแห่งโชคชะตา ความจริงจะ มาเผยให้ปรากฏแก่พระมหากษัตริย์ ณ ภายใต้อาการโพธิ์นั้น บัดนี้องค์พระมหากษัตริย์ทรงทราบสิ่งนี้ แล้ว อึ่งพระองค์อย่างก้าวเสด็จไปทุกๆก้าว แสดงสง่าและความมั่นคง จนถึงต้นไม้แห่งธรรม วิทยาราศี โอ! มนุษย์โลกทั้งหลาย! จงปลอบปลื้มยินดีเกิด พระมหากษัตริย์เสด็จมา ณ ภายใต้อ

ต้นไม้แล้ว เมื่อพระองค์ทรงดำเนินถึงเงาร่มอันกว้างใหญ่ ภายใต้กิ่งก้านสาขาซึ่งแน่นเหมือนระเบียบอันมีต้นไม้เป็นเสาตั้งค้ำอยู่ และได้พุ่มไม้อันเขียวชอุ่มสดใส แม่พระธรณีซึ่งรู้ในพระคุณธรรมกับข้าพระองค์ด้วยการทำให้หญ้าอ่อนเขียวละมุนละไม งอกขึ้นใต้พระบาทของพระองค์ พร้อมทั้งดอกซึ่งมีรสคุณ

ฝ่ายกิ่งก้านของต้นไม้โพ้นนั้นก็น้อมลงมาเหมือนหนึ่งเป็นร่มกันพระองค์ กระแสพระพายอันสดชื่นหอมหวานด้วยกลิ่นแห่งดอกบัวไชยมาจากแม่น้ำ โดยบาร์มีแห่งเทพผู้เป็นเจ้าของแห่งสินธุ ดวงตาอันกว้างอย่างตื่นตกใจแห่งสรรพสัตว์ซึ่งอาศัยป่า เช่น เสือดาว หมูป่าและเนื้อทรายซึ่งต่างล้วนแต่มีความสงบสุข ณ เย็นวันนี้จะจากถ้ำหรือพุ่มไม้ก็ดี ก็ได้ประสบพบพระวรพักตร์อันมีสิริของพระองค์ เหล่าซึ่งมีพิษเลื้อยออกจากรูอันเยือกเย็นของตนแล้วก็ก้มเศียรเพื่อเป็นการเคารพพระองค์ เหล่าผีเสื้อต่างๆ ก็โบกปีกสีฟ้าสีเขียวหรือเหลืองเพื่อโบกพัดพระองค์ เขียวตัวร้ายปล่อยอาหารของตนทิ้งเสีย พลาญออกเสียงร้อง หนูลายกระโดดไปมา ณ กิ่งไม้เพื่อดูพระองค์ นกซึ่งขยับคอบอยู่ ณ ริมรั้วซึ่งไกวแกว่ง กิ่งกวาง นกดูเหว้าขับร้องด้วยเสียงเสนาะของตน นกพิราบร่อนรอบบริเวณจนแม่แต่สัตว์เลื้อยคลานก็รู้สำนึกและเบิกบานใจ เสียงของแผ่นดินและสวรรค์ร้องซ้องสรรเสริญเป็นเสียงเดียวกัน

เป็นทำนองว่า “ท่านผู้มีศักดิ์แลผู้เป็นปียมิตร์! พระองค์ผู้ช่วยทุกข์โดยความรักโลก! พระองค์ซึ่งชนะแล้วซึ่งความโกรธและความเย่อหยิ่ง ความอยาก ความกลัวและความสงสัย พระองค์ซึ่งบำเพ็ญพระองค์เพื่อประโยชน์แก่คนทุกคนและสัตว์โลกทั้งปวง จงไปยังต้นไม้ที่นี้เถิด สัตว์โลกอันเศร้าโศกขออวยพรแก่พระองค์ พระองค์ผู้เป็นพระพุทธรเจ้าซึ่งจะบรรเทาทุกข์ของโลกจงเสด็จไปเถิด พระองค์ผู้ทรงศักดิ์และน่าเคารพบูชา จงบรรลุลความมีชัยครั้งสุดท้ายสำหรับข้าพเจ้าทั้งหลาย พระราชาและผู้เป็นจักรพรรดิอันใหญ่ยิ่ง กาลเวลาของพระองค์มาถึงแล้ว นี่แหละราตรีกาลซึ่งมนุษย์หลายศตวรรษได้รอคอย”

“ดังนั้นแล้วก็ถึงซึ่งราตรีกาล ในเวลาเดียวกับที่พระมหาบุรุษประทับนั่งใต้ต้นไม้ แต่เจ้าแห่งราตรีคือมารซึ่งรู้ว่าพระองค์ประทับอยู่ในที่นั้นเพื่อจะได้ช่วยมนุษย์ เมื่อกาลเวลาได้มาถึงซึ่งพระองค์จะต้องค้นหาความจริงเพื่อช่วยเพื่อช่วยโลกให้พ้นทุกข์ก็ออกคำสั่งแก่บรรดาเจ้าแห่งความชั่วทั้งปวงทันที บรรดาปิศาจทั้งปวงซึ่งเป็นศัตรูของความดีและความสว่างจึงออกจากขมุนรกอันลึกแล้วขมุนมกัน คือ **อติ ตฤชณะ รากะ กับบริวารคือความโลภหลง ความเกลียดชัง ความโง่เขลา ความไม่ประมาทกับอีกเหล่าสาขาแห่งความแค้นความมิดมนอนธการและความกลัว**ทั้งหลายเหล่านี้ ล้วนเกลียดพระมหาบุรุษและพยายามทำให้พระองค์หวั่นไหวพระทัยและไม่มีใครเลยจนแม้ผู้เป็นจอมปราชญ์ไม่รู้ว่ามีปิศาจเหล่านี้ใช้วิธีใดผจญกับพระมหาบุรุษในคืนวันนั้นเพื่อกำจัดความจริงให้ห่างเสียจากพระองค์ บางทีในท่ามกลางความหวั่นไหวของพายุ กองทัพปิศาจก็กระทำให้อุสนีบาตก็มปนาทหวาดหวั่นทั่วทั้งเวหา

อีกทั้งทำให้ฟ้าแลบแปลบตาเหมือนดังหอกคดกริชซึ่งจะชั้ดทำลายฟ้าสีแดงเข้มให้แหลกลาญ บางทีโดยอุบายและคำพูดอัน ไพเราะ ปิศาจเหล่านั้นก็กระทำให้ปรากฏรูปซึ่งงามอย่างมารยาขึ้น ณ ท่ามกลางแห่งไปไม้อันแน่นิ่งและให้บังเกิดสำเนียงเสียงขับร้องอันยั่ววนและเสียงเยนเยือกแห่งความเสนาหา บางทีก็ล่อลวงพระองค์โดยถวายนานาด้วยอุบายอันแยบยล ปิศาจเหล่านั้นก็แสดงแก่พระองค์ให้ปรากฏเป็นว่าความจริงนั้นไม่มีค่าประโยชน์อะไร แต่บรรดาการต่อสู้ทั้งนี้จะเป็นอาการซึ่งปรากฏออกมาอย่างซึ่งแลเห็นได้จริงก็ดี หรือพระมหาบุรุษพระองค์ทรงต่อสู้วิญญาณอันชั่วร้ายเหล่านั้นอยู่ในพระทัยอันลึกซึ่งของพระองค์ก็ดี เชิญท่านพิจารณาเถิด ข้าพเจ้าจะกล่าวตามที่จารึกไว้ในคัมภีร์โบราณเท่านั้นเอง

บาปอันอกุศล ๑๐ อย่างก็มาถึง คือ มิตรอันคักดานภาพของมาร หมู่เทวดาแห่งความชั่วตัวแรก คืออิตตวาทะ ผู้เป็นบาปแห่งการเห็นแก่ตัวเองซึ่งพอใจแต่ชมหน้าของตนเองดังรูปในกระจกอยู่ในโลกรู้ว่า “อาตมา” และอยากได้ยินโลกกล่าวว่า “อาตมา” และอยากเห็นสิ่งทั้งหลายวอดวายลงด้วยในเมื่อตนตกทุกข์ยาก “ถ้าผู้เป็นพุทธะ” มันกล่าว “จงปล่อยคำทางในความมิดเถิด เป็นการพอเพียงแล้วที่ผู้เจ้าเป็นผู้ที่ไม่เปลี่ยนแปลง จงลุกขึ้นเถิดแล้วรับความสุขจากข้าพเจ้าทั้งหลายซึ่งจะไม่ต้องผจญความเปลี่ยนแปลง ความรำคาญและการต่อสู้ที่นี้เถิด” แต่พระมหาบุรุษตรัสตอบว่า “ความยุติธรรมของเจ้านั้นน่าเกลียดน่าชัง ความไม่ยุติธรรมเป็นของ

อัปรีย์ จงไปล่อลวงผู้อื่นที่เห็นแก่ตัวของตนเองนั่นเถิด”

ครั้นแล้วเจ้าตัวสงสัระเวง คือตัวบาปมสาอันน่าชิงก็มากระซิบที่พระโสดแห่งพระมหา
บุรุษว่า “ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนแต่ความฝัน และสิ่งที่เหลวไหลก็คือวิทยาแห่งความทะเยอทะยานใน
สิ่งเหล่านั้น สุเจ้าพยายามหาสิ่งที่เป็นแต่เพียงเงาเท่านั้น จงลุกขึ้นเถิดแล้วไปเสียจากที่นี่ ไม่มีผล
อะไรดี ยิ่งไปกว่า ไม่ปรารถนาหรือการเฉยต่อสิ่งต่างๆ ไม่มีอะไรมาช่วยมนุษย์ได้เลย และ
มนุษย์ก็ไม่สามารถบังคับล่อเรียนวนซึ่งหมนเสมอให้หยุดได้”

แต่พระมหาบุรุษของเราตรัสตอบว่า “เจ้าไม่มีฤทธิ์ที่ต้องมาเกี่ยวข้องกับเรา วิจิกิจฉา
(ความสงสัยหรือระเวง) เจ้าโกหก! เจ้าผู้ซึ่งเป็นศัตรูอันร้ายยิ่งของมนุษย์” ในลำดับที่ ๓ เจ้าตัวบาป
ซึ่งเป็นมูลอำนาจของความเชื่อถืออย่างโง่เขลา คือ สิลัพพตปราคมาสซึ่งเป็นแมมดซึ่งในบาง
ประเทศได้รับความห้อมล้อมเชื่อถือจากคนชืออย่างเต็มตัว แต่ซึ่งกระทำกมลมารยาอยู่เป็น
เนืองนิตย์เพื่อล่อลวงวิญญาณด้วยให้เขินสรวงและบนบานต่างๆ โดยถือลुकुकญแจสำหรับปิด
นรกเปิดสวรรค์อยู่ในมือของมัน “สุเจ้ามีความกล้าหาญอยู่หรือ” มันว่า “ลองทำลายคัมภีร์ต่างๆ
ของเรา และจงลองล้มพระเจ้าของเราเสียสิ จงทำให้โบสถ์ไม่มีคนเข้า แล้วจงทำลายบัญญัติซึ่งสั่ง
สอนนักบวชและอุ้มชูพระราชอาณาจักรนั้นให้ได้สักหน่อยเถิด”

พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “สิ่งที่เจ้าขอให้เราทำลายนั้น เป็นแต่เพียงรูปการที่ใช้ได้ชั่วคราว
เท่านั้น แต่ความจริงนั้นเป็นสิ่งที่ถาวรนิรันด จงกลับไปสู่ความมืดของเจ้าเถิด”

ครั้นแล้วเจ้าตัวล่อลวงบรมเจ้าเล่ห์ก็เดินเข้ามาอีกอย่างไว้ภูมิคือกามาเจ้าแห่งความ
อยากซึ่งมีอำนาจจนกระทั่งเทพเจ้าทั้งหลาย เจ้าแห่งความหลง ราชาธิปไตยแห่งราชอาณาจักร
ของความสนุกรื่นเริง มันเดินมาพลาทหั่วระ ภายใต้งันไม้เถื่อนทองคำประดับด้วยดอกไม้สี
แดงและลูกศรแห่งความอยากซึ่งเปลวไฟอันกล้า ๕ เปลว สำหรับให้ทีมแห่งหัวใจซึ่ง
มันพุ่งไปถูกอย่างร้ายแรงเสียยิ่งกว่าหอกที่ไสยาพิษ และโดยรอบของมันก็มีภาพที่งามเพริศพรัง
ในดวงตา และริมฝีปากล่อเอี่ยมเยียมยอดซึ่งร้องเพลงเป็นบทบาทอันยิววนชวนสวาทอันเป็น
บทบาทของความเสนหาประสานกันกับเสียงดนตรีอันไพเราะจากเครื่องดนตรีซึ่งแลไม่เห็น ก็
มาถึง ณ ที่อันวิเวกวังเวงนี้อีก

แต่ละอย่างล้วนประกอบด้วยความกำหนัด จนราตรีกาลมื่อการเสมือนหนึ่งว่าสงบ
เสงี่ยมเพื่อฟังมัน และเหล่าดาราและดวงจันทร์เหมือนจะไม่โคจรต่อไปในระหว่างที่มันขับร้อง
บทบาทความยิววนเพื่อล่อลวงให้เสียพิธีของพระมหาบุรุษและทูลแก่พระองค์ว่า “ผู้ซึ่งจะต้อง
ตาย จะหาอะไรให้ดีเลิศกว่าความต้องการของตนในไตรโลกอันกว้างใหญ่ซึ่งมีความสวยงาม
และกลืนสுகนธยวนยิว ไม่ได้แล้วและไตรโลกนี้จะไม่มีอะไรดีกว่าดอกกุหลาบซึ่งเป็นพลอย
ทับทิมแห่งความเสนหา เปล่าไม่มีอะไรเลยที่จะมีค่าเกินกว่าความสำราญชินบานด้วยรูปกายซึ่ง
มายิววนแก่จักษประสาทให้ปรากฏหนทางและกามแห่งบุคคลที่ต้องรักซึ่งเป็นความกลมกล่อม
อย่างไม่มีที่บกพร่อง แม้จะมีความรู้สึกระหว่างวิญญาณกับวิญญาณก็ดี ความกลมกล่อมอัน
ยิววนก็กระทำความกำหนัดให้แก่โลหิตของเรา และความเจตนาของเรารู้สึกบูชาและต้องการ
โดยรูว่านั่นแหละที่ดีกว่าอะไรทั้งหมด เป็นสวรรค์อันแท้จริงซึ่งมนุษย์ที่จะต้องตายจะได้รับ
ความสุข เช่นเดียวกันกับเทพเจ้าผู้สร้าง และผู้เป็นใหญ่ เป็นของขวัญที่ดีกว่าของขวัญทั้งปวงซึ่ง
ผลิตเปลี่ยนให้ใหม่อยู่เสมอและซึ่งมีค่าดีพอที่จะยอมลำบากตั้งพันอย่างเพื่อให้เป็นผลสำเร็จ
เพราะใครบ้างที่ได้รับความทรมาณ เมื่อแขนอันละมุนละไมมาสวมกอด และเมื่อตลอดชีวิตของ
เราก็มิแต่ความสุขเป็นเอก และโลกทั้งมวลดำรงเพื่อเป็นความกระสันอันแรงกล้าสำหรับตน”

หรือถ้าจะผูกเป็นกลอนก็คงมีเนื้อความว่า:-

*“มนุษย์ผู้เวียนวนวิฏสงสาร
จะต้องการอะไรยิ่งไปกว่า
ต้องการเห็นแต่ความงามนัยน์ตา
ต้องการกลืนสுகนธยิววนใจ
กลืนกุหลาบซาบซาบมานประสาท*

กลืนได้อาจเทียบเทียบเปรียบเทียบได้
เป็นกลิ่นซึ่งพึงหน่วงดวงหทัย
ให้ใฝ่ในเสนหากามารมณ์
ความสำราญบานใจไม่มีค่า
เท่าเห็นกายาหญิงไร้สิ่งห่ม
เพราะได้เห็นรูปโฉมนำโลมขม
ด้วยความกลมกล่อมสะอากอย่างยียวน
ความกลมกล่อมย้อมนำความกำหนัด
เร้ามันสเร้าตันทหาพาบั้นป่วน
เร้าโลहितเร้ากระสันให้ริญจวน
ทั้งสิ้นล้วนเร้าใจให้เฟื่องฟู
ฤทธิเร้าเตือนเหมือนได้ไปสวรรค์
คือภพชั้นที่พระเจ้าอยากเข้าสู่
ก็เหตุใดโคดมบรมครู
จึงไม่รู้ทางไปทิศล้ำกัน
กลับมานั่งทรกรรมทนลำบาก
เว้นเสียจากเร้าใจให้กระสัน
หรือสุขกามารมณ์ไม่สมกัน
กับสวรรค์สุขซึ่งจะพึงดล
ใครเดือดร้อนเพราะกรณารีกอด
สำออยยอดให้สุขทุกขมขน
สุขเช่นนี้ควรไผ่หาใส่ตน
ทั้งสากลภพหล้าห่างเอย”

นี่แหละคือเพลงที่มันขับร้องพร้อมด้วยมืออันแสนงอน ตาอันเปล่งปลั่งไปด้วยเปลวแห่ง
เสน่ห์ และความยิ้มแย้มยียวนและเมื่อเวลาตื่นรำเพื่อยั่วตณหามันก็ห่มกายของมันแต่เพียงครึ่ง
ตะโพก และอวัยวะอ่อนนุ่มของมันดุดังดอกไม้ตูมครึ่งเดียวที่เผยให้เห็นสี แต่ยังไม่ช่อนเกสรใน
ของมันอยู่ขณะนั้น ไม่มีความงามใดเลยที่มายั่วชวนความกระสันให้ปรากฏแก่จักขุประสาท
เท่ากับความงามของเหล่านางพอนรำในที่มืดซึ่งขยับเขยื้อนมาใกล้กับต้นไม้ ถ้าดูทีละคน ตาคณ
ดูล้วนแต่จะเห็นงามยิ่งยิ่งกว่านางที่เห็นแล้วก่อน พนางรำพันว่า “โอ้! พระมหาสิทธิธัตถะ!
ข้าพเจ้ามาหาพระองค์ จงลืมนรจากปากของข้าพเจ้าและจงทดลองดูความเป็นสาวของข้าพเจ้า
ว่าน่าพิศवासหรือไม่”

ครั้นแล้วเมื่อไม่มีอะไรเลยที่อาจกระทบกระเทือนดวงพระหทัยของพระมหาบุรุษของ
เราได้แล้ว เจ้าตัวกามก็กวัดแกว่งธนูวิเศษของตน และทันใดนั้นหมูนางพอนก็หลีกออก แล้วมี
ภาพนางหนึ่งมาปรากฏขึ้นอีก งามยิ่งและเพริศพรึงยิ่งกว่านางทั้งปวงเดินเข้ามา โดยให้ปรากฏ
เป็นภาพของพระนางศรียโสธรา ดวงเนตรซึ่งเอิบอาบไปด้วยน้ำอัสสขล แสดงให้ปรากฏว่ามี
ความพิสมัยอย่างสุดสวาท แขนทั้งสองที่เหยียดยื่นให้ไปยังพระองค์ แสดงว่าระทมทุกข์แสน
สาหัส และด้วยศัพท์สำเนียงอันละห้อยโหนหวาน ภาพอันงามนั้นก็เรียกพระนามของพระองค์
และสะอื้นว่า “ทุกกระหม่อมเจ้าข้า! หม่อมฉันจะตายเพราะพระองค์ทอดทิ้งนี้แล้ว สวรรค์อะไร
เล่าซึ่งทรงเห็นว่าเทียบเท่ากับสวรรค์ซึ่งได้ประสพด้วยกัน ณ ริมแม่น้ำโรหิตีอันใสสะอาด ใน
ราชสำนักเกษมสถานตั้งตั้งแต่หลายปีอันร้ายกาจ หม่อมฉันต้องวิโยคโศกาเพราะพระองค์เสด็จ
กลับเสียเถิด”

“พระสิทธิธัตถะเสด็จกลับเสีย! หรือมิฉะนั้นอย่างน้อยจงจมพิตริมพระโอษฐ์ของหม่อม
ฉันเสียใหม่ และได้ทรงโปรดให้หม่อมฉันอิงแอบแนบกาย ณ พระอุระของพระองค์อีกครั้งหนึ่ง
เถิด แล้วความฝันอันหาผลมิได้ก็จะสิ้นสูญไป จงทอดพระเนตรเถิด หม่อมฉันมิใช่ผู้ซึ่งพระองค์
เสนหาดอกหรือ!” แต่พระมหาบุรุษตรัสว่า “โดยความรักอันละมุนละม่อมแก่ผู้ซึ่งเจ้าปลอมตัว
มา ทำให้เหมือนเขาซึ่งเป็นมารยาอันเป็นแต่เพียงเงาแห่งความงามและความเสน่ห์ดังนี้นั้น
อุบายของเจ้าหาบังเกิดผลอะไรมิได้เลย เราไม่แข่งเจ้า เจ้าซึ่งทำเป็นรูปทรงอันมีค่ายิ่ง แม่เจ้าจะ

เป็นเหมือนอย่างอาการทั้งปวงซึ่งปรากฏอยู่เหนือพื้นธรณีนีก็ดี จงกลับกายของเจ้า ไปสู่ที่สว่าง
เรืองเสียใหม่เถิด” ครั้นแล้วก็มีเสียงก้องขึ้นในป่า และหมู่กายอันวิไลลักษณ์ทั้งมวลก็ค่อยๆ
อันตรธานไปพร้อมกับธงแห่งเปลวไฟซึ่งลอยลิว และชายเสื้อซึ่งจางหายไปในาอากาศ

ต่อมา ภายใต้อันขมกขมัว และในเมื่อมีศัพท์สำเนียงเสียงพายุฝนโบกพัด เริ่มซัดมา
เจ้าตัวบาปตัวที่ร้ายกาจยิ่งซึ่งเป็นกองระวังหลังแห่งเจ้าตัวบาปทั้ง ๑๐ ก็มีอีก ตัวบาปที่ ๑ คือ
ปฏิฆะ เจ้าพยาบาท มีงูพันรอบอกของมันซึ่งคุดน่านมอันมีจากนมายานของมัน และขุฟอรุคน
กับเสียงต่ำแข่งอย่างแตกตื่น มันกระทำความรำคาญให้แก่องค์ผู้มีบุญได้ไม่มากมายอะไร
เพราะด้วยดวงพระเนตรอันสงบของพระองค์กระทำให้ริมฝีปากอันขมขื่นของมันอ่อนลง และ
ทำให้งูดำต้องบิตตัวของมันแล้วหดเขี้ยวของมันเสีย

ครั้นแล้วรูปราคะ เจ้าตัณหาในทางประเวณี ตัวบาปอันลามกไคร่ด้วยความคลั่งในความ
สังวาส เป็นความสำราญทำให้ลืมเสียซึ่งความดำรงชีพ ต่อจากมันก็มีเจ้าตัณหาแห่งความไคร่มี
ชื่อเสียง คือออรุปราคะ ซึ่งโดยอาการกิริยาอันสุขุมของมันล่อให้คนดีกลายเป็นคนเสีย เป็นที่เกิด
แห่งความกลั่นกล้า แห่งการสงครามและความเหนียว

ต่อจากนั้นก็มาโน เจ้าความหยิ่ง เจ้าปีศาจแห่งความจองหอง แล้วก็เจ้าตัวรักตนเองนาม
ว่า อหริจะ แล้วเจ้าตัวโง่งซึ่งห้อมล้อมไปด้วยสัตว์สี่ล้อคลานและสัตว์บินอันน่าเกลียดสารเลว
ไม่สมประกอบอย่างคางคกและค่างคาวก็มาถึงซึ่งเป็นที่เกิดแห่งความกลัว

และความมอดดิธรมนามว่า อวิทยา (หมายความว่าความโง่เขลา ความเปลอ เห็นสิ่งที่ไม่ถาวร)
ตัวแม่มดอันน่าเกลียดซึ่งเมื่อมันปรากฏมานั้น กระทำให้ราตรีกาลมืดยิ่งไปอีก และภูเขาที่
สนั่นหวั่นไหวด้วยอำนาจของมัน พายุร้ายคะนองลำพองพัดและเมฆก็กระจายละลายเป็นฝน
ตกลงมาอย่างทำใหญ่ ดวงดาราทกจากฟ้า แผ่นดินไหวเหมือนกับว่าถูกไฟจี ญ แผลซึ่ง
เหวอะหะ

ท้องฟ้าซึ่งรัวบเวไปด้วยสายฟ้า แลบกระพือเต็มไปด้วยเสียงอื้ออึง เสียงร้องอันน่า
อนาถ และเสียงหมาเห่าหอน หน้าตาอันเหี้ยมโหดดุถึงถึง และหน้าผากอันกว้างใหญ่
สะพรั่งแล้วและผิงผายคือ หมู่เจ้าแห่งนรกซึ่งมาจากใต้บาดาลและนำบริวารของมันมาเพื่อ
ล่อลวงพระศาสดาจารย์ แต่พระองค์หาได้กังวลด้วยไม่

พระองค์ยังคงประทับด้วยพระวรลักษณอันบริสุทธิ์ของพระองค์อยู่ เพราะพระองค์มี
คุณธรรมอันบริสุทธิ์ของพระองค์เป็นเครื่องป้องกัน ดจดอันที่แข็งแรงบริสุทธิ์พร้อมด้วยประต
และป้อมปราการ และพฤษชาติอันศักดิ์สิทธิ์ คือต้นโพธิ์นั้นก็ไมไหวติงด้วยอำนาจแห่งพายุ ทั้ง
ใบก็แววับอย่างปกติจในยามราตรีกาลซึ่งสว่างไสวไปด้วยแสงของดวงจันทร์คราเมื่อไม่มีลม
เฉื่อยแม่แต่น้อย มากกระทำให้หยาดน้ำค้างตกลงมา เพราะความอึ้งมีเหล่านี้คะนองลำพองล้นอยู่
นอกเขตเงาแห่งกิ่งใบทั้งมวลของต้นโพธิ์นั้น

ครั้นกาลกำหนดระยะที่ ๓ แผ่นดินก็สงบเรียบ ฝูงปีศาจวายร้ายทั้งปวงก็หนีไปสิ้น และ
ลมเฉื่อยก็พัดมาทางภายใต้วงจันทร์ซึ่งฉายแสงอยู่สลัวๆ ครั้นแล้วพระมหาบุรุษก็บรรลซึ่ง
บุพเพนิวาสานุสติญาณ พระองค์ทรงแลเห็นทางแห่งความเป็นอยู่ในโลก ทุกๆ โลกซึ่งไกลยิ่ง
และยิ่ง ไกลๆ ออกไปอีก โดยอาศัยวิมซึ่งส่องเหมือนมนษยชาติ และทรงระลึกชาติของพระองค์
ที่ได้ล่วงแล้วมาในทุกๆ พิกพว่า มีจำนวนห้าร้อยห้าสิบชาติประดุจคนเดินทางซึ่งกำลังพัก
เหนื่อยอยู่บนยอดเขา กำลังมองดูมรรคาขรุขระซึ่งตนได้เดินมาตามแนวหน้าผาเหวและป่า
สมทมซึ่งเมื่ออยู่แต่ไกลก็คล้ายเช่นจุดดำหรือตามหนอง น้ำใสจนดูเหมือนเป็นสีเขียวและที่ลุ่มที่ต่ำ
ซึ่งเขาได้เดินมาจนเหนื่อย เหนื่อยที่สุด

ยอดเขาอันน่าสยดสยองซึ่งเท้าของเขาแทบจะลื่นล้ม และต่ำลงมากก็มีหญ้าซึ่งผิงแดด
แก่ๆ ถ้ำและบึง และไกลออกไปอย่างลิบลับสายตาก็คือทุ่งซึ่งเขาได้ออกมา เพื่อให้ถึงขอบฟ้าอัน
เขียวอ่อนเหล่านี้ฉันใด ฝ่ายพระมหาบุรุษก็ทรงชมลำดับแห่งความเกิดต่อๆ มาของพระองค์ฉัน
นั้น

นับตั้งแต่ทุ่งต่ำซึ่งชีวิตไม่ถาวรจนกระทั่งถึงความสูงที่ยิ่งสูงๆ ขึ้นไป อันเป็นที่ซึ่งความดีอันใหญ่ทั้ง ๑๐ ประการ รอคอยคนเดินทางเพื่อนำไปสู่สวรรค์ พระมหาบุรุษยังเห็นอีกว่า ความเกิดใหม่ทุกๆ กำเนิดนั้น ย่อมรับผลซึ่งกำเนิดในชาติก่อน ได้พุนพาะมาแล้วนั้นอย่างไร อย่างไร ซึ่งเมื่อชีวิตชะงักไปทีหนึ่ง(คือตายไปครั้งหนึ่งแล้ว) ก็ดำเนินไปใหม่อีก โดยสงวนผลได้และรับผิดชอบในเรื่องความเสียหายที่มีมาแล้วแต่ปางก่อนนั้น และในชั่วชีวิตทุกๆ กำเนิด **ความดีย่อมเป็นมูลให้ดียิ่งขึ้นอีก และความชั่วก็เป็นมูลแห่งความชั่วใหม่อีก**อย่างไร เพราะความตายนั้นเป็นเพียงประหนึ่งว่างบยอดบัญชีเป็นลูกหนี้หรือเป็นเจ้าหนี้ครั้งหนึ่งเท่านั้น และโดยการคำนวณซึ่งไม่มีตลาดเคลื่อนไหว ยอดยกไปแห่งความประพฤติดีและความประพฤติชั่วก็ตราไว้ในตัวเอง โดยถูกต้องแน่นอนไม่ผิดแม้แต่น้อย เพื่อบันทึกจำนวนสำหรับกำเนิดใหม่ที่จะเริ่มต้นขึ้นซึ่งประกอบด้วยความคิดและความประพฤติที่ล่วงมาแล้ว การต่อสู้และชัยชนะความจำอย่างเผินๆ และร่องรอยแห่งชีวิตหลายชาติซึ่งเหือดหายไปแล้ว

และเมื่อจวนจะถึงซึ่งความตรัสรู้ ในเวลาเที่ยงคืนพระองค์ก็บรรลซึ่งอภิษฌญาณ (ทิพจักษฌญาณ) คือความแลเห็นแลเห็นอันรุ่งโรจน์เกี่ยวกับโลกนี้ และโลกที่สูงๆ ซึ่งสุดที่จะระบบนามและเกี่ยวกับระเบียบต่างๆ ซึ่งเกี่ยวกับดวงดารา พระอาทิตย์และโลกทั้งหลายซึ่งเหลือที่จะคณนา อันโคจรไปด้วยความสม่ำเสมออย่างวิเศษเป็นหมู่เดียวกัน แม้จะอยู่ห่างกันก็ดี แต่ก็จัดว่าเป็นหมู่เป็นพวกเดียวกันทั้งหมด ซึ่งแม้ว่าอยู่ห่างกัน ไม่ติดต่อกันก็ดี โลกทั้งหลายซึ่งเปรียบเป็นเกาะเงินอยู่ในโลกคลื่นซัดคลั่งไปตามกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงมิรู้สิ้นสุด

พระองค์ทรงเห็นบรรดาดาวแห่งแสงสว่างซึ่งมีอำนาจสัมพันธ์อันมองไม่เห็น หน่วงเหนี่ยวหมุดดาวน้อยอื่นๆ และซึ่งต้องอนโลมหมุนรอบโลกอื่นที่มีอำนาจยิ่งกว่าตนซึ่งโลกเหล่านั้นเองก็เป็นบริวารของดาวอื่นๆ ที่ไกลยิ่งไปอีก ประหนึ่งว่าดาวดวงหนึ่งย่อมส่องแสงอันเป็นประทีปแห่งชีวิตไปให้อีกดวงหนึ่งไม่รู้สิ้นสุด นี่แหละคือสิ่งที่ปรากฏในความเพ่งเล็งของพระองค์ และพระองค์ยังเห็นจักรราศีใหญ่และจักรราศีของโลกทุกโลก อีกทั้งการคณนาก็กลับ (กลับเป็นวันหนึ่งของพราหมณ์ ซึ่งเท่ากับ ๔,๒๓๐ ล้านปี สิ้นกลับหนึ่ง พิกภก็จะสูญไป) และมหากลับของโลกเหล่านั้นอันเป็นพิภค้อตรากาลเวลาซึ่งไม่มีผู้ใดเลยอาจคาดถึงได้ (แม้แต่ผู้ใดซึ่งอาจนับน้ำแห่งแม่คงคาให้เป็นหยดๆ ตั้งแต่ต้นน้ำถึงทะเลก็ดี) และซึ่งแสดงกำหนดกาลเวลาซึ่งโลกทั้งหลายเจริญและอันตรธานไป ซึ่งในระหว่างนั้นเหล่าโลกที่อยู่ในท้องฟ้านี้ก็ดำรงชีพอยู่ด้วยความรุ่งโรจน์ ครั้นแล้วก็มีมืดมัว และหายไปสั้กวารแล้วสั้กวารแล้ว

พระองค์รำพึงพิจารณาด้วยความลึกซึ้งและยอดแห่งความสุข รวมใจความว่าอย่างละเอียดลออ โดยเพ่งเล็งไปจนถึงเวหาอันเขียวซึ่งไม่มีขอบเขตและลักษณะของบรรดาโลกต่างๆ และสมัยความเป็นไปประกอบด้วยอาการแห่งโลกทั้งปวงนั้น พระองค์ก็ทรงเห็นว่าอยู่ในกฎแห่งความเปลี่ยนแปลงทั้งสิ้น ทั้งนี้โดยความสงบอยู่ในพุทธกิจของพระองค์ซึ่งต้องการให้ความมืดแปรมาสู่ความสว่าง และความตายมาสู่ความดำรงชีพซึ่งทำให้ที่ว่างเปล่ากลับเปี่ยมเต็ม ให้รูปกายแก่สิ่งซึ่งยังไม่มีรูปกาย **เปลี่ยนความดีให้เป็นความดียิ่งขึ้นและความดียิ่งให้เป็นที่เต็ม**ที่โดยระเบียบซึ่งสำแดงโดยตนเองที่ไม่มีผู้ใดตั้งและไม่มีผู้ใดคัดค้าน เพราะระเบียบนั้นอยู่เหนือพระเจ้าทั้งหลาย ทั้งไม่แปรปรวน สุดที่จะพรรณนาและใหญ่ยิ่ง เป็นอำนาจซึ่งสร้าง ทำลาย และสร้างขึ้นใหม่อีก เป็นผู้ครองสิ่งทั้งปวงตามกฎแห่งความดีซึ่งสำเร็จลงเป็นความงาม ความจริง และคุณประโยชน์จนมีผลว่า ถ้าใครได้รับใช้อำนาจนั้นแล้วก็ได้ดี ใครขัดขวางก็ได้ชั่วจะนั้น

ตัวบั้งก็ทำดีแล้วที่ได้อนโลมตนให้เป็นที่ไปตามธรรมชาติ เหยียวก็ทำดีแล้วในการที่ตนได้นำอาหารสดอันชุ่มไปด้วยเลือดไปให้ลูกของมัน หยาดน้ำค้างและดาวก็มีแสงอย่างเดียวกัน และมีส่วนร่วมงานของโลกอยู่ด้วยกัน ฝ่ายมนุษย์ซึ่งมีชีวิตสำหรับตาย ก็ตายสำหรับเหตุผลที่ดี หากว่าตนได้ยึดเอาความประพฤติซึ่งไม่มีตำหนิไว้เป็นเครื่องจูงนำตน กับยึดเอาเจตนาอันเที่ยงแท้สำหรับไม่เพียงแต่ช่วยอย่างเดียว แต่สำหรับยกย้ายสัตว์โลกทั้งปวงให้พ้นจากความแปรปรวน ทั้งเล็กทั้งใหญ่ที่ทรมาณอยู่ด้วยความดำรงตัวตน นี่แหละสิ่งซึ่งพระมหาบุรุษของเราเห็นในระหว่างที่จวนจะถึงซึ่งความตรัสรู้ตอนเที่ยงคืน

แต่ครั้นถึงคราวที่ จวนจะถึงซึ่งความตรัสรู้ในลำดับที่ ๔ พระองค์ก็ทรงทราบความลับแห่งความเศร้าโศก (บรรลอุาสวักขฌญาณ)ซึ่งเป็นอุปสรรคแก่กฎโดยอาศัยความชั่ว จดตั้งควันและชี้แระซึ่งทำให้ไฟของช่างทองดับไป ครั้นแล้วทุกขสัจองค์ที่ ๑ แห่งความจริงอันสุขุมก็

ประจักษ์แก่พระองค์ พระองค์ทรงเห็นว่าทุกข์เป็นเงาแห่งชีวิตซึ่งเปลี่ยนที่ไปด้วยกัน และซึ่งเราอาจพ้นเสียได้ก็โดยพ้นจากความเป็นอยู่โดยตรง และฐานะทั้งปวงของตน คือ ความเกิด ความเติบโต ความเสื่อม ความรัก ความแค้น ความบันเทิง ความทรมาณตัวตนและความประพฤติ ไม่มีสิ่งชอนอยู่ในสภาพแห่งความพึงใจเหล่านี้ได้

หากผู้นั้น ไม่มีวิथाซึ่งอาจนำให้รู้ในเล่ห์กลของมันได้ แต่ผู้ใดซึ่งรู้จักวิथा มายา อบายมุข เหยียดมันให้เสียห่าง ไม่รื้อชีวิตต่อไป แต่ก็พยายามจนได้บรรลุถึงซึ่งความรอดพ้นไปได้ ตาของผู้นั้นย่อมเฉียบแหลม เขาย่อมเห็นว่ามายาเป็นอบายมุข เป็นมูลแห่งสังขาร (ความโน้มไปทางเลวทราม) และวิญญาน(จิต)ซึ่งบังเกิดนามรูป(รูปกาย) โดยเฉพาะซึ่งทำให้บุคคลผู้ประกอบด้วยความรู้สึกต่างๆ อันปราศจากเครื่องป้องกัน ความหยิ่งรู้เป็นเหมือนหนึ่งกระจกเงาที่ตั้งรับรูปภายนอกทุกอย่างซึ่งผ่านสัมผัสกับใจตน ครั้นเมื่อเป็นดังนั้นแล้ว เวทนา(ชีวิตแห่งความรู้สึก) ก็เติบโตขึ้นพร้อมด้วยความปลื้มอันผิดและโทษอันร้ายกาจ แต่ซึ่งจะเป็นทุกข์หรือสุขก็ตาม ก็ยังส่อให้เกิดตฤศณา (ความอยาก) คือความกระหายซึ่งทำให้ผู้มีชีวิตตีตมคลื่นเค็มอันนำลุ่มหลง อันเป็นกระแสน้ำซึ่งตนกำลังล่องลอยอยู่และลูกคลื่นนั้นได้แก่ความสนุกรื่นเรริง ความเย่อหยิ่ง ความมั่งมี เดชานภาพ การมีชื่อเสียง การมีอำนาจเหนือสิ่งอื่น การชิงชัย ความรักและอาหารอันโอชา เครื่องนุ่งห่มสวยงาม วังอันมโหฬาร ความทะนงตนในการเกิดตณหา ในทางประเวณีและการต่อสู้ ซึ่งบางทีก็ละมุนละม่อมแต่บางทีก็ขื่นขม

ตั้งนี้ความกระหายของชีวิตก็ติดตีมเครื่องตีตมซึ่งทวีความกระหายขึ้นอีก แต่คนดีย่อมตัดตฤศณาให้หลุดไปจากวิญญานของตน และไม่หล่อเลี้ยงญานวิถีของตนด้วยสภาพอันผิดนั้นเลย ย่อมทำให้จิตใจอันไม่แปรปรวนของตนเคยชินในความไม่ต้องการ ในการไม่ต่อสู้ ไม่ทำลาย โดยพยายามอดกลั้นความทุกข์ร้อนทั้งปวงซึ่งเนื่องจากการที่ตนกระทำผิดมาแล้วแต่ปางก่อน ทั้งยอมพยายามอดกลั้นความกระหายอยาก เหตุระคะตณหาทั้งปวง

เมื่อตั้งนี้แล้ว ผลที่สุดอันบริบูรณ์ของชีวิตคือกรรม กรรมซึ่งเป็นผลนอกของวิญญาน กรรมซึ่งได้รับผลจากความประพฤติและความคิดซึ่งล่วงมาแล้วของตน กรรมซึ่งเป็นผลที่ตนได้ กอบโกยมาเป็นเวลานาน อันเนื่องจากความสัมพันธ์แห่งเหตุการณ์ที่ไม่อาจคาดเห็นได้ก็ กลายเป็นบริสุทธิและปราศจากบาป ครั้นแล้วตนก็ไม่ต้องการหารูปกายและที่พำนักอันใด อันหนึ่ง หรือมีจะนั้นจะมีรูปกายใหม่อีกโดยความเกิดใหม่ของตน ในวิถีซึ่งทุกขเวทนาของตนก็ ย่อมบรรเทาเบาลงจนอันตรธานสิ้นไป

ครั้นแล้วก็บรรลุถึงซึ่งปลายทางที่สุดแห่งมรรคา รอดตนพ้นจากความหลงในโลกและจากสกันธัส (ของติดแห่งรูปกายมีอยู่ ๕ คือ ๑.อาการที่แลเห็นทั้งปวง <รูปร่าง ความแข็งแรง สี> ๒. ความรู้สึก ๓. การแตะต้องและความพิจารณา ๔. นิสัยทางใจและความประพฤติ ๕. ความคิด ของเหล่านี้ล้วนแต่ไม่แน่นอนทั้งสิ้น) แห่งเลือดเนื้อได้ทำลายแล้วซึ่งอุปทาน ไม่จำเป็นต้องไปหมุนเวียนในวิญญูสงสารอีกต่อไปได้ถึง แล้วซึ่งความตื่นและความรู้สึกตณเหมือนคนละเมอ ซึ่งมีผู้ปลุกให้สมฤดีในที่สุดเมื่อได้บรรลุถึงซึ่งความเป็นใหญ่ยิ่งกว่าราชาทั้งปวงสันติสุขเกษมศานต์กว่าเทพเจ้าทั้งหลายแล้วก็รู้สึกว่าได้ สิ้นแล้วซึ่งความเกิดอันธการ

ครั้นแล้วตนก็จะย่างเข้าสู่ความเป็นไปอย่างใหม่อีกคือความเป็นไปซึ่งไม่ใช่มีชีวิต แต่สงบไม่รู้หาย สำราญเกษมศานต์สุดที่จะพรรณาคือถึงแล้วซึ่งนิรวาณ (นิพพาน) ความสงบซึ่งไม่มีบาปและปราศจากความมัวหมองความที่เปลี่ยนแปลงซึ่งไม่เปลี่ยนแปลงอีกต่อไป

ในทันใดนั้น อรุโณทัยก็ไขแสงแจ้งความสว่างแห่งความมีชัยของพระพุทธเจ้า อัคคีแห่งทิวาวารอันรุ่งโรจน์โชตนาการส่องแสงมาแล้วในเมฆสีดาแห่งราตรีกาล ณ เบื้องบรรพชาติศดาวก็ลพฤกษ์ซึ่งลอยเด่นอย่างแจ่มจรัสค่อยๆ จางลง ในเมื่อแสงหลัวๆ สีกุหลาบซึ่งค่อยๆ ส่องสว่างแจ้งขึ้นเสมอมาทำลายสีเทาให้อันตรธาน ไปจากท้องฟ้าไกล

เหล่าภูเขาสีเหมือนเงาย่อมให้ประสมมหาสุริโยทัยก่อนกาลซึ่งโลกตื่นแล้ว ภูเขาเหล่านั้นก็มียอดตาดไปด้วยแสงทอง ลมพัดเฉื่อยฉิวแห่งเวลาเช้าซึ่งโชยมาเหนือปวงบุปผชาติ กระทำให้บุปผชาติเหล่านั้นแย้มกลีบอันอ่อนละมุนออกที่ละกลีบ แสงสว่างโชติซึ่งเขยื้อนเคลื่อนมาอย่างรวดเร็ว ฉายลงมาเหนือบรรดาหญ้าอันสัมผัสด้วยหยาดของน้ำค้างซึ่งถูกเปลี่ยนเป็นสีใส

แว่ววับ ประจวบอัสน์ชลของราตรีกาล เตียรดาษพื้นธรณีด้วยรัศมีแจ่มจรัส

กระทำให้เมฆซึ่งมีขอบเขตเป็นสีทองแล้วจางไปประดับความเปล่งปลั่งให้แก่ใบของต้นตาลซึ่งโน้มลงประหนึ่งว่าถวายบังคมพวยพุ่งสีทองลงมาเหนือป่าโปร่ง วิธีของแสงพุ่งไปทางมาดจดหาวิเศษดังลำน้ำประหนึ่งว่ากำลังไหลหลังไปด้วยเม็ดพลอย ทับทิม ส่องลอดเข้าไปในพุ่มไม้ สูดวงตาของนางเนื้อทรายและประจวบอกนางเนื้อทรายเหล่านั้นว่า “สว่างแล้ว” ฉายไปในวังของนกน้อยซึ่งนอนหัดศีรษะอยู่ภายใต้ปีก พลังกระซิบว่า “หนูเอ๋ย จงชมดูแสงตะวันเกิด” ครั้นแล้วนกทั้งปวงก็เริ่มกู่ร้องขับ นกคุดเหว้าร้องทำนองขลุ่ย นกกาเขนร้องสรรเสริญ นกปรอดร้องทำนองว่า “เวลาเช้า เวลาเช้า” นกคีรีบูนร้องพรางบินหาน้ำผึ้ง ก่อนที่เมฆผืนจะออกจากวัง การร้องกาๆ นกแก้วร้องเสียงแจ้ว นกค้อนทองสีเขียวเคาะไม้ นกขนนกขร้ออยู่บนกิ่งไม้ ซึ่งมีใบหนา นกพิราบขูขบทำนองความรักซึ่งยืนยงตลอดชีพ แสงสว่างนี้คือแสงสว่างแห่งบารมี ซึ่งเป็นพระคุณธรรมอันประเสริฐยิ่งที่ฉายความสันติสุข หาเสมอเหมือนมิได้มาสู่ที่อาศัยอยู่แห่งมนุษย์ทั้งหลาย ผู้ร้ายซึ่งหมายทำการฆาตกรรมก็เก็บซ่อนมีดของตน ขโมยก็ทิ้งสิ่งของที่ไปขโมยได้มา พวกธนาการและพวกให้แลกเงินก็ชำระเงินโดยถูกต้องไม่มีโกง

บรรดาผู้มีใจร้ายทั้งปวงกลับกลายเป็นคนดีขึ้น คนดีกลายเป็นคนดียิ่งขึ้น ทั้งนี้ก็เพราะรัศมีแห่งพระพุทธรูปได้ส่องมาแล้ว ณ เบื้องบนแผ่นดินนั่นเอง ปวงราชาซึ่งทำสงครามต่างก็ผ่อนผันกัน คนเจ็บลุกขึ้นด้วยความยิ้มแย้มเหนือเตียงป่วยของตน คนเจ็บที่มีอาการร้อแร่อยู่อันแล้วยิ้มขึ้นได้ เพราะเข้าใจว่าอรุโณทัยที่ไชแสงมาใหม่นี้ได้กำเนิดมาจากแหล่งที่ไกลเบื้องบูรพทิศ ฝ่ายพระทัยของพระนางศรียโสธราซึ่งโศกเศร้าเฝ้าอยู่เคียงข้างพระแท่นของพระสิทธัตถะก็กลายเป็นปลาบปลื้มไปด้วยความสุขสำราญขึ้นทันทีและดูประหนึ่งว่าพระทัยของพระนางนั้นได้นึกว่าความรักของพระนางไม่ผิดแล้ว ดังนั้นความเศร้าโศกของพระนางจึงอันตรธานไป เพราะความปลาบปลื้มยินดีในโลกได้รับความสุขโดยไม่รู้เพราะเหตุใด จนถึงกับบรรดาเปรตและภูตผีปิศาจซึ่งไม่มีรูปร่างต่างเปล่งระเบ็งเสียงขับร้องก้องมาเหนือทะเลทรายซึ่งว่างเว้ง เพราะชื่นชมยินดีด้วยความมีชัยขององค์พระพุทธเจ้า

ฝ่ายเทพยดาบนฟ้าก็ร้องว่า “สำเร็จแล้ว! สำเร็จแล้ว!” พวกนักบวชทั้งปวงสนทนากับทวยประชาชนซึ่งประหลาดใจพลางชมรัศมีแจ่มจรัสซึ่งโชติช่วงอยู่บนเวหาแล้วว่า “ต้องมีอะไรที่มหัศจรรย์ภาพบังเกิดขึ้นแล้ว” ส่วนในทุ่งหญ้าและป่าหลวง ปวงสัตว์ทั้งหลายก็เป็นมิตรไมตรีกันหมดในวันนั้น เนื้อทรายกลายเป็นจด เล็มหญ้าอยู่ข้างพยุคซมีที่กำลังให้ลูกกินนมโดยปราศจากความเกรงกลัว เสือดาวกินน้ำในหนองอยู่เคียงข้างนางแก่ง กระต่ายป่าวิ่งไปมาข้างเบื้องล่างก้อนศิลาซึ่งนกอินทรีที่กำลังไซ้ขนด้วยปากอันน่ากลัวจับอยู่ งูซึ่งมีหนังเหลือบผิงแดดและหดเขี้ยวอันมีพิษลง เขี้ยวซึ่งเป็นสัตว์โฉบเฉี่ยวปล่อยให้ปล่อยให้หนักเล็กๆ ทำรังด้วยสันติสุข นกกินปลาทำตาเหม่อเพื่อฝืนอยู่ใกล้ปลาที่ว่ายวนเวียนอยู่ใกล้ๆ นกกินผีเสื้อไม้ไล่จับผีเสื้อสีแดงเข้ม สีเขียวหรือสีเหลืองซึ่งเป็นฝูงๆ อูรอบที่ๆ นกนั้นเกาะอยู่

นี่แหละคือ พระวิญญานของพระพุทธเจ้าได้ทรงบันดาลให้มนุษย์และสัตว์ทั้งปวงมีความรู้สึก ในเมื่อพระองค์ทรงสมาธิญาณพิจารณาอยู่ที่ต้นโพธิ์จนได้บรรลุถึงความมีชัยเพื่อประโยชน์แก่มนุษย์ทั้งปวง และได้รับแล้วซึ่งแสงสว่างแห่งประทับซึ่งสว่างกว่าแสงสว่างของดวงอาทิตย์

ในที่สุดเมื่อทรงประกอบแล้วซึ่งพระรัศมี พระสาราญและพระกำลังเข้มแข็ง พระองค์จึงทรงลุกขึ้นภายใต้ต้นโพธิ์นั้นและเปล่งพระ สรเสียงของพระองค์ออกพระโอษฐ์ มีพระดำรัสสำหรับให้เป็นที่ได้ยิน ได้เข้าใจได้ทุกกาลสมัยและทุกโลกว่าดังนี้:-

“เราได้ดำรงชีวิตของเรามาประสพกับความเป็นไปทั้งปวง เพื่อค้นคว้าหาให้รู้ว่าใครเป็นผู้สร้างห้วงแห่งกังวลให้แก่ความรู้สึกต่างๆ ที่ต้องทนทุกข์ทรมาน ได้ผจญกับความยากลำบากมาแทบไม่สิ้นสุด”

“แต่บัดนี้เจ้าเอ๋ย เจ้าผู้สร้างห้วงหรือห้วงนั้น เจ้านั้นแล เราจักเจ้าแล้วเจ้าจะสร้างกำแพงซึ่งมีความทรมาณอยู่ภายในนั้น ไม่ได้อีกแล้วเจ้าจะเผยอหัวออกอุบายของเจ้ามิได้แล้ว และเจ้าจะลงรากเหนือดินเหนียวนี้มิได้อีกแล้ว เรือนของเจ้าถูกทำลายและชื่ออันสำคัญหูกสะบัดลงแล้ว คือมายานันแหละที่ได้สร้างเรือนนี้ขึ้น”

“ตั้งแต่นี้ไป เราจะเดิน ไม่หยุด เพื่อให้บรรลุถึงซึ่งการที่ช่วยให้สัตว์โลกพ้นทุกข์ได้

ปริเฉทที่ ๗ พุทธกิจ

ใน ระหว่างกาลหลายปีนั้น พระเจ้าสุทโธทนะได้ทรงแต่ระทมทุกข์เศร้าโศก และยามเมื่อพระองค์ประทับอยู่ในท่ามกลางเหล่าเจ้าศากิยะทั้งปวง พระองค์สลดพระทัย ด้วยการที่ไม่ได้เห็นและได้ยินเสียงพระราชโอรส ฝ่ายพระนางศรียโสธรา เมื่อพระสวามี องค์อัครบุรุษของพระนางได้พรางไปให้พระนางเป็นมายเสียแล้ว พระนางก็มีแต่ โศกเศร้าอาดูร จนไม่รู้จักประสบพบความสำเร็จใน “ พระชนมชีพ ” แห่งพระนาง เสียเลย และคราวใดที่มีใครมาเล่าถึงเรื่องฤาษีซึ่งมีคนเลี้ยงอุลู่หรือพวกพ่อค้าพาณิชที่ ไปค้าหากำไรในเมืองไกลๆ ได้ไปพบเห็นเข้า แล้วผู้สืบข่าวของพระราชาก็ออกไปสืบ แล้วนำกลับมากราบทูลว่า ได้ไปเห็นบุรุษผู้เคร่งสันโดษเดี่ยวและปราศจากที่อาศัยมา แต่ก็ไม่มีใครได้ทราบข่าวคราวของบุรุษผู้เป็นมกุฏเจลิมเกียรติแห่งนรชาติของกรุง กบิลพัสดุ์อันเป็นที่เชิดชูไว้วางพระราชหฤทัยแห่งพระราชบิดา เป็นเอกอัคร เสนหาของพระนางศรียโสธราและบัดนี้ได้เสด็จไปเสียห่างอย่างหลงลืมเพราะกลับ พระทัยหรือบางทีจะถึงซึ่งสิ้นพระชนม์เสียแล้วนั้น

ครั้งอยู่มาวันหนึ่ง ในวสันตฤดู (ฤดูใบไม้ผลิ) ซึ่งหยาดน้ำค้างขาวดุจดั่งเงินแวว รับอยู่บนต้นมะม่วง และเป็นฤดูซึ่งมีความอบอุ่นทั่วทั้งพื้นปฐพีนั้น พระนางศรียโสธราได้ เสด็จมาประทับที่ริมแม่น้ำอันใสสะอาดแห่งอุทยานซึ่งมีน้ำใสสะอาดดั่งแก้วเจียรไนที่มี ดอกบัวเรียงรายเป็นขอบเขตนั้น อันเคยมีเงาภาพ ณ กาลก่อนซึ่งเคยเกษมสุข ขณะสอด กรจับพระหัตถ์กับพระราชบุตรหรือขณะที่ทรงจุมพิต ขอบพระเนตรของพระนางชอกช้า ไปด้วยความโหยให้ ปรางอันอ่อนละมุนทั้งสองข้างก็ชুবลง ขอบพระโอษฐ์ซึ่งงามพริ้งก็ เทียวลงโดยอำนาจแห่งความเศร้าพระทัย พระเกศาอันเหลือบเป็นเงาก็ชอนและม้วนเสีย อย่างสตรีหม้ายทั้งปวง พระนางไม่ทรงเครื่องประดับเครื่องต้นเครื่องทรงอะไรเลย และ ไม่มีเครื่องทรงวิจิตรใดเลย ที่อยู่กับเครื่องแต่งพระองค์ไว้ทุกข์ขาวอย่างหยาบๆ พระบาท อันงามและแน่นอย ก้าวดำเนินได้แต่ช้าๆ และโดยความลำบากซึ่งแต่กาลก่อนเคยก้าว ว่องไวเหมือนเท้าของนางเก้ง และเบาเหมือนกลีบดอกกุหลาบ ในเมื่อพระนางได้ยิน เสียงอันสุดเสนาหาแห่งพระราชสามีรับสั่งเรียกพระนางนั้น ดวงเนตรทั้งคู่ซึ่งแต่เดิมมั่น เหมือน ดวงอาทิตย์อันแวววับอยู่ในที่มีดอันแสนมืด บัดนี้เคลิ้มเหม่อเหมิน และลอยแลดู อย่างไม่รู้ว่าจะดูอะไร ถึงทอดพระเนตรดูความพิเศษแห่งฤดูอบอุ่นซึ่งได้อุบัติขึ้นก็ดี ก็ ทอดพระเนตรด้วยอาการอันกำสรวล กำสรวลจนหนึ่งพระเนตรอันละมุนละไมหรือลงมาปิดให้ ดวงพระเนตรนั้นหลับไป พระกรข้างหนึ่งถือเข็มขัดประดับไข่มุกของพระสิทธัตถะซึ่งพระ

นางรักษาไว้เป็นที่ระลึก ตั้งแต่ราตรีที่พระราชสวามีเสด็จพราภไปจากพระนาง

โอ้ ! คื่นร้ายเอ๋ย ? ราตรีร้าย ? มารดาแห่งทิวาวารซึ่งระทมทุกข์ ? ความรักอะไรหนอที่ร้ายยิ่งไปกว่าความรักซึ่งถูกปลิดเสียจากผู้ซึ่งตั้งใจรักจนวาระที่สุดแห่งชีวิต พระกรือกข้างหนึ่งของพระนางจุ่งพระราชโอรส โอรสของนางซึ่งงามวิเศษ โอรสซึ่งพระสิทธิตถะทิ้งไว้ให้เป็นกำนัลแก่พระนางมีนามว่าราหุล และบัดนี้มีพระชนม์ได้ ๗ พรรษา พระราหุลดำเนินเคียงข้างพระราชมารดาอย่างคล่องแคล่ว ในพระทัยเบิกบานไปด้วยการที่ได้เห็นความงามแห่งโลกในวสันตฤดู

ครั้นแล้วทั้งสองพระองค์ พระมารดากับพระโอรสก็เสด็จมารีรออยู่ริมสระซึ่งเต็มไปด้วยปทุมชาติ และพระราหุลซึ่งทรงพระสรวลสำราญก็โยนข้าวให้แก่กัจฉาชาติสีเขี้ยวและสีแดง ฝ่ายพระนางเมื่อมองดูฝูงวิหคที่บินมาอย่างรวดเร็วแล้วก็ทรงถอนพระทัยนึกว่า " โอ้สัตว์มีปีกเจ้าเอ๋ย หากเจ้าได้พบเห็นว่าพระองค์ผู้เป็นที่รักของเราเสด็จไปซ่อนอยู่ที่ไหนแล้ว ขอจงทูลด้วยว่า ยโสธราเตรียมพร้อมอยู่เสมอที่จะตาย ยิ่งรอแต่ให้ได้ยินตรัสแต่คำเดียว และได้สอดสวมพระหัตถ์ของพระองค์แต่ครั้งเดียวเท่านั้น "

ก็แลในขณะที่พระนางกำลังถอนพระทัยคร่ำครวญและพระราชโอรสกำลังเล่นอยู่นั้น มีนางสนมมาทูลพระนางว่า " ข้าแต่พระแม่เจ้า มีนายวาณิชแห่งหัสตินปุระผ่านเข้ามาทางประตูด้านใต้ นามว่าตระปษะ และภัลลิกะ ล้วนแต่เป็นคนสำคัญซึ่งมากจากฝั่งทะเลที่มีคลื่นร้าย นำสินค้ำมาขาย มีผ้าเยียรบับซึ่งงามวิเศษ มีทองสำริดอันแวววับ โถทองเหลือง งาต่างๆ เครื่องเทศ เครื่องแต่งกาย และนกแปลกๆคือขุมทรัพย์ของชนชาติต่างดาว แต่ยังมีอีกอย่างหนึ่งซึ่งวิเศษกว่าสินค้ำทุกๆ อย่าง สิ่งนั้นคือพระองค์ซึ่งเป็นบิดาของพระแม่เจ้าและของหม่อมฉัน เขาเห็นพระองค์ องค์พระราชสวามีของพระแม่เจ้าซึ่งเป็นที่พึ่งแห่งนิคมคามทั้งปวง คือ พระสิทธิตถะอย่างไรละเพคะ เขาได้เห็นพระองค์ เจาะพระพักตร์ และได้กราบถวายบังคมพระองค์กับทั้งได้ถวายของแด่พระองค์ด้วย เพราะบัดนี้พระองค์ได้ทรงเป็นผู้เผยพระธรรมอันวิเศษซึ่งคนทั้งโลกบูชาเคารพ มีบุญและอัศจรรย์ยิ่ง คือเป็นพระพุทธรเจ้าซึ่งช่วยมนุษย์และโปรดสัตว์โลกทั้งปวง โดยพระธรรมเทศนาอันอ่อนหวานและโดยพระธรรมเมตตาอันใหญ่ประดุจท้องฟ้า ดังที่พระองค์ได้ทรงถูกทำนายไว้มาแต่ก่อนแล้วนั้น ตามที่นายวาณิชเล่าให้ฟังปรากฏดังนี้แหละเพคะ "

ฝ่ายพระนางศรียโสธรา เมื่อได้ทรงทราบดังนั้นก็แล้วความปลาบปลื้มก็แล่นทั่วทั้งสรรพางค์ เหมือนดั่งน้ำแม่คงคาซึ่งละลายจากอาการที่แข็งอยู่ในภูเขาครั้งแรกจะนั้น พระนางลุกขึ้นตบพระหัตถ์และทรงพระสรวล ดวงพระเนตรคลอหล่อไปด้วยอัสนัยลแล้วรับสั่งว่า " โอ ! ไปเชิญเขามาที่หน้าม่าน (ในประเทศอินเดียฝ่ายเหนือ สตรีชั้นสูงไม่ยอมแสดงให้คนต่างประเทศหรือผู้อื่นเห็น เพราะฉะนั้นจึงต้องอยู่ในม่าน) เพราะหูของเราซึ่งกระหายเหมือนคนที่คอแห้งอยากดื่มขาวอันน่าบูชานั้นอย่างยิ่งแล้ว จงไปเชิญเขามา เราจงบอกเขาด้วยว่าถ้าคำพูดของเขาถูกต้องจริง เราจะรางวัลทองคำและเพชรนิลจินดาซึ่งมีค่าควรพระราชาทังหลายมีประสงค์อย่างจะได้ ฝ่ายหล่อนผู้มาบอกแก่เราจงกลับมาด้วยนะจ๊ะ เพราะหล่อนก็จะได้รับรางวัลในโอกาสคราวนี้เพื่อเป็นเครื่องแสดงความขอบคุณอันพึงมีในใจของเรา "

เมื่อตั้งนั้นแล้ว นายวาณิชทั้งสองก็ไปยังพระตำหนักอันเกษมศานต์และเดินอย่างช้าๆ ไปตามวิถีอันงดงามด้วยเท้าเปล่าในท่ามกลางนางสาวทั้งปวงที่มองดูเขาผู้ซึ่งตื่นตื่นด้วยความรุ่งโรจน์แห่งราชสำนักนี้ เมื่อเขาทั้งสองได้มาถึงมานแล้วก็ได้ยินพระสุรเสียงอันอ่อนโยนลั่นและไพเราะถามมาว่า " ท่านผู้มีการุญภาพ ท่านมาจากเมืองไกล และท่านได้เห็นพระองค์พระสวามีของข้าพเจ้า แล้วท่านได้บูชาพระองค์ ด้วยเหตุว่าพระองค์ได้เป็นพระพุทธรูปเจ้าซึ่งโลกทั้งมวลยินยอมพระองค์เป็นผู้มีบุญและผู้ช่วยมนุษย์ให้พ้นทุกข์เวทนา และเวลานี้ พระองค์ก็กำลังเสด็จไปสู่ที่เหล่านี้ ขอท่านได้เล่าให้ฟังที่เกิดเพราะหากเป็นความจริงตั้งนั้นแล้ว เราขอเป็นมิตรแห่งราชสำนักของเรา เป็นมิตรที่เรานับถือยินดีรับรอง "

ตระปุระจึงทูลว่า " ข้าแต่พระนางเจ้า ข้าพเจ้าได้เห็นพระองค์ผู้ทรงพระบารมีนั้นจริง ข้าพเจ้าได้ถวายบังคม ณ พระบาทยุคลของพระองค์ เพราะเหตุว่าพระองค์ซึ่งแต่เดิมเป็นแต่เพียงเจ้าชายนั้น บัดนี้ทรงปฎิญาณภาพใหญ่ยิ่งกว่าพระราชาทั้งปวงแล้ว ณ ใต้ต้นโพธิ์ที่ริมฝั่งแม่น้ำผลคุ การกระทำอันสามารถช่วยมนุษย์โลกได้นั้น บัดนี้ได้สำเร็จแล้วโดยความพากเพียรของพระองค์ผู้เป็นมิตรและและเจ้าแห่งมนุษย์ทั้งปวง พระองค์ซึ่งเป็นของพระนางมากกว่าใครๆ ซึ่งพระนางต้องโศกาดูรนั้นมีค่าแก่โลกคือ โลกได้ฟื้นเพราะพระธรรมเทศนาขององค์พระศาสดา ขอได้ทรงฟังเถิด พระองค์ทรงสุขสบายเหมือนบุคคลผู้ชนะแล้วเหนือความชั่วทั้งปวง

พระองค์เป็นพระเจ้าซึ่งหลุดพ้นแล้วจากความแร้นแค้นทั้งปวงแห่งโลก ผ่องใสในความจริง ซึ่งได้มาปรากฏแล้วแก่พระองค์อย่างบริสุทธิ์ งามจริงเมื่อพระองค์เสด็จไปตามเมืองต่างๆ ได้ทรงสั่งสอนด้วยวิธีอันสุขุม (คือแสดงพระธรรมเทศนา) ซึ่งนำมาซึ่งความสงบสันติภาพ กระทำให้มนุษย์ทั้งปวงเจริญตามวิถีทางของพระองค์ เหมือนดังใบไม้ที่มารวมกันเข้าเป็นกองด้วยอำนาจแห่งลมหรือเหมือนปศุสัตว์ที่เดินตามผู้รู้จักที่ๆ มีธัญญาหาร ข้าพเจ้าเหล่านี้ก็เหมือนกัน ข้าพเจ้าได้สดับฟังมธุธรรมเทศนาอันวิเศษของพระองค์ พระองค์คงจะเสด็จมาถึงนี้ก่อนฤดูฝนจะเริ่มตกในครั้งแรก "

เมื่อนายวาณิชทูลตั้งนี้แล้ว พระนางศรียโสธราก็ตื่นตื่นไปด้วยความปลาบปลื้มยินดีจนพระนางสามารถรับสั่งตอบได้แต่เพียงว่า " จงมีความสุขเถิด ทั้งในบัดนี้และเสมอไป ท่านผู้ไม่มีมิตรอันควรนับถือ ท่านผู้ซึ่งนำชาวติมาแจ้งแก่เรา แต่ก็ความบำเพ็ญเพียรอันใหญ่ยิ่งนั้น ท่านรู้ไหมว่าได้บรรลุถึงซึ่งผลสำเร็จอย่างไร "

ภัลลิกะจึงทูลตามที่ได้รับทราบจากการบอกเล่าของพวกชาวหุบเขาถึงเรื่องพระพุทธรูปองค์ทรงผจญในยามราตรีกาลซึ่งอากาศวิปริตมืดมัวด้วยอุบายของพวกปีศาจซึ่งพื้นแผ่นดินหวั่นไหว นำได้ท่วมขึ้นด้วยอำนาจแห่งความกริ่งโกรธของพระยามาร กับภัลลิกะได้เล่าถึงการที่พระบารมีของพระองค์ได้เปล่งปลั่งออกเป็นรัศมีอันเป็นที่พึงหวังแห่งมนุษย์ทั้งหลาย กับการที่พระองค์ได้ประสพแล้วซึ่งความสราญอยู่ใต้ต้นโพธิ์นั้น ภัลลิกะทูลต่อไปว่า " แต่นั้นแหละการที่พระองค์บำเพ็ญเพียรทำเพื่อช่วยโลกนี้ก็อุปมาเหมือนหนึ่งว่า ภาระนี้หนักเหมือนก้อนทองทับอยู่เหนือดวงพระฤทัย เพราะพระองค์จักต้องทำพระองค์ให้พ้นจากกิเลสรบกวนต่างๆ และความสงสัยเพื่อนำไปสู่ฝั่งแห่งความจริงโดยสวัสดีภาพ เพราะพุทธรูปเจ้าทรงตรึกร่องว่าทำไมมนุษย์ซึ่งชอบบาปของตนและลุ่มหลง

ด้วยรูปเสียงกลิ่นรสอันเป็นเท็จตั้งพันประการนั้นจึงจะฉลาดพอที่จะมองดูและมีผลกำลังพอที่จะหักความพินพิวแห่งกามที่ผูกมัดตนนั้นได้

ทำอย่างไรมนุษย์จึงเรียนรู้ทันทั้ง ๑๒ (คือกำหนดความเป็นอยู่ที่พัวพันโดยกฎของเหตุกับผลตามความสังเกตุอันเป็นหลักก็คือปรากฏว่า ทุกข์ติดพันอยู่กับธรรมชาติ ต้นเหตุของทุกข์คือความเกิด คือความยึดถือ ต้นเหตุของความยึดถือคือความอยาก ความอยากเกิดจากความรู้สึกซึ่งเนื่องจากสัมผัส ความสัมผัสเนื่องจากเส้นประสาทฯ เกิดจากรูปกายซึ่งมีนามกำหนด < นามรูป > ซึ่งเกิดจากริเวณญาณ วิญญาณเกิดจากรูปร่างที่เกิดจากความง (อวิชชา) เพราะฉะนั้นต้องกำจัดตัวอวิชชาเสียเพื่อถึงซึ่งบรมสุขอย่างยอดเยี่ยม) และบัญญัติที่อาจให้พ้นทุกข์ได้ ซึ่งดูๆ ก็น่าเกรงขามเพราะความใหม่ เช่นเดียวกับนกที่เคยกรง รู้สึกหวั่นไหวในเมื่อประตูเปิดเอาไว้ ถ้าตั้งนี้เราก็คงจะไม่สมกับผลแห่งความมีชัย หากว่าในพิภพนี้ไม่มีที่พึ่งคือพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นองค์ผู้หาหนทางพบแล้ว แต่หากทรงคาดว่าหนทางนี้กันดารเกินไปสำหรับเท้ามมนุษย์ผู้ไม่ยั่งยืนและหากพระองค์ได้ข้ามพ้นไปแล้วโดยไม่มีใครเดินตามพระองค์เลย

ก็การที่พระพุทธองค์ของเราทรงพิจารณาเช่นนั้น พระองค์ทรงพิจารณาโดยเมตตาคุณของพระองค์ แต่ ณ วาระนั้นมีเสียงแหลมดุจดั่งเสียงสตรีคลอดบุตรปรากฏขึ้น เสมือนหนึ่งว่าแผ่นดินซึ่งหวั่นไหวแล้วครวญครางว่า " เรานี้ไม่รอดอย่างแน่นอนอนเสียแล้ว คือเรากับธรรมชาติทั้งหลายของเรา "

ครั้นเมื่อเสียงนั้นเจียบสงบลลง ลมตะวันออกก็รำเพยเป็นศัพท์สำเนียงว่า " โอ พระองค์ผู้มีบุญ ขอพระองค์จงสำเร็จในการเผยแผ่ข้อบัญญัติของพระองค์เถิด " พระศาสดาจารย์เจ้าทรงทอดพระเนตรดูธรรมชาติทั้งปวง พระองค์ทรงเห็นธรรมชาติซึ่งบ้างก็เชื่อฟังพระบัญญัติของพระองค์ทันที และบ้างก็ยังคงต้องรอดต่อไป เจกเช่นดวงอาทิตย์อันแรงกล้า ซึ่งโชติช่วงอยู่เหนือหนองน้ำซึ่งเต็มไปด้วยปทุมชาติ แลเห็นดอกปทุมชาติบางดอกเตรียมพร้อมที่จะแย้มกลีบเพื่อรับรัศมีของดวงอาทิตย์นั้นบ้าง และดอกใดบ้างที่ยังไม่แตกกลีบบานก้าน ฉะนั้นเมื่อทรงเห็นดังนี้ พระองค์จึงทรงแย้มตรัสว่า " นั้นแหละ เราจะสั่งสอนแต่ผู้ซึ่งตั้งโสตสดับเพื่อศึกษาในบัญญัติของเรา "

" ครั้นแล้ว " เขาเล่าต่อ " พระองค์ก็เสด็จข้ามเขาต่างๆ แล้วเสด็จเข้ายังนครพาราณสีซึ่งพระองค์ทรงสั่งสอนฤาษีทั้ง ๕ (คือปัญจวัคคีย์) โดยทรงแสดงให้เห็นปรากฏว่าชีวิต (ความดำรงชีพ) กับความตายนั้นย่อมถูกทำลายลงไปได้อย่างไร และมนุษย์ย่อมไม่ได้รับโชคอะไรอื่น นอกจากโชคซึ่งได้ผลจากความประพฤติก่อนๆ ที่ล่วงมาแล้ว ของตนนั้นอย่างไร **ไม่มีนรกใดนอกจากนรกซึ่งตนเองเป็นผู้กระทำขึ้น ไม่มีสวรรค์ใดเลยที่จะสูงยิ่งสำหรับผู้ชนะแล้วซึ่งราคะตัณหาทั้งปวง** " พระองค์ทรงสั่งสอนดังนี้ เมื่อวันที่ ๑๕ ค่ำ เดือนไพศายะ (หรือวิสาขะ เทียบปลายเดือนพฤษภาคมจนถึงต้นเดือนมิถุนายน) ณ ท่ามกลางแห่งเวลาเที่ยงแล้วและในคืนนั้นพระจันทร์เพ็ญเต็มดวง

ก็แลฤาษีทั้ง ๕ รูปนั้น รูปที่ ๑ นามว่า เกาณทีนยะ (โภณฑัญญะ) ได้บรรลุถึงความจริง คืออริยสัจทั้ง ๔ แล้วก็ได้สำเร็จพระอรหัตต์ และต่อมาจากเกาณทีนยะ ก็คือ ภัทริกะ (ภัททิยะ) อัศวะชิต (อัสนธิ) ภาษปะ (วัปปะ) มหานาม ก็ได้สำเร็จเช่นเดียวกัน ต่อมาเจ้าชายยะศั (ยสกุลบุตร) กับสุภาพบุรุษ ๕๔ คนซึ่งนั่งอยู่ข้างพระ

บาทของพระพุทธเจ้า ที่ในสวนกวางทราย (อีสปตนะ มฤคทายวัน) " เมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระองค์แล้วก็มีจิตเลื่อมใสบูชาและปฏิบัติตามพระองค์ เพราะการที่มีความสันติภาพและวิทยาศาสตร์อันสมัยใหม่นั้น เมื่อเผยแผ่แก่มนุษยดั่งนี้ย่อมเป็นสิ่งที่ตรงตราในดวงใจของผู้ใดซึ่งเชื่อฟัง แจกเช่นบุปผชาติและต้นไม้ต้นหญ้างอกขึ้นเมื่อมีน้ำในทุ่งแห่งทะเลทรายฉะนั้น "

" พระอรหันต์ทั้ง ๖๐ นี้ " เขาเล่าต่อ " เมื่อได้ศึกษาวิธีบังคับและบำเพ็ญตนให้พ้นจากโรคตัณหาแล้ว พระพุทธองค์ก็ทรงจัดให้ไปทำการสั่งสอน ส่วนพระองค์ซึ่งโลกบุชชาเคารพก็เสด็จออกจากสวนกวาง (อีสปตนะมฤคทายวัน) เพื่อเสด็จไปสู่ทิศใต้ ฦยัสติและพระราชอาณาจักรของพระเจ้าพิมพิสารซึ่งพระองค์ทรงเทศนาสั่งสอนอยู่หลายวัน จนพระเจ้าพิมพิสารและอาณาประชาราษฎร์ของพระองค์มีความเลื่อมใสศรัทธาและศึกษาบัญญัติว่าด้วยเมตตา และบัญญัติว่าด้วยชีวิตปฏิบัติของพระองค์ "

ยิ่งกว่านั้นพระเจ้าพิมพิสาร (เมื่อได้หลังน้ำ < เป็นธรรมเนียมของพราหมณ์กระทำเมื่อให้อะไรอย่างหนึ่ง > ยังพระหัตถ์พระพุทธเจ้าแล้ว) ยังได้ถวายสวนไผ่นามว่า เวฬุวัน ซึ่งมีลำน้ำหลายสาย มีถ้ำและป่าโปร่งแก่พระองค์อีกด้วย " และ ณ ที่สวนนั้นพระเจ้าพิมพิสารได้ตั้งศิลาจารึกก้อนหนึ่ง ในจารึกนั้นมีความว่า " **ผลและเหตุแห่งชีวิตองค์พระตถาคต** (หมายความว่าผู้ใดกระทำอย่างเดียวกัน เป็นพระนามของพระสิทธัตถะพระนามหนึ่ง ชี้ให้เห็นว่าพระองค์ได้ทรงเดินทางอันเดียวกันเหมือนพระพุทธเจ้าองค์ก่อน) **ได้ทรงแสดงให้เราทั้งหลายได้ทราบปรากฏแจ่มแจ้งแล้ว สิ่งซึ่งช่วยชีวิตให้พ้นจากความชั่ว พระพุทธเจ้าของเราก็ได้ทรงแสดงให้เราทราบแล้ว "**

" ก็ในสวนนั่นเอง " นายวาณิชว่า " มหาชนต่างไปชุมนุมประชุมกันเพื่อสดับตรับฟังคำสั่งสอนของพระองค์ในเรื่องความดีและความประพฤติ ซึ่งเมื่อผู้ใดเชื่อฟังพระองค์แล้วก็มีวิญญานอันเลื่อมใสจนมีผู้ศรัทธาครองผ้าเหลือง คือ บวชเหมือนองค์พระบรมศาสดาจารย์เจ้าถึง ๙๐๐ องค์ แล้วต่างก็แยกย้ายกันไปทำการเผยแผ่พระบัญญัติของพระองค์ สรุปลความในพระโอวาทของพระองค์ว่าดังนี้ "

" ความชั่วเป็นเครื่องทวิหนีสินที่ต้องใช้ความดีเป็นเครื่องกำจัดความชั่ว และเป็นเครื่องใช้หนีอันเกิดจากความชั่วนั้นได้ จงหลีกเลี่ยงความชั่วและกระทำความดี จงสงวนความสุขของตนด้วยตนเอง นี่แหละคือหนทาง "

เมื่อนายวาณิชเล่าเรื่องพระพุทธองค์จบลง พระนางยโสธราภักีประทานรางวัลและแสดงความขอบใจอย่างประเสริฐยิ่งกว่าเพชรนิลจินดา แล้วพระนางถามว่า " ก็แต่พระผู้มีพระภาคของเรานั้นพระองค์เสด็จตามทางใด ? " นายวาณิชทูลตอบว่า " มาตามทางซึ่งห่างจากพระนครนี้ ๖๐ โยชน์และสู่ทิศพระนครราชคฤห์ซึ่งมีทางสะดวกผ่านมาทางโสนะและเขาต่างๆ โคขของข้าพเจ้าซึ่งเดินได้วันละ ๘ กิโอสส์ (มาตราวัดอินเดีย เป็นระยะความยาว กิโอสส์ ๑ ประมาณ ๘๔๐ วา) ต้องเดินทาง ๑ เดือนจึงจะถึง "

ฝ่ายพระราชามือทรงทราบข่าวนี้แล้วก็ตรัสใช้ให้ผู้ที่พระองค์ทรงไว้พระทัย ๙ นาย ขึ้นม้าที่มีฝีเท้าเร็วแยกย้ายกันไปเพื่อนำพระราชโองการของพระองค์ไปทูลแก่พระพุทธรเจ้าผู้เป็นพระโอรสว่าดังนี้ " พระสัทโชนะผู้เป็นพระราชโอรสซึ่งทรงชราภาพโดยกาลเวลาอันยืดยาวถึง ๗ ปี ในยามซึ่งเธอผู้เป็นโอรสได้พรางจากไป และได้พยายามสืบเสาะหาตัวอยู่เสมอเป็นนิตย์นรินทร์ ขอวิงวอนให้พระราชโอรสของพระองค์เสด็จมารับพระราชบัลลังก์ และอาณาประชาราษฎร์แห่งพระราชอาณาจักรซึ่งจักเกิดบั้นป่วนเมื่อพระองค์หาไม่แล้ว ทั้งนี้ก็เพราะพระองค์ทรงวิตกว่าจะเสด็จสวรรคตเสียก่อนที่พระองค์จะได้เห็นพระพักตร์ของเธอผู้เป็นพระราชโอรส "

ส่วนพระนางศรียโสธราภิกษุได้ใช้ให้อัศวานิก ๙ นาย ไปทูลแก่องค์พระราชสวามีเหมือนกันโดยความว่าดังนี้ " สวามีนี้แห่งพระราชสำนักของพระองค์ และผู้เป็นมารดาของราหุลมีความจำนงอยากเห็นพระพักตร์ของพระองค์อย่างยิ่งนัก เหมือนดวงอาทิตย์ของหญิงงามเมื่อได้เห็นพระจันทร์เมื่อเวลากลางคืน หรือเหมือนดอกกอโคกแรกผลิรอคอยให้สตรีเหยียบย่างอยู่ฉะนั้น (ตามรามายณะ กล่าวว่า เมื่อนางสีดาหนีไปอยู่ในพุ่มดอกกอโคกก็ได้พ้นจากความรบกวนปีศาจ ราพณาสูร และด้านทานตนให้พ้นอันตรายได้ด้วยสวัสดิมิชัย เพราะตั้งนี้เอง เหล่าสตรีอื่นดีจึงนับถือต้นกอโคกและกินดอกกอโคกนั้น) หากพระองค์ได้ได้พบซึ่งสิ่งที่พึงประสงค์ยิ่งกว่าสิ่งที่ทรงเสียสละแล้ว พระนางทั้งพระราชหูลขอได้รับสวนด้วยเถิด แต่ที่พระนางต้องการที่สุดนั้นคือตัวพระองค์เอง "

เมื่อดังนั้นแล้วมนตรีศากยะผู้รับใช้ก็ออกเดินทางโดยรีบด่วน แต่จำเพาะต่างคนต่างก็ถึงป่าไฟในยามที่พระพุทธรองค์ทรงเทศนาพระบัญญัติของพระองค์นั่นเอง และต่างคนต่างเมื่อได้ยินได้ฟังพระองค์แล้วก็เลื่อมใสจนลืมหูลพระองค์ และลืมนจนกระทั่งพระราช สัมบรมราชโองการ ตลอดถึงพระนางศรียโสธราผู้โศกาดูร ต่างคนต่างเพ่งแต่ในพระนบมรศาสดาจารย์เจ้า ดวงใจของเขาให้ผูกพันตรึงตราที่ริมพระโอษฐ์อันศักดิ์สิทธิ์ซึ่งตรัสพระโอวาทอันเต็มไปด้วยพระธรรมเมตตา และคุณสมบัติซึ่งเที่ยงแท้ บริสุทธิ์ และซึ่งส่องแสงสว่างแก่ทุกสิ่งทุกอย่าง ดุเถิดภมรซึ่งเร่รอนหาเกสรเพื่อประโยชน์แห่งรังของมัน แม้ได้เห็นดอกไม้กรา (ดอกไม้ป่าชนิดหนึ่ง) เป็นพุ่มพวงและสงกิลินรสสุคนธ์ ฟุ้งขจรไปตามลมแล้วก็ดี มันก็ยังนึกว่าน้ำผึ้งของมันยังไม่เต็มอยู่นั่นเอง พระอาทิตย์ตกก็ดี หรือฝนตกก็ดี มันก็ยังมิเจตนาผูกพันอยู่กับดอกไม้ซึ่งโอชาเพราะต้องการดูดดื่มน้ำอมฤตแห่งดอกไม้เหล่านั้นดังนี่ฉันใด

สำหรับอำมาตย์ผู้นำพระบรมราชโองการมาก็เหมือนกันฉันนั้น ก็เมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธรองค์แล้วต่างคนต่างก็ละเลยซึ่งกิจแห่งตนที่เดินทางมา และเมื่อต่างก็ลืมนแล้วในกิจทั้งปวงก็นำตนเข้าเป็นบริวารแห่งพระพุทธรองค์ต่อไป

เพราะเหตุนี้พระราชามือจึงตรัสใช้อุทายีอำมาตย์ผู้มีอายุและชื่อเสียงซึ่งเคยเป็นเพื่อนเล่นของพระสิทธัตถะเมื่อยามสันติสุขเกษมศานต์แต่ก่อนนั้นให้ไปอีก ฝ่ายอุทายีซึ่งนึกว่าอย่างไรก็ดี ตนเองก็คงจะได้ยินพระธรรมเทศนาของพระพุทธรองค์ หากว่าเกิดความเลื่อมใสขึ้นก็คงจะเสียการ เพราะฉะนั้นเมื่อเขาไปถึงสวายุไฟซึ่งพระพุทธรเจ้าประทับจึงเอาสาลีอุดโศตประสาทเสีย โดยการกระทำดังนี้จึงได้รอดพ้นจากได้สดับพระธรรม รส

แห่งธรรมวิเศษนั้น และสามารถกราบทูลข่าวสารขององค์พระราชบิดาและพระนางศรี
ยโสธราได้

ฝ่ายพระพุทธองค์ค่อยๆ ก้มพระเศียรแล้วตรัสแก่ที่ชุมนุมว่า " จริงที่เดียวตถาคต
จะไป เป็นกิจของตถาคตซึ่งเกิดจากเจตนาของตถาคตเอง ผู้ใดก็ดื้อยาได้ลืมนอง
บุญคุณผู้ซึ่งบังเกิดตนให้มีชีวิตขึ้น คือชีวิตซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งความขวนขวายในวิถีกำจัด
เสียซึ่งความดำรงชีพ และความตายอีกต่อไป แต่ให้บรรลุถึงคงซึ่งนิพพานทีเดียว " โดย
การเชื่อฟังบัญญัติ โดยพ้นแล้วจากความผิดที่ล่วงมาแล้วของตน ทั้งไม่ต้องเพิ่ม ต้องมี
ให้ผิดอีก และโดยบรรลุถึงซึ่งเมตตาอันบริสุทธิ์ซึ่งกระทำให้บังเกิดความรักได้

จตุลพระราชและพระนางเถิดว่า " ตถาคตจะออกเดินทางเพื่อไปหาแล้ว "
โดยกิตติศัพท์อันนี้ ปวงประชาชนแห่งเศวตกบิลพัสดุ์กับนิคมคามทั้งปวงตระเตรียมการ
รับรองผู้เป็นเจ้าของตน

ณ ทวารทิศใต้ก็ปลูกปะรำ มีเสาประดับประดาไปด้วยเฟื้องดอกไม้และประดับแพรสีแดง
และเขียวปักทอง ตามถนนหนทางก็ประดับประดากิ่งก้านบุพชาติซึ่งมีรสสุคนธ์และราด
รดน้ำมันจันทน์และน้ำมันมะลิอย่างชุ่มโชกซึ่งใช้รดด้วยมุสสุก (ภาษาฮินดู ถึงทำด้วย
หนังแพะ) คือถึงสำหรับรดถนน ธงทิวปลิวไสว และหากเมื่อถึงกำหนดจะเสด็จมาถึงก็
ให้มีช่างใส่กุบเงินและที่มิงาประดับปลอกทองเรียงอยู่ข้างหน้าพลับพลาซึ่งมียาม
เตรียมพร้อมอยู่เสมอ เพื่อคอยตักลองให้สัญญาณว่าพระสิทธัตถะเสด็จมาถึงแล้ว บรรดา
เสนาอำมาตย์ทั้งปวงจะได้ไปต้อนรับและถวายบังคมพระองค์ และซึ่งหมูนางละครจะได้
โพรยโรอยดอกไม้และเดินรำขับร้องจนกระทั่งว่าดอกกุหลาบและดอกกรักเร่ที่โพรยโroyไป
นั้นให้ท่วมเขาแห่งอัสวราชอาชาไนยซึ่งพระองค์ทรงขี่มาและให้มรรคาทุกแห่งหนมีแต่
งามตระการตา และก้องกังวานไปด้วยเสียงแห่งดุริยางค์และความบันเทิงอันก็ก้อง นี้
แหละคือคำสั่งซึ่งประกาศ และทุกผู้ทุกคนก็ปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด แล้วคอยฟังเสียง
กลองซึ่งดีให้สัญญาณเวลาที่พระองค์จะเสด็จไปถึงอย่างตั้งใจ

ฝ่ายพระนางศรียโสธรานั้น พระนางอยากไปรับพระราชสวามีก่อนใครอื่น จึงทรง
สิริกาเสด็จไปจนถึงเชิงกำแพงแห่งพระนคร ณ ที่ซึ่งได้ปลูกพลับพลาอยู่ท่ามกลาง
อุทยานนามว่านิโครธ มีกิ่งก้านร่มรื่นรายเรียงเป็นแถวแนว มีทางเลาะลัด กระทำให้
อุทยานนั้นมีลักษณะสราญรมย์น่าฟังขมยิ่งนัก เพราะว่ามีมรรคาทางทิศใต้มีสนามหญ้าอัน
เขียวชอุ่มเป็นแถวแนวยาวยืด มีต้นไม้ซึ่งมีดอกเรียงรายกันไป และข้างนอกประตูก็เป็น
หมู่กระท่อมแห่งทวยนาครชั้นต่ำและยากจนแร้นแค้นซึ่งหากว่ามาแต่ต้องเข้าแล้วก็
อับมงคลแก่กษัตริย์และนักบวชพราหมณ์ แม้แต่ถึงกระนั้นทวยนาครชั้นต่ำเหล่านั้นก็
ตั้งใจคอยรับรองพระองค์เหมือนกัน คือตื่นแต่เช้ามีดแล้วก้มมองดูไปจนสุดสายตาและหา
กว่าเมื่อได้ยินเสียงระฆังที่ผูกคอช้าง หรือเสียงกลองแห่งวัดวาอารามดังขึ้นแล้วก็จะพา
กันขึ้นต้นไม้ดูพระองค์ และเพื่อเป็นเกียรติยศแก่พระองค์ยังได้ตกแต่งประดับประดา
บ้านเรือนของตนอย่างถึงใจ กับกวาดธรณีประตูประดับธง ผูกมัดใบมะม่วงทำเป็นเฟื้อง
ประดับลึงค์ม (ศิลารูปกรวย) และมุงใบไม้ ณ ประตูชัยเก่าแก่ซึ่งมีใบไม้แห่งเหล่านั้น
เสียใหม่ กับอุตสาหั้ไต่ถามคนเดินทางอยู่เสมอเพื่อให้ทราบว่าจะมีอะไรเป็นอุปสรรคใน
ระหว่างทางของพระสิทธัตถะบ้างหรือไม่

พระนางศรียโสธรมองดูหมู่ชนเหล่านั้นด้วยดวงพระเนตรอันตื่นเต้น ใครจะพบเห็นและมองดูทางทิศใดเช่นเดียวกับหมู่ชนเหล่านั้น กับทั้งเงยโสดคอยฟังข่าวจากผู้ที่ผ่านมาทั้งปวงเหมือนอย่างคนเหล่านั้นด้วย ในที่สุดพระนางก็เห็นบุรุษคนหนึ่งค่อยๆ เดินมาอย่างช้าๆ โคนศีรษะแทบเกลี้ยงเกล้า มีผ้าเหลืองพาดอยู่เหนือบ่า กายก็คลุมผ้าคล้ายฤๅษี มือถือบาตรแฉะเข้าประตูกระท่อมทุกๆ กระท่อมเป็นครู่ๆ พลังรับทานที่มีผู้บริจาคและอำนวยการพรตออบแทน หรือถ้าไม่มีใครบริจาคทานแล้วก็เดินต่อๆ มาด้วยอาการปกติ

มีบุรุษเดินตามหลัง ๒ คน โดยครองผ้าเหลืองเหมือนกัน แต่บุรุษถือบาตรนั้นมีอาการสง่ายิ่ง น่าเคารพยิ่ง อันเป็นการซึ่งจำเริญความนิยมชมชื่นยิ่งมาตลอดวิถีทางของเขา และโดยแววตาอันประกอบด้วยบุญบารมี กระทำให้เป็นที่จับใจของคนทุกคน จนเมื่อเวลาที่คนเหล่านั้นถวายทานแก่ท่านก็มองดูท่านด้วยความเคารพ และบ้างก็น้อมกายกราบท่าน บ้างก็ไปหาของมาถวายใหม่อีกโดยความเสียใจที่ตนเป็นคนยากจนจนกระทั่งว่าต่อมาภายในไม่ช้า เด็ก บุรุษและสตรีต่างก็กระตือรือร้นพากันเดินตามท่านและพรั่วว่า " ท่านผู้นี้คือใครหนอ ใครที่ไหนกัน ตั้งแต่เมื่อไรฤๅษีจึงมีลักษณะสง่างามเช่นนี้ " แต่ครั้นพระองค์ค่อยๆ เสด็จมาถึงพลับพลา ในทันใดนั้น ประตูประดับแพรก็เปิดออก แล้วพระนางศรียโสธราซึ่งมิได้คลุมพระพักตร์ก็จรลีขีมีขมันไปสู่ทางพระองค์ เสด็จพลาอุทานว่า " พระองค์พระสิทธัตถะ " นำอัสสขลก็คลอสองพระเนตร และประณมพระหัตถ์แล้วก็ทอดสิริร่างสะอื้นให้อยู่ ณ แแทบพระบาทของพระองค์นั่นเอง

นานต่อมา เมื่อพระนางศรียโสธราซึ่งระทมทุกข์กลับมาถือตามพระพุทธรูทจนแล้ว เมื่อมีผู้ทูลถามแต่พระองค์ว่า เมื่อปรารถนาในการสละจากราคะตันทาทั้งปวงแห่งมนุษย์ และจากการแต่ต้องรูปรสอันละมุนละม่อมเหมือนดอกไม้ และนำนิยมคือการแต่ต้องมีของสตรีแล้ว เหตุใดพระองค์จึงอดทนต่อการจวบอดนั้นได้

พระพุทธรูทองค์ตรัสว่า " ผู้ที่ใหญ่ยิ่งย่อมมีทางสำหรับความรักเช่นเดียวกันกับผู้ทีเล็กที่สุดแม้ผู้นั้นจะสูงเยี่ยมด้วยความบริสุทธิ์อย่างไรก็ตาม จงระวังอย่าให้ดวงวิญญาณซึ่งหลุดพ้นแล้วจากความผูกพันมีอาการเหยียดหรือขมแก่วิญญาณซึ่งยังถูกมัดอยู่ด้วยความอื้ออวดในความอิสระ คือเพราะที่ตนได้หลุดพ้นแล้วนั้นเลยเป็นอันขาด ความอิสระของท่านจะมีค่ายิ่งเมื่อท่านสำเร็จในความอิสระของท่านโดยความพยายามพากเพียรและวิถีแห่งความรอบรู้ซึ่งละเอียดสุขุม ยุคแห่งความพากเพียรอันยืดยาว ๓ ยุค ได้กระทำให้พระโพธิสัตว์ (ผู้ที่ได้สำเร็จความรู้อย่างสูงและยอมเป็นผู้ที่ให้ความดีต่อมนุษย์) ซึ่งจะเป็นผู้นำและช่วยโลกอันมีตมมอณาการ ได้บรรลุถึงซึ่งความสำเร็จ อันจะช่วยทุกข์ทั้งปวงได้ ยุคทั้ง ๓ นี้ ที่ ๑ คือ ปัญญาธิกะ ที่ ๒ คือ สัทธาธิกะ ที่ ๓ คือ วิริยาธิกะ "

ดูเถิดตถาคตได้เกิดมาแล้วในยุคแห่งปัญญา ต้องการความดี แสวงหาความรอบรู้ แต่จักขุยังปิดไว้ไม่มองเห็น จงนับเม็ดทรายแห่งไร่ละหุ่งดู ก็จะพึงรู้ได้ว่าจำนวนเม็ดทรายเท่าใดนั่นแหละ คือจำนวนปีที่ตถาคตบังเกิดเป็นบุรุษชื่อราม คือพ่อค้าคนหนึ่งฝั่งใต้ อยู่ข้างหน้าลึงกาทวีปอันเป็นแหล่งที่มีไข่มุก ณ กาลอันนานมาแล้วนั้น ยโสธราที่อยู่กับตถาคต ณ หมู่บ้านซึ่งตั้งอยู่ริมทะเล นางงามเหมือนเดี๋ยวนี้นี้เหมือนกัน และมีนามว่าลักษมี ตถาคตจำได้ว่า เมื่อกาลครั้งกระนั้น ครั้งหนึ่งตถาคตต้องออกเดินทางซึ่งเอาชีวิตเป็นเครื่องเสี่ยงโชค เพราะอาชีพความเป็นอยู่ของเราทั้งสอง ณ กาลครั้งนั้นอยู่ในฐานะยากจนแร้นแค้น

นางได้วิงวอนอย่างโศกาอาดูรเพื่อมิให้ตถาคตออกเดินทางและมีให้ไปผจญต่อภัยอันตรายทั้งทางบกและทางทะเล นางคร่ำครวญว่าเมื่อมีความรักอยู่แล้ว จะสละสิ่งที่ตนรักไปได้ได้อย่างไร ถึงกระนั้นก็ดี ตถาคตก็ออกเดินทางโดยเหตุที่ต้องลองพยายามไปตาม

บุญตามกรรม ตาตกจึงผ่านช่องแคบไป และภายหลังที่มีพายุและเหตุการณ์ซึ่งตนจะต้องพจญ ภายหลังการต่อสู้กับธรรมชาติอันวางเวียงลึกซึ้ง และความทรمانอันไม่รู้จักสิ้น พลังค้นคว้าดูในลูกคลื่นแล้ว ตาตกก็ได้ไข่มุกเม็ดหนึ่งสดใสดวงจันทร์ ประหนึ่งว่าปวงราชาทั้งหลาย ถ้าจะซื้อก็ต้องพลาพระราชทรัพย์เสียจนสิ้นเชิง

เมื่อได้ตั้งนั้นแล้ว ตาตกก็กลับมาสู่เขาครีที่อาศัยอยู่ แต่เผชิญบ้านเมืองได้รับความเสียหายด้วยทพภิกขภัย ตาตกก็ล้มเจ็บลงด้วยความเหน็ดเหนื่อยแห่งการเดินทางในคราวที่กลับนั่นเอง กว่าจะถึงที่อาศัยอยู่ก็สุดลำบาก โดยเอาเม็ดไข่มุกอันบริสุทธิ์ซึ่งได้จากทะเลนั้นซ่อนไว้ในเข็มขัดของตาตก แต่เมื่อถึงบ้าน ที่บ้านก็ปราศจากอาหาร

และ ณ ธรณีประตุนั้นเอง นางซึ่งตาตกเป็นห่วง ห่วงยิ่งกว่าตัวของตาตกเองนอนฟังพาบอยู่โดยปราศจากสุมเสียงจวนจะถึงซึ่งความตาย เพราะเหตุไม่มีข้าวใส่ท้องเลยแม้แต่น้อย เมื่อเป็นดังนั้นแล้ว ตาตกจึงร้องว่า " หากผู้ใดมีข้าวให้เราที่นี่แล้ว จงดูเถิด นี่แน่ะคือค่าไถ่แห่งพระนครฯ หนึ่ง เพื่อให้ชีวิตดำรงอยู่ได้โปรดให้อาหารแก่ลักษณะมีเถิด แล้วรับไข่มุกซึ่งพราวแพรวเหมือนดวงจันทร์ เมื่อว่าดังนี้แล้วเพื่อนบ้านคนหนึ่งจึงนำเดนอาหารของตนที่เหลืออยู่นั้นให้ ๓ แซร์ (ขนาดความจุประมาณครึ่งลิตร ประมาณครึ่งทะนาน) แล้วก็ฉวยเอาไข่มุกพิเศษนั้นไป พอได้กินอาหาร ลักษณะก็มีชีวิตต่อมาและเมื่อได้คืนแล้วซึ่งชีวิต นางก็เผยโอษฐ์ว่า " อ้อ ที่จริงเธอก็รักฉันเหมือนกัน " แต่ในชีวิตนี้ตาตกก็ทำการแลกไข่มุกเหมือนกันเพื่อบำรุงความสดใสแห่งดวงใจและวิญญาณซึ่งพ่ายแพ้แก่โลกีย์ แต่ไข่มุกอันบริสุทธิ์ในบัดนี้เป็นทรัพย์ที่ได้มาโดยการพจญครั้งสุดท้ายของตาตก และซึ่งเอามาได้จากลูกคลื่นอันลึกกว่าครั้งก่อน คือนิทานทั้ง ๑๒ กับกฎแห่งความดีนั้น จะเอาไปทำการแลกเปลี่ยนกับอะไรไม่ได้เลย นอกจากจะให้ไปเปล่าๆ จึงจะเรียกว่าได้ถึงแล้วซึ่งความบริสุทธิ์ เพราะรังมดเปรียบกับเชิงเขาพระสุเมรุก็ดี หยาดน้ำค้างที่ย้อยมาและรวบรวมกันเป็นหย่อมอยู่ ณ รอยเท้าของนางเก้งที่กระโดดเปรียบกับมหาสมุทรอันกว้างใหญ่ไม่มีที่สิ้นสุดก็ดี ก็เท่ากับทานซึ่งตาตกยอมสละแล้วแต่ก่อนนั้นอันจะเปรียบตั้งทานซึ่งตาตกสละ ณ บัดนี้ไม่ได้

เพราะฉะนั้นความรักซึ่งกว้างขวางแล้วนั้น พอได้หลุดพ้นจากข่ายแห่งความรู้สึก รูป เสียง กลิ่น รส ก็เป็นความรักที่ถูกที่ดี ในเมื่อยอมตามใจผู้อ่อนแอ เพราะเมื่อยอมตามแล้วเท่านั้นแบบบางของยโสธรราก็จะพาให้พระนางเดินไปสู่ความสงบและความสุขได้ โดยเหตุที่เท่านั้นได้ถูกนำไปเดินด้วยวิธีอันอ่อนโยน "

ฝ่ายพระเจ้าสุทโธทนะ เมื่อทรงทราบว่า พระสิทธัตถะเสด็จมาถึงโดยปลงพระเกษา ห่มห่อพระวรกายด้วยเครื่องนุ่งห่มของยากจ กับถือบาตรเพื่อรับเศษอาหารของหมู่ชนชั้นต่ำ ความเสียพระทัยโกรธกริ้วมากำจัดเสียซึ่งความรักอันมีอยู่ในพระทัยของพระองค์ไปเสียสิ้น

พระองค์ทรงถ่มเขฬะลงยังแผ่นดิน ๓ ครั้ง ทั้งถอนพระมัสสุสีอันขาวดุจเงินแล้วเสด็จออกไปเสียอย่างหุนหันกระทำให้บรรดาอำมาตย์ราชบริพารต่างสิ้นระริวทั่วสรรพางค์กายไปตลอดทางที่พระองค์เสด็จ พระองค์เสด็จขึ้นทรงม้าสงครามด้วยพระชนงอันขมวดและทรงกระตุ้นม้าปล่อยให้ห้อไปตามถนนใหญ่หน้อยทั้งปวงที่อัดแอไปด้วยฝูงชน หมองพระทัยไปด้วยความกริ้วโกรธ จนฝูงชนเหล่านั้นจะหาโอกาสบอกว่า " นั้นแน่ พระราชานั่งลงซี " เท่านั้นก็แทบไม่ทัน

ครั้นพระองค์วกกลับไปตามกำแพงของวัดซึ่งมองไปเห็นประตูด้านใต้ที่กล่าวมาแล้วนั้น พระองค์ทอดพระเนตรเห็นฝูงชนหมู่ใหญ่ซึ่งอุดช่องทางเดินและใหญ่ๆ ขึ้นเสมอซึ่งเดินตามพระสิทธัตถะผู้มีดวงพระเนตรอันสดใสบริสุทธิ พระองค์มองดูพระเนตรของพระบิดาผู้ชราของพระองค์แล้ว ความพิโรธโกรธกริ้วของพระบิดาก็อ่อนลงไป

เมื่อพระพุทธองค์เพ่งดูพระบิดาซึ่งขมวดพระขนงด้วยพระอาการอันอ่อนโยนและเคารพ ครั้นแล้วพระองค์ก็ก้มพระพักตร์และทรงคุกพระชานุลงต่อพระพักตร์พระราชบิดาด้วยพระอาการอันงามสุภาพ ทั้งนี้ก็เพราะพระราชบิดานั้นเมื่อเห็นพระราชโอรส เข้าใจในพระอาการกิริยาของราชโอรส สังเกตเห็นพระบารมีซึ่งปรากฏเป็นรัศมี ณ พระนลาฏของพระองค์ และเพราะพระรัศมีอันนี้เองซึ่งกระทำให้อำนาจพระเนตรของพระบิดาจึงมีพระทัยอ่อนลง

แม้แต่กระนั้นก็ดี พระราชบิดายังตรัสว่า " พระมหาสิทธัตถะจะแอบเข้ามาในพระราชธานีของตนโดยนุ่งห่มอย่างคนชีวีวโกนหัว สวมเกือกแตะและเทียวขอทานแก่หมู่ชนชั้นต่ำอย่างนี้ได้หรือ เขาผู้ซึ่งมีชีวิตเทียบเท่ากับพระเจ้าองค์หนึ่ง ลูกของเราซึ่งเป็นผู้รับมรดกในพระราชอาณาจักรอันกว้างใหญ่ และในปวงราชาทั้งหลายซึ่งเพียงแต่สัมผัสมือของราชาเหล่านั้นเท่านั้น ราชาเหล่านั้นก็จะเรียกให้บริวารของตนนำสิ่งใดๆ ทุกอย่างซึ่งอาจหาได้ในโลกนี้มาให้

" สูเจ้าควรควรจะเข้ามาพร้อมด้วยเกียรติยศที่สมแก่ฐานะอันดรศักดิ์ของตนโดยแห่ห้อมล้อมไปด้วยพลหอกอันแพรวพราวและด้วยความสนั่นหวั่นไหวไปด้วยเท้าคนและเท้าม้า จงดูเถิด ทหารของเราทั้งสิ้นพักแรมอยู่ตามทางและทวยนาครของเราต่างรอคอยอยู่ตามทวาร ก็สูเจ้าไปอยู่ที่ไหนเล่าในระหว่างเวลาหลายปีซึ่งอัปมงคล กระทำให้บิดาของเจ้า โศกเศร้าอาดูรอยู่เหนือราชบัลลังก์ และภรรยาของเจ้าดำรงชีวิตอยู่เป็นมายโดยยอมสละละเสียซึ่งความสนุกสนานรำเริงทั้งปวง ไม่ฟังแล้วซึ่งเสียงจำเริญร้องและดนตรี และไม่แต่งกายด้วยเครื่องแต่งสำหรับพิธีรดองใดๆ จนกระทั่งวันนี้จึงแต่งด้วยเครื่องนุ่งห่มประดับสุวรรณจินดาเพื่อมารับรองสวามีซึ่งครองผ้าเหลืองชีวีวที่กลับมา ลูกทำไมจึงทำเช่นนั้น "

" มหาบพิตรผู้บิดา " พระพุทธเจ้าตรัสตอบ " ประพฤติการณ์ทั้งนี้เป็นธรรมเนียมของชาติตระกูลแห่งตถาคตเอง "

" ชาติตระกูลของเจ้า " พระราชาทวนคำ " ชาติตระกูลของเจ้านั้น นับตั้งแต่มหาสมบัตินั้นได้เป็นต้นมาก็ได้ร้อยบัลลังก์แล้วแต่ก็หามลทินด้วยความประพฤติอย่างเจ้านี้มิได้ "

พระพุทธองค์จึงตรัสว่า " ตถาคตจะได้พูดถึงเชื้อตระกูลซึ่งตายนั้นหามิได้ แต่พูดถึงเชื้อตระกูลซึ่งมองไม่เห็นของพระพุทธเจ้าแห่งอดีตและอนาคตนั้นต่างหาก **ตถาคตนี้ก็เป็นองค์หนึ่งของเหล่าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย และสิ่งใดซึ่งพระพุทธเจ้าเหล่านั้นทรงประพฤติ ทรงกระทำ ตถาคตก็กระทำ ก็ประพฤติในสิ่งนั้น และสิ่งใดซึ่งเป็นชั้น ณ บัดนี้ก็ว่าได้เป็นแต่ก่อนมาแล้วเหมือนกัน แต่ปางก่อนนั้นก็มิพระราชารู้สวเมกราชออกมารับรองโอรสของพระองค์ ณ พระทวารดังนี้เหมือนกัน คือพระโอรสซึ่งครองกายเหมือนฤาษี และผู้ซึ่งช่วยโลกให้พ้นจากทุกข์ มีธรรมานุภาพด้วยความเมตตาและความระงับในตนเองยิ่งกว่าพระราชาทรงหลายซึ่งทรงศักดิ์กษัตริย์เหล่านั้น ก็ได้มาน้อมกายเหมือนอย่าง**

ที่ตภาคกระทำอยู่เดียนี่ แล้วถวายขุมทรัพย์ซึ่งได้นำมาด้วยนั้น มอบให้เพราะความรักและความเมตตาแก่พระราชบิดา ผู้ซึ่งเกี่ยวข้องกับพันพันกันด้วยหนึ่อย่างหนึ่งแห่งความรักใคร่ นี้แหละคือถ้อยคำหรือขุมทรัพย์ซึ่งตภาคตขอลถวายแก่พระองค์บัดนี้ ”

พระราชอาประหลาดพระทัยแล้วตรัสถามว่า “ ขุมทรัพย์อะไร ” พระพุทธองค์ทรงประคองพระหัตถ์พระราชบิดาแล้วก็เสด็จต่อไปสู่ถนนต่างๆ ซึ่งมีทวยพระชาลวันเคารพพระองค์ มีพระราชอาและพระนางศรียโสธราอยู่ข้างเคียง พลาทรวงเผยสิ่งซึ่งกระทำให้เกิดความสงบและความบริสุทธิ์ ความจริงอันสุขุมคัมภีรภาพทั้ง ๔ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความดี คือธรรมมานภาพเหมือนดังขอบฝั่งเป็นที่ตั้งกันทะเลมหาสมุทร พระองค์ตรัสถึงพระบัญญัติทั้ง ๘ ซึ่งทุกผู้ทุกคน ไม่ว่าพระราชอาหรือข้าทาสอะไรหากต้องการไปสู่ทางอันบริสุทธิ์ซึ่งมีอยู่ ๔ ชั้น และ ๘ อย่างซึ่งเป็นทีอาศัยของผู้ที่มีชีวิต ไม่ว่ามีอำนาจหรือแร้นแค้น ไม่ว่าฉลาดหรือโง่ บุรุษหรือสตรี เด็กหรือผู้ใหญ่ ต้องหลุดพ้นจากวิภูสงสารแห่งความดำรงชีพไม่ซำก็เร็ว แล้วก็ได้บรรลุถึงซึ่งพระนิพพานอันสันติสภาพ

ครั้นแล้วต่างก็เสด็จถึงพระราชวัง พระเจ้าสุทโธทนะนั้นกลับทรงเบิกบานพระทัยแจ่มใส ด้วยได้ดุดัดติมธรรมสแห่งพระพุทธโอาทของพระพุทธองค์จนทรงอุ้มบาตรตามพระองค์ ณ วาระเดียวกันนั้น พระเนตรของพระนางศรียโสธรา ก็มีแววแจ่มใสมากกระทำให้อัสสขลแห่งหายไปจากคลองพระเนตร โดยประการดังนี้ ณ ราตรีกาลวันนั้นต่างก็เกษมศานต์สันติสุขด้วยธรรมมรรคานั้นแล .

ปริเฉทที่ ๘ พุทธกิจบรรยาย

ยัง มีท่งหญำกว้างใหญ่อยู่ท่งหนึ่งยาวยัดไปตามฝั่งแม่น้ำโกหณะอันไหลเชี่ยวที่นครเพื่อไปสู่ภูมิภาคที่กล่าวนี้ด้วยพาหนะเวียนเทียมโค จากเมืองพาราณสีซึ่งเป็นเมืองที่วัดมีอยู่มากหลาย ก็ต้องเดินทางทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือเป็นเวลา ๕ วันจึงถึง ณ เมืองนี้ ซึ่งตลอดปีเดียรดาษไปด้วยปวงบุปผชาติและพุ่มพฤกษชาติที่ทอดเงาไปในน้ำให้มีเป็นสีเขียว มียอดเขาหิมาลัยซึ่งมีน้ำไปด้วยหิมะลอยเด่นอยู่

ลาดของเขานี้ขุมขึ้น ต้นไม้กิ่งก้านสาขาซึ่งมีรสสุคนธ์ก็รื่นรมย์ และบัดนี้พระพายแห่งความบริสุทธิ์ก็ยังโชยอยู่ ณ ถิ่นที่นี้ ลอยแห่งสายสนธยากาลพัดมาสัมผัสสละเมาะไม้และเหล่าศิลาแดงสลักซึ่งกะเทาะแตกแยกออกด้วยอำนาจของรากไม้และกิ่งก้านวัลย์ทั้งปวง กับริกรงรังไปด้วยหญำและใบไม้ เหล่าอสรพิษอันสงบเลื้อยคลานออกจากรูในดินและในโพรงไม้ แล้วก็ขดตัวเป็นงูเหวนสีเหลืองเป็นเงาอยู่เบื่องบนคิลากลางแจ้ง กิ่งก่าซึ่งว่องไววิ่งเหนือพื้นคิลาลาดลาย ซึ่งพระราชอาเป็นอันมากได้เคยเสด็จมาเห็นเหนือคิลาขึ้นมาแล้ว สนัขจึงจอกนอนโดยสุขสันติภาพ เห็นอพระราชบัลลังก์อาสน์ซึ่งปรักหักพังแล้ว มีที่ยังไม่เปลี่ยนแปลง

แต่ยอดเขา แม่น้ำ สนามหญ้า และลมพัดเย็นเฉื่อย

สิ่งทั้งปวงซึ่งงามวิไลตระการตาได้อันตรธานสิ้นไปแล้ว เพราะสิ่งทั้งปวงอยู่ที่นั่นนั่น คือพระราชธานีของพระเจ้าสุทโธทนะ ละภูพาน้อย ซึ่งเย็นวันหนึ่ง ยามเมื่อพระอาทิตย์กำลังฉายแสงสีเขียวและสีทอง องค์พระพุทธเจ้าได้ประทับเพื่อทรงแสดงพระธรรมเทศนาสั่งสอนแก่สานุศิษย์ที่เชื่อฟังของพระองค์

ท่านจงอ่านพระคัมภีร์อันวิเศษดูเกิดก็จะได้รู้ว่า ณ ภูมิภาคอันเรืองรมนี้มีประพาศติการณมาแล้วอย่างใด คือภูมิภาคซึ่งแต่เดิมเป็นอุทยาน กอปรด้วยวิถีทางซึ่งเทลาด มีตาน้ำ หนอง บึง ลานดินซึ่งมีต้นกุหลาบเป็นขอบ กับหอมล้อมไปด้วยพระตำหนักอันวิเศษมณเฑียรและพระราชสำนัก มีมุขอันวิจิตรบรรจงนั้น ในเมื่อองค์พระศาสดาจารย์เจ้าประทับเป็นสง่าอยู่ต่อหน้าหมู่ชนผู้คารวะซึ่งสงบก็คอยให้พระองค์แยมพระโอษฐ์เพื่อแสดงพระธรรมอันวิเศษซึ่งกระทำให้ทวีปเอเชียของเรารวมเย็นนั้น การซึ่งมนุษย์โลกอันมีจำนวนตั้งสี่พันหลัก (หลักหนึ่งเท่ากับหนึ่งแสน) นับถือพระพุทธศาสนานี้ ย่อมเป็นพยานแห่งความจริงเมื่อสมัยครั้งกระโน้นเพียงใดแล้ว

พระองค์ประทับอยู่ข้างเบื้องขวาพระราชอาสน์และเหล่าศากียะทั้งปวง พระอานนท์ พระเทวทัต กับบรรดาผู้ซึ่งอยู่ในพระราชวังก็รายเรียงล้อมรอบพระองค์ ข้างหลังพระองค์ก็คือพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะซึ่งเป็นพระเถระผู้แรกครองกาสาฬภัสตบว่าเป็นสานุศิษย์ติดตามพระองค์ ในระหว่างพระขานของพระองค์ พระราหูล้าเลื่องดวงเนตรอันน้อยอย่างตื่น ๆ มองดูพระวรกตกร์ของพระองค์ผู้เป็นพระราชบิดาแล้วแยมพราย ณ เบื้องพระบาทของพระองค์ก็คือพระนางศรียโสธราผู้สิ้นแล้วซึ่งความปิ่นป่วนดวงหฤทัย เพราะได้แลเห็นความจริงในในความสุขซึ่งไม่จำเป็นต้องอาศัยความสนุกที่ไม่ถาวร คือชีวิตที่ไม่รู้จักแก่และตาย วัฒนาอันเป็นวาระที่สุดของสิ่งทั้งปวงอันจักเป็นไปได้ เมื่อความตายได้ถึงแล้วซึ่งสาระที่สุด เพราะได้อาศัยความสำเร็จผลของพระสิทธิ์ดณะและของพระนางเอง

อนึ่งพระนางวางพระหัตถ์ข้างหนึ่งไว้เหนือพระหัตถ์ของพระพุทธเจ้า และโดยเหตุที่พระนางเป็นผู้ซึ่งมีค่ายิ่งของพระองค์ จึงไตรภพรอคอยฟังพระโอวาทของพระองค์ พระนางเอาชายจิวรของพระพุทธเจ้ามาคลุมทับผ้าสารี (ผ้าที่สตรีชาวอินเดียใช้ซึ่งไม่มีลวดลายที่ขอบ) ที่ทอเป็นเงิน ข้าพเจ้าไม่สามารถจะลงความเห็นได้แม้แต่เล็กน้อยว่า ตำรับที่ออกจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้านั้นรุ่งโรจน์กระฉ่างแจ่มเพียงใด เพราะข้าพเจ้าเองนี่เป็นผู้แกล้งซึ่งเกิดมา ณ กาลภายหลังอันล่วงมานานักหนาแล้ว ด้รักพระศาสดาจารย์เจ้า และรักพระธรรมเมตตาของพระองค์ซึ่งมีต่อมนุษย์ แล้วพรรณนาประวัติการณของพระองค์ โดยเหตุที่ทราบว่าจะพระองค์ทรงไว้ซึ่งพระคุณธรรมสมบัติและข้าพเจ้าขอสารภาพว่า ข้าพเจ้าไม่มีปัญญาพอที่จะพูดโดยไม่อาศัยพระคัมภีร์ซึ่งเคยมือเลอะลบลงเสียแล้วด้วยความเก่าของกาลสมัยที่ล่วงมาช้านาน กระทำให้สำนวนข้อความโบราณนั้นสิ้นสูญไป คือสำนวนข้อความซึ่งเมื่อกาลเก่าก่อนโน้นยังใหม่เอี่ยมทั้งศักดิ์สิทธิ์แพร่หลาย และได้รับความนิยมนับถือจากมนุษย์ทั้งปวง โดยอาศัยคัมภีร์อินเดียซึ่งควรเรียกว่า แสงทองของอินเดีย ข้าพเจ้าจึงได้ทราบส่วนหนึ่งของแห่งพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้ายังทราบอีกว่า ตามความซึ่งจารึกไว้ในพระคัมภีร์มีอยู่ว่า ผู้ซึ่งเชื่อฟังพระองค์นั้นมีจำนวนมากกว่าที่เราจะนึกเห็นได้มากนัก เพราะเหตุที่ผู้ซึ่งมาฟังพระองค์นั้น มีทั้งพวักษัตริย์และอื่น ๆ นับด้วยหมื่นแสน หมู่เทวาททั้งปวงกับทั้งวิญญาณของผู้ที่ตายทั้งหลายต่างได้มานั้น จนสวรรค์ทั้ง ๗ ชั้นว่างเปล่า และโลกนรกทั้งสิ้นก็เปิดประตูปล่อยหมู่นรกให้ขึ้นมา

อนึ่ง แสงสว่างของทิวาวารก็งามยิ่งกว่าธรรมดา สองแสงกุหลาบเหนือยอดภูเขาซึ่งสงบเงียบประหนึ่งว่า ปล่อยให้รัตติกาลนั้นเจียวิสดรรับฟังพระองค์อยู่ในหุบเขา และทิวาวารฟังพระองค์อยู่บนเขาจะนั้น นั้นแหละ ในพระคัมภีร์มีจารึกว่า เงก่าบังอยู่ในระหว่างของเหล่านี้ ประดุจนางฟ้าซึ่งต้องเสน่ห์ในปัจจุบัน มีเมฆซึ่งเป็นละลอกล่องลอยอยู่นั้น เป็นเกสาถักของนาง ดาราทั้งปวงเป็นไข่มุกและเพชรแห่งมงกุฏ ดวงจันทร์เป็นปิ่นจิวรี (เครื่องรัดเกล้าที่ไม่มียอด) ของนาง

ในระหว่างที่พระองค์กำลังทรงแสดงพระธรรมเทศนาสั่งสอนอยู่นั้น พระพายก็โชยรสสดชื่นให้ขจรมารวยรินและผู้ใดซึ่งฟังพระองค์จะเป็นไต่ต่างดาว ข้าทาส ผู้มีตระกูลสูงหรือต่ำ มีเลือดเนื้อสืบมาจากอารยชนหรืออนารยชน ชาวป่าชาวเขาซึ่งฟังพระอะไรก็ตาม ต่างก็นึกเสมือนหนึ่งว่า ได้ยินเป็นภาคำพูดแห่งชาติ และตระกูลของตนทั้งสิ้น นอกจากปวงชนใหญ่ ๆ อยู่นั้น อยทั้งลายซึ่งต่างก็ขมิขมันไปสู่ฝั่งแม่น้ำนั้นแล้ว ยังหมู่สัตว์จรดบาท นกทั้งปวง และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย

พระคัมภีร์ก็กล่าวว่า เมื่อรู้สึกในพระคุณธรรมแห่งองค์พระพุทธเจ้า และถือเอาพระโอวาทของพระองค์เป็นสรณะ จนถึงกับปฏิบัติของของสัตว์เหล่านี้ จะเป็นลิง เป็นเสือ เป็นเนื้อทราย เป็นหมี เป็นสุนัขใน เป็นหมาป่า เป็นเหยี่ยวที่โฉบซากต่าง ๆ มาเป็น

อาหาร เป็นนกพิราบสีเทาเหลือบ หรือเป็นนกยูงที่มีสีงามวิจิตร เป็นกบที่ดำเตี้ย หรือเป็นงูสีลาย เป็นกิ้งก่า ค้างคาวหรือปลาซึ่งว่า
อยู่ในแม่น้ำ ก็ดูใกล้เคียงเข้ามากับมนุษย์ซึ่งมีความบริสุทธิ์น้อยกว่าสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ และด้วยความปลาบปลื้มอันพดไม่ออก สัตว์
ทั้งหลายเหล่านี้เข้าใจว่าเครื่องผูกพันแห่งกรรมของตนได้ขาดสะบั้นแล้ว ในเมื่อพระพุทธองค์ตรัสต่อหน้าพระราชาวาตังนี้

“ โอม อมิตยะ จงอย่าใช้คำพูดเป็นเครื่องรัดสิ่งที่ไม่สามารถจะกำหนดได้ และจงอย่าพยายามคิดในสิ่งที่เกินความคิด
ไปผู้ถามก็เข้าใจผิด และผู้ตอบก็เข้าใจผิด อย่างกล่าวอะไรเลยเสียดีกว่า ”

ในคัมภีร์มีกล่าวไว้ว่า “ ทีแรกทีเดียวก็นั้นแต่ความมืดเท่านั้น จะนั่นจึงมีแต่พรหมเท่านั้นที่ราพึงพิจารณาอยู่ภายในรัตติกาล อย่าอย่า
หาพรหมนั้นคืออะไรเลย จนแม้แต่เดิมกำเนิดของพรหม พรหมก็ดีหรือแสงสว่างใด ๆ ก็ดีจะมองดูด้วยจักขุประสาทซึ่งยอมตาย
จะจะให้รู้จักด้วยดวงจิตแห่งมนุษย์นั้นไม่ได้เลย จากแห่งความลับจะเผยออกต่อ ๆ ไปกันได้ก็จริง แต่ต้องพยายามกระทำให้
รกแรกเผยออก แล้วก็พยายามกระทำให้จากอื่นที่มีอยู่ทั้งหมดนั้นเผยออกต่อไปจนสิ้นเชิง ดาราทั้งปวงโคจรไปตามวิถีทางของ
มันเป็นนิจันรันดร์ โดยมีพักที่จะรั้งรอเพื่อตั้งกระทู้ถามอะไรเลยเป็นกาลพอเพียงอยู่แล้วซึ่งความดำรงชีพและความตาย ความสุข
และความทุกข์โศกดำรงคงอยู่ แจกเช่นเดียวกับเหตุและผล กับความดำเนินของกาลเวลาและอาการขึ้นลงซึ่งไม่รู้จักสิ้นของความ
อดซึ่งเปลี่ยนแปลงเสมอและซึ่งดำเนินเรื่อยไปไม่หยุดหย่อน แม้นเหมือนกับลำน้ำซึ่งกระแสน้ำไหลหลังไม่ยังหยุด จะเป็นเร็ว
หรือช้าก็ตาม อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ต้องไหลไปถึงซึ่งทะเลอยู่นั่นเอง

ส่วนทะเลนั้นเล่าก็ถูกดวงอาทิตย์ดูดเอาน้ำขึ้นไปเป็นไอ ไอนี้มาสู่เหนือภูเขา แล้วจากภูเขาก็ก็น้ำไหลลงมาใหม่ไม่หยุดหย่อน
เพียงแต่เท่านั้น ก็พอที่จะกระทำให้เข้าใจไปถึงสภาพแห่งฟ้าและดิน โลกทั้งหลายกับความเปลี่ยนแปลงนั้นได้ อย่าวิงวอนเลย ความ
จะจะไม่สว่างขึ้นได้ดอก อย่าขออะไรกับความเงียบสงัดนั้นเลย เพราะความเงียบสงัดนั้นพูดหาได้ไม่ อย่าศรัทธากระทำความ
กรรมตนด้วยดวงจิตอันปั่นป่วนของตน

โอ ! ญาติพี่น้องชายและหญิงทั้งหลาย อย่าได้หวังในความช่วยเหลือของพระเจ้าทั้งปวงซึ่งทารุณ โดยถวายเครื่อง
งวย และแสดงคำยืนยันต่อเขานั้นเลย อย่าพยายามให้ได้รับบำเหน็จจากพระเจ้าด้วยวิธีบุญช้ายัญ อย่าเลี้ยงเขาด้วย
ผลไม้ และขนมเลย แท้จริงตัวเราเองต่างหากที่จะต้องทำการช่วยตนเองให้พ้นจากทุกข์ มนุษย์ทุกรูปย่อมสร้างคุณ
ของตัวเอง ทุกคนมีสิทธิในสิ่งทั้งเช่นเดียวกับผู้ที่ใหญ่ยิ่ง เพราะเหตุว่าสำหรับผู้ที่ใหญ่ยิ่งที่อยู่เหนือหรืออยู่รอบตัวเราก็คือ สำหรับ
กรรมชาติที่มีเลือดเนื้อและมีชีวิตที่ดี จะสุขสาราญหรือจะทุกข์ก็ล้วนแต่โดยความประพฤติทั้งสิ้น สิ่งใดที่เป็นมาแล้วสิ่งนั้นแหละ
ในเครื่องจูงนำสิ่งที่กำลังเป็นอยู่และจะเป็นต่อไปไม่ว่าเร็วที่สุด หรือดีที่สุด ผลที่สุดย่อมอำนวยให้เป็นผลเริ่มแรกขึ้นอีก และผล
แรกย่อมอำนวยให้มีผลที่สุด ปวงเทวดาบนเบื้องสวรรค์ซึ่งเสวยสุขก็โดยผลอันบริสุทธิ์ซึ่งกระทำมาแล้วแต่อดีต ปวง
ศาจ ญ โลกอันต่ำต้อย เสวยทุกข์อันเป็นเวรกรรมที่ตนได้ประพฤติชั่วมาแล้วแต่หนหลัง สารพัดอย่างย่อมไม่คงทน

คุณสมบัติอันงามเสื่อมทรามล่วงสูญไปตามกาลเวลา บาปหนักก็อาจอันตรธานกลายเป็นบริสุทธิ์ขึ้นก็เพราะความไม่เที่ยง
ทุกกาลเวลาเหมือนกัน ผู้ที่มีความลำบากด้วยสภาพแห่งความเป็นทาส ต่อไปอาจได้เป็นเจ้าได้เหมือนกัน เพราะอาศัยบุญกุศลที่
กระทำได้ดีและความประพฤติที่ตนมีอยู่ ผู้ที่เป็นพระราชาก็อาจซัดเซพเนจรไปบนแผ่นดินโดยห่มห่อกายด้วยเศษผ้าจากก็
เป็นไปได้ ก็เพราะเหตุแห่งสิ่งทีตนได้กระทำและที่ละเว้นไม่กระทำ ท่านอาจเชิดขuasนาของท่านให้สูงเยี่ยมยิ่งกว่าพระอินทร์ หรือ
ต่ำต้อยลงจนเลวยิ่งกว่าตัวหนอนหรือตัวงูก็ได้ สิ่งอื่นที่มีชีวิตไม่มีประมาณ บางอย่างก็บรรลุถึงซึ่งผลที่สุดในวันแรกนั่นเอง
บางอย่างก็ในวาระที่ ๒ ถึงกระนั้นตราบใดที่วิญญูสงสารซึ่งมองไม่เห็นยังหม่นอยู่ ย่อมไม่มีสันติภาพการลดหย่อนและการหยุดพักอยู่
ราบนั้น ใครขึ้นอาจตกลงมาได้ ผู้ใดซึ่งตกก็อยากขึ้น กำเกวียนหมุนโดยไม่ยังหยุด

หากท่านยังพัวพันติดอยู่กับล้อแห่งความเปลี่ยนแปลงโดยปราศจากวิธีที่จะหักโง่ที่ล้ามท่านให้สะบั้นลงแล้ว ดวงใจของสัตว์ซึ่ง
อิสระก็คงเข้าตาร้าย วิญญูญาณของสิ่งทั้งปวงย่อมเป็นสิ่งที่ดี ดวงใจของสัตว์โลกก็เป็นที่ตั้งแห่งความสงบได้เหมือนสวรรค์ เจตสิก
ย่อมมีอำนาจเหนือความทุกข์ อะไรที่ดีก็ดียิ่งขึ้นแล้วก็ดีที่สุด **ตถาคต** คือ **พระพุทธะ** ผู้ซึ่งได้เสียน้ำตามามากเท่าน้ำตาของญาติ
องทั้งหลายที่ร้องไห้ ดวงใจของตถาคตได้ชอกช้ำโดยปลงเห็นความทุกข์ของโลกทั้งมวล

บัดนี้ตถาคตหัวเราะและมีความสบาย เพราะได้บรรลุแล้วซึ่งความอิสระ เออ ท่านทั้งหลายผู้ซึ่งมีความทุกข์ **จงเข้าใจเกิด**

านรับทุกข์เพราะตัวท่านเองไม่มีอะไรอื่นเลยที่ยุหรือยึดเหนี่ยวท่านเพื่อ让您เกิดและตาย และทำให้ท่านหมุนบน
กฎสงสารแห่งความทุกข์นั้น กงแห่งวิภูสงสารยอมมีแต่อาบด้วยน้ำตา กำแห่งวิภูสงสารยอมไม่มีสาระ

งฟังเถิด ตถาคตจะแสดงให้เห็นความจริงต่ำลงไปกว่านรก สูงยิ่งกว่าสวรรค์ ไกลไปกว่าดวงดาราที่ไกลที่สุด เกินกว่าความ
ในอยู่ของพรหมไปอีก มีมหาอนุภาพมั่นคงและศักดิ์สิทธิ์อย่างหนึ่งซึ่งมีขึ้นโดยไม่มีแรกเริ่มกำเนิด และทั้งไม่มีที่สิ้นสุดยืนยงอยู่ทั่ว
กแห่ง และมั่นคงเหมือนความจริงซึ่งเคลื่อนไปสู่ความดี และดีอยู่แต่ในกฎโดยตรงของตนเอง

สิ่งนั้นแหละซึ่งทำให้ต้นกุหลาบมีดอก ศิลป์ของสิ่งนั้นเองที่ทำให้บัวมีใบ ภายใต้พื้นดินที่มืดและในเมล็ดพืชอันอยู่นิ่งก็คือสิ่งนั้น
แหละที่ส่องแสงในอากาศแห่งฤดูใบไม้ผลิ รัศมีที่ก่อนเมฆก็ดี สีมรกตที่ตัวนกยูงก็ดี เหล่านี้อยู่ในอำนาจของมหาอนุภาพอันศักดิ์สิทธิ์
เหมือนกัน

ดวงเดือนเป็นที่อยู่ของมหาอนุภาพอันศักดิ์สิทธิ์นั้น แสงสว่างและฝนเป็นทาสของมหาอนุภาพอันศักดิ์สิทธิ์นั้นบันดาลให้ใจของ
มนุษย์ออกจากความมืด และทำให้ตัวไก่ฟ้ามีคอสลบไปด้วยสีต่าง ๆ ออกจากไข่ที่ไม่มีใครมองเห็นทะลุเข้าไปได้ มหาอนุภาพอัน
ศักดิ์สิทธิ์นั้นไม่รู้จักหยุด ไม่รู้จักเว้น อาจสามารถกระทำสิ่งทีประกอบด้วยโทษแลภัยอันตรายกลายเป็นสิ่งที่ชื่นชมได้ ไข่สีเทา
ของนกคีรีบุณที่มีอยู่ในรังก็เป็นทรัพย์สำหรับมหาอนุภาพนั้นด้วย

รัง ๖ เหลี่ยมของผึ้งนั้นคือเหยือกน้ำผึ้งของมหาอนุภาพอันศักดิ์สิทธิ์ มดปฏิบัติตามกฎแห่งมหาอนุภาพ และนกพิราบขาวก็รู้จักกฎนี้
เหมือนกัน มหาอนุภาพนั้นบันดาลให้นักอินทรีรู้จักกระพือปีกบินเพื่อนำอาหารของมันมาสู่รังของมันได้

มหาอนุภาพนั้นเป็นผู้นำให้นางหมาในกลับมาหาลูกของมันได้ มหาอนุภาพนั้นเป็นผู้สร้างอาหารและมิตรสหายให้สัตว์โลกซึ่งไม่มี
ใครรักเลย ไม่มีใครเกลียดชังและบังคับมหาอนุภาพนั้นให้หยุดได้เลย มหาอนุภาพนั้นรักทั่วทุกอย่าง นำน่านมมาสู่นมแห่งมารดา และ
นำน้ำขาวซึ่งเป็นพิษมาใส่ในเขี้ยวสรพิษด้วยมหาอนุภาพอันศักดิ์สิทธิ์นั้น วางระเบียบความเป็นไปของโลกทั้งปวงให้ดำเนินในภ
คซึ่งไม่มีขอบเขต มหาอนุภาพนั้นซ่อนทอง เพชร นิลจินดาทั้งหลายไว้ในพื้นปฐพี โดยเหตุที่มหาอนุภาพนั้นทำความอัศจรรย์ให้มี
น้ำจืดซ่อนสภาพอยู่ในป่าเขียวและยังให้เกิดพฤษชาติแปลกประหลาด ณ โคนต้นสน (แซเดรอะ) และประดิษฐ์ดอกไม้และใบ
ทั้งปวง มหาอนุภาพนั้นพิชิตและช่วยเหลือโดยไม่มุ่งผลอะไรอื่น นอกจากให้เห็นไปตามโชคชะตา

ความตายกับความอาดูรเป็นเครื่องมือแห่งกิจการของมหาอนุภาพอันศักดิ์สิทธิ์นั้น กับมีความรักและความดำรงชีพเป็นโอรสมหา
อนุภาพนั้น สร้างและทำลายกับแก้ไขทั่วทุกอย่าง สิ่งใดซึ่งทำขึ้นใหม่ย่อมดีกว่าเก่า ก่อนการงานซึ่งดีเลิศที่มหาอนุภาพนั้นลงมือทำ
ย่อมค่อย ๆ บริสุทธิ์ขึ้นด้วยฝีมืออันชำนาญทั้งหลายแหละเหล่านี้แหละที่เป็นฝีมือของมหาอนุภาพอันศักดิ์สิทธิ์ที่ท่านแลเห็น แต่สิ่ง
แลไม่เห็นนั้นแหละสำคัญกว่าสิ่งที่ท่านแลเห็นนั้นอีก ดวงใจและวิญญาณของมนุษย์ ความคิดของปวงชน วิถีและความมุ่งหมาย
ของมนุษย์ทั้งปวงนี้ล้วนแต่อยู่ในบัพทัญญูติของมหาอนุภาพอันศักดิ์สิทธิ์นั้นเหมือนกันช่วยท่านโดยมือซึ่งทรงคุณานุคุณ โดยท่าน
ไม่เห็น ไม่มีใครได้ยิน แต่ถึงกระนั้นก็พูดตั้งเสียกว่าฟ้าร้อง ความเมตตาและความรักพึงเป็นสมบัติของมนุษย์ เพราะความ
ทรร้ายได้ทำให้หมู่มนุษย์แก่กล้าเป็นดาบอดมานานแล้ว ไม่มีใครเกลียดชังมหาอนุภาพอันศักดิ์สิทธิ์ได้เลย

ผู้ใดไม่เคารพต่อมหาอนุภาพนั้นยอมมีโทษ ผู้ใดที่รับใช้มหาอนุภาพนั้นยอมมีคุณมหาอนุภาพนั้นรางวัลความดีซึ่งซ่อนเร้นอยู่โดย
นภาพและสุขสวัสดิ์ และตอบแทนความชั่วที่ปิดบังที่ปิดบังด้วยความทรมาน มหาอนุภาพอันศักดิ์สิทธิ์นั้นมองเห็นทั่วทุกแห่งและ
ยกตดูทั่วทุกอย่าง ท่านประพฤติชอบก็ให้บำเหน็จแก่ท่าน ท่านประพฤติชอบท่านก็จะได้รับตอบแทนการกระทำของท่านตามคว
กหลักธรรมในไม่เร็วก็ช้า มหาอนุภาพอันศักดิ์สิทธิ์ไม่รู้จักถือโกรธหรือยกโทษ เครื่องวัดดวงของมหาอนุภาพอันศักดิ์สิทธิ์นับว่าเทียบ
ธรรมอย่างเด็ดขาด ตราขูไม่บกพร่องคลาดเคลื่อนเลย

มหาอนุภาพนั้นไม่รู้จักแก่ด้วยอำนาจของวันและเวลา เพราะฉะนั้นก็อาจตัดสินอะไร ๆ ได้ในวันพรุ่งนี้หรืออีกช้านานก็ได้โดย
มหาอนุภาพอันศักดิ์สิทธิ์ ผู้ซึ่งกระทำการขาดกรรมจึงกระทำให้ตนเองบาดเจ็บด้วยมีดของตนเอง ตลกาการอยุติธรรมก็ถึงแก่ความจำ
นโทษก็ตกหนักเพราะความโทษของตนเอง ผู้ร้ายและคนคิดคดปล้นปล้นก็ได้รับผลแห่งการทุจริตที่ได้กระทำไป
ทั้งหลายแหละเหล่านี้แหละคือกฎซึ่งกระทำให้ประพฤติการณทั้งปวงดำเนินเข้าสู่ความยุติธรรมซึ่งไม่มีใครอาจสามารถที่จะ
หลีกเลี่ยงหรือหนียวร้างไว้ได้ ดวงใจของมหาอนุภาพอันศักดิ์สิทธิ์นั้นคือความรัก วาระที่สุดของมหาอนุภาพอันศักดิ์สิทธิ์คือความสงบ

ละความสำเร็จอย่างบริบูรณ์ จงเชื่อตามนี้เถิด ”

ตามความซึ่งแจ้งในพระคัมภีร์นั้นเป็นความจริงนะญาติพี่น้องทั้งหลาย **ชีวิตของมนุษย์ทุกรูปทุกนามเป็นผลของการกระทำของตนในชาติก่อน ๆ ความผิดที่ล่วงพ้นมาแล้วเป็นเครื่องนำให้บังเกิดความทุกข์ทรมาน ส่วนความดีที่ล่วงมาแล้วเป็นเครื่องกระทำให้บังเกิดบรมสุข ท่านหวานพีชสิงไฉ ท่านก็หวังเก็บผลของพีชสิ่งนั้น จงดูทุ่งนั้นเถิด งาก็เกิดจากงา ข้าวสาลีก็เกิดจากข้าวสาลีนั่นเอง ถึงแม้จะไม่มีเสียงหรือไม่มีรูป ความจริงก็ต้องเป็นความจริง สำหรับโชคของมนุษย์ก็เป็นเช่นเดียวกันนั้นแหละ** ตนเกิดมาก็เพื่อจะเก็บเกี่ยวงาหรือข้าวสาลี อีกทั้งหญ้าทั้งหลายที่ร้ายและมีพิษซึ่งกระทำตนให้เจ็บป่วยซึ่งตนได้หวานเพาะแล้วแต่ปางก่อน ก็หญ้าร้ายและมีพิษทั้งหลายนั้น ถ้าตนเอาการงานดีและถอนออกเสียแล้ว ปลูกพีชที่เป็นคุณประโยชน์พื้นที่ก็อุดมสมบูรณ์ดีและบริสุทธิ์ ผลซึ่งได้ก็มากมาย

หากผู้ซึ่งมีชีวิตศึกษาให้รู้ได้ว่าทุกข์มาจากไหนแล้วพยายามอดกลั้นด้วยความเพียรขมตน ให้ได้ใช้หนี้เก่าทั้งปวงของตนซึ่งตนได้หนี้ค้างมาแต่ปางก่อน เพราะเหตุแห่งความผิดของตน กระทำตนแต่ในความเมตตาและความเที่ยงธรรม หากไม่กระทำให้บังเกิดความเดือดร้อนแก่ผู้ใดแล้ว ตนก็จะชำระล้างพันธกรรมอันเลวทรามไม่น่าเชื่อถือให้บริสุทธิ์ได้ ยอมทนทรมานทุกสิ่งทุกอย่างด้วยใจเย็น **โดยถือว่าเวรย่อมไม่ระงับด้วยก่อเวรต่อและตอบแทนโทษด้วยคุณ** หากตนประพฤติอยู่ในธรรมสังเวค บริสุทธิ์ ยุติธรรม รัก และชื่อสุจริตได้มากขึ้นทุกวัน ๆ และกำจัดตัณหาซึ่งมีรากอันเป็นโลหิตติดอยู่ไม่ว่า ณ ที่ใด ๆ ได้แล้ว จนกระทั่งความรักในชีวิตได้ถึงซึ่งที่สุด ถ้าประพฤติได้ดังกล่าวมานี้ แล้วเมื่อตายไปก็จะได้กำเนิดใหม่ตามผลของตนที่ได้กระทำมาตามบัญญัติความดีและชั่วในชีวิตนั้น ๆ ตนผู้ซึ่งสิ้นทุกข์แล้ว และความดีที่พึงมีหรือแม้แต่ยังห่างก็ดีก็ย่อมมีชีวิตและบุญกุศลที่ตนจะได้รับผลภายในชาติ

ผู้ใดซึ่งบรรลุถึงผลดังกล่าวนี้ย่อมไม่พะวงถึงชีวิตจนเกินไป ชีวิตซึ่งได้เคยมีมาแล้วและเริ่มมีอีกดังเช่นก่อนก็ถึงแล้วซึ่งความสิ้นสุด นับว่าตนได้ชนะแล้วซึ่งเคราะห์กรรมที่มนุษย์จะต้องมี พ้นแล้วซึ่งความทรมาน บาปจะไม่มาพัวพันอีกเลย ความทรมานแห่งความยินดี หรือทุกข์โศกในทางโลกมีอาจมาเกี่ยวข้องของความสงบอันมั่นคงนั้นได้ทุกชั่ววันริตร อีกทั้งความตายและความเกิดจะไม่หมกแกตนอีกเลย ตนได้ถึงแล้วซึ่ง **นิพพาน** นับว่าตนได้บรรลุถึงซึ่งชีวิตใหม่อีกอย่างหนึ่ง แต่ถึงกระนั้นหาใช่เป็นความดำรงอยู่ในอดีตไม่ ตนได้สุขแล้ว เพราะที่สิ้นแล้วซึ่งความเกิด

โอม มณีปัทเม โอม (โอม มณีรัตนินในประทุม เป็นคำสวดมนต์ของพระพุทธศาสนิกชนแห่งชาวธิเบต พระพุทธรูปนั้นโดยมากมีดอกบัวซึ่งมีมณีรัตนินประดับอยู่ในดอก) หยาดน้ำค้างได้หายไปในห้องมหาสมุทรอันกระจ่างใสแล้ว

ทั้งนี้แล คือบัญญัติแห่งกรรม จงศึกษาให้ทราบเถิด ความตายจะดับสูญได้โดยเด็ดขาดก็ต่อเมื่อมูลทั้งปวงแห่งบาปได้สูญหายไปแล้ว และเมื่อชีวิตได้อันตรธานไปเหมือนเปลวไฟอันรุ่งโรจน์ได้ดับลง จงอย่าได้กล่าวว่า ฉันเป็นหรือฉันได้เป็นมาแล้ว หรือฉันจะเป็นต่อไปอีก อย่าได้นึกว่า ท่านได้ผ่านจากที่อาศัยที่มีเลือดเนื้ออันหนึ่งแล้วก็มาอาศัยที่ ๆ มีเลือดอีกอันหนึ่ง เหมือนคนเดินทางที่จำหรือลืมว่าตนเองนั้นได้เคยพักแรมสบายหรือไม่สบายจะนั้น ผลแห่งความเกิดปางก่อนซึ่งเป็นต้นเหตุให้เกิดอีกย่อมกลับมามีแก่โลกอีกเสมอ มันสร้างสำนักที่อาศัยของมันเหมือนตัวใหม่ซึ่งมันพันตัวของมันเองด้วยรังของมัน มันได้สิ่งที่สำคัญและปรารถต่าง ๆ เหมือนไขขงูซึ่งเมื่อไขตกแล้วก็ได้เกล็ดและเขี้ยวเจกเช่นพีชพันธุ์ของต้นอ้อสีต่าง ๆ ปลิวไปเหนือศิลา ดิน เขี้ยวและทรายจนกระทั่งได้บรรลุถึงซึ่งหนองอันเหมาะแล้วจึงทวีพีชพันธุ์อีกต่อไป

ความเกิดก็เช่นนี้แหละ ถ้าไม่เกิดสำหรับรับความสุขก็เกิดสำหรับรับความทุกข์ เมื่อมีจักรามาคร่าเอาผู้โหดร้ายไป ส่วนแห่งความบาปอันแปดเปื้อนไปด้วยโลหิตก็ปลิวว่อนไปตามลมซึ่งมีดมอันธการ แต่ถ้าคนที่ดีและมีธรรมตายลงก็มีลมเฉื่อยพัดโชยให้สกปรก โลกก็งามยิ่งขึ้นเหมือนแม่น้ำแห่งทะเลทรายซึ่งลับตาไปแล้วก็มีขึ้นใหม่ใสบริสุทธิ์ยิ่งกว่าเก่า

นี่แหละคือความประพฤติอันดีซึ่งให้ผล ย่อมกระทำให้ได้รับผลสันติสุขข้างหน้าต่อไป ซึ่งนับว่าห่างจากความประพฤติที่ไม่ดี กระนั้นก็ดี ต้องใช้กฎแห่งความเมตตาดำรงไพศาลไปทั่วทั้งโลก ก่อนที่กัลป์จะสิ้นสุดลง อะไรเล่าจะเป็นอุปสรรค ญาติพี่น้องทั้งหลาย ก็คือความมืดที่พอกพูนอวิชชาเข้าไว้ ที่ทำให้ท่านหลง และทำให้ท่านถือเอาแต่เงาต่าง ๆ ที่ท่านแลเห็นนั้นว่าเป็นของจริง แล้วก็บังเกิดความต้องการอย่างแรงกล้า เพื่อให้สิ่งที่ท่านแลเห็นได้เป็นของท่าน และเมื่อท่านมีสิทธิ์ในสิ่งนั้นแล้วมันก็ผูกพันท่านให้ติดราคะตัณหาซึ่งกระทำให้ท่านได้รับความอาดูร ท่านผู้ซึ่งอยากดำเนินไปตามทางสายกลางซึ่งตกแต่งโดยสัมปชัญญะอันสว่าง และปราบให้ราบรื่นด้วยสุขารมณ์อันสงบ ท่านผู้ซึ่งอยากดำเนินให้บรรลุถึงทางสูงแห่งนิพพาน จงฟังความจริงที่สุขุมทั้ง ๔

ความจริงประการที่ ๑ คือ ความทุกข์ อยาปล่อยตัวให้หลงระเหิดชีวิตซึ่งท่านรักนั้น เป็นการทรมานไม่รู้จักสิ้นสุดความ
มากในชีวิตยังมีอยู่เสมอ แต่ความสนุกแห่งชีวิตนั้นประดุจเหมือนนกงามที่บินผ่านไป ความทรมานในเวลากำเนิด ความ
ทรมานในวาระที่เด็กร้อง ความทรมานในขณะที่เมื่อยังเป็นหนุ่ม เด็กร้องและมีอายุมากแล้ว ความทรมานในฤดูหนาว
และในปีที่แก่ชรา และความทรมานสุดท้ายคือความตาย สิ่งเหล่านี้แหละจะบังเกิดขึ้นในชีวิตอันน่าอนาถของท่าน ความรัก
ในสิ่งที่อ่อนหวาน แต่เปลวไฟแห่งเชิงตะกอนก็ต้องแปลบปลาบ สัมผัสห้วงอวกอันท่านเคยชบหน้าตลอดจนแก้มของผู้ซึ่งท่านเคย
มพิต ความกล้าหาญเป็นคุณสมบัติแห่งนักรบก็จริง แต่เหล่าแรงก็ยังไม่ได้อ่อนโยนของแม่ทัพและเจ้าผู้เป็นประมุขได้ แผ่นดินงาม
ระการตากดี แต่ผู้อาศัยในป่ายังกระทำการฆาตกรรมซึ่งกันและกัน เพราะเหตุแห่งความกระหายในการที่จะดำรงชีพ

ประทีปแห่งเอเชีย

“โรจนากร”

แปลเก็บความ จากคำโคลงภาษาอังกฤษ

เรื่อง The Light of Asia โดย Sir Edwin Arnold

พิมพ์ครั้งที่ ๖ พ.ศ. ๒๕๓๒

โดยชมรมนักเรียนเก่าแอลเอสอี (LSE)

จาก ผู้พิมพ์

ในการพิมพ์ครั้งที่ ๕

หนังสือเรื่อง “ประทีปแห่งเอเชีย” ที่ท่านถืออยู่ในมือเล่มนี้ ใน
การพิมพ์ครั้งก่อน ๆ ใช้ชื่อเรื่องว่า “ประทีปแห่งชมพูทวีป” เป็น
สำนวนแปลแบบเก็บความ โดยท่านผู้ใช้นามปากกา “โรจนากร”
จากหนังสือคำโคลงภาษาอังกฤษ เรื่อง The Light of Asia ของ
เซอร์ เอ็ดวิน อาร์โนลด์ นักปราชญ์นามอุโฆษชาวอังกฤษ ซึ่งเป็น
ที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางของบรรดานิสิต นักศึกษาวิชาวรรณคดี
อังกฤษ สำนวนการแปลของ “โรจนากร” นับได้ว่าเป็นสำนวน
อมตะ แม้ว่ากาลเวลาจะล่วงเลยมานานเกือบครึ่งศตวรรษ แต่ก็
ยังคงความเป็นเลิศ มีความไพเราะเพราะพริ้งสำนวนกินใจ ใครได้
อ่านแล้วก็อยากจะอ่านซ้ำหลายเที่ยว โดยไม่มีวันเบื่อ

เซอร์ เอ็ดวิน อาร์โนลด์ ประพันธ์ The Light of Asia โดยแปล
จากภาษาสันติอีกทอดหนึ่ง เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๖ และได้ตีพิมพ์
แพร่หลายในอังกฤษ ประเทศอื่น ๆ ในยุโรป ตลอดทั้งในอเมริกา
ในประเทศฝรั่งเศส เลอ็อง สอร์ด นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสได้แปล
จากภาษาอังกฤษเป็นภาษาฝรั่งเศสด้วยคำร้อยแก้ว

ส่วนในเมืองไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ เจ้าศักดิ์ประเสริฐ จำปา

ศักดิ์ บุตรเจ้ายุติธรรมธร เจ้านครจำปาศักดิ์ (ปัจจุบันนครจำปาศักดิ์ เป็นดินแดนในประเทศลาว) ได้แปลฉบับภาษาฝรั่งเศสของ เลอ็อง สอร์ค เป็นภาษาไทยด้วยคำร้อยแก้ว และได้ตีพิมพ์ในชื่อเรื่องว่า "ประทีปแห่งทวีปเอเชีย" เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓ หม่อมเจ้าดารารัศมี เทวกุล ได้ทรงแปลจากภาษาอังกฤษมาเป็นภาษาไทยด้วยบท ประพันธ์กาพย์ฉันทขึ้นอีก และที่ "โรจนากร" ระบุในคำนำของผู้ แปลว่า ได้เก็บความเรื่องนี้จากฉบับของท่านผู้ใช้นามว่า "ภัตตรัต ตา" นั้น "ภัตตรัตตา" ผู้นี้ น่าจะเป็น "หม่อมเจ้าดารารัศมี เท วกุล" นั่นเอง

ตามสถิติในต่างประเทศ หนังสือเรื่อง The Light of Asia เพียง พ.ศ. ๒๔๗๐ ได้ตีพิมพ์กว่า ๑๕๐ ครั้งไปแล้ว หลังจากนั้นมา ก็ยัง ได้ตีพิมพ์เรื่อยมาอย่างต่อเนื่อง มิได้ขาดไปจากตลาดหนังสือของ โลก และตลาดหนังสือชั้นนำของเมืองไทยประเมินอย่างคร่าว ๆ ว่า ปัจจุบันคงตีพิมพ์ไปแล้วมากกว่า ๓๐๐ ครั้ง นั่นก็เป็นเครื่องวัด คุณค่าของหนังสือเล่มนี้ได้เป็นอย่างดี

สำหรับ "ประทีปแห่งเอเชีย" ฉบับแปลโดย "โรจนากร" นี้ ได้รับการตีพิมพ์ก่อนหน้านี้อย่างน้อย ๔ ครั้ง ครั้งนี้จึงนับว่าเป็น ครั้งที่ ๕ และในการตีพิมพ์ครั้งนี้ ผู้จัดพิมพ์เห็นว่า คำนิยมและ ความน่า ซึ่งเขียนโดย พลโท กาจ กางสงคราม ผู้จัดพิมพ์ในครั้งที่ ๓ มีสาระสะท้อนให้เห็นคุณค่าของหนังสือเรื่องนี้ได้อย่างวิเศษ จึง ได้นำมาลงตีพิมพ์ในคราวนี้ด้วย

ชมรมนักเรียนเก่า แอลเอสอี (LSE)

๒๕๓๑

คำนิยม

ของ

พลโท กาจ กางสงคราม

ทุกท่านคงได้อ่านหนังสือทางศาสนาหลายเล่มแล้ว และคงจะเกิด ความรู้สึกว้า แต่ละเล่มเขียนไว้ดี อ่านแล้วบันดาล ให้ได้บุญทันตาเห็น ได้ บังเกิดความรู้สึกเลื่อมใสศรัทธา ได้มองเห็นความดีของพระพุทธเจ้าอย่าง แจ่มแจ้ง แล้วก็ก่อให้เกิดความนึกคิดอยากทำความดีอย่างท่านบ้าง การที่ เรารู้ว่าใครดี แล้วก็อยากทำดีตามนั้น จัดเป็นวิถีทางดีที่สุดที่จะทำให้เรา กลายเป็นคนดีได้สายหนึ่ง ที่ว่านี่ขอทำความเข้าใจด้วยว่า คนที่อาศัยโลก ย่อมต้องเกาะอยู่กับโลก เผลอโยนโลกที่เราเกาะอยู่ทุกวันนี้ เป็นโลกโกหก พกลม ต่างก็จมอยู่กับสิ่งโสโครก เน่าหนอน แล้วก็ตัดแปลงตกแต่ง พรางตาผู้อื่นไว้ คนหลายคนชอบหลอกตัวเอง ชอบปลุกใจตัวเองในด้าน ผิดพลาด และคนหลายคนมักจะเป็นคนยอขึ้น โดยมากมักมีความลุ่มหลง จนเกือบจะยอมตายอยู่กับความลุ่มหลง ที่พากันผูกขึ้นไว้ด้วยวิธีการอย่าง โง่เขลาเหล่านั้น

การที่พวกเราชาวโลกมีอาการยุ่งยากและเลวไปถึงเช่นนั้น ทางศาสนา ก็ได้ออกไว้แล้วว่า เป็นเพราะกรรมที่ได้ทำไม่ดีไว้มาก ๆ และสิ่งไม่ดี เหล่านั้นก็ย่อมตามมาสนอง การสนองของกรรมก็หาใช่เป็นสิ่งที่ได้คิดคิด ทำผิดไว้แต่ชาติก่อนเท่านั้นก็หาไม่ได้ หากแต่ได้ริทำริสร้างไว้ตั้งแต่รู้ภาษา คนมาที่เดียว ที่ว่านี่โปรดนึกถอยหลังดูตัวของตัวเองด้วยความเป็นธรรมเถิด ท่านจะเห็นจริงตามที่ว่านี้ อย่างแน่ชัดทุกประการ ข้าพเจ้าเคยพูดกับ ท่านผู้สนใจมาหลายคนและหลายครั้งแล้วว่า การที่มนุษยชาติชอบผูกปมไว้สำหรับรัดคอตัวเองนั้น คงจะมีไขเหตุอื่นไกล หากแต่เป็นเพราะโลก มนุษย์เป็นโลกที่ต้องแย่งกันกิน แย่งกันอยู่ แย่งกันหาความฉลาด แย่งกัน สสารพัดอย่าง แล้วก็ยังพากันแย่งความยุ่งยาก แย่งกันหาความทุกข์ ความ เวทนา มาใส่ตัวเอง ก็ยังมีกรรมที่ได้สร้างสรรค์ไว้ในชาติปางก่อนมาสนอง ในชาตินี้ด้วย คนทั้งหลายจึงได้พากันดกอยู่จมอยู่กับความไม่สู้ดีด้วย ประการทั้งปวง นับตั้งแต่คลอดมา เห็นเดือนเห็นตะวันในวินาทีแรก ก็ได้ เสวยความยากความลำบากมากมาตั้งแต่ต้นทีเดียว

ความในประวัติของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้วิเศษและเป็นผู้อยู่เหนือคนทั้งหลายในโลกมนุษย์นั้น ปรากฏว่าพอประสูติแล้วได้ ๗ วัน พระ พุทธมารดา ก็ถึงแก่ทิวงคต ในลักษณะนี้มีบางคนเข้าใจไปว่า พระสัมมาสัม พุทธเจ้าได้เสด็จทางพระนาภีของพระพุทธรูปมา อันเป็นสาเหตุหนึ่งที่ ชาวบ้านได้เข้าใจกันไปว่า แม้แต่การประสูติของพระองค์ ก็ได้เป็นไปด้วย ความบริสุทธิ์สะอาดยิ่งกว่าคนทั้งหลาย เป็นนิมิตมาแต่แรกประสูติ ประกอบ กับโหรได้ถวายคำทำนายไว้ว่า พระองค์จะต้องเป็นผู้ยิ่งใหญ่กว่าคนอื่นใด ทั้งสิ้น ในที่สุด พระพุทธองค์ก็ได้อยู่ในฐานะเป็นเอกอัครมหาบุรุษผู้ล้าเลิศ ที่ได้ทรงค้นพบสิ่งที่คนทั้งโลกค้นไม่พบ และได้เป็นต้นศาสตราจารย์ของ พุทธบริษัทมาจนกระทั่งทุกวันนี้

การค้นพบในสิ่งที่คนทั้งหลายค้นไม่พบ และได้รับสมญาว่า พระองค์เป็น พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า อันมีฐานะที่อยู่เหนือมหาจักรพรรดิเป็นอย่างมาก จนถึงกับจะนำไปเปรียบกันมิได้เลยเช่นนี้ คงมิใช่อยู่เฉย ๆ ก็จะ บันดาลดลให้เป็นไปอย่างที่เราเรียกว่าบุญบันดาลหาไม่ได้ ท่านได้ทรงเสียสละ สมบัติ และตำแหน่งรัชทายาทแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ ได้ตั้งพระทัยบำเพ็ญพรต อย่างจริงจัง ได้ทรงออกเรียวออกแรงเพื่อค้นหาความจริงของโลก ปิรมว่า พระวรกายจะแตกดับไป อีกทั้งได้ใช้เวลาศึกษานาน ต้องทนทุกข์ทรมาน อย่างยิ่งยวด เป็นระยะเวลาถึง ๖ ปี มิใช่วันสองวัน และคงจะมีไข้ตัวอย่าง แห่งการอดอาหาร ๒๑ วัน อย่างที่คนทั้งหลายไม่รู้ ก็เห็นไปว่า การอด ๒๑ วัน เพื่อเสียสละเช่นนั้น เป็นการมหัศจรรย์เหลือเกิน แท้จริงพระพุทธเจ้า เคยอดในขณะที่ค้นความจริงอยู่ นั้นถึง ๔๙ วัน ด้วยอยากรู้อยากนำมาช่วย มนุษย์ที่กำลังเสวยทุกข์เวทนาอยู่ในที่ทั่วไปทุกหนทุกแห่ง การกระทำของ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงมีลักษณะโลดโผน เต็มไปด้วยความ เสียสละ แม้แต่พระชนม์ชีพ เป็นพฤติกรรมดีอย่างวิเศษ ยากยิ่งที่ผู้ใดจะ กระทำได้ จากเวลาโน้นและต่อมาจนกระทั่งถึงเวลานี้ ซึ่งเป็นระยะเวลาถึง ๒,๕๐๐ ปีเศษที่นานมากพอใช้แล้ว เมื่อยกคนจำพวกพระอริยเจ้า ๔ จำพวกที่เป็นผู้ได้ตรัสรู้และได้ตามเสด็จพระพุทธเจ้าไปแล้ว ก็ยังหาใคร

สักคนเดียวไม่ ที่จะสามารถค้นสิ่งที่ยังไม่พบ แต่รู้ว่ามีนั้นให้พบได้ พระองค์ จึงทรงเป็นบุคคลชั้นเอกอัครมหาบุรุษที่สูงสุดในโลก แต่พระองค์เดียว ไม่มีใครเสมอเหมือน

การได้ฟัง การได้อ่านประวัติของพระพุทธเจ้าที่กล่าวมาแล้วนี้ ย่อมเป็น ผลดีที่จะได้ช่วยในทางจิตใจให้ฟูลอย ไม่ให้ จมอยู่กับสิ่งโสโครกบรรดาที่มี อยู่ในโลก เมื่อข้าพเจ้าได้มาพบพระพุทธประวัติตอนต้น ฉบับที่ชาว อัสตงคัดแต่งขึ้น ก็ได้รู้เพิ่มขึ้นไปเป็นพิเศษว่า มีความลึกซึ้งดีกว่าที่เคยพบ มาขึ้นอีกบ้าง ที่ว่าดีนั้น เพราะทำให้คนใจอ่อนอย่างข้าพเจ้าบังเกิดความ ปีติยินดี ในความดีของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างขึ้นต้นไม่สุดยอด และก็มีได้ เกิดความปีติยินดีที่จิตใจแต่แห่งเดียวเท่านั้น หากแต่ความปีติอันแรงกล้า นั้น ได้ขับเอาน้ำตาไหลหลั่งออกมาคู่เคียงกับตัวหนังสือที่ขีดเขียนไว้นั้น ด้วย เหมือนกับอาการของเด็กที่ร้องไห้ เมื่อหยิบขึ้นอ่านตั้งแต่ต้นจนจบถึง ๖-๗ ครั้ง ก็ไม่อาจทราบและอธิบายไม่ได้ว่า ความปีติอันแรงกล้าที่ได้ทำ ให้น้ำตาไหลหยดย้อยออกมาจากดวงตาทุกครั้งที่อ่านนั้น เกิดจากอะไรกัน แน่ ทั้งนี้ในแง่หนึ่งต้องยอมรับว่า เป็นเพราะความซาบซึ้งในบทความชั้น เยี่ยมอันอยู่ในจำพวกดีวิเศษนี้เอง ซึ่งยังไม่เคยพบเคยเห็นมาก่อนเลย แม้ บทความในเรื่องมหาชาติ ที่เทศน์แล้วมีคนร้องไห้ ก็ยังไม่ทำให้เกิดความ ปีติมาก มายเท่ากับบทประพันธ์ที่ว่านี้ และก็เป็นเพราะนิมิตอย่างมหัศจรรย์ ที่กล่าวมานี้เอง ทำให้ต้องขออนุญาตพิมพ์ขึ้น เพื่อแจกจ่ายแก่ พุทธศาสนิกชนผู้สนใจให้ได้รับไปอ่านบ้าง เป็นการเพื่อแผ่บทความอันดี มากให้เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน และควรนับว่า ผู้ที่พยายามแปลจาก ภาษาอังกฤษมาเป็นบทความในภาษาไทยนั้น เป็นผู้มีสมรรถภาพชั้นดีมาก ด้วย มิฉะนั้นคงไม่อาจถอดความของฝรั่งมาเป็นของไทย จนได้คะแนนดี เลิศถึงปานนั้น ขอให้ท่านผู้แปลได้เกิดความภาคภูมิใจในความดีของท่าน เป็นอย่างมากด้วย ในต่อไปนี้การอ่านจะพิสูจน์ให้เห็นด้วยความรู้สึกรู้สึกของ ท่านเอง

ข้าพเจ้าขออุทิศบุญกุศลที่ได้ออกทรัพย์พิมพ์หนังสือ อันมีคุณสมบัติ ดีวิเศษนี้ ให้แก่บิดากับมารดาของข้าพเจ้า ผู้มีอุปการคุณอันยิ่งใหญ่อย่างหา ที่สุดมิได้ ที่ได้ล่วงลับไปจากโลกแล้ว หากท่านทั้งสองจะไปยุติอยู่ในภพ ใด ก็ขอให้พึงได้รับกุศลส่วนบุญตามเจตนารมณ์อันสูงสุดของข้าพเจ้านี้ ด้วย เทอญ

พลโท กาจ กาจสงคราม
กองบัญชาการกองทัพก วังสวนกุหลาบ พระนคร
วันที่ ๘ มกราคม ๒๔๙๒

ความนำ

ในการพิมพ์ครั้งที่สาม

เมื่อได้จัดการพิมพ์ครั้งที่หนึ่งและที่สอง และได้แจกแก่ท่านผู้อยากได้ ที่ได้มีจดหมายขอไป อีกทั้งญาติมิตรบางคน ได้เคยขอไปแจกในการบุญ

มีงานฉาปนกิจและงานบวชขนาด เป็นต้น ได้แจกไปมาก หนังสือก็ได้หมด มีอลง แต่ยังมีผู้ขอมาอีกมาก จดหมายขอแต่ละฉบับแจ้งว่า โดยมากไม่ได้ทราบประกาศบอกการให้หนังสือ หากแต่ได้พบเห็นและได้ยืมคนอื่นมาอ่าน ครั้นอ่านแล้วได้บังเกิดความเลื่อมใสปีติยินดีในความดีของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อย่างที่ไม่มีอะไรจะพูดให้สมกับใจนึกได้ จึงอยากได้เป็นกรรมสิทธิ์ และปรากฏอีกด้วยว่า หนังสือเล่มนี้มีอานภาพที่ได้บันดาลให้คนหนึ่ง ผู้ที่อ่านจบลง แล้วเกิดศรัทธาปสาทะอยากบวช แล้วก็ได้อดกลองใจบวช ในปีนี้มากคนด้วยเหมือนกัน พุทธการณนี้ทำให้รู้สึกเป็นที่พึงพอใจต่อผลทานที่ทำมานั้น ที่ได้แสดงให้เห็นปรากฏอย่างชัดเจนว่า มีค่าประเสริฐเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เป็นผลตอบแทนทางจิตใจของข้าพเจ้า อย่างที่จะหาค่าสิ่งอื่นใดมาเปรียบมิได้อีกเลย

ข้าพเจ้าเห็นผู้หนึ่งที่ยากตรัสรู้ อยากเป็นผู้สำเร็จ อย่างพระพุทธรเจ้า เหมือนกับท่านทั้งหลายนั้นเหมือนกัน หากแต่ข้าพเจ้ามีบาปกรรม ยังไม่อาจปฏิบัติกิจวัตรให้เหมือนกับนักพรตทั้งหลาย เพื่อเป็นการถางทางเดินไปยังที่หมายอันสำคัญมากในขณะนี้ได้ แต่ก็ได้ตั้งใจไว้บนประกายความอาบย้อมแห่งรัศมีของพระพุทธรศาสนา ที่ได้ฉายแสงมาถึงจิตใจข้าพเจ้าบ้างแล้วว่า สักวันหนึ่งข้างหน้า จะเป็นในภพนี้ หรือในภพใดก็ตามเกิดข้าพเจ้าจะต้องเดินทางไปให้ถึงจุดหมายปลายทาง ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ปักได้กรุยไว้นั้นให้จงได้ เมื่อมีผู้อยากได้หนังสือที่วານี้ อันเป็นเสมือนการอยากได้ประทีปส่องทางเดินไปยังที่หมายอันหนึ่งอันเดียวกัน ก็ได้ทำให้ข้าพเจ้าเกิดมีกำลังใจขึ้นอีกมาก จึงได้บริจาคทรัพย์ พิมพ์เพิ่มขึ้นใหม่อีกเป็นครั้งที่สาม ผลแห่งความดีที่เกิดขึ้น หากจะเพิ่มพูนจากการพิมพ์ขึ้นอีกครั้ง ก็ยังคงขออุทิศผลานิสงส์ส่วนบุญที่เกิดขึ้นมากจนคาดไม่ถึงนี้ ให้แก่บิดามารดา ผู้เป็น พรหมของข้าพเจ้า และเป็นผู้มีอุปการคุณอย่างเหลือล้นเป็นอนเนกนานัปการ ดังคำอุทิศที่ได้กล่าวไว้ในบทต้นนั้นแล้ว แม้ว่าพรหมทั้งสองของข้าพเจ้าจะได้ล่วงลับไปจากโลกนานแล้ว ไม่น้อยกว่า ๓๐ ปี แต่รู้สึกว่ามีขวัญข้าพเจ้ายังหลงติดอยู่กับท่านทั้งสองเป็นเสมือนกับการถูกแบ่งภาค ข้าพเจ้าเคยละเมอฝันถึงบ่อยครั้งที่สุดว่า ท่านทั้งสองยังไม่ตายและยังคงมีชีวิตอยู่ ได้กรุณาปราณีแก่ข้าพเจ้า เหมือนอย่างตอนที่ข้าพเจ้ามีอายุเพียง ๒-๓ ปี เสมอมา การพลีสิ่งมีค่าของข้าพเจ้าออกสักการบูชา อุทิศให้ผู้ทรงคุณทั้งสอง จึงได้มีความแน่ใจเป็นอย่างยิ่งว่า คงจะได้รับด้วยความภาคภูมิใจมากเป็นแน่แท้

พลโท กาจ กาจสงคราม
กองบัญชาการกองทัพก วังสวนกุหลาบ พระนคร
วันที่ ๘ สิงหาคม ๒๔๙๒

ประกาศ

มีผู้สงสัยและพูดกันอย่างหนาหนาว่า ผู้ให้หนังสือสารคดี ประทีปแห่งชมพูทวีป นั้น มีความปรารถนาอะไรบ้าง ขอแจ้งว่า ผู้ให้มีความปรารถนา

อยู่ข้อเดียวที่สูงสุด ก็เพราะ อยากให้ผู้อ่านเป็นคนดี หนังสือถ้าใครได้อ่าน ก็จะมีจิตใจกลายเป็นสุภาพชนตามแบบอย่างของพระสิทธัตถราชกุมาร มหาบุรุษแห่งโลกตะวันออก ได้ไม่มากก็น้อย เมื่ออ่านภาพแห่งการอ่านทำให้คนกลายเป็นคนดีขึ้นกว่าเก่าดังนี้ ย่อมเป็นสิ่งมีค่ามากจนจะหาอะไรมาเปรียบมิได้เลย ผู้ให้จึงกล้าออกเงินส่วนตัว พิมพ์แจกเฉพาะผู้อยากได้ ไม่มีอะไรแอบแฝงอยู่หลังจากและไม่มีเจตนารมณอะไรไปมากกว่านี้อีก มีหนังสือพิมพ์บางฉบับ เก็บเอาไปเขียนให้เห็นไปในบ้านไม่ดีด้านชั่ว ตามวิสัยของผู้ที่ชอบครุ่นคิดแต่ความไม่ดีอยู่แล้วเป็นนิสัยสันดานว่า ข้าพเจ้าเอาเงินที่ไหนมาพิมพ์แจก จึงขอแจ้งเสียด้วยทีเดียวว่า ความจริงนั้นทรัพย์สินเงินทองคงไม่ใช่ของหายากนักดอก อย่างสุภาษิตที่นักปราชญ์แต่งไว้ว่า "ทรัพย์นี้มีใกล้ ใครมีปัญญาไฉน หาได้บานาน" เงินเป็นวัตถุที่คนในโลกตีราคามันขึ้นเอง พิมพ์ขึ้นเอง เมื่อใครมีปัญญาหาและตั้งใจหา ก็ต้องหาได้มีได้ เสมอเป็นธรรมดา

ข้าพเจ้าไปอยู่ในประเทศจีนสองปี เอาเงินมาจากไหนกัน ทั้งที่การใช้จ่ายที่นั่นก็แพงกว่าที่กรุงเทพฯ ๗ ถึง ๑๐-๑๕ เท่า แล้วต้องเสียค่าเดินทางทั้งไปและกลับ เป็นเงินจำนวนมากมาย ข้าพเจ้ามีเงินติดตัวออกไปหลายหมื่น แต่กลับเข้ามา ก็มีเงินมาถึงหลายแสน กล่าวได้ว่าร่วมล้านกว่าบาททีเดียว อยู่ในประเทศจีนก็ไม่อาจหาเงินด้วยวิธีคดโกงและไม่อาจใช้ลูกไม้อะไรได้ ทั้งการอยู่ในจีนก็ยังมีงานต้องทำการติดต่อกับพันธมิตรมาก และใช้เงินมากเป็นประจำ แต่มันก็จำเป็นต้อง หา ต้องมีเงินไว้บ้าง มิฉะนั้นถ้าพันธมิตรแพ้ศึก ข้าพเจ้าจะกลับมาประเทศไทยไม่ได้ ถ้าไม่หาเงินไว้กับตัวบ้างแล้ว มิพากันอดตายอยู่ที่นั่นทั้งหมดหรือ

จึงไม่น่าคิดอย่างคนที่หาสติไม่ค่อยได้ว่า ข้าพเจ้าไปคิดโกงของเขามาไม่รู้จักจบ เฉพาะครอบครัวข้าพเจ้าแล้ว บอกได้ว่า ไม่เคยอับจนในเรื่องเงินสำหรับใช้จ่ายเลยในชีวิต แม้แต่จะได้เงินเดือนเพียงเดือนละ ๘๐๐ - ๑,๒๐๐ บาท ก็ส่งลูกไปศึกษาในต่างประเทศด้วยทุนของตัวเองทุกคน ส่งติดต่อกันร่วม ๑๕ ปี และส่งไปศึกษาจนกระทั่งบัดนี้ บุตรชายหญิงของข้าพเจ้าต้องไปศึกษาอยู่ในต่างประเทศคนละหลายปี เพื่อประสงค์จะให้นำความรู้กลับมาทำงานให้เกิดประโยชน์แก่ประเทศชาติ บางครั้งเคยส่งไปถึง ๒-๓ คนในคราวเดียวกันก็มี ค่าใช้จ่ายจำนวนมากนี้ ไม่เคยคดโกงได้เงินของใครที่ไหนมาเพื่อประโยชน์แก่ตัวเอง และเพื่อการศึกษาของลูก เรื่องเหล่านี้แม้จะเป็นเรื่องส่วนตัว แต่เมื่อมีผู้กล่าวถึงข้าพเจ้าด้วยสิ่งที่ไม่เหมาะสมไม่ควรแล้ว ก็ต้องขอชี้แจงตามความจริงบ้าง ขอได้โปรดเข้าใจตามทีกล่าวมานี้ด้วยโดยทั่วกัน

พลโท กาจ กาจสงคราม
กองบัญชาการกองทัพก วังสวนกุหลาบ พระนคร
วันที่ ๘ เมษายน ๒๔๙๒

จาก ผู้แปล

เรื่องประทีปแห่งชมพูทวีปนี้ ได้เก็บความจากหนังสือ The Light of Asia ของเซอร์ เอ็ดวิน อาโนลด์ ซึ่งรจนาขึ้นเป็นโคลงภาษาอังกฤษ เกี่ยวกับพระพุทธประวัติ และ อุปนิสัย และพระพุทธปรีชาญาณของพระองค์ เป็นหนังสือซึ่งแพร่หลายมากในยุโรป ปรากฏว่าได้พิมพ์ขึ้นถึง ๑๐๐ กว่าครั้งแล้ว และความแพร่หลายนี้เอง ทำให้มีผู้แปลออกไปเป็นภาษาฝรั่งเศส และเมื่อปี ๒๔๘๐ นี้ ได้มีท่านผู้หนึ่ง ใช้นามปากกาว่า "ภัททรัตตา" มีอุตสาหะแปลออกมาเป็นภาพย์ฉันทไทย เพราะความรู้สึกซาบซึ้งในบทนิพนธ์อันนี้เป็นอันมาก ท่านบอกว่า ถึงกับอ่าน ๕ จบ

ในการเก็บความลงมาเขียนใหม่นี้ ข้อความในเครื่องหมายคำพูดบางอันข้าพเจ้าขอ Quote จากบทประพันธ์ของท่าน "ภัททรัตตา" ด้วยความเคารพและชื่นชมในคำอันไพเราะนั้น ข้าพเจ้าขอแจ้งความจริงนี้แด่ท่านเจ้าของ และขอท่าน ได้รับความขอบคุณจากข้าพเจ้าในหน้าหนังสือนี้ด้วย

"โรจนากร"

บทที่ ๑

พระสิทธัตถกุมาร

วันหนึ่งในฤดูร้อน พญาหงส์สีขาวสะอาดตัวหนึ่งนำฝูงบินผ่านพระอุทยานของพระเจ้ากรุงกบิลพัสดุ์ บ่ายหน้าไปทางทิศเหนือ สุรัง ฌ ยอดเขาหิมาลัยโพ้น ความขาวของฝูงหงส์ซึ่งทาบอยู่กับท้องฟ้าสีขาวนั้น เป็นประดุจทางช้างเผือก ยิ่งความนิยมยินดีให้แก่ผู้พบเห็นยิ่งนัก แต่พระเทวทัตกุมารมิเป็นเช่นนั้น นำพระทัยของเจ้าชายพระองค์น้อยนี้เป็นพาล มุ่งแต่จะทำลายเป็นที่ตั้ง พอทอดพระเนตรเห็นพญาหงส์ เธอก็ทรงโก่งสายธนูขึ้นทันที ยกลูกศรขึ้นพาดสาย และนำวห้วงเต็มแรง ปล่อยศรวิ่งขึ้นไปเสียบอกพญาหงส์ ซึ่งกำลังร่อนร่อนรำเรงใจอยู่บนอากาศ นกที่นำสงสารก็พลัดตกลงมาบนพื้นดิน ศรยังเสียบคาอกอยู่

ขณะนั้น พระสิทธัตถกุมาร พระโอรสแห่งพระเจ้ากรุงกบิลพัสดุ์ กำลังประทับอยู่ในพระอุทยานเหมือนกัน พญาหงส์ถลาร่วงลงมาตรงพระพักตร์พอดี เจ้าชายทอดพระเนตรเห็นเข้าก็บังเกิดความเวทนา ทรงอุ้มหงส์นั้นขึ้นจากพื้น ประคองกอดแต่เบา ๆ มิให้วิหคเคราะห์ร้ายนั้นตกใจ แล้วก็ทรงชักศรซึ่งเสียบเนื้ออยู่นั้นออกเสีย พลังขลุยมแผลด้วยน้ำผึ้ง แล้วเอาใบไม้ผจงปิดปากแผลอย่างเบา ๆ แล้วก็ทอดถอนพระหฤทัย ราพึงถึงความทุกข์ของพญาหงส์อันมีกายปรากฏบาดแผลอันใหญ่นั้น

พระกุมารนั้นก็ยังทรงพระเยาว์นัก พระชันษาของเธอน้อย ชอบที่จะแสวงสุขอย่างเด็กอื่น แต่เธอก็กลับคิดใคร่ครวญถึงความเจ็บปวดของพญาหงส์ อันความทุกข์ซึ่งสำแดงอยู่ในตัวนกนั้นเป็นอย่างไรกันหนอ เพื่อให้รู้ความจริงโดยตนเองอย่างแน่ชัด พระองค์ทรงหยิบลูกศรขึ้น แล้วก็แทงลงตรงข้อพระหัตถ์ พิษศรเสียวปลาลบไปถึงพระหทัย และพระกุมารก็ทรงเข้าพระทัยในทันทีนั้นเองว่า ความเจ็บปวดของนกนั้นสาหัสเพียงไร เธอจึงทรงปลอบนกดด้วยพระวาจาอ่อนหวาน กระทำพระองค์เป็นมิตรกับสัตว์ตัวน้อย เพื่อมิให้มันตื่นตกใจต่อไป พอดีพระเทวทัตกุมารผู้ยิงพญาหงส์ก็เสด็จมาถึง และจะแย่งนกนั้นไปให้ได้ พระสิทธัตถกุมารก็ไม่ทรงยอม ด้วยเหตุว่าพระเทวทัตเป็นผู้ทำลายหงส์ แต่พระองค์เป็นผู้ประทานชีวิต ถ้าหากปล่อยนกให้แก่เทวทัตผู้นั้น นกจะต้องตายเป็นแน่แท้ พระองค์ประกาศว่า จะทรงสั่งสอนความเมตตาแก่โลก ถ้าหากว่าพระเทวทัตจะทรงคิดค้ำ ก็ขอให้ทรงเรียกนักปราชญ์มาตัดสิน ในที่สุด เทพเจ้าซึ่งปลอมพระองค์มาเป็น

นักปราชญ์ ก็ทรงตัดสินว่า “ผู้ใดกรุณาต่อสัตว์และเป็นผู้ช่วยเหลือสัตว์ ผู้นั้นเป็นเจ้าของด้วยเหตุนี้ ผู้ช่วยเหลือสัตว์เป็นผู้ให้ชีวิต แต่ผู้ทำลายชีวิตสัตว์ให้ดับลงไป ได้ชื่อว่า เป็นผู้เข่นฆ่า หาใช่เจ้าของสัตว์นั้นไม่” พระเทวทัตจึงแพ้ความ และพระสิทธัตถกุมารก็ได้พญาหงส์ไปเลี้ยงไว้ พระสิทธัตถกุมารนี้แหละ คือพระบรมศาสดาผู้ ประกาศศาสนา พุทธให้แก่ปวงชนทั้งปวง ให้เขาทั้งหลายได้พบเห็น และได้คงอยู่ในความสุขอันแท้จริง ความเป็นพระศาสดาผู้ตรัสรู้รอบด้าน ได้ปรากฏให้เห็นตั้งแต่พระชันษาน้อย ๆ เมื่อพระพุทธองค์ทรงจตุจากสวรรค์ มาเข้าพระครรภ์พระพุทธรมาดา คือพระนางสิริมหามายาเทวี เป็นพระชาติสุดท้าย ซึ่งทรงสั่งสอนพระธรรมแก่ชาวโลกนั้น ได้บังเกิดรังสีสองสว่าง กระจางแจ้งขึ้นในยามค่ำคืนมืดสนิท เขาเห็นทั้งหลายสงเสียดกับปนาท ระลอกคลื่นในมหาสมุทรบรรเลงเพลงกล่อม และปวงบุปผชาตินานาพรรณ แยมกลีบขยายชูช่อออรชร ทั้ง ๆ ที่อรุโณทัยยังไม่ได้มาถึง พระพายพัดเย็นชุ่มฉ่ำ และสรรพสิ่งทั้งหลายดูเหมือนจะกระซิบบอกกันว่า ท่านทั้งหลาย ผู้ตายที่กำลังจะเกิด และผู้เกิดที่ตายไปแล้ว จงตื่นขึ้น และจงฟัง วันนี้พระพุทธเจ้าได้เสด็จลงมาปฏิสนธิแล้ว จงรู้และจงมีหวังเกิด

ในตอนเช้าวันนั้น พระโหราจารย์ได้ทูลถวายพระพร พระเจ้าสิริสุทโธทนะ พระพุทธบิดาว่า “พระโอรสของพระองค์ได้ทรงปฏิสนธิแล้ว และจะทรงเติบโตขึ้นเป็นบุรุษอันใหญ่ยิ่ง เป็นผู้ทรงปัญญาอด หากมีเป็นพระมหาจักรพรรดิ ครองทั่วทุกทวีป ก็จะมีทรงเป็นพระบรมศาสดา โปรดบรรดาสัตว์โลกทั้งหลาย และช่วยมนุษย์ให้พ้นจากความโง่เขลาอันมืดมน”

ครั้นพระพุทธมารดาทรงครรภ์ครบถ้วนไตรมาส ก็ทรงประสูติพระโอรสได้รกขฉายาในป่าลุมพินีวัน เทพเจ้าทั้งหลาย เสด็จจากฟากฟ้าลงมาอัญเชิญพระวอทอง พ่อค้าชาวเมืองได้สดับข่าวก็เดินทางมาแต่ไกล เพื่อเอาของขวัญอันมีค่ามาถวายพระบรมราชกุมาร และในหมู่ชนทั้งหลาย ซึ่งเดินทางมาชมบุญบารมีนั้น มีฤๅษีคนหนึ่งทรงนามว่า อสิทธฤๅษี ท่านผู้นี้ทรงบำเพ็ญพรตอยู่ใต้ต้นไม้ ได้สดับเสียงเทพยดาลงมาบอกว่า บัดนี้พระพุทธเจ้าได้เสด็จลงมาในโลกแล้ว ให้ไปชมพระบารมีเถิด ท่านจึงรีบร้อนมาในเมืองกบิลพัสดุ์ ครั้นเดินเข้ามาใกล้ พระพุทธรมาดาก็ทรงวางพระกุมารลงแทบบาท พระดาบสพระฤๅษีเห็นพระโอรสก็ร้องห้ามว่า “อย่า อย่า พระนาง อย่าทรงวางพระโอรสลง” แล้วพระฤๅษีก็ก้มลงกระทำอภิวันทนาการพระบรมกุมารถึง ๘ ครั้ง กล่าวว่า พระองค์นี้แหละคือพระพุทธเจ้าอย่างแน่แท้ ด้วยปรากฏมีรังสีกุหลาบจากพระวรกาย พระลักษณะ ๓๒ ประการ ของมหาบุรุษปรากฏอยู่ในพระองค์พร้อมสิ้น พระองค์นี้แหละ คือผกาของปวงชนอันจะบานเพียงครั้งเดียวในระยะเวลาสองไชยปี เมื่อบานแล้วก็ส่งกลิ่นหอมจรจายไปทั่วพิภพอบโลก ให้หอมหวานด้วยปัญญาปานมธุรส

ครั้นพระชนม์มของพระบรมกุมาร ลถึง ๗ วัน พระพุทธรมาดาก็เสด็จสู่สวรรคาลัย ด้วยเหตุว่าพระนางเธอประสูติพระโอรสประเสริฐ เทพยดาเจ้าทั้งปวงทรงรักใคร่ มียอมให้เสด็จทบททุกขเวทนาอยู่ในโลกนี้สืบไป จึงรับเสด็จพระนางไปสถิตอยู่ ณ สรวงสวรรค์ชั้นนิรันดร

ส่วนพระราชโอรสนั้น เมื่อพระชนม์มได้ ๘ พรรษา พระพุทธบิดาก็ทรงหาพระวิศวามิตรฤๅษีมาสั่งสอนศิลปวิทยา แก่พระกุมาร พระวิศวามิตรรับพระราชโองการ พอถึงวันฤกษ์ดี เรียกกุมารมาสั่งสอน

พระราชโอรสทรงยืนถือกระดานไม้จันทน์แดงขัดมันเป็นเงาวับ และมีริมขอบฝั่งพลอยอยู่ตรงหน้าพระอาจารย์ พระหัตถ์น้อย ๆ ผงจับดินสอมัน และพระเนตรอันลึกใสจับอยู่ที่พระอาจารย์ด้วยความเคารพและสนพระทัย

พระฤๅษีบอกว่า “พระกุมารจงเขียนคัมภีร์นี้ลง” แล้ว ท่านก็ท่องคาถาด้ายตรี ซึ่งยาก ลึกล้ำ ผู้สูงยิ่งด้วยปัญญาและความรอบรู้เท่านั้นจึงจะเขียนได้ พระกุมารทรงฟังแล้วก็เขียนลงบนกระดานอย่างถูกต้อง ไร้แต่ภาษาเดียวเท่านั้น เธอยังเขียนเป็นภาษาเทวนาครี ยะวา เตยรถีย์ และอื่น ๆ อีกเป็นหลายสิบภาษา จนพระอาจารย์ต้องร้องว่า

พอแล้วพระเจ้าข้า แล้วท่านก็สอนให้นับเลขถึงสิบ แต่พระกุมารทรงนับต่อไปได้ ถึง โภคิ อสงไขย นะหุต และนินหุต พระอาจารย์ต้องทูลว่า พอแล้ว แล้วก็สอนดาราศาสตร์ พระโอรสตรัสเล่าให้ฟังสิ้น ถึงโคจรของจักรวาล ดวงดาวใหญ่น้อยเดินไปอย่างไร เหตุใดจึงเกิดมีคน สัตว์ พืชผล และแม่น้ำ ในมหาสมุทรนี้เกิดจากปริมาณเป็นต้น น้ำในแม่น้ำ ต้องความร้อนละลายเป็นไอ ลอยไป แล้วตกลงมาเป็นฝน น้ำฝนทำให้เกิดมหาสมุทร และ มหาสมุทรก็ทำให้เกิดฝน ความหมุนเวียนอันเป็นธรรมดาของโลกนั้น มีอยู่ดังนี้

พระฤๅษีจะสอนอะไร พระกุมารก็ทรงทราบสิ้น พระดาบสจึงก้มลงกราบพระกุมาร แล้วทูลว่า

“พระองค์เป็นศาสดาของอาจารย์ ข้าพเจ้าหาใช้ครูของพระองค์ไม่ ข้าพเจ้ามาถวายความรู้ กลับต้องมาเรียนจากพระองค์เสียแล้ว พระองค์ทรงรอบรู้ทั่วทุกสิ่งโดยมิต้องใช้หนังสือเลย

อันพระกุมารแห่งศากยวงศ์นั้น จะเก่งเพียงความรู้อย่างเดียวก็หาไม่ แม้ในการวางพระองค์ และในการประลองศึกฝึกกำลังเยี่ยงบุรุษนักรบก็หาอาจมีใครเทียบไม่ แต่น้ำพระทัยของเขอนั้นเต็มไปด้วยเมตตาแต่พระชนม์มัยยังน้อย ๆ ยามเมื่อทรงเล่นสนุกกับพระสหาย แม้กำลังมีชัยในการละเล่น หากได้ทรงเห็นพระสหายหุดหู่พระทัย ก็ทรงสงสารและหย่อนพระกำลังลง ให้พระสหายได้เป็นผู้ชนะบ้าง พระสิทธัตถกุมารนั้นทรงมีพระอัธยาศัยดังนี้

เมื่อทรงเจริญวัย พระทัยอันเมตตาแผ่กว้างขยายออกไปทุกที ประจวบต้นไม้ใหญ่ ซึ่งแตกใบกิ่งก้านไปจากเมล็ดพืชเพียงเม็ดเดียว ในวันหนึ่งพระพุทธรูปบิดาได้ตรัสชวนพระกุมารไปทอดพระเนตรพิธีแรกนาขวัญ ชมความสดชื่นในท้องนาและการหว่านไถข้าวกล้าทั้งหลาย ซึ่งจะตกเป็นของพระกุมารทันทีที่พระพุทธรูปบิดาเสด็จสู่สวรรคาลัย

เวลานั้นต้นไม้กำลังออกดอกงามสะพรั่ง ชาวนากำลัง ไถนาอยู่ริมลำธารอันมีน้ำไหลรินระหว่างหมู่ต้นตาลรายเรียง เป็นวสันตฤดู หมุนกบิกบานแจ่มใสสงเสียงเจื้อยแจ้วแมลงเล็ก ๆ และสัตว์เลื้อยคลานต่างก็มีความสุขอยู่ทั่วหน้า จาก ไกล ๆ ได้ยินเสียงดีดกลองใหญ่อันแสดงว่าพิธีอวาทมงคลได้มีขึ้นในที่ใดที่หนึ่ง พระมหากษัตริย์และพระบรมราชโอรสได้ทอดพระเนตรธรรมชาติ และทรงสดับเสียงเหล่านี้ด้วยความสุขอย่างยิ่ง

แต่ในท่ามกลางความชื่นบานเกษมสันต์หรือนั้นเอง เจ้าชายพระองค์น้อย ได้ทรงมองซึ่งลงไป และทรงเห็นสิ่งซึ่งไม่มีใครได้เอาใจใส่มาแต่ก่อนว่า ในดอกกุหลาบอันสวยงามงามนั้นก็มีหนามอยู่ ในชีวิตซึ่งเต็มไปด้วยความรื่นรมย์นั้นมีความทุกข์

ดูเอาเถิด ชาวนานั้นต้องจับคันไถไปท่ามกลางสุริยะ แสงอันแผดจ้า ควายซึ่งลากคันไถนั้นเล่า ก็ต้องเดือดร้อนสาหัส เพื่ออะไรเล่า เพื่อการยังชีพไว้เท่านั้นเอง ดูไปบนอากาศนั้นเกิด พญาเหยี่ยวกำลังถลาไล่จับนกเล็กเป็นอาหาร นกเล็กเล่า ก็ไล่ต้อนฝูงผีเสื้อ ซึ่งบินหนีด้วยความตระหนกตกใจ จะดูไปในน้ำ การฆ่าและถูกฆ่าเพื่อยังชีวิต ก็มีให้เห็นประจักษ์แจ้ง เราฆ่าเขาเพื่อยังชีพ และเราก็ถูกฆ่าต่อไป เพื่อผู้อื่นได้ครองชีพไว้ฆ่ากันมาตั้งแต่สัตว์เล็กจนถึงสัตว์ใหญ่ โลกอันดูงามแต่ภายนอกนี้ ภายในเต็มไปด้วยความทุกข์เวทนาทั้งสิ้น อนิจจา

พระกุมารทรงรำลึกดังนั้นแล้ว ก็มีอาจประทับดูความน่าสังเวชของสัตว์โลกอยู่ ณ ที่นั้นได้ จึงเสด็จไปประทับเสียใต้ร่มขมพู่ลำพังพระองค์เดียว เพื่อทรงใคร่ครวญถึงทุกข์ โศกของโลก ทรงรำพึงไปในพระทัยว่า ทำอย่างไรดีหนอ เหล่าสัตว์โลกผู้น่าสงสารทั้งหลายจะพ้นเสียได้ ซึ่งทุกข์เวทนาทั้งปวงนี้

ขณะที่พระบรมโอรสทรงบำเพ็ญญาณรำลึกทางดับทุกข์ของสัตว์ได้ทุกข์ฉวยานันตนเอง พระฤๅษี ๕ ตนเหาะผ่านมาทางอากาศ มาถึงต้นขมพู่ ก็มีอาจไปต่อไปได้ ต่างก็สนทน่หนึก มองลงมาเบื้องล่างเห็นพระมหาบุรุษประทับอยู่ มีพระรัศมีปรากฏจากพระ

รกายเปล่งปลั่ง จึงรีบลงจากอากาศ ถวายนมัสการเปล่งเสียงสรรเสริญพระคุณ แล้วจึงพากันเหาะต่อไป

บทที่ ๒ ยโสธราเทวี

ครั้นพระสิทธัตถะมีพระชนม์ได้ ๑๘ พรรษา พระพุทธบิดาก็ให้ทรงสร้างปราสาทอันวิจิตรตระการตาขึ้น ๓ องค์ สำหรับฤดูร้อน ฤดูหนาว และฤดูดอกไม้หอม มีนามว่า จำปา กาลังออกดอก ปราสาทองค์ที่หนึ่งซึ่งมีนามว่า สุภะ นั้นสร้างด้วยไม้สักตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสวางซ้อนกัน และ ภายในก่อปรด้วยไม้สนสลักเสลาเป็นลวดลายงามตา อันปราสาทองค์นี้มีไว้สำหรับประทับในฤดูหนาว เพราะเมื่อเสด็จเข้าไปแล้วความอบอุ่นจักบังเกิดขึ้นแต่พระองค์ ปราสาทองค์ที่สองนั้นมีนามว่า สุรมมะ สำหรับประทับในฤดูร้อน เพื่อผ่อนบรรเทาความร้อนอันโหดร้ายของธรรมชาติ องค์ปราสาทจึงก่อด้วยศิลาอ่อนขาวทั้งองค์ และปราสาทอีกองค์หนึ่งซึ่งมีไว้ สำหรับต้อนรับเวลาจำปาออกดอก และพืชผลทั้งหลายผลิบาน นั้น มีนามว่ารัมมะ อิฐเผาสีแดงฉาน ประกอบขึ้นเป็นพระ ปราสาทองค์นี้ และมีหลังคาทำด้วยกระเบื้องสีน้ำเงินงาม

บริเวณภายนอกพระปราสาททั้งสาม ก็ล้วนแล้วไปด้วยบุปผชาตินานาชนิด ชูช่อและสงกลิ่นหอมระรวยรินอยู่ไม่ขาดสักทีทุกวัน ถัดไปจากไม้ดอกก็มีไม้ดง ปลูกไว้รายเรียงริมฝั่งน้ำอันไหลหลังถึงแรง เสียงคะครึกครื้นมิได้ยิ่งหยุด จะ เปรียบก็ประดุจพระโลหิตกษัตริย์หนุ่มอันสดสี ย่อมไหลแรง เร็วดี และไม่มีอาการถอยหลัง ดังนั้นความสุขสนุกสนานก็บังเกิดขึ้นทุกวันทุกเวลามีได้ขาด แต่ทว่า ยังมีหลายเวลา ซึ่งพระพักตร์ของพระสิทธัตถะหม่นหมองเหมือนพระสุริยะซึ่งต้องเมฆดำมาเป็นเงาบัง คราใดที่ทรงระลึกถึงความทุกข์อันแฝงอยู่ในสิกุลหาลาบของชีวิต ครานั้นพระพักตร์ของพระบรมโอรสก็ซิดสลดลงทันที

การทั้งหมดนี้มีรอดพ้นความสังเกตของพระพุทธบิดาไปได้ พระองค์ทรงพระวิตกยิ่งนัก ด้วยหวาดหวั่นพระทัยว่า พระโอรสจะทรงหลีกทางโลกไปแสวงสุขในทางแคบ และโดดเดี่ยวเต็มไปด้วยความกัณดาร เพื่อเสาะหาพระธรรมล้ำเลิศมาสั่งสอนมนุษย์เป็นแน่แท้ พระเจ้าสิริสุทโธทนะทรงเป็นกษัตริย์ ซึ่งรักมั่นและภาคภูมิใจในความเป็นชาติดียิ่งกว่าสิ่งใด อุดมคติของพระองค์คือการมีพระโอรสเป็นจักรพรรดิของยอดจักรพรรดิทั้งหลาย เพราะฉะนั้นเป็นอำนาจสูงสุดและเป็นความสุขอย่างยิ่งยวด พระองค์มีทรงปรารถนาจะเห็นพระราชโอรสเป็นพระพุทธเจ้าผู้โปรดสัตว์เลยแม้แต่น้อย

เมื่อเห็นพระสิทธัตถะทรงมีพระพักตร์หม่นหมอง เฝ้าวิตกวิจารณ์ถึงสุขทุกข์ของมนุษย์ พระองค์ก็ทรงหวั่นไปว่าพระโอรสจะทรงสละทางโลกเสีย จึงทรงปรึกษาเหล่ามหาอำมาตย์หาทางป้องกันเสีย เหล่ามุขมนตรีกราบทูลว่า สิ่งที่จะผูกจิตมนุษย์ได้นั้นหาใช่โชติธรวนไม่ เส้นเกศาแห่งนางงามเท่านั้นจึงจะผูกจิตบุรุษได้ พระโอรสทรงเศร้าหมองดังนี้ เพราะยังมีได้ทรงอภิเษกสมรส ยังไม่ได้ทรงรู้จักความสุขยิ่งยอดอันเกิดจากความรัก ขอให้ทรงหานางผู้งามเลิศมาพระราชทานพระโอรสเถิด

พระเจ้าสิริสุทโธทนะทรงเห็นว่า การเลือกขายาให้พระโอรสนั้นเป็นการมิชอบ เพราะว่าการที่พระองค์ทรงเลือกขายาให้พระโอรส "ก็เป็นเขาผู้อื่นเลือกกรักให้สมสู่" ดูไม่เป็นการที่จะทำให้พระโอรสรู้จักจริงใจได้ จึงทรงตกลงว่าให้มิงานมโหฬารขึ้น แล้วให้นางงามทั้งหลายมาประชุมกัน และให้ทุกนางมารับของขวัญจากพระสิทธัตถะ พระองค์ต้องพระทัยนางใด ก็ให้อำมาตย์คอยสังเกตไว้ เมื่องานเสร็จลงแล้ว พระชนกจะทรงสุขอ นางนั้นให้พระโอรส

ไม่ช้า รั้งงานรื่นเริงในพระราชวังก็มาถึง เหล่ากัลยาณีทั้งหลายแต่งกายของตนอย่างวิจิตรพิสดาร หวีเส้นเกศาอันด้าสนิทแล้วเกล้ามาพื้ แต่มชนตาด้วยน้ำยาอันเป็นเสน่ห์หละลานจิต มือเท่านั้นน้อย ๆ นั้นย่อมด้วยขาดสิ่งงาม ต่างสวมเครื่องประดับ ลูบไล้

วิเลปนะอันมีกลิ่นหอมชวนจิตพิศวง แล้วต่างก็เยื้องกรายเข้าวังใน พอถึงเวลา ตรีณีแห่ง กบิลพัสดุ์ ก็ค่อย ๆ เดินผ่านบัลลังก์พระโอรส ซึ่งประทับทอดพระเนตรอยู่เป็นสง่า น่า เกรง พอนางนั้น ๆ ชม้อยชม้ายเนตรอันดำขำ ขึ้นสบเนตรพระกุมาร ต่างก็เกิดความ ประหวั่นกลัว ใจระริวสัน มีอาจเอื้อมยกตนขึ้นเป็นคู่เสนาหาแห่งพระองค์ได้ พระกุมารนั้น ประทับสงบนิ่ง พระพักตร์อ่อนหวานกรุณาและดวงเนตรเพียบไปด้วยความปราณี แต่ก็หา อาจจะมีนางใดกล้าสบเนตรได้ ต่างรับของขวัญจากพระหัตถ์ด้วยมือสั่นระริวแล้วห่อไหล่ ค้อมตัว เดินหลบหายเข้าไปปะปนอยู่ในหมู่เพื่อนกันเสียโดยเร็ว ทุกนางมีอาจมีอาการ สงบนิ่งอยู่ได้ เกิดประหวั่นพรั่นใจ กายสั่นระริวด้วยกันทุกนาง

และแล้ว นางสุดทายเป็นได้ดำเนินมาตรงพระพักตร์ กล้วยาณีโจงมงามดั่งอัปสรสวรรค์ อากาเรื้องกรายกึ่งงามสง่าเหมือนพระลักษมี สองเนตรเทวีดำสนิท แล้วมีแววหวาน บริสุทธิ์เหมือนตานางเมื่อเวลารัก เธอหยุดลงตรงพระพักตร์พระกุมาร พนมหัตถ์ขึ้น ระหว่างอุระ ชุศอแล้วเงยพักตร์ขึ้นสบเนตรพระองค์ ยิ้มอย่างแจ่มใส พลาทูลถามไม่ลด เลี้ยวว่า "หม่อมฉันจะได้รับของขวัญใหม่เพคะ"

บุคคลซึ่งอยู่ใกล้ชิดในเวลานั้น ได้กราบทูลพระเจ้าสิริสุทโธทนะว่า

"ทันทีที่พระโอรสทอดพระเนตรเห็นยอดกล้วยาณีโยสธรา ธิดาแห่งสุปปพุทธะ พระ พักตร์ของพระองค์เปลี่ยนไปเห็นถนัด"

พระกุมารทรงตอบว่า "ของขวัญนั้นหมดเสียแล้ว แต่ขอให้ภคินีผู้ทรงโจงมงามล้ำรับ เอาสิ่งนี้ไป"

ตรัสแล้วก็ทรงถอดสร้อยพระศอมรกตออกคาดเอวอันอรชร อันห่มไว้ด้วยกำมะหยี่ดำ พระเนตรสบเนตรนางด้วยความรักอันท่วมท้นมีอาจปกปิดไว้ได้

เมื่อพระพุทธรูปบิดาทรงทราบแน่ว่า พระโอรสผูกสมัครักใคร่โยสธราแล้ว ก็ทรงแต่ง ทูตให้ไปสูขอนางจากพระสุปปพุทธะผู้เป็นชนก แต่พระสุปปพุทธะตรัสตอบว่า ตามธรรมเนียมนางกษัตริย์ในศากยะตระกูลนั้น ผู้จะเป็นคู่ของนาง ต้องแสดงว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญใน ยุทธศิลป์ศาสตร์ อาจารย์ขณะผู้ทำทั้งหลายให้ได้เสียก่อน พระองค์ทรงสั่งมากับทูตว่า

"ลูกของเรานี้มีโอรสกษัตริย์ปองอยู่มากหลาย หากว่าพระโอรสของ กษัตริย์ท่านโอง ศรแกว่งดาบ และขี่ม้าได้ดีกว่าผู้ใด เธอก็จะได้นางไปเป็นชายา แต่เราสงสัยนัก พระ สิทธิธิดะหรือจะทำกิจของนักรบได้ เธอแก้วิตออกยังงั้น"

พระเจ้าสิริสุทโธทนะก็เสียพระทัยที่พระโอรสจะไม่ได้นางผู้เป็นที่รัก แต่พระกุมาร หนุ่มทูลว่า ให้ทรงจัดการประลองรบขึ้นเถิด พระองค์ได้ทรงฝึกฝนวิชาของบุรุษอยู่บ้าง เหมือนกับพระญาติเหล่านั้น เมื่อพระองค์ทรงรักนางแล้ว หายอมเสียนางไปไม่

ด้วยเหตุที่พระสิทธิธิดะตรัสดังนี้ เจ็ดวันหลังจากนั้น ก็มีพิธีประลองกำลังครั้งใหญ่ ผู้ใดได้ชัยชนะ ผู้นั้นก็จะได้นางโยสธรา พระเทวทัตผู้ชำนาญทางศร พระอรชุนผู้เก่งทาง ขี่ม้า และพระนันทะผู้เชี่ยวชาญดาบ ก็ไปประชุมพร้อม พระสิทธิธิดะนั้นทรงม้ากัณฐกะสี ขาวเผือก ซึ่งวิ่งระเริงร้องก้องกังวานเพราะความแปลกตาเข้ามาในสนามยุทธ์ พระโอรส กวาดพระเนตร ตรวจดูมหาชนทั่ว และเมื่อทอดพระเนตรเห็นโยสธราจอมขวัญ ก็เสด็จลง จากอัสตรกัณฐกะ และร้องประกาศว่า

"ผู้ที่ทรงไว้ซึ่งความเลิศเท่านั้นจึงจะคู่ควรกับมุกดาเทวีผู้นี้ ขอให้เรามาพิสูจน์ฝีมือ กันเดี๋ยวนี้"

ที่แรกพระนันทะทำยิงธนู โดยใช้เป้ากลองทองเหลือง วางในระยะไกลหกโกศ พระ เทวทัตขอยิงในระยะแปดโกศ แต่พระสิทธิธิดะขอให้เลยสิบโกศออกไป จนกระทั่ง มองเห็นกลองเท่าหอยแครงเท่านั้นเอง พระนันทะยิงทะลุกลองของเธอ พระอรชุน พระ เทวทัตก็จดจก้น ฟุ้งชนโห่ร้องชมเชยขึ้นยิ่งมี จนนางโยสธราต้องยกพัสดราขึ้นคลุมเนตร ด้วยความหวาดหวั่นว่า พระผู้เป็นที่รักจักพ่ายแพ้แก่คู่ต่อสู้

พระสิทธัตถะทรงจับคันศรของพระญาติขึ้นนำวสาย กำลังแรงทำให้ศรนั้นหักลงกับ หัตถ์ ทั้ง ๆ ที่ว่าศรนั้นมีกลางคันอันหนา ชายชาติตรีซึ่งมีกรแข็งแรงอย่างยิ่งเท่านั้นจึงจะ ทำให้โค้งได้ พระโอรสหนุ่มตรัสว่า "ศรนี้เป็นของเล่น คันศร ใหม่ที่แข็งแรงสมศักดิ์ กษัตริย์ศากยะนั้นไม่มีหรือ?"

มีผู้ทูลตอบว่า มีศรชื่อสิงหนานใหญ่เหลือและแข็งแรงมาก คันทำด้วยเหล็ก เก็บไว้ใน โบสถ์หลายร้อยปีมาแล้ว ไม่ปรากฏว่าเป็นของใคร และหาเคยมีใครอาจใช้ได้ไม่ พระ สิทธัตถะทรงสั่งให้ไปนำศรนั้นมาส่งให้พระอนุชานำวสายก่อน แต่หาจะมีพระองค์ใด แข็งแรงพอที่จะโน้มปลายให้เข้าใกล้คันกว่าศอกหนึ่งได้ไม่ พระองค์จึงรับคันศรมานำว สายแล้วเสียบลูกศรลงที่ช่องเสียบ ยิ่งไปด้วยกำลังแรง ครถลาวิ่งประเดจกอินทรี เสียง สั่นกังวานอากาศ จนผู้เจ็บไข้มีอาจมาในงานนั้นได้ ต้องลุกขึ้นถามกันว่า "เสียงอะไร นั้น" ลูกศรวิ่งถลาออกไปทะลุกลองอันวางไว้ไกลถึงสิบโกศกว่านั้น แล้วยังแล่นต่อไปอีก ไม่หยุดยั้ง

ต่อไปพระเทวทัตทำใช้ดาบตัดต้นไม้ พระองค์เองทรงตัดต้นตาลหนานหนักนี้ด้วยการ ฟันเพียงครั้งเดียว พระอรชุน ตัดต้นไม้หนา ๗ นิ้ว และพระนันทะตัดต้นไม้ได้หนาถึง ๙ นิ้ว แต่พระสิทธัตถะทรงตัดต้นไม้ที่มากุหนึ่ง ด้วยการฟันเพียงครั้งเดียวเท่านั้น รอยดาบ ราบตีจนต้นไม้หักขาดจากโคนแล้วยังยืนตรงอยู่ ณ ที่เก่า ไม่ล้มลงไปได้

คราวนี้ถึงคราวขี่ม้าแข่ง ม้าก็ณฐกะของพระกุมารก็วิ่งได้รวดเร็วกว่าม้าของพระญาติ ทั้งสาม พระนันทะตรัสค้านว่า หาได้เป็นเพราะความเก่งของผู้ขี่ขี่ไม่ ม้าก็ณฐกะนั้น ฝีเท้าเร็วเอง ถ้าหากพระองค์ทรงขี่ก็ณฐกะก็อาจชนะได้เหมือนกัน ขอให้มาปราบม้าพยศ แข่งกันดีกว่า

เขาจึงได้นำม้าพยศกล้า กายสูงใหญ่ ดำมันสนิทเหมือนค่าคีน ตาดุขวาง จมูกบาน กว้างใหญ่ ผมยาวยุงเหยิงด้วยไม้ได้ตัดสาง มีโซ่ล่ามอยู่สามชั้น โกลนอานใดหามีไม่ เพราะมันพยศนัก ใครจะขึ้นหลังไม่ได้เลย

กษัตริย์หนุ่มตรัสสั่งให้เอาโซ่ออก แล้วผลัดกันขึ้นหลัง ม้าดุโลดเต้นสลัดเอาพระ เทวทัต และนันทะตกลงมาเจ็บปวด ได้ความอายเป็นอันมาก พระอรชุนขึ้นบังคับควบขับ ไปได้สักครู่ มันก็บันดาลโทสะ หันมาแวงกัดขาอรชุนผู้แก่แล้ว ร่วงผลุนลงมา ผู้เลี้ยงม้า ต้องรีบวิ่งไปเอาโซ่พันถึงสามชั้น ฟุ้งชนร้องว่า "ม้านี้บ้านัก ขอพระสิทธัตถะอย่าจับม้าฝืน ใจเลย"

แต่พระกุมารทรงบอกเขาว่า ให้แก้สายโซ่ออกและให้ส่งผมม้ามา พระองค์ค่อย ๆ จับผมม้า ก้มลงกระชับปลอบเบา ๆ วางหัตถ์ขวาลงบนตาทั้งสอง แล้วพองลูบหน้าและลิ ข้างด้วยความปราณี ม้าซึ่งคึกคะนองเหนื่อยหอบอยู่ ก็มีอาการสงบนิ่ง ก้มหัวลงดูค่านับ และเมื่อพระองค์เสด็จขึ้นหลัง ก็มีอาการสงบนิ่งประเดจกมันมีความเคารพรักพระองค์ พระ สิทธัตถะใช้พระขงษ์แตะสองข้างม้าเบา ๆ แล้วมันก็วิ่งไปอย่างเรียบร้อย

คนดูทั้งหลายต่างร้องว่า "พระสิทธัตถะทรงชนะแล้ว ใครอื่นอย่าขวนขวายต่อสู้อีก เลย"

ดั่งนี้โยสธรานงเยาว์ก็ทรงลุกจากที่ประทับ หยิบพวงโมกขรมาลา เสด็จดำเนินผ่าน ปวงขัตติยะและปวงชน ไปถึงที่ซึ่งพระโอรสเสด็จลงจากพาชี ก้มมองคลงัญชูลีแล้วทรง สวมพวงมาลัยรอบพระศอพระโอรสหนุ่ม พระองค์ทรงโอบนางไว้แนบพระอุระ แล้วก็จูง หัตถ์นางกลับมายังพระพลับพลา

ไม่ช้าพิธีอภิเษกสมรสแห่งขัตติยะสองก็มีขึ้นอย่างมโหฬาร เพื่อจะผูกเสนาหาไว้ ไม่ให้เหือดหาย และทรงละทิ้งโลกีย์สุขไปได้ พระบิดาจึงทรงสร้างมหาปราสาทรักขึ้นไว้ สำหรับพระโอรสหนุ่มและพระสุณิสา รอบบริเวณปราสาทนั้น มีเขาโรหิตีสีเขียวสด รอบ เขาขุมไปด้วยธารน้ำใสสะอาดไหล ผ่านระริกเรื่อยจากต้นน้ำหิมาลัยไปสู่มหาสมุทร มีไม้ ดอกไม้ผลสะพรั่งพร้อม และปราสาทนั้นก็อยู่ไกลจากฝูงชน ความสกปรกอันใด ไม่ให้

เกิดมีขึ้นเป็นอันขาด ผู้รักษาปราสาทต้องปลิดดอกไม้ที่จะโรยทิ้งเสียก่อนที่มันจะเหี่ยว คาดัน ใบไม้ ซึ่งเหลืองตายต้องไม่ให้พระโอรสได้เห็นเลยเป็นอันขาด แม้นางสนมกำนัล ผู้ขับพ้อนบำเรอถวาย หากเกิดป่วยไข้หรือเป็นลมโดยปัจจุบัน นางนั้นจะต้องเนรเทศ ออกจากสถานแห่งบรมสุขนี้ บุคคลซึ่งแก่กายแล้วจะไม่ได้ปรากฏ เรื่องความทุกข์ของโลกภายนอกทั้งหลาย ใครอย่าได้นำมากล่าวเป็นอันขาด แม้จะประดิษฐ์ขึ้นเป็นเพลงร้อง ก็มีได้ พระบิดาวางโทษผู้กล่าวถึงความทุกข์ทั้งหลายไว้ว่าเป็นกบฏ พระโอรสจักได้เห็น ได้ยิน ได้ฟัง แต่ความรื่นรมย์และความสดชื่นเท่านั้น

เมื่อสร้างความสุขทั้งหมดไว้ในมหาปราสาทอันมโหฬารนั้นแล้ว เพื่อจะกักโอรสไว้ แต่ในที่คุมขังแห่งความรักและความสนุกเพลิดเพลิน พระองค์ทรงสร้างกำแพงใหญ่ ล้อมรอบพระปราสาท ณ ที่ห่างไกล สร้างประตูใหญ่ซึ่งต้องใช้คนเปิดถึงร้อยคน เสียงเปิดประตุนั้นกึ่งวานก้องไปทุกหนทุกแห่ง แล้วทรงสร้างกำแพงและประตูขึ้นอีกสองชั้น รวมเป็นสามด้วยกัน ลงสลักมันลั่นกุญแจและมีคนเฝ้าแข็งแรง พระบิดาสั่งแก่ยามว่า

"อย่าให้ใครเข้าออกเป็นอันขาด แม้แต่ลูกเราก็มิได้ หากละเมิดคำสั่ง โทษเจ้าถึงตาย

บทที่ ๓

เสียงครวญของสายพิณ

ภายในมหาปราสาทแห่งความรักของพระสิทธัตถะนั้น เต็มไปด้วยความสงบสุขและ รื่นรมย์ พระพุทธองค์ของเราไม่เคยรู้จักความทุกข์ เรื่องเดือดร้อนอันใดก็ไม่เคยได้ยิน เพราะพระบิดาตรัสสั่งไว้อย่างเข้มงวดหนักหนาว่า อย่าให้ผู้ใดเอ่ยถึงสิ่งที่เกิดขึ้นนอก กำแพงปราสาทนี้เลยเป็นอันขาด แม้กระนั้น ก็มีหลายครั้งที่พระบรมโอรสบรรทมหลับ แล้วทรงสบินว่าได้เสด็จออกไปนอกปราสาท ทอดพระเนตรเห็นโลกอันกว้างใหญ่ บ่อยครั้งที่พระองค์ทรงสะดุ้งผวาตื่น ออกโอรุ้อทานว่า

"โลกของฉัน โลก-ฉันได้เห็น ได้ยินและได้รู้ทั้งหมด ฉันมาในโลกนี้แล้ว"

และเมื่อนั้นพระนางยโสธราเทวี ซึ่งถวายการปรนนิบัติพัดวีอยู่ ก็จะประหวั่นจิตหวาด พระทัย และทูลถามว่า ประชวรเป็นอะไรไปหรือ พระสิทธัตถะก็จะทรงรู้สึกองค์และทรง ปลอบโยนพระชายาให้หายตระหนกอกสั่น พระพิภพของพระองค์ซัดสลด น้ำพระเนตร ไหลลลอมพระนัยนา แต่ที่ทรงฝืนยิ้มและรับสั่งให้นางนาฏกาตีตพิณสีซอถวาย ผู้อื่นได้ สดับเสียงขอนั้นก็ขึ้นจิตเหมือนได้ยินเพียงคนสรรวระเริงใจ แต่องค์พระโอรสนั้นทรงแว่ว ว่า เสียงขอครวญสะอื้นให้รำพันว่า

"เรานี้คือเสียงของลมพายุ ซึ่งพัดไปด้วยความโหยหา ความสงบแห่งดวงจิต แต่ก็หา มีเวลาสงบลงได้ไม่ ชีวิตของมนุษย์ก็เช่นเดียวกับลม ความสงบไม่มี จึงมีแต่ความครวญ คร่ำ โหยหาและสะอื้นให้

เรามาจากไหน ไปที่ใด เกิดจากแหล่งใดไม่เคยทราบ เราก็กเหมือนท่าน เราเป็นเพียง ที่ว่าง ไม่มีอะไรยืนยง เรามีแต่ความทุกข์ไม่รู้จักหาย แต่พระองค์มีแต่ความสุขสำราญ ไม่รู้จักหมด แต่ความรักนั้นก็หมดลงสักวันหนึ่ง เพราะชีวิตก็เหมือนกันกับสายลม ไม่มี ความยืนยงคงอยู่ตลอดไป

พระโอรสแห่งมายา จงทราบเถิด ในโลกนี้เต็มไปด้วยความทุกข์แสนสาหัส เราได้ ท่องเที่ยวไปรอบโลก ได้เห็นความทุกข์หลายอย่างต่าง ๆ กัน

ชีวิตนี้คือความว่างเปล่า เราจะไขว่คว้าอะไรมาไว้เป็นของเราได้หรือ เราจะคว้าเมฆ มาไว้ในหัตถ์และห้ามห้วงน้ำมิให้ไหลรินได้หรือ

ไอ้ -พระโอรสทรงตื่นเถิด อย่าบรรทมหลับอยู่เลย โลกกำลังเตร้านัก โลกกำลังจะจม โลกกำลังรอคอยพระองค์อยู่

*ขอพระทรงตื่นขึ้นและทรงช่วยมนุษย์ให้พ้นทุกข์เกิด จงละเสียซึ่งอำนาจจักรพรรดิ
ในประเทศ*

*เราคือลมซึ่งพัดไปรอบโลก และเรามาครวญคราง ณ สายซอหิรัญนี้ ก็เพื่อหวังจะให้
พระผู้หลับอยู่และไม่รู้จัก ได้รู้จักโลก เราหวังจะให้พระรูว่าขณะนี้พระองค์ได้เล่นแต่เงา
งามเท่านั้น”*

นับแต่นั้นมา พระเหตุภัยของพระบรมโอรสก็มีอาจตั้งอยู่ในความรื่นเรริงตั้งแต่ก่อนได้
เสียงซอกก็กลายเป็นลมคราง นางระบำและการฟ้อนทั้งหลายล้วนแต่ทำให้เกิดความ
เหน็ดเหนื่อย พระองค์กลับสนพระทัยในนิยายต่าง ๆ ซึ่งนางกำนัล นำมาเล่าถวาย ใน
คราวหยุดพักจากการฟ้อนรำ นางนั้นเล่าถึงสิ่งประหลาดต่าง ๆ เล่าถึงบุคคลผู้มีผิวขาว
เล่าถึงดวงตะวันอันตกจมลงในมหาสมุทรในยามสนธยา พระทรงฟัง แล้วก็ซักถามไม่ได้
หยุด โลกของเรานั้นใหญ่กว้างนักหรือ มนุษย์ผู้อื่นที่เหมือนเรานั้นยังมีอีกหรือ ถ้าเรารู้จัก
เขา เราจะช่วยเขาได้ไหม พระอาทิตย์นั้นขึ้นจากขอบฟ้าในเวลาเช้า และไปตกลงใน
มหาสมุทรยามอัสดง เราจะเป็เหมือนพระอาทิตย์ ไปอยู่บนท้องฟ้า ดูแลคนให้ทั่วได้
หรือ

พระสิทธัตถะรู้สึกพระองค์ว่าทรงกลัดกลุ้มพระทัยเหมือนจะประชวรไข้อยู่ แล้วตรัส
ถามเขาถึงเรื่องมามากายสิทธิ์อันหาหาได้รวดเร็วของเทวดาว่า มีจริงหรือ พระองค์ทรง
ปรารถนามานั้น เพื่อจะได้ขับขึ้นไปดูโลกอันกว้างใหญ่ ทรงปรารถนาปีกของนกอินทรี อัน
จะพาพระองค์เหาะทะยานลิวออกไปยืนบนยอดเขาหิมาลัยอันสูงสุด แล้วมองดูว่า
ภายนอกพระทวารปราสาทนั้นมีอะไรอยู่บ้าง

มีผู้ลวงละเมิดพระบรมราชโองการพระบิดาเป็นคนแรก กราบทูลว่า ภายนอกนั้นมี
เรือกสวนไร่นาป่าร้าง และมีโบสถ์ มีพระมหานครอันกว้างใหญ่ของพระเจ้าพิมพิสาร และ
ในโลกนี้มีมนุษย์หลายอย่างต่าง ๆ กัน หลายสิบโกฏิเหลือจะพรรณนาได้

พระโอรสรับสั่งว่า “ดีแล้ว ไปบอกฉันนะผู้สารถึ ให้เทียมรถของเราไว้ พรุ่งนี้จะ
ออกไปดูอะไรที่ไกล ๆ ออกไป”

พระเจ้าสิริสุทโธทนะได้ทรงสดับอำมาตย์ทูลความปรารถนาของพระโอรส ก็ทรง
ว่าวันพระทัยยิ่งนัก พระองค์ทรงตระหนักดีว่า ถึงเวลาแล้วที่พระโอรสจะได้ทรงรู้จักโลก
แต่อีกพระทัยหนึ่งก็เกรงพระสิทธัตถะจะไปทอดพระเนตร เห็นความสกปรกและสิ่ง
โทมนัสพระทัยเข้า จึงทรงสั่งให้ปาวประกาศราชฎทุกคนว่า พระโอรสจะเสด็จเสียบพระ
นคร ให้ตกแต่งบ้านเรือนในinghamตา เาอนุฝานานาพรรณมาแต่งซุ้มประตู สิ่งที่จะทำให้
หดหู่ใจให้เก็บซ่อนเสียจงสิ้น ในวันนั้น คนแก่ชราว่างร้าย คนเจ็บจวนตาย คนพิการงอ
เปลี้ยเสียขา ออย่าปรากฏให้เห็น แม้กระทั่งการเผาศพซึ่งจำเป็นก็ของดไว้ก่อน ให้วันนั้น
สิ้นไปแล้วจึงทำ

ด้วยเหตุนี้ เมื่อพระโอรสเสด็จทอดพระเนตรพระนคร ก็ทรงเห็นแต่สิ่งล้วนงามตา
ชาวเมืองหญิงชายเด็กเล็กแต่งกายอย่างดีที่สุด มาหมอบเฝ้ารายเรียงถวายช่อดอกไม้
และคารวะ ต่างยิ้มสรวลสันต์เบิกบานประหนึ่งว่าโลกนี้หาเคยมีคำว่าทุกข์ไม่ พระสิทธัตถะ
เถทรงพอพระทัยยิ่ง ตรัสว่า

“โลกของเรานี้ งามจริงหนอ คนทั้งหลายก็ใจดี หนุ่มสาวเหล่านี้ก็ล้วนขยันในการ
งาน เขาช่างใจดีจริงหนอ ดูสิฉันยังไม่ทันทำอะไรให้เขาเลย เขาก็มาเอาใจใส่ในฉัน เด็ก
ๆ เหล่านี้ก็รักฉัน เขาคงจะรู้ว่าฉันรักเขาเป็นแม่ เขารู้ได้อย่างไรหนอ ดีจริง ประหลาดจริง
บ้านเมืองของเรานี้ช่างมีแต่คนยิ้มแย้มแจ่มใส ฉันนะ ขับรถออกนอกประตูเมืองสิ โลกนี้
งามดีชวนให้ดู เราอยากเห็นทั้งหมด”

พอรถทรงเจ้าชายหนุ่มผ่านไป ฝูงชนโห่ร้องด้วยความยินดี บ้างเอาดอกไม้พวงมาลา
มาถวาย บ้างก็เข้าไปลูบคลำหัว เอาขนมและถั่วไปให้วัวกิน ต่างคนมีความยินดีทั่วหน้า
ที่ได้เห็นเจ้านายของตน

ท่ามกลางความสวยงามและความโห่ร้องยินดีนั้นเอง ชายชราร่างเล็กคนหนึ่งคลาน ทุ้มง่ามออกมาจากกระต๊อบอันมีหลังคาโหว่และฝาทะเลของแก ร่างกายชายนั้นแสนจะ สกปรก เครื่องนุ่งห่มสีซีดและเปื่อยขาด แค่นึกก็เกือบจะมึนตึ๋ม หลังจูงมัจฉาจะพบ เป็นสองอยู่แล้ว เพราะต้องแบกภาระมานาน เนื้อหนังตกระ ถูกแดดเผาตาเกรียมเหี่ยว ย่นติดกระดูก จะหาเนื้อแต่สักน้อยก็แสนยาก ขอบตาแดงข้ำด้วยสนิมน้ำตาอันเกาะเป็น คราบมานานหนักหนา ลูกตามัวเป็นน้ำขาว เมื่ออ้าปากก็ไม่มีฟัน ขากรรไกรสั้นอยู่งก ประดุจเป็นไขสันนิบาต แกถือไม้เท้าตัวสั้นรวเดินหลังโค้งโก่งมาถึงกระบวนคนซึ่งยืน อยู่ หอบหายใจฮึก ๆ พลังร้องครางว่า

“ได้โปรดสงสารคนยากจนเถิด หัวจะตายอยู่แล้ว”

คนยืนอยู่ข้าง ๆ เห็นแกออกมาก็ตกใจ พวกกันจุกแข็งขาลากแขนให้แกออกไปเสีย พลังบอกว่า

“นั่นเจ้านาย เห็นไหม กลับไป กลับไปรังของแก”

พระโอรสหันมาทอดพระเนตรเห็นเข้าก็ตกพระทัย ทรงพิศวงยิ่งนัก ด้วยไม่เคยทรง เห็นคนแก่ชราอย่างนี้มาแต่ก่อน ทรงถามนายสารเถิดว่า

“ฉันนะ นั้นตัวอะไรนะ ดู ๆ ก็คล้ายคน แต่ทำไมหลังงอโค้ง ตัวสั้นลำบากตั้งนั้น นำ สงสารเหลือเกิน เขาไม่มีอาหารกินหรือ กระจุกจึงได้ไปนออกมาตั้งนั้น ทำไมเขาจึงร้อง ว่าเขาจะตาย มันแปลว่าอะไร ฉันนะ จงบอกให้เขาเข้ามาเถิด”

นายฉันนะสารเถิดผู้มีใจซื่อ ทูลถามความเป็นจริงว่า

“พระทูลกระหม่อมเจ้าข้า นี้คือคนเหมือนกัน และเมื่อแปดสิบปีก่อน เขายังแข็งแรง ว่องไวสวยงามอยู่ นัยน์ตาก็ใสแจ้วดี ดวงประทีปซึ่งเคยสุขใสในครั้งหนึ่งนั้น บัดนี้น้ำมัน ได้หมดเสียแล้ว ใสก็ไหม้ดำ ดวงชีวิตของเขายังเหลืออยู่น้อยหนึ่ง ไม่ช้าก็จะดับไปพระ เจ้าข้า”

พระโอรสรับสั่งถามว่า “ฉันนะ คนเราต้องเป็นดังนี้ทุกคนหรือ”

“เมื่อมีอายุล่วงนานไปก็เป็นดังนี้ทุกคนพระเจ้าข้า”

“ฉันก็เหมือนกันหรือ ฉันนะ ถ้ายโสธรอายุถึงแปดสิบปี ก็เป็นดังนี้หรือ ชาลินี คุณคา โคตมี หัสตาน้อย และ ใคร ๆ ก็เป็นดังนี้หรือ ฉันนะ”

“พระเจ้าข้า เช่นนั้น” นายสารเถิดทูลสนองพระวาจา

พระโอรสรับสั่งว่า “กลับรถเถอะ ฉันนะ พาฉันไปส่งบ้าน เราได้เห็นสิ่งซึ่งเราไม่เคย คิดเลยว่าจะมีอยู่”

พระโพธิสัตว์ มีพระพักตร์อันซีดเผือด พระทัยเศร้าหมองและหดหู่ รีบเสด็จเข้าวัง แล้วนั่งขริบ ไม่แย้มสรวล และไม่เสวยกระยาหาร ไม่เหลียวดูเหล่านางรำที่ขับฟ้อน บำเรอ ให้เห็นที่สำราญฤทัย ยโสธราเทวีเห็นพระสวามีหม่นหมอง และไม่เอื้อนโอษฐ์ แต่ประการใด ก็หวาดหวั่นพระทัยนัก เกรงไปว่าพระองค์ไม่พอพระทัยในการปรนนิบัติ ของพระนาง จึงกั้นแสงให้แล้วทูลถามว่า พระนางได้ทรงกระทำอันใดไม่เป็นที่พอ พระทัยหรือ

พระสิทธิดเถระปลอบชยาว่า ที่พระองค์เศร้าเช่นนี้ หาใช่เพราะนางไม่ หากเพราะทรง คำนึงถึงว่า ความสุขทั้งหลายนั้น ที่แท้คือความทุกข์หนัก เพราะมันไม่อยู่นาน เวลา ย่อมเข้ามาแทรกแซง ทำลายสิ่งสวยงามให้หมดสิ้นไป ร่างกายจะเต็มไปด้วยเส้นเอ็น ระเคระกะ หลังงอโค้ง และเนื้อก็เหี่ยวย่น เมื่อตรองถึงสิ่งนี้ พระองค์ก็มีอาจเป็นสุขอยู่ได้

ในคืนวันนั้น พระบิดาทรงสุบินถึงสิ่งนำหวาดหวั่น และซึ่งเข้าพระทัยไม่ได้อยู่เจ็ด ประการ

อันแรกซึ่งสุมินเห็นคือ ธงใหญ่ของพระอินทร์ถูกลมพัดขาดยับ และปลิวไปตกยังฝุ่นละออง ทันใดนั้นมีเงาเข้ามาหยิบเอาธงขาดออกไป

อันที่สอง เห็นข้างสารใหญ่งาขาวสืบเชือก เดินสะเทือนเลื่อนลั่นมาจากทิศทักษิณ พระโอรสประทับมาบนคชสารใหญ่ตัวนำ และมีฝูงชนเดินตามมาเป็นแถว

อันที่สาม ทรงเห็นราชรถเพลาดก ลากด้วยม้าวิเศษสี่ตัว และพระโอรสประทับอยู่ในรถนั้น

อันที่สี่ มีจักรทองหมุนวนมาแต่ไกล ก่ากึ่งฝั่งเพชรพลอยสกุไส มีอักษรจารึกในดุมกงของล้อ และเวลาที่หมุนไปก็มองดูโชติช่วง ประดุจแสงเพลิง เสียงดนตรีเสนาะกังวานออกจากคัจฉาริกนั้น

อันที่ห้า คือกลองใหญ่มโหฬารอยู่ระหว่างเมืองและขุนเขาต่าง ๆ พระโอรสถือตุ้มเหล็กใหญ่เสด็จมาตีกลอง เสียงสนั่น ก้องไปทั่วทุกทิศ

อันที่หก เป็นหอใหญ่สูงโดดขึ้นไปถึงฟ้า พระสิทธัตถะยืนอยู่บนหอ สองหัตถ์โปรยแก้วมณีพรัดนลงมาดังสายฝนให้แก่ปวงชนทั่วโลก ซึ่งเบียดเสียดกันเข้ามาเก็บแก้วมณี

อันที่เจ็ด คือเสียงคนร้องโอดครวญแล้วมีคนหกคนเดินร้องไห้ออกไป

พระเจ้าสิริสุทโธทนะทรงให้บรรดาโหราจารย์ทำนาย พระสุมินนี้ แต่หาใครอาจทายถูกไม่ พอดีมีผู้เฒ่าคนหนึ่ง แต่งกายอย่างฤๅษีมาจากไหนไม่ปรากฏ รับอาสาทำนายพระสุมินถวาย ผู้ชรากราบทูลพระราชาวา พระสุมินนี้ดียิ่งนัก สิ่งที่เห็นทั้งเจ็ดอย่างนั้นแหละคือความบีบิตใหญ่ยิ่ง ๗ ประการ ด้วยกัน

อันที่หนึ่ง ธงพระอินทร์ขาดยับนั้นหมายความว่า ความเชื่อถืออย่างเก่าจะหมดไป

อันที่สอง ข้างสารสืบเชือกนั้นหมายถึงทศพลญาณของพระบรมศาสดา

อันที่สาม ม้า ๔ ซึ่งเทียมราชรถนั้นหมายถึงว่า จตุราริยาลัจซึ่งจะนำพระโอรสให้พ้นความเศร้าหมองและสงสัยทั้งปวง

อันที่สี่ ล้อหมุนคือพระธรรมจักรอันล้ำเลิศ และ

อันที่ห้า กลองใหญ่ซึ่งพระโอรสทรงตี หมายความว่า คำสอนของพระองค์จะสะท้อนไปทั่วทั้งโลกสาม

อันที่หก รัตนะมีค่าล้ำที่พระโอรสทรงโปรยปรายประทานปวงชนนั้น คือพระธรรมอันล้ำเลิศซึ่งไม่เคยมีมาแต่ก่อน และเป็นที่ต้องประสงค์ของมนุษย์และเทพดาทั้งหลาย

อันสุดท้าย หกคนที่ร้องไห้นั้น คืออาจารย์ของพระโอรสผู้ยิ่งกว่าตนเอง

ผู้ชราทำนายถวายแล้วก็กราบบังคมลาหายไป พระเจ้าสิริสุทโธทนะให้อำมาตย์ไปตาม เพื่อพระราชทานรางวัล แต่หาตามพบไม่ เขากลับมากราบทูลว่า เมื่อไปถึงที่เทวาลัยซึ่งฤๅษีนั้นอยู่ ได้พบแต่นกเค้าแมวบินจากแท่นบูชาเท่านั้นเอง

พระเจ้าสิริสุทโธทนะได้ทรงสดับคำทำนายก็ยิ่งทวีความหวาดหวั่นว่า พระโอรสจะเสด็จออกทรงผนวชเพื่อแสวงหาธรรมเสีย จึงรับสั่งให้เพิ่มจำนวนทหารยามประตูขึ้นอีก การดูแล ให้เข้มงวดกวดขันยิ่งขึ้น

แต่อนิจจา พระองค์จะทรงห้ามดวงตะวันมิให้ส่องแสง ห้ามได้หรือ ?

พระโอรสหนุ่มขอพระราชทานอนุญาตเสด็จเสียบพระนครอีกครั้งหนึ่ง และคราวนี้ขอเสด็จอย่างเงียบ ๆ ปลอมพระองค์อย่างชนสามัญออกไป และขออย่าให้ราษฎรรู้ตัวก่อน เพราะทรงปรารถนาจะเห็นภาวะที่แท้จริงของราษฎร ทูลพระบิดาว่า

“กลับมาคราวนี้ หม่อมฉันจะไม่ทูลขออีกต่อไป เพราะได้เห็นทุกอย่างสิ้นแล้ว ถ้าได้เห็นว่าคุณเป็นสุขทั้งหมดก็จะสบายใจ แต่ถ้าได้เห็นคุณเป็นทุกข์ หม่อมฉันก็คงได้ความฉลาดขึ้นบ้าง”

พระบิดาไม่อาจขัดพระทัยพระโอรส จำต้องพระราชทานอนุญาต

ดังนั้น ในวันรุ่งขึ้น โดยพระบรมราชโองการ ทหารยามต้องเปิดประตูให้พ่อค้าคนหนึ่งและเสมียนออกไป พระสิทธัตถะกับนายฉันทะนั่นเอง

อันสภาพของชาวเมืองกบิลพัสดุ์ ซึ่งพระสิทธัตถะทอดพระเนตรเห็นในครั้ง นี้ ก็เป็นไปดังที่มันเป็นอยู่แต่เดิม ปราศจากการตกแต่งเพื่อลวงแต่อย่างใด

ตามถนนซึ่งเข้าไปด้วยศัพทสาเนียงต่าง ๆ พ่อค่านั่งขัดสมาธิริมทาง ร้องขายเครื่องเทศและเสื้อผ้ายังมี ผู้ซื้อก็ยืนต่อราคา เกียงกัน ทะเลาะกันวุ่นวาย รถบดหินวิ่งมาและเสียงร้องตะโกนให้หลีกทาง คนหามแคร่เดินร้องเพลงมาอย่างสบายใจ มองไปอีกทางหนึ่ง ก็เห็นร้านขายยาของต่าง ๆ แมลงวันตอมอยู่วุ่น หญิงหนึ่งทูนไหน้ำเดินมาท่าทางทะมัดทะแมง มือหนึ่งอุ้มเด็กอ่อนดาด่า ๆ ข้างทอผ้าก็ชักเส้นด้าย กระจุกกระจิกสวยข้างท่าเกาะเอาช้อนตีแผ่แผ่นเหล็กออกไปให้บาง บ้างก็เอาดอกดาบซุกเข้าไปในเตาไฟแดงฉาน ไอ ร้อนพุ่งมาปะทะ สุนัขวิ่งมาตอม ๆ มอง ๆ หาอาหาร ทหารเดินผ่านไปเสียงดาบกระทบฝักดั่งกริ่ง ๆ พร่าหมกมุ่นเดินหลีกเจ้าไฟระศุทรไปอย่างถือตน หมองูนั่งเป่าปี่เสียงแหบโหย งูตัวใหญ่ตาลุก แผ่พังพานร่านาสะพริงกลิ้ง เจ้าสาวแต่งกายสีงาม นุ่งคลุมหน้ามาในรถวิวาท์ หญิงหนึ่งถือเครื่องสักการะเข้าไปในเทวาลัย เพื่อขอบุตรจากเทพเจ้า พระโอรสทรงเพลินไปในการทอดพระเนตรสิ่งเหล่านี้ ด้วยไม่เคยเห็นมาแต่ก่อน

ทันใดนั่นเอง พระองค์ได้สดับเสียงครางข้างถนนว่า “ช่วยด้วย ช่วยด้วย จะตายก่อนถึงเรือนอยู่แล้ว” คนเจ็บเป็นกาฬโรคคนหนึ่งนอนจมฝุ่นอยู่ ร่างกายเต็มไปด้วยผื่นแดงเหี่ยวเม็ดใหญ่เต็มหน้าผาก บิดตัวเคียด ๆ ชักไปมา ปากบุดเบี้ยว นัยน์ตาเหลือกถลนมองดูนาเวทนา เขาพยายามลุกขึ้นยืน แต่ก็โงงเงนล้มคว่ำลงไปอีก ปากร้อง โอ๊ย โอ๊ยด้วยความเจ็บปวด

พระบรมโอรสทรงผละจากนายสารถี วิ่งเข้าไปประคองไว้ทันที พระหัตถ์ลูบร่างกายคนเจ็บเบา ๆ ด้วยความเวทนา ทรวดองค์ลงนั่ง แล้วยกศีรษะคนเจ็บวางบนพระชงฆ์ พลอบโยนแล้วตรัสถามด้วยปรานีว่า

“ภราดร เจ้าเป็นอะไรไปหรือ ?”

เมื่อไม่ได้คำตอบ ก็ตรัสถามมหาดเล็กว่า “ฉันทะ คนผู้นำสงสารนี้เป็นอะไร ?”

นายฉันทะทูลสนองว่า “พระยุพราชพระเจ้าข้า คนนี้ เขาเจ็บเป็นกาฬโรค แต่ก่อนเขาก็แข็งแรงอยู่ เลือดบริสุทธิ์ อย่างคนทั้งหลาย แต่บัดนี้โรคร้ายกินเขาแล้ว หัวใจเขาพลีไป เต็นซ้าและไม่เป็นจิ้งหะ เส้นประสาทของเขาก็ตึงเคียด เจียนจะขาดทอดพระเนตรดูเขาสิ พระเจ้าข้า เขาชักใหญ่ ตาแดงดังไฟ หายใจแรง ประเดี้ยวเกิดประเดี้ยวกาฬโรคทำลายเขาหมด เขาต้องตายอย่างทุเรศ ทรงวางเขาเสียเถิด พระองค์ไม่ติดอก โรคอาจติดต่อกับพระองค์ได้”

พระยุพราชหนุ่มมหาอาจทอดทิ้งเขาได้ไม่ ทรงลูบคลำเขาต่อไป แล้วรับสั่งว่า “ฉันทะ คนอื่นก็เป็นอย่างนี้ได้เหมือนกันหรือ ?”

“พุทโธ ได้สิพระเจ้าข้า โรคร้ายมีหลายอย่าง กลาก เกลื้อน เหน็บชา อัมพาต สันนิบาต อหิวาต์ พยาธิ และ อื่น ๆ อีก สัตว์ทั้งหลายต้องเจ็บตามยถากรรมของตน”

“โรคมันมาสู่คนอย่างไร ฉันทะ ? มันไม่มีตัวไม่ใช่ หรือ ?”

มันมาเหมือนงูพิษพระเจ้าข้า มาเจียบ ๆ มาเร็ว เหมือนอสุนีบาต บางคนมันก็ทำลาย บางคนมันก็เว้น”

“ถ้าอย่างนั้นมนุษย์ก็อยู่ด้วยความกลัว เวลาจะนอนใจเขาสั่นระริก หลับไม่สบายเลย เพราะว่าเขากลัวความเจ็บไข้ เจ็บแล้วก็พิการ และแกอย่างนั้นหรือ ฉันทะ ?”

“พระเจ้าข้า ดั่งนั้น”

เมื่อเจ็บนาน ๆ และเมื่อชราลงมาก ๆ แล้ว เขาเป็นอย่างไรในที่สุด”

“ตาย พระเจ้าข้า คนเราต้องตายทุกคน นั้นอย่างไร เล่าคนตาย ทอดพระเนตรสิพระเจ้าข้า”

บุคคลหมู่หนึ่งเดินคร่ำครวญสะอื้นให้มาสุริมแม่น้ำ คนหนึ่งถืออ่างดินใส่ถ่านสุกแดง แกว่งนำหน้ามา ถัดไปก็ญาติ โคนผมแสดงความทุกข์ ผ่าพันศรัทธาไม่มี ปากเขาร้อง “รามะ-โอ รามะจงโปรด” ถัดจากนั้นก็มีคนหามแคร่ไม้ ไม้ ภายในมีผี ซากศพแข็งผอมแห้ง ขาเหยียดตั้ง สีข้างกลวง ซี่โครงขึ้นเป็นอัน ๆ ยิงฟันแทง กายนั้นขโลมด้วยขมิ้นและ เหลือง เขานำไปยังจิตกาธานริมลำธาร แล้วก็จุดไฟขึ้นเผา หนึ่งแห่งเกราะ ไหมเร็ว กระดุกแตก ครันขึ้นโขมง ไฟกระหิมคราง แล้วค่อย ๆ มอดลง ร่างกายหายไปแล้ว เหลือ แต่กระดูกชิ้นเล็กน้อยเป็นสีขาวอยู่ในถ่านสีแดง-อนิจจา

เจ้าชายหนุ่มตรัสว่า “นี่หรือที่สุดของคนทั้งหลาย”

“พระเจ้าข้า นี่แหละคนเราซึ่งเดินไปมานี้ พอตายแล้ว ซากเขาก็ไร้ค่า เขาไม่มีความรู้สึก ไม่รู้จักเจ็บจักทุกข์ ไม่ รู้จักสนุกสบาย อัคคีเผาไหม้เขาก็ไม่รู้ เขาไม่ได้ยิน ไม่ได้เห็นต่อไป คนร้องให้เขาก็ไม่รู้ สัตว์โลกทุกคน ไม่อยู่ยั่งยืนได้ เขาต้องเป็นดั่งนี้ เขาต้องตายด้วยอาการต่าง ๆ กัน คนผู้ใหญ่ ผู้น้อย แม้กระทั่งสัตว์ก็เหมือนกันหมด นี่แหละคือ สภาพของสัตว์โลก การหมุนเวียนของสัตว์โลกเป็นดั่งนี้ พระเจ้าข้า”

พระสิทธัตถะได้สดับ ก็น้ำพระเนตรไหล สะอื้นให้ด้วยความสงสารเหล้ามนุษย์ ทรง แหงนดูอากาศ และกลับทอดพระเนตรดูปฐพี แต่ทรงทำอยู่ดั่งนี้ก็หลายครั้ง พระทัยครุ่น คำนึงถึงแต่ความทุกข์ของโลก

“โอ โลกนี้หนอเศร้ายิ่ง เพื่อนมนุษย์ของเราจักต้องพบโรคาพยาธิ ต้องแก่ ต้องตาย ความสุข ไม่อยู่ยืนาน แม้ความรักก็ต้องจบสิ้นด้วยมัจจุภัยเป็นที่สุด และเมื่อตายแล้วก็ เกิดใหม่ รับทุกข์ต่อไปไม่รู้จักจบสิ้น ที่เราหลงระเหิงอยู่ นี้ ก็เป็นความสุขปลอมทั้งสิ้น ความสุขของเราเองก็เช่นนั้น แต่ก่อนนี้เราไม่รู้เลย ไม่เคยเห็น ไม่เคยได้ยินสิ่งเหล่านี้ ชีวิตสุขของเราจะเปรียบก็ไม่ผิดกระแสน้ำ ไม่ไหลผ่านเฉพะาสวนบุปผชาติและบ้านเรือน เท่านั้น มันจะต้องผ่านโขดหินโคลนตม และก็ไปสุดลงที่ห้วงมหรณพ มานที่เคยบังตา อยู่ก็จะเผยให้เห็นความทุกข์ เราเองก็ไม่ผิดอะไรกับเขาเหล่านั้น ที่อ่อนวอนให้พระเจ้า ช่วยทุกข์ แต่ก็หาได้รับความช่วยไม่ บางทีเทพเจ้าจะทรงต้องการความช่วยเหลือด้วย กระมัง เพราะเมื่อคนร้องไห้ นั้น ท้าวเธอไม่ทรงช่วยเหลือ หรือว่าท้าวเธอจะทรงมีอำนาจ น้อย พระพรหมทำไมจึงสร้างโลกให้ลำบากดั่งนี้ จำเป็นเหลือเกินที่จะต้องให้มีผู้ช่วยเหลือ คนทุกข์ยากทั้งหลาย ถ้าฉันช่วยได้ ฉันจะไม่ให้ใครต้องร้อง ให้เลย”

“ฉันทะ พาเรากลับบ้านเถิด เราได้เห็นหมดแล้ว เอ็นดูช่วยพาเรากลับบ้านด้วย”

พระราชบิดาได้สดับความไม่สบายพระทัยของพระโอรส ก็เร่งสั่งให้นายยามกวาดขึ้น เรื่องคนเข้าออกกว่าแต่ก่อน จะลดหย่อนได้ก็เมื่อครบเจ็ดวันหลังจากทรงสุบินแล้ว

บทที่ ๔

จันทร์เพ็ญในจิตรมาส

ในที่สุด วันกำหนดที่พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงสละโลกียสุขและอำนาจอันใหญ่ หลวง ไปบำเพ็ญญาณเพื่อจะหาทางดับทุกข์ และแสวงสุขอันไม่มีที่สิ้นสุดก็มาถึง

วันนั้นเป็นวันขึ้นสิบห้าค่ำ เดือนเมษายน พระจันทร์เต็มดวงสว่าง ส่องแสงอันสุก สกาว่าเป็นนวลไยลงจับต้นมะม่วง ซึ่งมีลูกเป็นพวงสุกหอม ดอกอโศกเริ่มบานส่งกลิ่น

หอมหวาน ไปทั่วทั้งพระนคร ลมพัดเฉื่อย ๆ ลงมาจากยอดเขาหิมาลัย แสงนวลโยของ ดวงจันทร์กระจ่างจับโลกดูแจ่มใส สรรพสาเนียงใด ๆ ก็เจียบสงัด แว่วแต่เสียงจิ้งหรีด และเรไรกรีดร้องระงมไปทั่วสนามหญ้า นาน ๆ จึงจะได้ยินเสียงทหารยามตีกลอง และ ร้องขานเวลาเปลี่ยนเวร มันเป็นเวลาอันเจียบสงัด และเป็นสุข

แต่ในคืนวันนั้นเอง พระนางยโสธราผู้ยอดรักของพระบรมโอรส หาอาจบรรทมหลับ สนิทไม่ พระเทวีหวาดผวา สะดุ้งตื่นทั้งองค์ แล้วกันแสงให้ จับพระหัตถ์พระสวามีมาจูง ถึงสามครั้ง ด้วยพระอาการหวนละห้อย พระสิทธัตถะตื่นบรรทมขึ้นถามว่า กันแสงด้วย เรื่องอะไรกัน พระนางเล่าถวายว่า พอหลับเนตรลงก็ทรงเห็นสามสิ่งน่าสะพรึงกลัว

เมื่อหลับเนตรครั้งแรก ทรงเห็นโคเผือกผู้ขาวผ่องตัวหนึ่ง กายกาย่าสมเป็นจ่าฝูง ที่ หน้าโคนั้นมีแก้วมณีเม็ดใหญ่ซึ่งตกลงมาจากฟากฟ้ามาติดอยู่ รัศมีดวงมณีนั้นโชติช่วง ชัชวาลยิ่งนัก วัผู้เดินอย่างแฉ่มช้าออกพระทวารไป หามิใครขัดขวางไว้ไม่ ทั้ง ๆ ที่มี เสียงร้องลงมาจากเบื้องบนว่า "ถ้าปล่อยโคออกไปแล้ว ความรุ่งเรืองพระนครจะหมดไป ด้วย" พระนางทรงร้องสั่งให้คนปิดพระทวารไว้มัน และพระองค์ก็ทรงกอดคอโคนั้นไว้ แต่โคพศผัดเสียงร้องก้องกังวานแล้วเผ่นทะยานออกนอกประตูไป พระนางก็ทรง สะดุ้งผวาขึ้น

ครั้นระงับหลับเนตรลงใหม่ ก็ทรงสุบินเห็นเทพเจ้าสี่องค์เสด็จลงมาจากฟากฟ้ามาสู่ พระนครนี้ ในขณะเดียวกัน ธงชัยหน้ารถทรงอินทราธิราชก็หักสะบั้น แล้วมีธงใหม่ขึ้น ปลิวสะบัดแทน ธงนั้นมีรัศมีสีแดงสดใส มีอักษรเงินปักไว้ เมื่อใครอ่านเข้าก็มีความยินดี ยิ่ง ลมพัดมาเฉื่อย ๆ คลี่ธงออกให้คนเห็นตัวหนังสือ แล้วบันดาลมีดอกไม้สีต่าง ๆ ไปรย ปราย ลงมาดั่งสายฝน อันพรรณนุปลผาชนิดนี้ในพระอุทยานหามิไม่

พระสวามีตรัสว่า "ฝันอย่างนี้ก็ดีแล้วนี่"

แต่พระนางทรงเล่าคือไปว่า "ยังมีอีกเพคะ ในตอนท้ายของฝัน หม่อมฉันได้ยินเสียง ร้องดังสนั่นหวั่นไหวว่า 'จวนถึงเวลาแล้ว เวลากำหนดใกล้เข้ามาแล้ว' หม่อมฉันเลย สะดุ้งตกใจตื่นขึ้น"

พอหลับไปอีกเป็นครั้งที่สาม ก็ทรงสุบินว่า พระนางหวาดผวาลุกขึ้นในตอนดึก ลืม พระเนตรดูทั้ง ๆ ไม่เห็นพระสวามี พบแต่เขนยเปล่ากับฉลองพระองค์ทั้งไว้ พระนางทรง หวั่นหวาดยิ่งนัก และพอขยับองค์ลุกขึ้นนั่ง สายสะอั้งซึ่งพระสวามีประทานให้ก็กลับเป็น งูพิษ กำไลข้อบาทหล่นกระจาย สายสังวาลขาดหลุด พุทธขาดซึ่งแซมเกศาก็เหี่ยว แห้ง พระวิสูตรขาดหล่น แล้วก็ไต่สดับเสียงโคเผือกร้องมาแต่ไกล และอีกครั้งหนึ่งมี เสียงร้องว่า "ถึงเวลากำหนดแล้ว"

เล่าจบแล้วพระนางก็กันแสงให้ ทูลถามว่าสุบินนี้หมายความว่าพระนางจะ สิ้นพระชนม์ หรือว่าจะทรงประสบความร้ายแรงยิ่งไปกว่ามัจจุภัย คือการถูกพระภัสสรา ทอดทิ้ง หรือว่าพระสวามีจะถูกทำร้ายลักพาไปเสีย

พระสิทธัตถะทรงพิศดูพระพักตร์เทวี พระเนตรเปี่ยมไปด้วยความกรุณา ตรัสปลอบ พระนางว่า พระองค์ทรงรักนางอยู่เสมอ แม้พระสุบินนั้นเป็นนิมิตบอกถึงมรรคอันจะ นำไปสู่ความสุขและความปลอดภัยของโลก ก็ขอให้ทรงแนพระทัยว่า พระองค์ทรงรัก เธออยู่เสมอ พระนางก็ได้ทรงทราบแล้วว่า พระองค์ทรงวิตกถึงความทุกข์ของชาวโลก มานานแล้ว และใครจะทรงหาหนทางดับทุกข์ให้เขาเหล่านี้ พระทัยของพระองค์หาได้ แปรไปรักนางอื่นไม่ หากมีเหตุใดเกิดขึ้น ขอให้นึกถึงโคผู้และธงอันสดใสในฝัน อันใด ที่พระองค์ทรงเสาะแสวงหาเพื่อความสุขของชาวโลกทั้งหลาย ก็จะต้องนำสุข อันสูงสุด มาสู่พระนางด้วยเหมือนกัน

"เธอก็ทราบอยู่แล้วว่า ใจของพี่เป็นอย่างไร พี่รักเธอมากที่สุด เพราะว่าใจของพี่นั้น รักสัตว์มีชีวิตทั้งหมดทีเดียว ขอให้หลับเสียเถิดและไม่ต้อง สะดุ้งหวาดผวา พี่จะเฝ้าดูแล อันตรายให้"

ดังนั้น พระนางยโสธราก็บรรทมหลับไปอย่างว่าง่าย หลับไปทั้ง ๆ ที่น้ำพระเนตรยังอาบพักตร์และพระทัยหวาดผวา เพราะทรงสดับเสียงว่า "ถึงเวลาแล้ว ถึงเวลาแล้ว" มิได้ขาดเลย

ในยามนั้น ราชินีเต็มดวงกำลังขึ้นสูง ท้องฟ้าปราศจากเมฆหมอก รัศมีสีเงินยวงกระจ่างจับโลก ดูประดุจกลางวัน และจันทร์เพ็ญในคืนนั้นก็เสมือนจะกล่าวถ้อยทูลว่า

"ราตรีนี้ เหมาะที่สุดแล้ว พระเจ้าข้า พระองค์เสด็จมาถึงทางแยกแล้ว จะทรงเลือกเอาทางของจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่ เคลื่อนล้อรถไปบน ความสมบูรณ์พูนสุข หรือจะทรงเลือกทางทฤกัณดาร เสด็จโดย องค์เดียวไปโปรดสัตว์ทั้งหลายในโลก"

และในเวลาเดียวกัน นั้น พระมหาโพธิสัตว์ทรงสดับเสียงทูลจากที่มีดว่า "ถึงเวลาแล้ว- ถึงเวลาแล้ว" เมื่อทรงได้ยินเสียงนี้พระบรมโอรสก็ทรงตะลึง พระเนตรจับนิ่งอยู่ที่ดวงรัชนีอันแจ่มใสและบริสุทธิ์

จริงหรือ ? เวลาได้มาถึงแล้ว ที่ยโสธราสบินไปว่า ถึงเวลาที่เราจะจากโลกนี้ไปแสวงธรรมมาถึงแล้วนั้นจริงหรือ เธอได้รู้ล่วงหน้าและอ่านชะตาของเราออก ที่จริงก็ถูกของเธอดีแล้ว เราเกิดมาเพื่อความสุขของผู้อื่น เราไม่เคยต้องการชักดาบ และให้ล้อรถของเราหมุนไปในทะเลเลือดและบนซากศพเลย เราต้องการเดินไปตามทาง ซึ่งสะอาดผ่องแผ้วปราศจากเวร แม้เราจะนอนบนพื้นดิน กินอาหารอันเขาบริจาคให้ และแต่งกายอย่างคนโง่ก็ตาม เราจะประพฤติตนอย่างนั้น เพราะเราไม่อาจทนตีความสุขอยู่ในวัง แล้วทิ้งผู้อื่นให้ทรมานอยู่ได้

อนิจจา เศร้านัก โลกเรานี้เศร้านัก ใครเล่าจะช่วยโลกได้ พระเจ้าหรือ พระอินทร์ พระพรหม หรือ ? เรายังไม่เห็นว่พระองค์ทรงช่วยใครเลย กองไฟที่ เขาก่อขึ้นบูชา และอ้อนวอนขอความช่วยเหลือนั้นมีประโยชน์อันใด ควันไฟลอยขึ้นสูง แล้วก็หายไป ในท้องฟ้า มนุษย์ผู้บนบวงสรวงยังจะได้พันทุกข์ พันความเจ็บไข้ และพันความตายหรือ

อนิจจา ใครเล่าจะพันความเกิด ความตาย ความว่ายวนอยู่ในวัฏสงสารได้ แม้พระพรหมเอง พระคัมภีร์ก็ยังคงบอว่เวียนเกิดเวียนตายเหมือนกัน ไม่ผิดอะไรกับมนุษย์ และไม่ผิดอะไรกับสัตว์สี่เท้าสองเท้าและเลื้อยคลาน โลกเรานี้มีदनัก เรายังเต็มไปด้วยความไม่รู้ ความหวาดกลัว ความมัวเมาขมขื่น เราทั้งหลายตกอยู่ในห้วงทุกข์เดียวกันทั้งสิ้น

เราไม่ควรจะนั่งอยู่ในความเพลินเพลิน ในเมื่อคนอื่น เขาต้องทุกข์ และอีกประการหนึ่ง เราเองก็หาอาจหลีกเลี่ยง โรคาพยาธิ ความแก่และความตายได้ไม่ เราจะสละเสียซึ่งความสุขนี้ ไปแสวงหาความจริง ค้นความลับ ซึ่งแฝงอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง แล้วนำความรู้นั้นมาช่วยชาวโลกทั้งหลายให้พ้นทุกข์ดีกว่า อันสมบัติในโลกนี้หาถึยยืนและหาอาจทำเราให้เป็นสุขได้ตลอดไปไม่

เมื่อทรงรำพึงถึงความทุกข์ และความเวียนว่ายอยู่ในห้วงทุกข์ของมนุษย์ทั้งหลายแล้ว พระผู้ทรงสมภพมาเพื่อช่วยโลกให้พ้นจากความมืดมน ก็เปี่ยมไปด้วยความรักและความสงสารในชาวโลก พระหทัยไหวหวั่นประหนึ่งว่ความทุกข์ทั้งหลายนั้นเป็นของพระองค์เอง ตัดสินพระทัยได้ทันทีว่ จะยอมเสียสละอำนาจและราชสมบัติมหาศวรรย์ยอมสละแม้กระทั่งพระบิดา และพระชายาผู้เป็นที่รักยิ่งพระฤทัย

"ยโสธราเอ๋ย พี่ชอกจากไปก่อน ลูกน้อยของเราก็เช่นกัน ทูลกระหม่อมพระบิดาของหม่อมฉัน ยโสธราผู้เป็นที่รัก ลูกน้อยและชาวเมืองทั้งปวง ขอให้ทนความทุกข์ขอไปสักหน้อยหนึ่งก่อน ขอลาออกไปเรียนพระธรรม นำแสงสว่างกลับมาให้ トラบใดที่ถึยไม่พบหนทางอันดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิงแล้ว จะไม่ขอกลับมาเป็นอันขาด"

แล้วพระสวามีหนุ่มก็โน้มพระองค์ลงจุมพิตยโสธราแต่เบาๆ ด้วยเกรงว่พระนางจะทรงตื่นบรรทมขึ้น เขยื้อนพระองค์ออกมาห่าง แล้วเพ่งพินิจดูพระชายาอดหทัยด้วยความรักและอาลัยอย่างสุดซึ้ง ถ้อยคำที่รำให้หนักครวญอยู่แต่ภายใน เพราะพระองค์มิอาจเอ่ยโอษฐ์ออกว่ลาให้ไปกระทบโสดพระนางได้ ทรงเกรงไปว่ พระว่จาอันเบา

ที่สุดนั้นจะไปสัมผัสประสาทอันหนาวเหน็บเป็นที่สุดแล้ว และมันจะทำให้พระนางทรงตื่นขึ้น ชัดขวางการเสด็จออกทรงผนวชของพระองค์เสีย ความรักความอาลัยนั้นสุดกลั้นได้ พระองค์ทรงปล่อยให้พระเนตรไหลลงอาบพระพักตร์ไม่ขาดสาย ค่อย ๆ ขยับพระองค์ลงจากพระแท่นบรรทม เสด็จเวียนประทักษิณสามรอบพระชานา เพื่อกันภัยมิให้มาแผ้วพานผู้เป็นที่รักซึ่งอยู่หลัง แล้วทรงยกพระกรกุมพระอุระ กันมิให้ดวงหทัยอันแต่นั้นส่งเสียงออกมาให้กระทบโสตพระนาง จรดปลายพระบาทดำเนินไปทางพระทวารโดยเงียบยังไม่ทันออกไปก็ทรงชะงักด้วยหวนอาลัย พระนาง แต่ทรงหวนไปหวนมาอยู่ตั้งนั้นถึงสามครั้ง ในที่สุดก็ทรงตัดสินใจพระทัยได้อย่างเด็ดขาด ทรงหยิบพระภูษาขึ้นคลุมพระเศียรแล้วเปิดพระวิสูตรออกไปทันที โดยไม่เหลียวมองมาเบื้องพระปฤษฎางค์อีกเลย

เบื้องหน้าพระวิสูตรนั้น เหล่านางสนมกำนัลนอนหลับอยู่ดารดาษ มองดูประจูดอกบัววันหุบกลีบในเวลากลางคืน นางโคตมีและคงคาฝาแฝดทั้งคู่ผู้นัยน์ตาดำสนิทกำลังหลับเนตรพร้อมอยู่เคียงกัน พระมหาโพธิสัตว์เสด็จผ่าน ทอดพระเนตรเห็นก็ตรัสว่า

“ลาก่อนเธอผู้เป็นที่รัก เราจะต้องขอลาไปก่อน เพราะถ้าเราไม่ไป เธอจะต้องตาย สูญหายไปตามธรรมดาโลก แต่ว่าเมื่อตายไปแล้วไปไหนไม่มีใครรู้ เหมือนกุหลาบซึ่งเหี่ยวแห้งลงแล้ว สีอันสวยงามของมันหายไปไหน ? เมื่อเทียนดับ เปลวเพลิงหายไปไหน ? ถ้าหากเราขึ้นอยู่กับพวกเธอด้วยความสนุกสบายต่อไป เราจะไม่มีวันรู้เรื่องนั้นเลยเป็นอันขาด แม้ว่าจะสุขสบาย เราก็อยู่ไม่ได้เป็นอันขาด หัวใจเราระทมไปด้วยทุกข์ ในเมื่อเห็นคนอื่นต้องเป็นเหยื่อของความทุกข์ ลาก่อน เราขอลาเพื่ออนรักทั้งหลายไปนำแสงสว่างนั้นกลับมา”

แล้วพระผู้ยอมตัดขาดจากความสุขก็จรดปลายพระบาท ค่อย ๆ ก้าวไปยังที่ซึ่งไม่มีแสงโคม ขณะนั้นรัชนีเปล่งแสงจากระจางงามนารักยิ่งขึ้นกว่าเดิม ดุจดวงสายตาลงมาดูพระองค์จะนั้น ลมโชยมาอ่อน ๆ ชายฉลองพระองค์สะบัดปลิว ดอกไม้ในสวนก็แย้มกลีบออกดั่งยามรุ่งอรุณ สีเหลือง แดง ชมพู ม่วงตระการตา พระพายพัดมาในคราวใดกลิ่นหอมหวานก็ตลบอบอวลไปทั้งสิ้นในคราวนั้น แผ่นดินไหวสะเทือนเลื่อนลั่น ประหนึ่งว่า ฤๅษะพระธรณีเดินโดดด้วยความปริดาเป็นที่ยิ่ง ในการเสด็จออกทรงผนวช เทพเจ้าทุกห้องฟ้าแชน้องสาธุการ บรรเลงดุริยางค์ดนตรีวังเวงหวานไปทั่วทิศานุทิศ

พระโอรสทรงปลุกมหาเดลีว่า “ฉันนะลุกขึ้นเถอะ ช่วยผูกมาให้เราที”

“อะไรกันพระเจ้าข้า จะทรงอาษาในเวลาตึกตื่นอย่างนี้หรือพระเจ้าข้า” นายฉันนะผลดลุกขึ้น และออกอุทานด้วยความประหลาดใจ

“จีย ค่อย ๆ หนอย ฉันนะ ถึงเวลาแล้วที่เราจะหนีกรงทองออกไปแสวงหาความจริง และหนทางดับความทุกข์ทั้งหมดให้สิ้นไป เพื่อจะได้กลับมาช่วยคนทุกคน”

“อนิจจา นี่ก็เป็นจริงดังพระดาบสท่านายแล้วพระเจ้าข้า การเสด็จทูลกันดารในป่าทรมานพระกายนั้น เป็นความดีอยู่หรือ ?”

“ฉันนะ เราเกิดมาเพื่อประโยชน์อันนี้ให้แก่ผู้อื่น เราไม่ใช่จักรพรรดิ รัชสีมาของเรานั้นกว้างขวางกว่าดินแดน ซึ่งเต็มไปด้วยมรณภัยมากนัก ฉันนะ ขอมาให้เราเถิด”

“พระเจ้าข้า แล้วพระชนกเล่า ? พระองค์ก็จะทรงโศกเศร้า หทัยสลาย เพราะความสุขของพระบิดานั้นอยู่ที่การได้เห็นพระองค์ทรงเป็นมหาจักรพรรดิดังนี้ แล้วพระยุพราชจะกลับมาโปรดพระบิดาได้อย่างไร พระเจ้าข้า?”

“ความรัก ซึ่งเต็มไปด้วยห่วงผูกพันนั้นมีขอบดอก เราชักบิดาเราเหมือนอัน แต่รักความจริง และรักที่จะสร้างความสุขให้แก่โลกมากกว่า ฉันนะ ขอมาให้ฉันเถิด”

นายฉันนะเหลือที่จะทัดทานได้ ก็ลุกขึ้นไปหาม้าก็ถลุกะด้วยใจสลดระทด จัดแจงแปรงขนให้ แล้วผูกอาน รัดสายหนังฝั่งเพชรโชติช่วง ใส่โคลนทองทั้งคู่ เสริ้งแล้วนำมา

ถวาย อัสดรแสนรุ่มองเห็นเจ้านาย ก็วิ่งเข้าหาร่องก้องสนั่นด้วยความยินดี แต่เทพเจ้าปิด
กรรมคนทั้งหลายหาให้ได้ยินไม่

พระสิทธัตถะจับเส้นผมม้า ตบคอ แล้วก็กระซิบบอกอาชาไนยว่า “กัณฐกะ อย่าเอะอะ
ไปนะ เราจะไปแสวงหาความจริงเพื่อเอามาช่วยทุกคนทั้งหลาย จะไปพบ ณ ที่ใด นั้น
เรายังรู้ไม่ได้ จะลำบากยากแค้นเพียงใด เรายังรู้ไม่ได้ กัณฐกะ ช่วยพาเราหนีไปด้วยนะ
พอเราแตะสีข้างขอให้ควบไปเร็วดังลม ดังไฟ ดังอากาศ ขอให้เจ้าเป็นกำลังช่วยเรา ใน
การทำงานเพื่อประโยชน์ของโลกด้วย ช่วยพาเราไปให้พ้นกบิลพัสดุ์ก่อนสว่างนะ”

พอตรัสขาดคำก็เสด็จขึ้นหลังอาชา ม้าทรงแสนรู้ควบออกวิ่งไปโดยเร็ว และเมื่อถึง
กำแพงประตู ก็กลายเป็นพระทวารเปิดออกเองอย่างง่ายดาย เหล่าทหารยามทั้งหลาย
พากันหลับสนิท ทั้งร้อย ทั้งพัน ด้วยมีอาจทนต์มนโชนัยเฉื่อยสายนั่นได้

ไม่ทันรุ่งสาง พระโอรสก็เสด็จพ้นกรุงกบิลพัสดุ์เข้าเขตป่า พอไปถึงฝั่งแม่น้ำอนา
อันมีคลื่นสาดฝั่งอยู่ช้ำ ๆ เป็นฟองขาว พระองค์ทรงหยุดกัณฐกะ เสด็จลงจากอาชา ทรง
จุมพิตกัณฐกะระหว่างกรรม แล้วตรัสแก่นายฉันทะว่า

“เราขอบใจมาก ในการออกมาด้วยในครั้งนี้ จงแนใจเถิดว่าเรารักเจ้าเสมอกับที่เจ้า
รักเรา เราถึงที่หมายแล้ว ช่วยนำม้ากลับไปบ้านด้วย สร้อยคอไข่มุกนี้หนักเกินไป เครื่อง
ทรงนี้ก็ไม่ใช่เหมาะแก่สภาพของเราแล้ว เข็มขัดก็เอาคืนไปเสียด้วย และอ้อ เกศของเรา
ยาวนัก ช่วยตัดให้ด้วย นำไปถวายพ่อด้วยนะ ทูลว่า ลูกชายขอกราบลา จนกระทั่งไป
เรียนรู้สิ่งที่เขาต้องการแล้วจะกลับวัง พร้อมด้วยแสงสว่างแห่งปัญญาอันจะพาโลกให้พ้น
ความมืดมน มันเป็นสมบัติที่เลิศกว่าสมบัติจักรพรรดิยิ่งนัก ช่วยทูลด้วยว่า ลูกชายทูลลา
ไป ทั้งนี้เพราะรัก รักและหวังให้ทุกคนได้เป็นสุขทั่วหน้ากัน ไปบอกด้วยนะ ฉันทะว่า เรา
จะกลับมาช่วยโลก”

บทที่ ๕

ดาบสนมแห่งรัตนคีรี

ล้อมรอบเมืองราชคฤห์แห่งพระเจ้าพิมพิสารนั้น มีปัญจคีรีภูเขา ๕ ยอดเป็นอาณา
เขตทางกัน ยอดหนึ่งคือไพศาระ เขียวข่มอยู่ด้วยต้นมะนาว ยอดหนึ่งคือพิบูละสูง
ใหญ่ ที่เชิงเขามีแม่น้ำอุ่น ๆ ไหลผ่าน ยอดหนึ่งชื่อตะโปวัน ทอดเงามืดทะมึนลงไป
สระกว้างใหญ่ มองดูดูจะมีหินดำตระหง่านอยู่ใต้น้ำ ยอดหนึ่งชื่อศิขมกุฎ และอีกยอดหนึ่ง
ซึ่งอยู่ทางบูรพทิศนั้นมีนามว่ารัตนคีรี ด้วยเป็นที่เกิดของแก้วมณีหลายหลาก มีรอยทาง
จรดเคี้ยวอยู่แถบดงไฟ ผ่านหญ้าฝรั่งและ ป่าอัมพพฤกษ์ ผ่านศิลาน้อยใหญ่และหิน
ขาวบริสุทธิ์ด้วยน้ำนม ทางลาดไปตามไหล่เขา ซึ่งดารดาษไปด้วยดอกไม้ป่านานา
พรรณ ค่อย ๆ สูงขึ้นไปทางทิศประจิม จนกระทั่งถึงป่ามะเดื่ออันให้ร่มเงา บังแสงตะวัน
ตรงหน้าถ้าแห่งหนึ่ง ท่านทั้งหลายผู้มาถึง ณ ที่นี้ ควรถอดรองเท้าและโน้มเศียรลง
อภิวัตน์ จะหาที่ใดบริสุทธิ์และควรแก่การเคารพยิ่งไปกว่านี้ไม่มีอีกแล้ว เพราะว่าพระผู้
ทรงสละบัลลังก์จักรพรรดิของเราได้เสด็จมาประทับอาศัย ณ ที่นี้

พระองค์ทรงละเพศชราवास คลุมองค์ด้วยจีวรเหลือง เสวยอาหารอย่างแร้นแค้น ซึ่ง
ฝูงชนบริจาคถวาย ค่าลงก็บรรทมบนพื้นหญ้าแต่องค์เดียว สดับเสียงเสื่อคารณร้อง
กระหึ่มครางรอบถ้ำ ด้วยพระทัยอันสงบเยือกเย็น ทรงบำเพ็ญสมาธิสงบนิ่งประดุจภาพ
ปั้น นิ่งนานและไม่รู้สึกละเลย แม้กระทั่งเวลาที่ลูกกระรอกซุกซนขึ้นไปวิ่งเล่นบนพระเพลา
นกเล็ก ๆ นำลูกอ่อนมาวางที่ชอกพระบาท พิศราบินมาจิกข้าวจากบาตรข้าง ๆ พระองค์

นักบวชหนุ่มจะประทับเข้าสมาธิตั้งแต่เวลาเที่ยง ตะวันเผาโลกแผดแสงจ้า
จนกระทั่งถึงเวลาอาทิตย์อัสดง พระกัณฐกะก็พาเสนาบดีนครดูดวงตะวันอันเหลือมเขา ว่าจะกลับ
ไปอย่างไรไม่ สีม่วงแห่งสายฝนลับหายไปจากเขตกว้างใหญ่แล้ว ดารกาขึ้นดารดาษ
ท้องฟ้า นกเค้าแมวส่งเสียงร้องน่าสะพรึงกลัว แต่ พระหาได้ทรงสดับไม่ ยังคงสงบ
พระทัยนั่งอยู่กับการใคร่ครวญหาเหตุผล สืบสาวเรื่องราวของชีวิตว่ามันตั้งต้นมาอย่างไร

กัน และไปสิ้นสุดลงที่ตรงไหน แต่ทรงคิดอยู่ดังนั้นจนถึงเวลาตีกลางคืน โลกเข้าสู่นิทรา สัตว์ป่าออกแสวงหาอาหาร นกเกลียดนกกินแล้ว ประดุจความโลภ โกรธ โทสะ และริษยา อันมีชื่ออยู่ในดวงจิตแห่งบุคคล

พระองค์จะเสด็จบรรทมเมื่อศศิธรจะหลับขอบฟ้าอยู่รำไรแล้ว แต่ยังไม่ทันรุ่งสางก็ตื่น บรรทม เสด็จขึ้น ณ ที่มีดบนเขา ทอดพระเนตรภูมิลาเนาพื้นที่ซึ่งหลับอยู่ ด้วยพระทัย เมตตาต่อสัตว์ทั้งหลาย ลมเช้าโชยมาเอื่อย ๆ รุกขชาติสะบัดใบ บอกรากการพลิกฟื้นตื่น จากนิทรา

ณ ทิศบูรพานั้น รัศมีแห่งเวลาเข้าทอแสง พอไก่ขันเป็นครั้งที่สอง สีขาว ณ ขอบฟ้า ก็ขึ้นมาแต่ไกลแล้วยิ่งแผ่สูงขึ้นทุกที ๆ ดาวประจำเมืองต้องรีบหรี่ หลีกให้แสงทองมาจับ ยอดเมฆดูอร่ามไปทั่วทิศ แล้วสีค่อย ๆ แปรเป็นสีหญาฝรินจับเมฆดูแดงแจ่มจ้า ที่แดง เข้มไหม้กำกมี้ แล้วดวงตะวันผู้ทำแสงสว่างก็ขึ้นจากขอบฟ้า พระดาบสทรงต้อนรับสุริยา ตามแบบฤๅษี เสด็จสร่งน้ำ ทรงสบงจีวร แล้วเสด็จออกบิณฑบาตตามถนน ประชาชน ทั้งหลายมีใจศรัทธา เอาอาหารมาถวาย เหล่ามารดาพอเห็นพระฤๅษีพักตร์ผ่อง เนตร สุกใสประดุจเทวา ก็บอกให้ทารกกราบไหว้ จุมพิตบาทหยาบชายสบบงประจงแตะหน้าผาก

พระเสด็จดำเนินไปด้วยพระทัยอึมเอิบ มองเห็นชนทั้งปวงเป็นสหายผู้ร่วมทุกข์ในโลก พระพักตร์ผ่องสดใส เหล่าสาว ๆ อินทรีย์ผู้มีเนตรดำได้ยลพักตร์ ก็บังเกิดความเสีย วาบในดวงใจ นี่คือเทพบุตรในความฝัน นางทั้งหลายนึกตั้งนั้นแล้ว ก็บังเกิดความรักและ บูชา อากาการประหม่าอายเห็นได้ชัด แต่พระก็ตอบสั้นถ้วนโมตรีของเขาด้วยพจมาลย์ เหมาะสมสุภาพราบเรียบ แต่สง่า แล้วพระก็เสด็จกลับวิเวกสถานที่ประทับเหนือคีรีรัตนานั้น

ตามไหล่เขารัตนคีรีนั้น มีพระฤๅษีมาบำเพ็ญตบะอยู่หลายตนด้วยวิธีต่าง ๆ ท่าน เหล่านี้ถือกายเป็นศัตรูของจิต จึงกระทำกายให้เจ็บปวดสาหัส จนประสาทปราศจาก ความรู้สึกอันใด ต่างก็ซบเซ่าหมอง ใช้วิธีทรมานตนต่าง ๆ กัน บ้างยืนชูแขนขึ้นฟ้า ตลอดทิวาราตรี จนแขนที่ฟ่องฟักกลับซบซืด เหี่ยวแห้ง มองดูคล้ายกิ่งไม้บนพฤษ์ซึ่งยืนตาย บ้างกำมือแน่นจนเล็บทะลุมือ บ้างเอาเหล็กแหลมขีดกายาเป็นริ้วรอย บ้างเอาตุลิต คลุกกายดูน่าเวทนา บ้างก็สมาคมกับศพอันน่าเปื่อย กลิ่นเหม็นคลุ้ง บ้างเอารูปร่างมาพัน คอ และบ้างก็ร้องว่า "คิวะ ๆ" วันหนึ่งนับได้ถึงหลายพันครั้ง

เขาทั้งหลายเหล่านี้ ดู ๆ ก็น่าเวทนายิ่งนัก หัวต้องแตกเกรียมไหม้ ตามีดมัว เนื้อ เหี่ยวยุบ ที่กินข้าววันละเม็ดก็มี ที่ทำกายให้พิการก็มี ทั้งนี้เพราะเขาเชื่อในพระคัมภีร์ที่ว่า ความทุกข์ของใคร(ที่)ทำให้ พระเจ้า(ผู้)ประทานทุกข์มา รู้สึกอายนได้ เขาก็จะกลายเป็น เทพเจ้า พระบรมศาสดาทอดพระเนตรเห็นอาการน่าเวทนาเหล่านี้แล้ว ก็ทรงสลดพระทัย ยิ่งนัก ตรัสถามว่า การทำอัตตทรมานเพิ่มทุกข์ให้แก่ชีวิตซึ่งเต็มไปด้วยทุกข์อยู่แล้วนั้น เพื่อประโยชน์อันใด

พระอเจลกะหัวหน้าพระโยคี ทูลตอบว่า เพื่อจะได้ปลดบาป ทำจิตให้บริสุทธิ์

พระราชบุตรตรัสว่า "โนนแน เมฆสีทองบนฟ้าอัน ล้อมรอบวิมานพระอินทร์ของท่าน นั้น มาจากไอน้ำทะเลลอยขึ้นไปจับกันเป็นกลุ่มก้อน แล้วตกลงมา ไหลไปตามซอกหิน เป็นลำธาร แล้วเป็นแม่น้ำใหญ่ไหลไปเป็นมหาสมุทรดังนี้ ไซ้ใหม่ท่าน? อันใดสูงขึ้นไป แล้วก็ต้องตกลงมา ท่านรับทุกข์ พันทุกข์แล้วต่อไปจะเป็นอย่างไรอีก ต่อไปท่านก็รับ ทุกข์อีกนั่นเอง เพราะท่านซื้อสวรรค์ด้วยโลหิตและเนื้อ เมื่อหมดราคาก็ต้องตั้งต้นใหม่

พระฤๅษีตอบว่า "จะเป็นดังนั้นก็ตามใจ แต่เราเกลียดเนื้อนัก มันถ่วงจิตให้ตกยาก เราต้องทรมานมันเพื่อปล่อยจิตให้เป็นอิสระ จะได้ไปสู่สวรรค์"

ทรงถามว่า "อันชีวิตที่ไหน ๆ จะต่างกันละหรือ เทพเจ้าของท่านไม่มีทุกข์หรือ?"

ทูลตอบว่า "ก็มีอยู่ แต่มหาพรหมไม่เปลี่ยนแปลง"

“ถ้าเช่นนั้นท่านจะทรมาณกายไปทำไม ควรหรือที่จะทำร้ายร่างกายซึ่งรับใช้จิต ร่างกายสูญไปเสียแล้ว ท่านจะบำเพ็ญภาวนาหาความจริงอยู่ได้หรือ ? ท่านพันเรือนร่าง ซึ่งเราอาศัยอยู่แล้ว เราจะอยู่ที่ไหน เมื่อดวงตาของเราหายไป เรา จะเอาอะไรมาส่องดู ทางไหนดี ทางไหนเราควรเลือกเดินแล้ว”

“เราได้เลือกแล้วราชบุตร เราจะไปทางนี้ แม้จะเป็นทางไฟก็ดี ถ้าท่านรู้ว่าทางใดดี จงบอกเรา ถ้าท่านไม่รู้ จงไปเสียเถิด ราชบุตร”

พระพุทธองค์ในภายหน้าทรงสดับคำดาบส ก็เสด็จดำเนินหลีกมาเสียจากฤๅษีทั้งหลาย ทอดพระเนตรดูเหล่าปักษี และพฤษชาติอันขึ้นอยู่ริมทางจร แล้วทรงรำพึงว่า อันต้นไม้ และสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้จะมีปัญญาอีกด้วย หาสู่มนุษย์ได้ไม่ แต่มันมีความสุข มันเจริญ และงอกงามตามแนวที่ธรรมชาติสร้างไว้ หาได้เพียงจะทำให้สูงขึ้นไปกว่าภาวะเดิมของตนไม่ คนเราสีหนอ คนเรานั้นชื่อว่าฉลาดเหนือสัตว์ทั้งปวง ไฉนจึงทำร้ายร่างกายทรมาณตน เพื่อหาความสุข ดูพิกลนัก

ขณะที่พระองค์ทรงรำพึงอยู่นั้นเอง ก็ทอดพระเนตรเห็นฝุ่นฟุ้งมาแต่ไกล แคะและแพะหมูหนึ่งกำลังถูกไล่ต้อนลงมายังชายเขา บางตัวก็เดินมาตี ๆ บ้างก็เดินไกลออกนอกทาง บางตัวก็แหวะกินหญ้าใต้ต้นมะเดื่อ ซึ่งเอนต้นออกไปเหนือลำธารน้อย ๆ นายเมฆบาลเห็นดังนั้นก็ดีใจเราะร้องเรียกให้เข้าค้ำที่

ลูกแคะตัวหนึ่ง เล็กกะจ้อยร่อย เดินขากะเปลกมาข้างหลัง เลือดไหลเป็นทาง มันหาอาจเดินให้ทันฝูงแคะดี ซึ่งไปข้างหน้าไม่ แม่แคะก็พะว้าพะวัง อ้อมไปเรียกลูกข้างหน้า แล้ววกมามดูลูกตัวหลัง เป็นที่น่าเวทนายิ่งนัก นักพรตหนุ่มทรงเห็นเข้าก็สงสาร เสด็จไปอ้อมลูกแคะน้อยขึ้นแล้วบอกแม่มันว่า “จง เดินไปตี ๆ เถิด ข้าจะอ้อมลูกของเจ้าไปให้เอง”

อันแคะฝูงนี้เขาต้อนไปเข้าพิธิบุชายัญ พระองค์ทรงทราบดังนั้นก็เสด็จตามฝูงแคะไปด้วย พอมาถึงริมแม่น้ำ หญิงหนึ่งชูหัตถ์ขึ้นพนมก้มลงกราบ น้ำตาไหลลงอาบพักตร์ นางพลางทูลว่า นางนี่เองคือหญิงผู้อ้อมลูกน้อยเมื่อวานนี้ ลูกของนางเล่นดอกไม้เพลินอยู่งูตัวหนึ่งเลื้อยมาพันแขน เด็กน้อยอ้าปาก หัวร่อแล้วเอามือเปิดปากงู ทันทีพ่อกูก็หนีเข้าซิดและหยุดพูด นางได้มาเฝ้าพระองค์ ทูลถามว่าลูกเป็นอะไรไป จะแก้ให้กลับหัวเราะอย่างเก่าและเรียกแสงสูกไสมาสู่นัยน์ตาลูกน้อยอย่างเก่า ได้หรือไม่ พระองค์ทรงแนะนำให้ไปหาเมล็ดฝักกาดมาทานหนึ่งจากบ้านซึ่งไม่มีคนตายเลย นางได้ไปหาแล้วทั่วทุกบ้านทุกเรือนทั้งในชนบทและในเมือง เมล็ดฝักกาดนั้นมี แต่บ้านซึ่งไม่มีคนตายหาไม่

“ภคินีเอ๋ย” พระตรัสตอบ “ดังนี้เธอก็ได้พบความจริงแล้ว ลูกของเธอ นั้นตายไปแล้วตายเหมือนกับที่คนทั้งหลายเขาตาย มันเห็นความพินาศที่ทำลายความรักอันหอมหวานให้สูญสิ้นไป แต่ทว่าหาใครเสี่ยงฟันได้ไม่ จงทำใจให้สงบ และจงฟังลูกของเธอเสียเถิด ภคินี”

แล้วพระองค์ก็เสด็จพระดำเนินตามนายเมฆบาลต่อไป จนกระทั่งย้ายสนธยา นายเมฆบาลพาฝูงแคะเข้าประตูเมือง ตรงไปยังสถานที่ซึ่งกระทำญพิธิ พอพระผู้อ้อมลูกแคะอ่อนอันบาดเจ็บ เสด็จผ่านทวารานายประตูก็จับดาพิศดูพระองค์อย่างตะลึงตะไล ชาวบ้านร้านตลาดสงบนิ่งลงทันทีเพื่อจะพิศดูพระองค์ ที่กระบุงตั้งขวางหน้าอยู่ก็รีบปิดกระบุงไปเสียให้พ้น ที่กำลังซื้อขายเกียงราคาก็เลิกทะเลาะกัน ช่างเหล็กชูช้อนเหล็กค้างอยู่กลางอากาศ เสมียนลีมเขียนข้อความลงบนกระดาด เพราะให้รู้สึกเลือนข้อความซึ่งตนจะเขียนไปหมด คนนับเงินก็หลงไหลไม่อาจนับต่อไปได้ ช่างทอทิ้งทูกวิ่งออกมาดู คนรีดนมก็วางมือปล่อยให้ น้ำนมโคไหลรินออกมานอกถัง ต่างคนต่างถามกันว่า “ใคร ใคร ผู้ นั้นเป็นใคร เขาอยู่ในวาระไหนจึงงามดังนี้ ?”

บ้างก็ว่า “ดูเนตรเขาซี เพื่อน เราไม่เคยเห็นใครมีเนตรงามอ่อนหวานและเต็มไปด้วยความปรานีดังนี้เลย” บ้างก็ว่า “เทวดาเท่านั้นจึงจะงามดังนี้”

ต่างคนต่างกระซิบถามกันวุ่นวาย แต่พระองค์หาทรงเห็น ทรงฟังคำของเขาไม่ พระทัยนี้แต่สัตว์ผู้เคราะห์ร้ายจะต้องมาเป็นเหยื่ออัญกรรมอย่างน่าสงสาร เพราะมันเป็น สัตว์ไร้เดียงสา และขาดผู้นำ แส่นจะอ้างอ้างว่าเหวใจ

ในท้องพระโรงซึ่งกระทำยัญพิธีนั้น องค์พระเจ้าพิมพิสารราชาเสด็จประทับอยู่กลาง สองข้างท้องพระโรงด้านซ้ายขวาเป็นแถวยาวนั้น เป็นที่ของเหล่าพราหมณ์นั่งขาวหม ขาว นั่งสาธยายมนต์ พลังหยอดน้ำมันลงเลี้ยงไฟให้ลุกสว่างคราง แลบเสียงเครื่องหอม มีกฤษณา เครื่องเทศ กลิ่นพริกและน้ำ โสม พร่ำภาวนาว่า โอม โอม เชิญเสด็จพระอินทร์ มาเสวยของบูชาซึ่งล้วนแต่เป็นของโปรด รอบกองกฤษณ์บูชาที่มีทราย ไว้สำหรับขับเลือด ของสัตว์ที่ถูกฆ่า แปะลายจุดตัวหนึ่งถูกมัด นอนตะแคงรอความตายอยู่ พราหมณ์จรดมีด สีขาวลงที่คอสัตว์ แล้วร้องว่า

“เหล่าอสูรมารทั้งหลายจงออกจากพระวรกายพระเจ้าพิมพิสาร มาดูเลือดพุ่งจากคอ แทะเป็นที่สนุกสนาน มาดมกลิ่นเนื้ออย่าง ณ ที่นี้ บาปกรรมทั้งหลายของพระองค์จุ่มมาอยู่ที่แพะนี้ และให้ไฟไหม้ไปโดยพลัน”

แล้วพราหมณ์ก็เฝงมีดขึ้น

พระผู้สมภพมาไม่เคยเห็นความร้าย เอื้อนโษษฐ์ตรัสแก่พระเจ้าพิมพิสารว่า “ราชา โปรตปล่อยมันไปเถิด” แล้วพระองค์ก็ทรงแก้มัดให้แพะนั้นหลุดไป หามิใครกล้าขัดขวาง ไม่ พระองค์ทรงแสดงให้เขาเห็นว่า การฆ่าสัตว์นั้นใคร ๆ ก็ทำได้ แต่การทำให้มันเกิดมา หามิใครทำได้ไม่ ดังนั้นเราควรจะแสดงกรุณาต่อมัน ด้วยเหตุว่ามนุษย์ย่อมเลืศกว่ามัน ทั้งในทางอำนาจและสติปัญญา ควรหรือที่เราจักมาฆ่าผู้ป้องกันตัวเองมิได้ สัตว์แม้จะต่ำ ต้อยน้อยนิดปานใด ก็รักชีวิตของมันเหมือนกัน มันย่อมรู้สึกเจ็บ รู้จักเดือดร้อน รู้จัก โทมนัส ในการต้องพลัดพราก เพียงแต่ว่ามันไม่มีปากจะพูดขอความเห็นใจเท่านั้น

“เวลาเราเองเจ็บปวด เราก็อขอความช่วยเหลือ จากพระเจ้าให้อึ้งไป แต่แล้วตัวเราเอง ลึกกลับใจร้าย ทำทารุณต่อสัตว์อันหาปากจะอ้อนวอนมิได้ ภราดรเอ๋ย คน สัตว์ ทั้งหลาย ย่อมมีชีวิตเกี่ยวดองกันทั้งสิ้น ท่านมีรูตดอกหรือว่า มันก็มีบุญคุณแก่เรา ให้น้ำนมและปุย ขนอันอ่อนนุ่ม ยังชีวิต และความอบอุ่นให้แก่ร่างกายเรา และมันนั้นมอบชีวิตมอบความ ไว้วางใจไว้แก่เรา ผู้ซึ่งตอบแทนมันด้วยการประหารประหาร ด้วยการโยนบาปของเราลง ไป ทำลายชีวิตของมันเพื่อไถ่โทษคน ดังนั้นเป็นการสมควรแล้วหรือ โทษของใคร ใครก็ ต้องรับไว้ นี่เป็นธรรมดา ใครสร้างกรรมไว้อย่างไร ก็ต้องรับกรรมแห่งตนดังนั้น

บรรดาพราหมณ์ทั้งหลายเงิบเสียง ผู้ถือมีดวางมีดของตนลง องค์พระมหากษัตริย์ เสด็จมาใกล้พระศาสดา ประนมหัตถ์ขึ้นฟังเทศน์ด้วยความเคารพ พระสิทธัตถะจึงทรง ประกาศว่า

“ภราดรเอ๋ย โลกเรานี้จะงามยิ่งนัก ถ้าหากว่าสัตว์ โลกทั้งหลายไม่วามมนุษย์หรือสัตว์ จดบาท ทวิบาท เลื้อยคลาน รักกันประดุจพี่น้องร่วมสายโลหิต และเราก็เสพแต่ผลไม้ พืช ผัก เว้นเสียซึ่งการกินเนื้อสัตว์และการฆ่าสัตว์มาเป็นอาหาร”

พวกพราหมณ์ได้สดับดังนั้น ก็มีใจโอนอ่อนตามพระวจาณะ พวกกันดับกองไฟ และ ปล่อยแพะแกะไปเสียสิ้น พระเจ้าพิมพิสารทูลเชิญเสด็จพระองค์ครองพระนครราชคฤห์ แต่พระผู้เป็นเจ้าไม่ปรารถนาสมบัติจักรพรรดิ ทูลตอบกษัตริย์ว่า พระองค์ทรงสละเสีย แล้วซึ่งสิ่งเหล่านั้น ตั้งพระทัยแสวงหาความจริงอันลึกลับอยู่ต่อไป ตรัสว่า

“พระสหายที่รักของหม่อมฉัน ถ้าหม่อมฉันค้นของสิ่งนี้ได้แล้ว หม่อมฉันจะกลับมา สนองพระเมตตาของพระองค์ ทั้งนี้แน่นอนอน”

บทที่ ๖

พินสามสายจากสวรรค์

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย หากท่านประสงค์จะไปถวายสักการบูชา สถานที่ซึ่งพระพุทธองค์ทรงสำเร็จพระโพธิญาณแล้ว จงบ่าหน้าไปทางทิศพายัพเกิด เลียบลุ่มแม่น้ำคงคา จนถึงภูเขาคิงซึ่งเป็นต้นของธารน้ำนิลาชั้นและโมหะมา แล้วเดินต่อไป ตามความคดเคี้ยวแห่งธารน้ำ เดินไปตามใต้ร่มไม้ใบหนาจน กระทั่งถึงที่ราบในแคว้นคยา แล้วต่อไปถึงที่รกรกอันมีนามว่า อรุเวลา ณ ที่นั้นมีภูเขาทราย มีป่าไม้ มะพร้าว ตาล ล้อมรอบ ทางเชิงเขามีน้ำใสสะอาด เหล่ามัจฉาเตาปูอาศัยอยู่เป็นที่สำราญ ชาวคามนิคมปลุกบ้านของตนอยู่อย่างสงบ ภราดร เอ๋ย เมื่อไปถึงที่นั่นแล้ว ขอท่านดำเนินเข้าไปจนกระทั่งถึง ร่มไม้โพธิ เมื่อไปถึงที่นั่นแล้ว จงก้มเกล้าทำความเคารพเกิด เพราะว่า ณ ที่นั่นแล พระบรมศาสดา ผู้เป็นที่สักการะของเราได้สำเร็จพระโพธิญาณ ซึ่งพระองค์ก็แสวงหามาได้ยากยิ่ง และโดยปราศจากครุสิ่งสอน

เมื่อพระสิทธัตถะนักบวชทรงเห็นว่า การทรมานตนอย่างโยคีทั้งหลายนั้นเป็นการไร้แก่นสาร และไม่เป็นทางไปสู่มรรคผลอันใดแล้ว พระองค์ก็เสด็จละจากนิवासสถาน ณ รัตนคีรี มาบำเพ็ญภาวนาอยู่ในป่าอันเงียบสงบ ในแคว้นคยานี้ ฝ่าแต่ทรงพิจารณาทุกข์ของตน ดูทางทุกข์ ดูเหตุผล ดูที่มา และที่ไปของปวงสัตว์ ดูความลึกลับแห่งชีวิตทั้งหลาย พระองค์ทรงนึกอยู่แต่ตั้งนี้เป็นเวลาหลายเดือน ฝ่าแต่เพียรบำเพ็ญตบะจนกระทั่งลึมสวาย ลึมบรรทม มีทรงหิวเลย จนกระทั่งหลายวันล่วงไป ครั้นรู้สึกองค์เห็นบาดรว่าง มีแต่ผลไม้อันนกกินมาทิ้งไว้ ก็หยิบขึ้นสวาย แต่พอประหังความหิว ดังนี้ มีข้าพระฉวีอันเคยผุดผองก็ซุบซิดลง ลิ่นสง่า พระกายาทุพพลไปด้วยการใช้ความคิดเกินกำลัง พระมังสาซุบหายไ้ เห็นแต่พระอัฐิขึ้นโกองกึ่งหน้าเวทนา ครั้นยกพระหัตถ์ลูบองค์พระโลมาก็ร่วงหล่นติดพระหัตถ์มา ด้วยเหตุว่าหาน้ำเลี้ยงมิได้ จึงร่วงหล่นไปประดุกใบไม้แห่งต้องร่วงจากต้นจะนี้

เมื่อเป็นดั่งนั้นนานเข้า วันหนึ่งพระองค์ก็หมดกำลัง เชกลาล้มฟาดลงยังพื้นดินดูประดุกคนตาย ด้วยพระอัสนาสะและปีสสาสะหยุดหายใจ หามีไม่ แต่บรรทมนิ่งอยู่ดั่งนั้นจนกระทั่ง เด็กเลี้ยงแกะคนหนึ่งมาพบเข้า มีความเวทนายิ่ง ด้วยพระกายนั้นซุบซิดน่าสงสาร มีหน้าข้าตะวันยังส่องแสงแผดกล้ำมาต้ององค์ เด็กน้อยจึงไปหักกิ่งไม้มาปักเพื่อให้ร่มเป็นแกพระพักตร์ จะรินนมลงโอษฐ์แล้ว แต่หากกล้าไม่ ด้วยตนเองมีศกดีด่าด้อย ได้ชื่อว่าเป็นทาสเขา จึงสั่งเลอยู่ เพราะการกระทำดั่งนี้เป็นโทษแก่ตนเอง ในตอนนั้นพระพุทธประวัติเล่าว่า กิ่งก้านขมพูซึ่งเด็ดเก็บมาปักบังพักตรนั้นก็แตกช่อใบออกสล้างเป็นเสมือนฉัตรแก้วอันล้ำเลิศออกก้นองค์ เด็กผู้เลี้ยงแกะเห็นดั่งนั้นก็นึกว่าเทพดา จึงยกหัตถ์ขึ้นประสาณเป็นการเคารพ พอดีพระสิทธัตถะลึมพระเนตรขึ้น และตรัสขอน้ำนม

เด็กนั้นทูลตอบว่า "ข้าถวายมิได้ดอก เทวะผู้เป็นใหญ่ พระองค์ไม่ทรงเห็นหรือว่าข้าเป็นไพร่ จะทำให้พระองค์สกปรกไป พระเจ้าข้า"

พระบรมครูตรัสตอบว่า "เด็กเอ๋ย เราทุกคนมีโลหิตสีแดงเหมือนกัน ไม่มีเจ้า ไม่มีไพร่ ความเมตตากรุณาทำให้ เราเป็นญาติกันหมด ไม่มีใครดอกที่เกิดมามีอุณาโลมอยู่ที่หน้าผาก คนจะต่างกันก็แต่การกระทำเท่านั้น ใครทำดีไว้เขาก็ได้ดี ใครทำชั่วก็ได้ชั่ว"

เด็กนั้นจึงน้อมถวายน้ำนมด้วยความปราโมทย์ยิ่ง

และก็ในวันนั่นเอง เหล่าอัปสรเยื้องกรายลงมาจากอินทรสถาน จับระบำรำรำยด้วยความหรรษา นางหนึ่งดีเกรมีขนยุงปีกกรอบ นางหนึ่งเป่าปี่ แลอีกนางหนึ่งตีพิณสามสาย ค่อยกรายมาตามละเมาะไม้ เสียงกระพรวนเงินที่ข้อบาทดังกรังกรัง รับกับเสียงก่าโลกรแสนเสนาะกรรณ กษณะนั้นนางผู้ถือพิณก็ขับร้องขึ้นว่า

"ดีพิณจับระบำงาม	จงทำสายให้พอดี
ไม่สูงต่ำพวกเรานี้	จะเด่นร่าสำราญใจ
ดิ่งนักสายพิณขาด	เพลงพิณขาดเสียงใส
หย่อนนักเสียงหมดไป	จงทำสายให้พอดี"

แล้วนางก็เดินร่ำต่อไป ประดงผีเสื้อตัวงามอันมีความหยิ่งลำพองในสีอันสวยของปีก ดน มิได้นึกฝันว่า เพลงที่นางขับนั้นจะไปถึงพระกรรณพระมหามารุช ผู้นั่งร่ำฟังอยู่ใต้ไม้ ริมทาง พอนางผ่านไป พระองค์ก็ทรงเห็นแสงสว่างแห่งปัญญาทันที พระตรัสว่า “อ้า – คนโง่ก็สอนคนฉลาดได้บ่อยครั้ง ถ้านางนี้ไม่มาขับพิณ เราก็คงจะชิงเส้นชีวิตจนตึง เกินไปอยู่ดังนี้ มันคงจะขาดลงสักวันหนึ่ง เราควรจะหย่อนลงบ้าง เพราะว่า เรายัง ต้องการชีวิตไว้สำหรับช่วยทุกข์คนอีกมากมายนัก”

ริมธารน้ำในแคว้นคยานั้น มีเศรษฐีหนึ่งนาม เสนานี เป็นคนใจบุญและมีบริวาร มากมาย ได้ภรรยาผู้งามพร้อมทั้งกายใจ ชื่อว่าสุชาดา อยู่กันมาหลายปีแล้วก็ไม่เกิดบุตร นางจึงไปบวงสรวงวิงวอนรุกขเทวดาขอบุตร ในที่สุดนางก็ได้บุตรน้อยสมปรารถนา สุชาดามีความกตัญญูต่อรุกขเทพ จึงสั่งให้ทำมณฑปายาสด้วยน้ำมันโคอย่างดีต้มกับข้าว ซึ่งปลูกจากดินที่ไถใหม่ ๆ ปนไปกับจันทร์ กลมพิก และเครื่องเทศ ประสูรสร้อยลำเพื่อ ส่งเวทย์พยุดา แล้วนางก็ให้ทาสไปกวาดพื้นต้นมะเดื่อให้รื่นรมย์ ไม่นานนักทาสาก็วิ่ง กระหืดกระหอบมาบอกว่

“ถ้าแต่ท่านผู้เป็นนาย รุกขเทวดามาแสดงองค์แล้ว รัศมีท่านเรื่องกระจ่างรอบ พระองค์ รอบพระนลาฏอันงามเหมือนดวงเดือน พระเนตรงามน่าพิศวงยิ่งนัก ท่านโชคดี แล้ววันนี้”

สุชาดาได้ยินก็รีบอุ้มลูกน้อยไปด้วยความดีใจจนตัวสั่น นางก้มลงจุมพิตธรณีแสดงความเคารพแล้วทูลเชิญให้รับมณฑปายาส นางรินน้ำเกสรกุหลาบอันหอมหวานลงในพระ หัตถ์ ถวายมณฑปายาส กราบแล้วถอยไปยืนนิ่งเคารพอยู่

พระสิทธิดเถเสวยข้าวนั้นแล้ว ก็ตรัสบอกแก่นางว่า พระองค์หาใช่เทพเจ้าไม่ หาก เป็นเพียงคนธรรมดาคนหนึ่ง

“แต่ก่อนนี้เป็นกษัตริย์ บัดนี้เราสละสิ่งนั้นเสียแล้ว มาเป็นชายพเนจร เพื่อแสวงหา ดวงประทีปอันส่องใจคนให้หายมืดมัว นับแต่เวลาออกจากความเป็นกษัตริย์มาก็หกปีเข้า นี้แล้ว เราใช้เวลาค้นหาดวงประทีปนั้นทุกวัน ทุกวัน อดอยากตรากตรำจนร่างกายไม่มี แรง เราได้มณฑปายาสนี้มา ชุ่มชื่นใจนัก ขอขอบคุณคุณคิณี และขอให้สุขของท่านยังยืนเกิด ภาระซึ่งลูกท่านจะนำมาให้จงบางเบาละ”

แล้วพระก็ตรัสถามนางถึงเรื่องความสุขของชีวิต นางทูลตอบว่านางเป็นสุข เพราะ นางพอใจในชีวิตแล้ว และนางก็ได้สร้างบาปไว้แก่ผู้ใด

“ดีแล้วคิณี เธอเป็นผู้มีสัมมาจริยะ และใจสูง เราขอเคารพ ขอให้ท่านไปสวัสดิ์เถิด”

นางสุชาดาทูลว่า “สิ่งใดที่พระองค์ต้องประสงค์ ขอให้ทรงสำเร็จเถิด” แล้วนางก็ทูล ลาไป

เมื่อเสร็จเสวยข้าวมณฑปายาส อันนางสุชาดาผู้มีใจงาม นำมาถวายแล้ว พระสิทธิดเถ ก็เสด็จจากต้นมะเดื่อไปประทับยังโพธิเจयाอันรื่นรมย์ พระหฤทัยผ่องแผ้ว มองเห็น ความเป็นมาเป็นไปของมนุษย์ได้โดยตลอดปลอดโปร่ง ปราศจากความขุ่นมัว

ด้วยเดชพระบารมีคุณอันพระองค์ตั้งพระทัยจะส่งสมไว้ให้มนุษย์ ต้นโพธิ์โอนอ่อน น้าวกิ่งลงบังแสงตะวันมิให้ส่องมาตองพระองค์ เหล่าสัตว์ร้ายในบริเวณใกล้เคียงนั้นพากันสงบนิ่ง เลิกการปองร้ายซึ่งกันและกัน และซึ่งสัตว์อ่อนแออื่น ๆ นกคาบเหยื่อบินมา พอผ่านต้นโพธิ์นั้นก็ปล่อยเหยื่อทิ้ง หุบปีกลงกระทำคารวะ ปีกษาใหญ่น้อยทั้งหลายส่ง เสียงร้องเจื้อยแจ้วด้วยความหรรษา ต่างก็สรรเสริญในพระทัยอันหวังประโยชน์สุขต่อ เพื่อนมนุษย์ และต่างแช่ช่องถวายพรให้ประสบความสำเร็จอันยิ่งยวด ต่างบอกกันว่า “พวกเราชาว โลกทั้งหลายจะได้เป็นสุขแล้วนับแต่นี้ต่อไป”

ณ ราตรีอันแจ่มจรัสด้วยเดือนเพ็ญคืนหนึ่ง ขณะที่พระบรมศาสดาของเราประทับ เข้าสมาธิหลับพระเนตร สรรวมพระอิริยาบถนิ่งอยู่ใต้ร่มโพธิ์พฤษภานั้น บรรดาพระยามาร

คือ กิเลสทั้งหลาย รู้ว่าพระองค์จะข้ามพ้นวิภวสังสาร และบำเพ็ญเพียรเพื่อช่วยมนุษย์ ก็ให้มีจิตริษยา เกรงว่าพระองค์ประสพซึ่งอริยสังขันธ์จะช่วยปวงสัตว์ได้เป็นยวดยิ่ง จึงเตรียมพหุลผลมารอเนกอนันต์มา เพื่อประจักษ์กับพระปัญญาอันสว่างไสวของพระองค์

นายมารเหล่านี้มีคำถุณาราคะเป็นต้น ซึ่งมี พหุลผลมารคือ โทสะ โมหะ และ อวิชชาอันมีดคลุ้ม ต่างก็ผาดแผลงสาแดงฤทธิ์ด้วยตนต่าง ๆ กัน เพื่อจะทำลายขันติสมาธิ ของพระผู้ยิ่งนักบวชทั้งหลายให้สิ้นไป บ้างกระพือพายุโหมบดบังอากาศให้มีดคลุ้มนำสะพรึงกลัว แล้วส่งเสียงอสนีบาตฟาดเปรี้ยง ๆ เสียงสะเทือนเลื่อนลั่นไปทั่วทั้งโลกสาม พระธรรมมีอากาการประหนึ่งจะทรุดแตกแยกทำลาย

เมื่อเห็นพระยังหลับเนตรมิหวั่นไหว ก็เปลี่ยนอุบาย ไขว้ไฟไพเราะ เป็นเครื่องเล้าโลม ให้รำลึกถึงความรักอันหอมหวาน แล้วมันก็นับดาลให้อากาศเสนาะไปด้วยเสียงดนตรี มีเหล่านางรำพิศพาศผู้ตบแต่งมารายฟ้อน กวักหัตถ์ยั่วเย้าถุณาราคะ เมื่อหาไม่ผลไม่ ก็ใช้สมบัติจักรพรรดิมาเป็นเครื่องล่อ

ครั้นการอันนี้ไม่ก่อให้เกิดผลอันใด มันก็หันไปใช้อุบายให้พระบังเกิด วิจิกิจฉาและ โมหะมีดมั่วต่าง ๆ แต่พระหทัยของพระองค์นั้น ได้รับการอบรมฝึกมาอย่างดีแล้ว จึงไม่ไหวหวาดต่อกิเลสทั้งหลายแห่งดวงจิต มันจะสาแดงแผลงฤทธิ์ประการใด พระก็ไม่หวั่น คบประทับเฉยสงบพระกายนิ่งอยู่ ด้วยเดชแห่งพระบารมี อันทรงบำเพ็ญภาวนาไว้ เหล่าอสูรมารทั้งหลายก็พ่ายกระจายพินาศแก่ตนเองไปสิ้น

เป็นเวลาจวนรุ่งสว่างแล้ว ดวงรัชนีค่อยเคลื่อนต่ำลงยังขอบฟ้า ทิวปริมณฑลนั้นสงบนิ่ง แม้ใบพระโพธิ์ก็มีเขยื้อนให้ระคายโสดพระองค์ผู้พิชิตมาร พระพายรำเพยลมเย็นมาอ่อน ๆ พระสมณโคดมประทับนั่งมีไหวองค์ หลับพระเนตร เสียจากสิ่งแวดล้อมภายนอก แต่พระจักษภายใน ทรงมองเห็นความเป็นไปในปางหลังมาได้อย่างแจ่มแจ้ง ประดุจมิดวงประทีปสุกสว่าง ส่งให้บุคคลผู้ยืนอยู่ปลายทางหันกลับไปมองเห็นอดีตของตนได้ตลอดปลอดโปร่ง

พระทรงรำลึกชาติต่าง ๆ ทั้งใกล้และไกล ในสมัยที่ทรงกำเนิดมาเป็นสัตว์ และเป็นมนุษย์ในชั้นวรรณะต่าง ๆ กัน นับได้ห้าร้อยห้าสิบล้านชาติ รวมหมดจะเปรียบก็เหมือนว่าได้ทรงบทจรจากดงไม้หนามหนา และเต็มไปด้วยดินซึ่งสุขชีวิต พระเสด็จไต่เต้าไปตามแห้วห้วยด้วยความลำบากยากเข็ญ พระบาทเกือบจะพลัดตกเขาเสียก็เป็นหลายครั้ง แต่ในที่สุดเมื่อผ่านซอกถ้ำห้วยละหานธารน้ำ และที่ทุรกันดารทั้งหลายแล้ว พระก็เสด็จขึ้นประทับอยู่ ณ ยอดบรรพต

ดังนี้จะเปรียบก็คือ การที่พระพุทธเจ้าได้ไต่เต้าจากชาติกำเนิดที่ทรมานขึ้นไปจนถึงชาติอันสะพร่งพร้อมด้วยพระบารมีทั้งหลาย อันพระเพียรสั่งสมแต่ครั้งยังต่ำต้อย พระองค์ทรงเห็นว่าอันความดีชั่วของมนุษย์นี้เป็นเสมือนกงเกวียน สร้างสิ่งใดไว้อันนั้นย่อมตามมาสนอง ทำดีก็ได้ความเบิกบาน ทำชัวยก็ถึงแก่ย่อยยับ อันความดีชัวยนั้นเป็นเสมือนดอก อันดอกตรึง แน่นไว้ จะขุดลบโยกถอนอย่างไรก็หาหลุดไปไม่ มันย่อมตามมาสนองผู้กระทำความชั่วเสมอไป

เมื่อทรงพบความจริงอันนี้แล้ว ก็ทอดพระเนตรเห็นกว้างไกลออกไปถึงจักรวาลอื่น ๆ อันหมุนอยู่กลางหาว ไกลลิบลิบ ดวงอาทิตย์จันทร์และดวงดาวทั้งหลายเหล่านี้ต่างก็แยกกันอยู่ แต่อยู่ห่างในระยะอันเหมาะสม และต่างก็มีความสัมพันธ์กันอยู่ ตัดมิขาด ดวงอาทิตย์นั้นคุมดาวให้เดินไปตาม จักรราศีของมัน แต่ดาวและดวงอาทิตย์เกิดมาตั้งแต่ครั้งไหน ไม่มีใครรู้ จะฉายแสงสว่างนานไปอีกเท่าไรก็ไม่มีใครรู้เหมือน กัน ไม่มีที่ดั่งต้น และไม่มีปลาย แต่มีหลักธรรมอันเป็นประทีปส่องให้เห็นความเป็นจริงอันเกิดมาเองก็เป็นดั่งนี้ อันกฎธรรมชาติของโลกนั้นอยู่นิ่งอานาจบังคับมนุษย์และเทวดา ทั้งปวง ของอันเกิดมีขึ้นมาแล้วต้องหมดไปแล้วก็ดั่งต้นกันใหม่ การเกิดการทำลายเป็นไปอยู่ทุกแห่งหน จักขัดขึ้นความจริงอันนี้หาได้ไม่ สัตว์โลกเกิดมาแล้วก็ต้องตาย เมื่อตายแล้วก็เกิดใหม่ แต่วนเวียนรับทุกข์อยู่ดั่งนี้ไม่มีวันสิ้นสุดลงได้

ดังนั้นพอเข้าไปจจุสมัยจวนสว่าง ความลับทั้งหลายก็กระจ่างแจ้ง ทรงเห็นความจริงอันหนึ่ง คือความทุกข์ ซึ่งตรึงสัตว์ทั้งหลายให้แน่นอยู่กับโลก เป็นเสมือนหนึ่งเงาอันตามตนอยู่ จะสลัดไปได้ก็เมื่อชีพสิ้นไปแล้วเท่านั้น

“ทุกข์นั้นคืออะไร ทุกข์นั้นคือความไม่เที่ยงแท้ คือ ขรา และ โรคาพยาธิทั้งหลาย คือความโกรธ เกลียด โลก หลง และ ความยินดียินร้ายอันตนตัดไม่ขาด คือตัณหาและความกระหาย จะได้ซึ่ง ลาภ ยศ สมบัติ และสรรเสริญ รวมทั้งสิ่งเพิลิดเพิลินเจริญใจอื่น ๆ คือความข้องอยู่ในโลก ความอยากมีชีวิตไม่รู้จักดับ คือความเบื่อหน่ายแล้วซึ่งโลกนี้ อยากจะทำลายตนไปเสียให้พ้น ซึ่งเป็นการฝืนธรรมชาติของโลก ทั้งหลายเหล่านี้แล คือความทุกข์ บุคคลผู้มีปัญญา ถึงได้ตรองเห็นความจริงอันนี้ และที่มาของทุกข์ทั้งหลายแล้วหมั่นเพียรอบรมใจให้ระงับเสียได้ซึ่งทุกข์เหล่านี้ ความสุขอันไม่รู้จักจบก็จะบังเกิดขึ้นแก่เขาผู้นั้น”

พอพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเสร็จสำเร็จแจ้งซึ่งความจริงของโลก และหนทางที่จะดับทุกข์ทั้งปวงให้หายไปสิ้น ทรงถอนกิเลสทั้งปวงให้หมดไป ตัดความอาลัยอาวรณ์และบรรลู่ถึงพระบรมโพธิญาณ ปลดทุกข์ปลดบาปไปสิ้นแล้วนั้น ก็ถึงเวลาอรุณทัฬหีพอดี

อะโห ดุชิตทางทิศบูรพาโน้น ดวงตะวันเริ่มไชแสง ออกสอดสีมานดาแห่งราตรี ดาวประจำเมืองซึ่งเคยแผดแสงกล้าอยู่ก็อ่อนแสงลงไปจนกระทั่งลับหาย รัศมีสีกุหลาบของพระสุริยเจ้าค่อยเปล่งแสงสุกใสขึ้นทุกที จนกระทั่งอาบไปทั่วท้องฟ้าสีเทา บรรดาขุนเขาซึ่งมีมงกุฎสีทองสวมอยู่นั้น ได้เห็นดวงตะวันก่อนใคร ๆ ทั้งสิ้น ลมเข้าโชนมาต้องเหล่าบุปผชาติ ให้เผยอแยมกลีบออกรับรุ่งอรุณอันวิเศษไปกว่ารุ่งอรุณซึ่งเคย ชมมีมาแล้วแต่ก่อน เมฆฝนพายุกล้าทั้งหลายต่างสงบนิ่งลง ถวายอภิวันทนการแด่พระพุทธเจ้าด้วยความเบิกบานหรรษา สีทองงามแห่งพระสุริยาทอลงจับน้ำในลำธารละหานห้วยและขุมพุ่มพฤษชา เหล่าพฤษชาและวิหคในรั้งรวงว่า จงตื่นขึ้นก้มเกล้าอภิวันท์และสรรเสริญพระผู้ยอดยิ่งมนุษย์ของเราได้สำเร็จพระโพธิญาณแล้ว เสียงนั้นกระทอนก้องไปทั้งป่าเหล่าปักษา น้อย ๆ ร้องบอกกันว่า “รุ่งแล้ว รุ่งแล้ว ตื่นขึ้นไหว้พระองค์ผู้ตรัสรู้เถิด” กระต่ายตัวติดบินถลาออกจากรัง นกแก้ว ร้องเสียงเจื้อย ดีทองก๊ก ๆ เรื่อย ๆ ไปเป็นการสำราญใจ บอกเล่ากันทั่วหมู่กันว่า สิ่งใดได้บังเกิดขึ้นแล้ว

ด้วยเดชพระบารมีคุณและพระเมตตาอันใหญ่ยิ่งต่อโลก ความสงบได้แผ่ขานไปทั่วบริเวณใกล้ไกลอย่างไม่เคยมีมาแต่ก่อน บุคคลผู้ใจเหี้ยมก็บังเกิดความอ่อนละมุนขึ้นในใจตน ที่ลับมืดแสงคมไว้จะฆ่าเขา ก็กลับเอามืดไปซ่อนเสีย คนขี้โกงกลับเวียนนับเงินให้ครบถ้วน คนพาลสันดานหยาบและ ใจทุจริตทั้งหมดก็กลับละพยศ หวนกลับไปสู่ความดี และความเมตตากรุณา ความรักความปรานีจากหทัยพระพุทธองค์แผ่ขยายไปทั่วพิภพ นับวันจอมนักรบก็ผู้จก้างกว้างอาวุธของตน คนใช้กระโดดลงจากที่นอนอย่างกระปรีกระเปร่า หัวเราะรำ ยิ้มหัวกระซุมกระซวย เสียงแจ่มใสดุจทราบว่า เวลาเข้าวันนั้นความสุขได้หลั่งมาจากกรมโพธิ ธิ แคว้นคยา ไหลไปทั่วทิศานุทิศ แม้พระนางยโสธราผู้เศร้าสร้อย ไม่รู้จักสร้าง ก็พลันรู้สึกสำราญพระหฤทัย ประดะคว่าความรักนั้นคงอยู่เสมอชีพ ความทุกข์ยิ่งใหญ่ในการต้องวิปโยคพลัดพรากพระสวามี ก็เป็นอันหายไปประดะปลิดทิ้ง

เหล่าสัตว์โลกทั้งหลายพากันเป็นสุข และรักใคร่มีใจเอื้อต่อกันอย่างที่มีไม่เคยมีมาแต่ก่อนเลย

อย่าว่าแต่หมู่มนุษย์เลยหนอ แม่เทพยเจ้าก็ประกาศกัน ทุกห้องฟ้าว่า “พวกเราจงยินดีเถิด พระภควันต์เจ้าสำเร็จพระโพธิญาณยืนยออดยิ่งแล้ว” เหล่าเปรตอสุรกายก็พากันชื่นชมโสมนัส มองลงมาเบื้องล่างในโลกมนุษย์อีก ก็ได้แลเห็น กวางดาวเล่มหนอไม่อยู่ริมที่นอน สองแม่เสือซึ่งดู ดาเป็นมัน เมื่อบานนี้ แต่วันนี้กลับเส็งี่ยมหิมและต้อนรับนางกวางด้วยสันถวไมตรี ใต้เงื่อมหินนั้น นกอินทรีนอนใช้ขนนิ่ง ไม่กังวลกับการโฉบเฉี่ยวสัตว์กิน นกกินปลาที่นอนฝั่งแดดสบาย ไม่ตีปีกขยับจะงอยปากเมื่อเห็นปลาว่ายวนใน

ลำธาร ผีเสื้อต่างสีบินวนเวียนอยู่รอบ ๆ ผุงวิหค แต่มันก็หาไม่อันตรายไม่ สัตว์โลกทั้งปวง มีความรักความเมตตากันยิ่งยวด ทั้งนี้ก็เพราะพระพุทธรองค์ได้ทรงชนะมารเด็ดขาดแล้ว และทรงพบพระธรรมอันล้ำลึก มีแสงสว่างแรงกล้ายิ่งอาทิตย สองโลกให้กระจ่างอยู่เป็น นิจนิรันดรนั่นเอง

พระพุทธรองค์ทรงคลายพระอิริยาบถจากการประทับนั่ง เป็นเวลานาน เสด็จลุกขึ้นยืน พระองค์ทรงรู้สึกแจ่มใส และอึดแอิบด้วยความปีติ พระพละซึ่งหายไปแต่ก่อนนั้นกลับคืน มาสิ้น และรู้สึกแข็งแรงขึ้นกว่าแต่เก่า พระทรงอุทานว่า

“สังขารเอ๋ย เราได้พบเข้าแล้วในวันนี้ เราได้ท่องเที่ยวคั่นหามาหลายชาติ แต่เพิ่ง พบในวันนี้เองว่า เจ้าเป็นผู้สร้างเรือนจำอันกักขังจิตเราไว้ แต่ไปเจ้าไม่อาจสร้างบ้าน ทำกำแพง อันเป็นของลวงหลุมหลอเราได้อีกแล้ว สังขารเจ้ามี แต่จะผูกพันกับความ สุขอันยอดยิ่งซึ่งเราค้นพบนั้นไม่มีวันแตกดับ ไม่มีวันทำลาย เราได้พบแล้ว เราได้ ผ่านทุกข์ทั้งปวง แล้ว”

บทที่ ๗

ผู้ใหญ่อยิ่งเหนือจักรพรรดิ

นับแต่พระสิทธัตถะบรมราชโอรสเสด็จออกก็ทรงมหาภิเนษกรรมแล้ว พระนคร กบิลพัสดุ์ซึ่งเคยครึกครื้นด้วยศัพทสำเนียงเสียงสรวล และดีดลี้ตีเป่า ก็กลับร่วงโรยเหี่ยวแห้ง ด้วยเหตุว่าขวัญเมืองได้ปลาสนาการไปเสียแล้ว พระเจ้าสิริสุทโธทนะมีพระหฤทัย อันกลัดหนองหมองกล้า ท้าวเธอส่งคนไปสืบถามข่าวดูในบรรดาหมู่โยคี และนักพรต ต่าง ๆ แต่ก็หาผู้ใดพบพระบรมโอรสไม่ พระนางยโสธราพิมพาก็เต็มไปด้วยความ โทมนัสเชื่องซึมอยู่ เธอมิได้ทรงเห็นความสดชื่นในสิ่งใด มิได้ทรงสดับสำเนียงใดแล้ว เห็นว่าไฟเพราะ แม่เสียงสรวลของนางใน ซึ่งแว่วมาแต่ไกล เธอก็กลับยินเป็นเสียง ก่าสรวลให้ทั้งสิ้น

วันหนึ่งในฤดูฝน พระพิรุณพึงเหือดหายไปใหม่ ๆ เมื่อน้ำฝนยังค้างอยู่บนใบมะม่วง มองดูแวววาวราวกับเพชรในยามต้องแสงตะวันสีทองอร่าม พื้นดินประดับด้วยตฤณชาติ สีเขียวสะอาด ต้นไม้แตกใบอ่อนสล้าง มองไปทางไหนก็ล้วนแล้วแต่ความสดชื่น ขวนใจ ให้ระเริงรื่นเกษมสันต์ จึงพระจอมขวัญโยธราเสด็จออกมา ณ สระน้ำอันสวยงามในพระ อุทยาน น้ำขึ้นเปี่ยมถึงขอบ แลราบเรียบราวกับแผ่นกระจกเป็นเงางาม ริมน้ำนั้นดาดดาษ อยู่ด้วยบัวบุณฑริก และบุษบาชนิดอื่น ๆ สีเหลืองขาวแดง และสดดงกชตระกูลการดา

ณ ที่ นี้พระนางเคยเสด็จมากับพระสวามี ทอดพระเนตรดูพระฉายา ในน้ำอย่างเป็น สุขสำราญใจ พระภักษดาทรงสวมกอดเธอไว้ และจุมพิตด้วยความเสน่หา พระกายามีได้ ห่างกัน

มาบัดนี้สี เงามแห่งพระสิทธัตถะนั้นหาไม่แล้ว พระเนตรของพระนาง แก้วอันเคย แจ่มจรัส ก็จางรัศมี แสงหมดไปหาไม่ พระปรางอันแดงระเรื่อกลับซบซิดเหี่ยวย่น ริม โอาษฐ์อันอ่อนหวานประดุจกลีบกุหลาบ กลับซิดลงเพราะความทุกข์โทมนัสถึงพระภักษดา พระเกศามุ่นไว้ก็แต่เพียงมิให้ลงปกหน้า รำคาญพระเนตร มิทรงดกแต่งให้วิจิตรเพริศ แพร้วแต่อย่างใด ทรงแต่พิสดราภรณ์สีขาวปราศจากเครื่องประดับประดาหึงหม้าย ขณะที่ย่างดำเนิน พระกายอ่อนระทระทวย ฝิพระบาทเบา ประดุจเท้าเลี้ยงผา แม้ย่าง ลงบนใบไม้แห่ง สำเนียงใดจะเกิดขึ้นก็หาไม่ พระเนตรของพระนางก้มลงต่ำ ไม่เหลือบดู ความงามของพระอุทยานแต่อย่างใด พระหัตถ์กำพระสะอิ่งไข่มุก ซึ่งพระสวามีทรงปลด ทิ้งไว้ตอนเสด็จจากเมืองไป อนิจจา คิณนั้นช่างขมขื่นเสียเหลือเกิน

อีกพระหัตถ์หนึ่งนั้น ทรงกุมกรพระราหุลกุมารน้อย ซึ่งมีชันษาเข้าเจ็ดขวบแล้ว พระ กุมารเต็มไปด้วยความร่าเริง ยินดี ทรงพระสรวลว่าในขณะที่ทอดพระเนตรเห็นบุปผชาติ และเหล่าปลาเงินทองแหวกว่ายอยู่ในสระ พระหัตถ์โปรยเมล็ดข้าว พระเนตรจับอยู่ที่หมู่ ปลา ส่วนพระมารดานั้นเนตรสลด ทอดถอนพระหฤทัย แล้วตรัสถามแก่เหล่าคนกวางซึ่ง

ถลาลงจับปลาในสระนั้นว่า ยังจะได้เห็นพระภัสดาบ้างหรือไม่ พระเสด็จแอบแฝงอยู่แห่งใดช่วยบอกด้วยเถิด ความทุกข์ครั้งนี้ทำให้ชีวิตจะขาดลงรอน ๆ แล้ว

ทันใดนั้น นางกำนัลเข้ามาทูลว่า มีนายวาณิชสองคน เดินทางมาจากหัสตินปุระ นำเครื่องเพชรมาขาย แต่สิ่งที่ล้ำค่ากว่าแก้วมณีทั้งปวงซึ่งเขานำมานั้น คือชาวพระสวามี พระนางทรงฟัง ก็มีพระหฤทัยโลดผวาด้วยความยินดีเป็นที่สุด ลูกขึ้นดบหัตถ์สำรวจ และนำพระเนตรไหลหยาดย่อย ตรีสสั่งให้ นางกำนัลพาเขาเข้ามาเฝ้านอกมาน แล้วพระนางก็ทรงถามเขา จากหลังพระวิสูตรว่า

“ท่านวาณิช ท่านมาจากทางไกล ท่านได้เห็นสามิฉัน และได้อภิวันทนากการ เฉพาะพระทรงเป็นพระพุทเจ้าผู้สวางพันกิเลสและเป็นทีเคารพของโลก และพระองค์กำลังเสด็จมา ณ ที่นี้จริงหรือ ?”

“พระเจ้าข้า ข้าพเจ้าได้พบพระสวามีของพระองค์ซึ่งเสด็จหายไปจากพระนคร และบัดนี้พระองค์ทรงค้นพบพระธรรมอันวิเศษใหญ่ ยิ่งกว่าสมบัติของจักรพรรดิทั้งหลายมารวมกัน ได้ทรงนำพระธรรมอันล้ำค่านี้มาโปรดสัตว์โลกให้พ้นความทุกข์ และความเวียนว่ายอยู่ในห้วงแห่งการเกิดดับมิรู้จัก หมดสิ้น คนทั้งหลายได้เสวนาพระธรรมของพระองค์แล้ว ก็มีใจผ่องแผ้วประดุจทองฟ้าอันปลอดผนปราศจากเมฆ พวกติดตามเสด็จพระองค์ไป ประดุจฝูงแกะเดินตามนาย หรือใบไม้แห้งที่ปลิวตามลม ถ้าพระบาทได้เข้าเฝ้าฟังพระธรรมจากพระโอษฐ์ซึ่งพระโปรดเทศน์สั่งสอนก่อนเสด็จมาจำพรรษา ณ กบิลพัสดุ์นี้ พระเจ้าข้า”

พระนางทรงตอบว่า “ขอบใจท่าน แต่เรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่ เขารู้ได้อย่างไรกันว่า พระสวามีของเราสำเร็จพระโพธิญาณ โปรดบอกเราหน่อยเถิดท่านผู้อารี”

นายวาณิชจึงเล่าถวายดังคำของชาวหุบเขาแล้วว่า ในคืนวันที่พญามารมาประจญพระบรมศาสดานั้น แผ่นดินเกิดไหวสะเทือนเลื่อนลั่น น้ำไหลขึ้นท่วมฝั่งทำลายทัพพญามารให้หมดไป แล้วก็ในรุ่งอรุณวันนั้นเอง โลกตื่นขึ้นพร้อมด้วยความหวังอันใหญ่ยิ่งสำเร็จลงแล้ว หลายวันมาแล้วที่โลกได้เห็น พระพุทธองค์ทรงประทับนั่งอยู่ใต้ต้นโพธิ ทรงใคร่ครวญถึงวิธีที่จะช่วยสัตว์โลกทั้งหลาย ให้พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ให้พ้นจากความโง่เขลาอันมืดตื้อและกิเลสตัณหา อันเป็นเครื่องถ่วงจิตให้ลงไปสู่ความเสื่อมทราม และมาในวันนั้น โลกก็ได้พบว่าพระองค์ทรงประสพสิ่งซึ่งทรงแสวงหาแล้ว แต่พระธรรมนั้นเป็นสิ่งยากลึกล้ำนัก เหลือที่คนจะตามได้ แม้จะทรงเปิดทางให้แล้วก็ดี พวกเขาจะเป็นเสมือนนกซึ่งติดกรงอยู่นาน แม้เปิดกรงให้แล้วก็ยังงงต่ออสรภาพอยู่

ครั้งจะเสด็จไปเดี่ยว มิเปิดทางให้คนอื่นเล่า พระทัยก็เต็มไปด้วยความสงสาร ทรงปรารถนาจะให้เขาเป็นสุขด้วยกันทุกผู้ เพราะทั้งพระองค์ ทั้งเขาเหล่านั้นต่างก็มีสายโลหิตสีแดงอันเดียวกันทั้งสิ้น และในขณะนั้นเอง ได้ทรงสดับเสียงร้องโหยหวนว่า “อนิจจา เราจวนจะวินาศกันสิ้นแล้ว” แล้วก็มีเสียงกราบทูลอ้อนวอนว่า “พระผู้มีพระภาคได้โปรดทรงแสดงพระธรรม เพื่อช่วยฝูงชน ให้เขาได้ประพฤติดตามบ้างเถิด”

ด้วยเหตุนี้พระองค์ผู้ทรงตรวดดูโลก และทรงหยั่งรู้ ว่า บุรุษใดควรสอนก่อน บุรุษใดควรสอนทีหลัง จึงตกลงพระทัยประทานพระธรรมแก่ผู้ต้องการศึกษา เวลานั้นไม่มีใครซึ่งอาจเรียนพระธรรมสำเร็จได้ นอกจากพระปัญจวัคคีย์ พระฤาษี ๕ องค์ ผู้บำเพ็ญพรตอยู่ ณ ป่าพาราณสี พระพุทธองค์เสด็จไป ณ ที่นั้น แล้วก็ทรงเทศนาพระธรรมจักรกัปปวัตตนสูตรแก่เขา ยังให้พระฤาษีเหล่านั้นสำเร็จเป็นอรหันต์ ไปทั้ง ๕ องค์

อันพระธรรมซึ่งพระพุทธเจ้าเทศนาโปรดพระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธผู้ถวายเวฬุวนาราม อันรุ่มรื่นแต่พระพุทธองค์นั้น มีใจความดังที่พระราชบิดาโปรดให้สลักไว้ในศิลา ว่าดังนี้

เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา เตสฺ เหตุํ ตถาคโถ (อาห)

เตสญจ โย นิโรธจ เหว วาที มหาสมโณ

และในป่าเวฬุวันอันรื่นรมย์ด้วยต้นไม้ฝั้น เขาเล่าว่า ได้มีการประชุมใหญ่ พระบรม
ศาสดาได้ทรงประกาศพระศาสนาของพระองค์ อันสรุปได้โดยความว่า

สพพปาปสส อกรรม

กุสลสสุปสมปทา

สจิตตปริโยทปน

เอต พุทธานสาสน

อย่าก่อความบาปทั้งหลายขึ้น พึงสร้างแต่สิ่งซึ่งเป็นกุศล

ล้างจิตให้บริสุทธิ์ใสสะอาด นี่แหละ คือคำตรัสของพระพุทธเจ้า (ทั้งหลาย)

เมื่อนายพาณิชเล่าจบลงแล้ว พระนางยโสธราศรีรับสั่งถามว่า “พระสวามีของฉันเสด็จ
ไปแห่งใดในขณะนี้ ?

เขาทูลตอบว่า “พระองค์ประทับอยู่ ณ ราชคฤห์ พระเจ้าช้ำ หากคิดกำหนดหนทาง
เดินแล้ว เดือนหนึ่งก็ถึง กบิลพัสดุ์พระนคร พระเจ้าช้ำ”

พระเจ้าสิริสุทโธทนะได้ทรงสดับดังนั้น ก็มีพระทัยยินดียิ่งนัก พระองค์ทรงสั่งอำมาตย์
เจ็ดคน ให้ความมาทყานตรงไปยังราชคฤห์โดยเร็วพลัน ให้ทูลพระราชาบุตรว่า พระบิดา
ทรงพระประชวรหนัก ทรงเป็นกังวลถึงพระบรมโอรสยิ่งนัก ขอให้รีบเสด็จกลับกบิลพัสดุ์
โดยเร็วเถิด บิดาจะเสด็จสวรรคาลัยอยู่แล้ว ฝ่ายพระนางยโสธราเทวีก็ทรงทำ
เช่นเดียวกัน ทรงตรัสสั่งมาช้ำว่าให้รีบไปทูลพระสวามีว่า พระชายาของพระองค์ มารดา
แห่งราหุลกุมาร โหยหาถึงพระองค์เป็นที่ยิ่งแล้ว พระนางได้ทรงสดับข่าวว่าพระองค์ทรง
พบสิ่งอันล้ำสมบัติจักรพรรดิ จึงใคร่ทูลขอประทานสำหรับพระนางเอง และพระโอรสบ้าง

พวกขุนนางรับพระราชโองการแล้ว ก็รีบควมมาเร็วไป แต่พอเขาไปถึงเวฬุวันนาราม
ป่าใฝ้อันรื่นรมย์ ซึ่งเป็นที่ประทับของพระองค์นั้น เขากลับลืมนพระราชโองการของ
พระมหากษัตริย์เสียหมดสิ้น กลับทรุดกายลงนั่งฟังพระ สรเสียงอันมีกังวานไพเราะจับใจ
ด้วยกิริยาอันงวยงหลงลืมตัวเองไปสิ้น ครั้นรสพระธรรมไหลระรินเข้าโสตแล้ว เขาก็
บังเกิดจิตศรัทธา หากอาจขยับเขยื้อนตัวไปจากที่นั่นได้ไม่ ดวงใจบังเกิดความชุ่มฉ่ำ
เหมือนได้รับน้ำอมฤตอันบริสุทธิ์ผุดผ่อง เขาทั้งหลายเหล่านั้นก็ได้ครองความเป็นสงฆ์
สาวกของพระพุทธองค์ ครองสงบจิวรแทนเครื่องนุ่งห่มของชาวราสเสียสิ้น อำมาตย์หมู่
ใด ๆ ก็เป็นดังนี้ไปทั่วทุกผู้

กษัตริย์เห็นท่าจะไม่เป็นการ จึงส่งกาฬุทายี พระสหาย เพื่อนเล่นแต่เล็กน้อยของ
พระบรมโอรสมาทูลอัญเชิญ รับสั่งเป็นบังคับว่าให้ทำการให้สำเร็จ กาฬุทายีเป็นคนเจ้า
ปัญญา พอถึงพระอุทยานก็ตั้งฝ้ายมาอุดหูเสียมิให้สดับพระธรรมเทศนา เขาเข้าไปกราบ
ทูลตั้งพระบรมราชโองการพระพุทธบิดา

พระผู้ตัดสินแล้วซึ่งกิเลส ตรัสบอกแก่เขาว่า “กาฬุทายี ไปทูลพระบิดาเถิดว่าเราจะ
ไป เป็นความประสงค์และเป็นหน้าที่ของเราที่จะต้องไป บรูษะพึงเคารพและสนองคุณผู้มี
อุปการะแก่ตน ไปทูลราชาและยโสธราเถิดว่าเราจะไป”

ฝ่ายพระมหากษัตริย์กรุงกบิลพัสดุ์ ยโสธราเทวี และ ขาวบุรีทั้งหลายได้ทราบข่าวว่า
พระบรมศาสดาจะเสด็จสู่กบิลพัสดุ์ก็มีความยินดีเป็นที่ยิ่ง ต่างตกแต่งขุมประตูดด้วย
ดอกไม้ ฝิ่งมัลลย์สลัปใหม่ทอง แพรเรืองรอง สีแดง เขียว สรรหาดอกไม้หอมมา
ประจงประดับประดา ให้มีกลิ่นหอมเลิศ ปลูก พลับพลาประเสริฐอร่ามเรียงด้วยแสงรัตน
ติดธงทิวปลิวไสวไปทั่ว แล้วจัดขบวนกุญชร สวมอาภรณ์เพร็ดแพรว กุบแก้วแกมทิว
ล้วนแต่เลือกสรรสิ่งวิเศษมาตกแต่งข้างพระที่นั่งให้เลิศลอย ควรแก่การรับเสด็จ
พระโอรสจอมขวัญแห่งพระนครกบิลพัสดุ์ ให้ไปรออยู่ใต้พลับพลาที่ประทับ พอพระราช
บุตร เสด็จมาถึง อำมาตย์น้อยใหญ่ก็ทรุดตัวลงยกกรกราบไหว้ แล้วให้นางระบ้าร้องรำ
รำยปรายไปรยบุปผชาติไปทั้งสถลมารค ซึ่งพระองค์ทรงควบขับพาชีผ่านไป สรรพดนตรี
ดริยางค์ทั้งหลายก็ให้บรรเลงอึงมีสนั่นไปทั่วทั้งธานี ในวันนั้นทุกคนคอยฟังเพียงระฆังตี
อันเป็นสัญญาณว่าพระเสด็จมาถึงแล้ว

พระนางยโสธราเทวีรีบทรงพระวอทองเสด็จสู่เชิงเทียนอันเป็นที่สูง เพื่อคอยทอดพระเนตรดูพระสวามีแต่ไกล ๆ มองไปจากปราศารนั้นแลเห็นภูมิภาพโดยรอบบริเวณในป่าโน้น เนื่ององไปด้วยต้นอินทผลัม และต้นไทร ขอบทางเวียนนั้นงามด้วยไม้ดอกไม้ผลขึ้นริมดั่ง งามดั่งภาพเขียน ได้ร่มไม้เป็นที่ราบเตียน หญ้าขึ้นเขียวเป็นที่นารัณรมย์ภายนอกพระทวารวังเป็นทับกระท่อมที่อาศัยของคนจนยากไร้ เหล่าจันทาลสกุลต่ำ ผู้เป็นกษัตริย์และพราหมณ์จำต้องหลีกเลี่ยงให้ไกลพ้น เพียงแต่เหยียบเงาเข้าก็อับจนเสียดกินต้องสะเดาะเคราะห์กันเป็นพิธีใหญ่ เพื่อปัดจัญไรไปเสียจากตัว แม้กระนั้นเขาผู้ยากจนเหล่านั้นก็มีอดส่ำห์ตื่นก่อนตะวันส่องแสง ด้วยตั้งใจคอยแสดงคารวะแก่พระมุนีบ้างปิ่นต้นพฤษชาติฟังเสียงพระสังข์ บ้างเงี้ยวฟังเสียงฆ้องกลองอันขานบอกเวลาพระเสด็จ ใช้เวลาตามประสายาก บัดกวาดทับกระท่อมปีกธงพร้อมตามที่มี บ้างมัดใบมะเดื่อเป็นสายยาวไว้แขวนไว้ ณ ชุ่มประตู่บ้าน พร่ำถามกันตั้งแต่วันวานนี้ว่า "พระบรมศาสดาของเราเสด็จมาแล้วหรือยัง เพื่อนเอ๋ย"

พระนางยโสธราเล่าก็เฝ้าจับพระเนตร จ้องมองดูหนทางไม่ผิดอะไรกับผู้อื่น ยิ่งตะวันแผดแสงในตอนสาย พระ พักตร์ของเธอก็คล้ายสีอันแดงระเรื่อซัดสลดลงตามลำดับ พระอุระหวั่นประว้าว่า พระสวามีคงจะมีเสด็จมาเสียแล้ว

ทันใดนั้นเอง พระนางทอดพระเนตรเห็นนักบวชผู้หนึ่ง เดินเด่นมาแต่ไกล เกศาโกนเกลี้ยงเกลา ห่มองค์ด้วยภูษาสีเหลือง หัตถ์นั้นอุ้มบาตรดิน ดำเนินนำหน้ามาแต่ผู้เดียว สองข้างขวาถัดไปนั้นเป็นพระภิกษุแต่งสีเหลืองดจกัน แต่องค์ภิกษุ ซึ่งนำหน้านั้นท่าทางคร่ำคร่าการเคาพรนบอภิวินที่ยิ่งนัก อาการซึ่งก้าวเดินกึ่งามสง่าน่าประหลาด เนตรสุกใสบริสุทธิ์ ปวงชนซึ่งถวายของมอင့်ดะสิ่งด้วยความพิศวง บ้างก็นั่งงง บ้างก็ก้มลงกราบ บ้างก็หน้าเศร้าด้วยไม่มีของถวาย นายไพร่ กระซิบถามกันว่า ใคร ? ใคร ? พระฤาษีนี้เป็นเทวดาหรือ ?

พอพระภิกษุนั้นดำเนินเข้ามาใกล้พลับพลา พระวิสูตรแพรกก็เผยออก ยโสธราเทวีสะดุ้งผวาหวีดร้องว่า "พระสวามี หม่อมฉันมาถึงแล้ว"

ฝ่ายพระเจ้าครองนครกบิลพัสดุ์ ได้ทรงสดับว่า พระ ราชโอรสเสด็จมาโดยมิได้ทรงพาชื่ออย่างขัตติยะ มีหน้าขำ โคนพระเกศาเสียจนสิ้นสวय ทรงแต่ภูษาเหลืองเกาคำคร่ำคร่าบทรมาด้วยบาทเปล่า มีหน้าขำทรงถือบาตรรับทานอาหารจากคนยากจนเข็ญใจ ก็ทรงพระพิโรธยิ่งนัก ความรักใคร่เอ็นดูเหือดหายไปสิ้น พระองค์ทรงกระทับพระบาทตั้งพระมัสสุขาวอย่างแรง แล้วตรัสเรียกเสนาให้จัดม้าพระที่นั่งมาถวาย พระพักตร์นี้วเสด็จขึ้นหลังม้า กระแทกโคลนโดยแรงจนม้าถลา แล่นประดจลจกธนูออกจากแล่ง

พระองค์ทรงควบไปตามถนน ตรอกซอก ฝูงชนซึ่งเดินเก้ก้งขวางหน้าพากันหลบ รุนวาย ริ่งเตลิดหายบอกกันไม่ทันว่า พระราชาเสด็จแล้ว รีบเคารพ นบไหว้เกิดชาวเราพอเขาพูดไม่ทันขาดปาก มาก็วิ่งผ่านหน้าเลยไป พระราชาทรงควบใหญ่จนกระทั่งถึงกำแพงวัด ซึ่งมีฝูงชนยืนอยู่แน่นชนิดเหลือที่จะนับได้ ที่ยังหลังไหลมาจากสารทิศต่างๆ ก็ไม่มีขาดสาย เขาแหวกทางเป็นช่องให้กษัตริย์ เข้าไปยังพระพุทธองค์ ซึ่งทรงยืนสงบนิ่งแช่มช้อยอยู่และทอดพระเนตรดูพระราชบิดาด้วยความกรุณา และสุภาพเรียบร้อย นำเคารพ

ทันใดนั้นเอง กษัตริย์ก็หายทรงพระพิโรธตั้งปลิดทิ้ง พระพักตร์คลายความบึ้งตึงด้วยความซึ่งเครียด และไม่พอพระทัยลง พระองค์เสด็จลงจากหลังม้าพระที่นั่งทอดพระองค์ลงต่ำ แล้วคุกพระขงษ์ลงถวายอัญชลีแด่พระพุทธองค์ด้วย พระทัยสวามีภักดินอบน้อมความปีติสุขฉายแสงออกมาให้เห็น อย่างเด่นชัด เพราะทรงตระหนักแน่แล้วในขณะนี้ว่าพระราชบุตรของพระองค์นั้น ทรงพระประเสริฐใหญ่ยิ่งกว่าจักรพรรดิทั้งหลาย ฝูงชนซึ่งล้อมรอบพระองค์อยู่นั้น ต่างก็มีอาการสงบนิ่ง ไม่มีใครกล้าเอื้อนเอ่ยปากแต่อย่างใด

กษัตริย์ทรงสงบระงับความตื่นเต้นพระทัยได้แล้วก็ เอื้อนโอบอุษฐ์ตรัสถามว่า

“ลูกรัก พ่อไม่ได้คิดเลยว่า ลูกจะปลอมองค์มาเยี่ยงกระยาจกขอทานจะนี่ ลูกของพ่อ เมื่อก่อนนี้ทรงพิสดารภรณ์อันแพรศแพรว ประดับองค์ด้วยแก้วมณีมีค่าล้ำ เพียงแต่ดับ หัตถ์เท่านั้น สารพัดสิ่งจะมาถึงพระองค์ ลูกเอ๋ย ตั้งแต่ลูกจากไป พ่อไม่เคยมีความสุข เลยแม้แต่น้อย ทำไมลูกถึงทิ้งพ่อไว้ให้โศกเศร้า ยโสธราเทวีของลูกก็เช่นกัน เธอเป็น อันเสวยและบรรทม เข้าค้ำก้นรำให้จนพักตร์ซีดสลดมัวหมอง การบรรเลงขับร้องและ ฟ้อนรำ เธอก็มีน้ำพา เธอเพิ่งมาสิ้นทุกข์หมองใหม่ในวันที่ลูกมาถึงนี่เอง ลูกของพ่อ ทำไมจึงทรงภูษาเหลืองเก่าคร่ำคร่าและเที่ยวขออาหารจากชาวเมืองดังนี้เล่า ลูกรัก ?”

พระชินสีห์เจ้าของเราทูลตอบว่า

“สกุลของหม่อมฉันเป็นอย่างนี้เองคะ หม่อมฉันจึงต้องทำอย่างนี้ด้วย”

“อะไรกันลูกรัก ลูกเอาที่ไหนมาพูด วงศ์ศากยะมีอายุก็ยืนนานนักหนาแล้ว พ่อไม่ เห็นมีใครเขาทำดังนี้เลย”

“สกุลของฉันไม่ใช่ศากยะดอก หากเป็นอริยวงศ์ พระพุทธเจ้าซึ่งเสด็จมาก่อน ได้ ทรงกระทำให้ตั้งนี้ทุกพระองค์ หม่อมฉันจึงต้องทำอย่างพระพุทธรูปองค์นั้น ๆ ด้วย ก็อย่าง เดียวกับที่ทรงธรรมต้องสวมเกราะ แต่งเครื่องรบครบครันเยี่ยงกษัตริย์แต่โบราณกาลนั้น แหละคะ พระบิดาเป็นกษัตริย์ แต่ลูกเป็นนักบวช ต้องทำอย่างนักบวชทั้งหลายผู้ยัง ประโยชน์สุขให้แก่โลก ลูกไปค้นหาแก้วมณีอันมีค่ายิ่งกว่าสัตถรัตน์ของพระจักรพรรดิ เจ้ามาแล้ว ลูกจะได้แจกจ่ายให้แก่ชาวโลกทั้ง หลายต่อไป”

พระราชาทรงฉงนพระทัยยิ่งนัก ด้วยมิได้ทอดพระเนตรเห็นทรัพย์สมบัติใด พระพุทธรูปองค์ก็เสด็จบวร ทรงจีวรคร่ำคร่าและมีบาตรดินใบหนึ่งเท่านั้นเอง ตรัสถามว่า

“สมบัติอะไรที่ไหนกัน ลูกรัก พ่อไม่เห็นมีสิ่งใดเลย”

พระมหาโพธิสัตว์ทรงจับพระกรพระพุทธรูปบิดาจึงเสด็จดำเนินไปตามถนน พลาญตรัส เล่าให้ฟังถึงพระจตุราริยสัง สันติปฏิบัติปา ฐัญญุศลอันควรงดเว้นเสีย เพื่อจะได้ปราศภัย มรรคแปดอันควรสนพระทัยและดำเนินตาม ไม่ว่าจะเป็ กษัตริย์หรือทาสด้อยต่ำ จัญทาลเข็ญใจปานไร ฉลาด โง่ แก่หรืออ่อนวัยปานไหน ก็พึงสดับและปฏิบัติตามทั้งสิ้น เพื่อ จะได้เข้าสู่นิพพานอันพ้นแล้วซึ่งปวงทุกข์และการเวียนว่ายในห้วงมหรณพของ ทางโลก

พระมหากษัตริย์ได้สดับก็ข่มขื่นกมล พระพิภคร์หายย่น ลิ่นฉงนสนเท่ห์ เพราะแสง สว่างแห่งปัญญาได้ปรากฏแก่พระองค์แล้ว ในราตรีนั้นเอง พระเจ้าสิริสุทโธทนะและ พระศรียโสธราผู้เป็นสะใภ้ ก็ทรงสำเร็จพระปรมาภิไธย อันเป็นความเกษมศานติไม่รู้จักเหือด หาย

บทที่ ๘

สิ่งที่อยู่คู่ฟ้า

เบื้องล่างแห่งภูเขาหิมาลัยสูงเยียมตระหง่าน และสดชื่นอยู่ด้วยไม้อันเขียวขจี และมีดอกอันงดงามหอมหวาน เพราะมีน้ำหล่อเลี้ยงอยู่ตลอดปี เป็นที่รื่นรมย์ยิ่งนั้น มีกองศิลา ต่างสีประดับด้วยรัตนะหึกทับกันอยู่ดารดาษ เกือบทุกอันมีรอยสลักลวดลายอย่าง ประณีตบรรจง แต่ทว่าลบลเลือนไปบ้างแล้ว ด้วยความชราของอายุ บางอันก็เปื้อนดิน แทะบจะมองดูเส้นลายไม่เห็น บางอันก็ฝังจมอยู่ในดิน รากมะเดื่อขึ้นพันรัดเอาไว้ แน่นหนา ลางอันก็ถูกไม้เลื้อยขึ้นปกคลุมเยื้องจนไม่มีใครทราบว่ามีศิลาอยู่ภายใต้ไม้เลื้อยอัน เขียวขจีนั้น งามและตึกแก และเหล่าสัตว์เลื้อยคลานอื่น ๆ พวกกันออกจากโพรงไม้ผุ ๆ ซึ่ง สลักเสลาอย่างประณีต อันแสดงว่าแต่ก่อนนี้เคยประกอบขึ้นเป็นที่ประทับของกษัตริย์ พ้นปราสาทอันงามและราชอาสน์ กลายเป็นที่อยู่ของเหล่าสุนัขจิ้งจอก อันเข้าไปขุดตัว นอนสบาย ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนแต่แสดงถึงความไม่เที่ยงแท้ทั้งสิ้น เพราะว่า ชาก ปริกหักพัง เป็นที่อาศัยของเหล่าจตุบาททวิบาทและเลื้อย คลาน เหล่านี้แหละคือกรุง

กบิลพัสดุ์ ซึ่งเคยรุ่งเรือง วรรณวัชด้วยแสงแก้วมณี และเป็นที่ยังจอมกษัตริย์เคยประทับ
สุขสบายมาแต่ก่อน

พระพายเท่านั้นที่ยังคงรำเพยอยู่เช่นเดิม มหาสิขรินทรหิมาลัยและธารน้ำเท่านั้นที่
ยังคงอยู่ บุปผชาติเท่านั้นที่ยังคงบานสะพรั่ง และส่งกลิ่นหอมหวานอยู่มิได้ขาด ความ
จริงในธรรมชาตินี้เป็นฉันใด พระพุทธโอรสาก็เป็นฉันนั้น คำสั่งสอนของพระบรมศาสดา
ยังคงอยู่ ไม่รู้จักเสื่อมสลายหายสูญไปจากโลก

พระคัมภีร์เล่าว่าในอดีตสมัยนั้น พระบิดาและพระประยูรญาติพากันมาแวดล้อมเฝ้า
แหนพระพุทธองค์ ทรงสดับพระพุทธโอรสแล้ว ก็ทรงเลื่อมใสศรัทธายิ่งนัก ที่เคยถือ
พระองค์ว่าสูงศักดิ์ สูงอาวโสภา ก็นอบน้อมถ่อมกายอยู่แทบบาทพระผู้ทรงพันแล้วจาก
ห้วงทุกข์ในโลกทั้งสิ้น พระศาสดาเสด็จประทับเทศนา ประทานพระญาติในสวนขวัญอัน
เป็นที่สังคัมย์ สร้างเป็นเนินสูงต่ำหลั่นลดเป็นชั้นๆ ก่อตั้งฐานปูนผสมเป็นภูเขาน้อย ๆ
สำหรับปลูกกุหลาบหลากสีและมีกลิ่นระรื่นรวย น้ำพุพวยพุ่งอยู่กลางสวนชวนให้ทัศน
ียิ่งนัก เหล่าพระบรมวงศานุวงศ์ได้ทรงสดับพระสัทธรรม ก็มีเหตุภัยเอิบอาบ ชุ่มฉ่ำไปด้วย
น้ำอมฤตแห่งปัญญา ซึ่งต่อมาก็ยังผลให้ชาวชมพูทวีปทั้งหลายได้มีกมลอันบริสุทธิ์
สดใส และเห็นทางข้างหน้าสว่างกระจ่างไป เพราะมีดวงประทีปแก้วแห่งปัญญาอยู่กับ
ตนแล้ว

นี่ก็เป็นที่สุดแห่งพระประวัติขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ยอดยิ่ง อันพระพุทธ
ปรีชาญาณและพระวิริยะนั้นเลิศล้ำหาเปรียบมิได้ พระองค์ทรงสละเสียซึ่งความมีอำนาจ
อันใหญ่ยิ่งในทางโลก ด้วยพระทัยห้าวหาญ และด้วยทรงหวังจะยังประโยชน์ต่อโลก
เพียงอย่างเดียวเท่านั้น

ข้าพเจ้าเล่นมานี้ก็เพียงแต่ส่วนน้อย กาลซึ่งพระพุทธองค์ทรงมีพระชนม์อยู่หรือก็
ล่วงเลยมานานแล้ว ข้าพเจ้าเป็นผู้มาทีหลังพระศาสดา ได้สดับแต่เสียงพระธรรมล้ำเลิศ
ก็มีความบูชาและจงรักต่อพระองค์ผู้ทรงกรุณามนุษย์ทั้งโลก มิได้นับว่าคนชาติใด ชั้นใด
และผิวใด อันนี้เองเป็นเหตุให้เกิดความอดสาหะ ระณาเรื่องราวของพระองค์ขึ้น เพื่อให้
เพื่อนร่วมโลกทั้งหลายได้แจ้งถึงพระจริยวัตรอัธยาศัยของพระมหาบุรุษผู้ยิ่งยอด และ
ข้าพเจ้าก็มีอาจแต่งให้เลขาข้อความในพระคัมภีร์ไปได้ พระสัทธรรมอันทรงแสดงไว้ใน
เย็นวันนั้น พระพุทธองค์ก็ได้ทรงแสดงแก่บรรดาผู้มาประชุมหลายโกฏิพัน รวมทั้งมนุษย์
ได้เหล่า และเทวดาบนสวรรค์ เพราะการปรากฏว่าท้องฟ้าทุกชั้นว่างเปล่า ด้วยเหล่าเทพ
เสด็จจากทิพยพิมานสถานลงมาชุมนุมฟัง โลกเบื้องล่างก็เปิดกรงขังให้เหล่าสัตว์ที่ ต้อง
ทนทุกข์เวทนาด้วยบาปกรรมซึ่งตนสร้างมานั้น ได้ขึ้นมา สดับเสียงพระธรรมบ้าง เทพ
เจ้าช่วยกันยังความสงบให้เกิดขึ้นทุกพระองค์ พระอาทิตย์ก็มีสองแสงแผดกล้า พระวายุ
รำเพยพัดแต่เพียงเบา ๆ มิให้เขาทั้งหลายต้องตื่นตกใจไหวหวาด ฟ้าที่เคยคะนอง
กัมปนาทก็หยุดนิ่ง ทุกสิ่งที่ร้ายกลับกลายเป็นดีไป กษัตริย์พราหมณ์ยิ่งใหญ่อันบังเกิด
ความรักใคร่พวกแพศย์ ศูทร จัณทาล อันมีวรรณะต่ำกว่าตน อหิงสาธิษายพยาบาท
ปลาดสนาการหายไปสิ้น ด้วยอำนาจแห่งรสพระธรรมนั้น

ชาวเราทั้งหลาย พึงชวนชวายเป็นสดับซึ่งพระสัทธรรมอันล้ำเลิศนั้นเถิด ไม่มีสิ่งใดแล้ว
ที่จะประเสริฐไปกว่าพระพุทธวจนะของพระบรมศาสดา ความสุขสุดยอดซึ่งเราท่าน
แสวงหา ก็จะได้ประสบเป็นมั่นคง

